

Міністерство освіти і науки України
Українське географічне товариство
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Белгородський державний університет
Технічний університет м. Катовіце (Польща)
Рада керівників прикордонних областей Республіки Білорусь,
Російської Федерації і України
Асоціація вчителів географії України
Харківська обласна станція юних туристів

МАТЕРІАЛИ

МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

РЕГІОН-2007: СТРАТЕГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

(17-18 квітня 2007 року, м. Харків)

Харків
2007

Редакційна колегія: **В.С. Бакіров**, д.соц.н., проф. (голова редакційної колегії), **К.А. Немець**, д.геогр.н., проф. (заступник голови редакційної колегії), **Я.Б. Олійник**, д.екон.н., чл.-кор. АПН України, проф., **Л.М. Немець**, д.геогр.н., проф., **В.О. Джаман**, д.геогр.н., проф., **А.П. Голиков**, д.геогр.н., проф., **І.Г. Черваньов**, д.техн.н., проф., **П.Г. Шищенко**, д.геогр.н., чл.-кор. АПН України, проф., **О.М. Петін**, к.геогр.н., проф., **І.К. Решетов**, д.геол.-мін.н., проф., **В.А. Редіна**, к.пед.н.

Адреса редакційної колегії: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, м. Харків, 61077, к. 3-62, тел. 8(057) 707-52-74,
e-mail: ggfeconom@yandex.ru.

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Регіон-2007: стратегія оптимального розвитку” (17-18 квітня 2007 року, м. Харків) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров // РВВ Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, 2007. – 252 с.

Збірник містить доповіді міжнародної науково-практичної конференції „Регіон-2007: стратегія оптимального розвитку”.

Тексти представлено у авторській редакції. Автори несуть повну відповідальність за зміст доповідей, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

Друкується за рішенням вченої ради геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 7 від 23.03.2007 р.).

ISBN 966-623-412-2

© Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, 2007

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

УДК 911.3

ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ – 75 РОКІВ *(історичний та суспільно-географічний аналіз і визначення майбутніх орієнтирів розвитку)*

Нємець Л.М., Голиков А.П., Нємець К.А.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

27 лютого 2007 року Харківська область відзначила свій 75-річний ювілей з дня заснування. Ця подія пройшла досить буденно в руслі багатьох бурхливих і яскравих суспільно-політичних подій, що відбуваються майже щоденно в цілому в Україні. Проте, Харківська область є одним з найбільш розвинених регіонів України серед таких, що мають високий промисловий, науково-інтелектуальний, освітній та культурний потенціал і ця подія не є рядовою, бо через зростання окремих регіонів Україна стає більш розвинутою та незалежною демократичною державою.

Виділенню області в самостійну територіально-адміністративну одиницю, що сталося в 1932 році, передувало багато насичених подій історичного минулого, які формували історико-географічні, політичні, соціально-економічні, етнічно-культурні засади сучасного «обличчя» регіону. Коли сьогодні деякі політики, державні діячі не розуміють або негативно сприймають і неправильно оцінюють поведінку харківського соціуму в певні гострі моменти нашого буття, то в основі цього не лежить аналіз історичного минулого, тих важливих моментів і подій, які в купі й визначають «мозаїку» та особливий його менталітет і колорит.

Територія сучасної Харківської області була заселена ще в далекі часи скіфами та сарматами, племенами салтівської культури, сліди яких археологи відшукали, зокрема на території Вовчанського району (село Верхній Салтів). Тривалий історичний час на території сучасної Слобожанщини існувало так зване «дикє поле», що утворилося після тривалих набігів і спустошення татаро-монгольської орди і лише в першій половині ХУІ століття тут з'явилися перші укріплені пункти-фортеці та остроги (Царе-Борисів, Чугуїв, Валки тощо), створені для захисту південних рубежів колишньої Російської імперії. Відносно нашого аналізу подій, зазначимо лише, що вже в ті далекі часи на цій території формувалися поселенські структури з досить різними етнічними і культурологічними особливостями.

Саме на цих землях в 1654 році на злитті річок Харків і Лопань було засновано місто Харків, якому в подальшому неодноразова судилося відігравати дуже важливу роль в історичних подіях по створенню та розбудови незалежної сьогодні держави України. До того часу як Харків став обласним центром однойменної області, він мав статус губернського міста (ХУІ ст.), в 1780 році був центром Харківського намісництва, потім Слобідсько-Української і Харківської губерній. Знаменним для міста був 1781 рік, коли імператриця Катерина ІІ дарувала Харківській губернії новий герб: «...в зеленому полі покладені хрестоподібно ріг достатку з плодами, які знаходяться в ньому, та квітами і Кадуцея або Меркур'їв жезл, які символізують як достаток окружних країн того міста, так і торгівлю, що проводиться на знатній ярмарці яка там буває...» (П.П. фон Вінклер «Герби Російської імперії, 1899). Цей герб був емблемою Харківської губернії до 1917 року і залишається сьогодні такою для Слобожанщини.

Детальний історичний аналіз формування території та господарства сучасної Харківської області не входить в завдання даної доповіді, однак була ще одна визначальна подія, яка вплинула на подальшу долю регіону. Це стосується заснування в 1804 році Харківського університету, що було зроблено за ініціативою та зусиллями Василя Назаровича Каразіна, видатного просвітителя та державного діяча того часу. Ця подія, безумовно стала знаковою, вплив її на подальшу долю міста Харкова і всього регіону важко переоцінити, рівно як і роль самого Василя Назаровича Каразіна в заснуванні багатьох наукових напрямків в нашому краї. Це в повній мірі відноситься і до розвитку наук про Землю, розвиток економіки і медицини, математики і історії тощо. Випускники Харківського університету (а їх було понад 100 тис.) не

лише прославили свою Альма-матір науковими відкриттями та досягненнями державного та світового рівня, а й стали носіями особливого духу каразінської епохи, на якому виховалося не одне покоління справжніх патріотів свого рідного краю і своєї Вітчизни. Вони заклали основи наукової, інтелектуальної, культурної еліти Слобожанщини. На основі каразінського університету в Харкові було започатковано багато наукових, освітніх та культурних закладів і центрів, що сприяло перетворенню міста в один з провідних центрів розвитку сучасної науки, освіти і культури. Інтелектуальну еліту краю складають імена П.А. Ярославського і І.І. Мечникова, М.В. Лисенка і Н.І. Костомарова, П.П. Гулака – Артемівського і Г.І. Семирадського, М.В. Остроградського і О.А. Потебні, Г.П. Данилевського і П.А. Грабовського, М.Л. Кропивницької і Д.І. Багалія, О.М. Бекетова і І.Ю. Рєпіна, Л.Д. Ландау і Б.І. Веркіна, М.П. Барабашова і Леся Курбаса та багатьох, багатьох інших діячів науки, освіти, культури.

Сучасна Харківська область – одна з найбільших в Україні, має площу 31,4 тис. кв. км, що становить 5,2% території всієї країни і займає за площею четверте місце після Одеської, Дніпропетровської, Чернігівської областей. Чисельність наявного населення області на 1 січня 2007 року становила 2812,1 тис. осіб і порівняно з 2006 роком зменшилася на 16,9 тис. осіб (0,6%). Харківська область розташована на північному сході України, має досить компактну територіальну конфігурацію, що сприяє формуванню економічно вигідних господарських зв'язків. Протяжність області з півночі на південь становить 210, а зі сходу на захід – 225 кілометрів. Порушує оптимальність конфігурації тільки географічне положення обласного центру м. Харкова, який розташований на північному заході від центру області. Сусідами Харківської області на півночі та північному сході є Белгородська область (Російська Федерація), на сході – Луганська, на південному сході – Донецька, на південному заході – Дніпропетровська, на заході і північному заході – Полтавська та Сумська області України. В географічному відношенні область займає південно-західну окраїну Середньоруської височини і розташована на межі лісостепової та степової фізико-географічних зон, має рівнинний характер рельєфу та помірний клімат. По території області протікають 156 річок різної довжини, але великі судноплавні річкові системи тут відсутні, тому важливе значення для розвитку її господарства мають магістральні залізні та шосейні дороги, завдяки чому вона має безпосередній вихід до таких важливих в економічному відношенні регіонів, як Донбас, Крим, Кавказ. Це забезпечує їй вихід до портів Чорного, Азовського та Балтійського морів, а також до багатьох важливих і розвинутих в соціально-економічному відношенні центрів за межами України.

Найбільшою водною артерією є Сіверський Донець, довжина якої в межах території області становить 380 км. Сіверський Донець не лише одна з найкрасивіших річок України, на мальовничих берегах якої розташовані оздоровниці, бази відпочинку, населені пункти, але являється й важливим джерелом водопостачання для міста Харкова, забезпечуючи потреби населення в питній воді, а також потреби господарчого комплексу. Взагалі, основу водопостачання обласного центру складають води поверхневого стоку, а також підземні води і повторне використання стічних вод. В цілому водними ресурсами область забезпечена недостатньо (одне з останніх місць в Україні за цим показником), хоча тут налічується 36 озер загальною площею біля 2,5 тис. га, 1910 ставків загальною площею біля 6 тис. га та 50 водосховищ з сумарним об'ємом 1526 млн. м³. Найкрупнішим озером є озеро Лиман в Зміївському районі, яке використовується в якості джерела водопостачання для Зміївської ГРЕС, а також для вирощування риби на створеному тут рибогосподарському комбінаті.

Геологічні умови та історичні особливості формування території області призвели до поширення на її території корисних копалин, пов'язаних з осадовими породами. Мінеральні ресурси представлені значними запасами нафти, родовищами природного газу та газового конденсату. До групи горючих корисних копалин слід ще віднести поклади кам'яного та бурого вугілля і торфу. До нерудної мінеральної сировини відносяться фосфорити та солі, а серед будівних матеріалів – камінь будівельний, пісок кварцевий, мінеральні фарби, мергель, гіпс, крейду, вапняки тощо. Важливе оздоровче та лікувальне значення мають запаси цінних і корисних мінеральних вод, на базі яких працюють оздоровниці «Березовські мінеральні води» та «Рай-Оленівка».

Основу розвитку сільського господарства складає потужний природно-ресурсний потенціал земельного фонду з переважанням ґрунтів чорноземного типу.

Рослинний та тваринний світ Харківської області досить різноманітний та цікавий, представлений більш ніж 1500 різними видами рослин, 283 видами дерев та кущів, серед яких більше 300 лікарських. Серед лісових порід переважають твердолистяні та хвойні, широколистяні ліси і чагарникова рослинність. Лісистість території не перевищує 10%, що дуже мало в порівнянні з багатьма іншими областями України, тому важливим питанням є лісовідновлення та лісонасадження. Ліси області виконують важливі водоохоронні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції. Тваринний світ представлений багатьма видами хижаків, гризунів, птахів. Тваринний світ водойм теж достатньо різноманітний. На території області нараховується біля 227 рідких рослин і 200 видів тварин, яким загрожує знищення, в основному в результаті діяльності людини. 43 види рослинного та 85 видів тваринного світу занесені в Червону книгу України і потребують охорони. Тому важливою проблемою в області є необхідність розширення природно-заповідного фонду, проведення заходів щодо зберігання представників флори та фауни, адже в минулі історичні часи тваринний та рослинний світ території Слобожанщини в цілому і, зокрема сьогодишньої Харківської області був значно багатішим і більш різноманітним.

Сьогодні в господарстві Харківського регіону провідну роль відіграє промисловість з її добре розвинутим машинобудівним та військово-промисловим комплексом, енергетикою. Галузями спеціалізації є машинобудування, промисловість будівельних матеріалів, легка, харчова та поліграфічна промисловість.

Аграрний сектор області спеціалізується на вирощуванні зернових, соняшнику, цукрового буряка, виробництві продуктів тваринництва.

Експортно-імпортна діяльність області досить активна. Основу експорту складають: природний газ, продукція машинобудівної, хімічної, легкої, харчової (особливо кондитерська продукція) промисловості, а імпортує область в основному паливно-енергетичні ресурси, метали, побутові товари тощо.

Досить швидкими темпами розвиваються ринкові механізми, формується ринкова інфраструктура через зростання кількості бірж, комерційних банків, інвестиційних фондів та компаній, в тому числі страхових компаній та їх філій, аудиторських фірм, бізнес-інкубаторів тощо.

За даними Харківського держстатуправління, на початку 2007 року і області відзначається економічне зростання, випуск промислової продукції порівняно з минулим роком збільшився на 5,8% (в цілому по Україні цей показник становив 13,4%). Зростання промислового розвитку відмічалось в цей період на підприємствах майже всіх районів міста Харкова, а також в містах Куп'янськ, Лозова, Чугуїв, Люботин і 16 районах області.

Відмічається зростання в переробній промисловості (на 10,6%), а також у виробництві харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів (на 6,7%). Значне зростання відбулося в машинобудуванні, хімічній та нафтохімічній промисловості.

ВВП Харківської області становить біля 5,8% від загальнодержавного, що складає четверте місце після міста Києва, Донецької і Дніпропетровської областей. Проте, структура ВВП не відповідає основним пропорціям його в розвинутих країнах, де на сільське господарство припадає 2 – 5%; на промисловість – 25 – 35%; на сферу послуг – 60 – 65%. В області це співвідношення становить 13%, 30%, 57%, тобто питома вага сфери послуг значно менша, а аграрного сектору, навпаки, значно більша, що підкреслює, в першу чергу, технологічне відставання сільського господарства і недостатню увагу держави щодо розвитку сфери послуг, без чого неможливо якісно покращити рівень життя населення.

Важливим аспектом для подальшого нарощування економічного потенціалу області є питання розширення вітчизняних ринків та забезпечення відповідних, в першу чергу, законодавчих умов для здійснення експортної діяльності, виходу економіки на європейський та світовий ринки. Перспектива для області в цьому відношенні пов'язана з створеним в 2003 році за ініціативою Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна єврорегіону «Слобожанщина», що має забезпечити вирішення багатьох питань експортного, інвестиційного характеру, питань екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища тощо.

Підводячи підсумки короткого аналізу розвитку області за минулі роки, слід визначити

головні орієнтири і фактори подальшого її соціально-економічного зростання. Перший аспект стосується аналізу факторів прискореного розвитку області, до яких слід віднести близькість до вугільно-металургійної бази Росії (це стосується, зокрема Донбасу і Придніпров'я), розвиток залізних доріг, що поєднали промисловий Центр з вугільно-металургійною базою і степовими районами товарного землеробства і морськими портами, а також наявність дешевої робочої сили. Тож завдяки саме географічному положенню Харків опинився у фокусі найважливіших транспортно-економічних зв'язків, маючи при цьому величезний інтелектуальний потенціал у вигляді Харківського університету, а потім і багатьох інших наукових та освітніх закладів.

В XX столітті важливу позитивну роль для більш інтенсивного комплексного розвитку області відіграв той факт, що Харків з 1919 по 1934 рік був столицею України, що забезпечило йому певні адміністративно-господарські преференції, прискорені темпи розвитку, перетворення в важливий транспортний, машинобудівний та науковий центр. Ці тенденції та переваги збереглися за радянські часи майже аж до розвалу СРСР.

На початку XXI століття Україна і її окремі регіони переживають непрості часи, коли відбуваються інтенсивні трансформаційні процеси, формуються засади ринкової економіки, гостро постає питання необхідності інтеграції до різних світових та європейських структур і взагалі питання безпомилкового вибору стратегічного вектору подальшого розвитку. Це в повній мірі відноситься і до Харківської області, враховуючи її стратегічне геополітичне, транспортно-географічне та економіко-географічне положення в цілому. Фактори, що на попередніх етапах сприяли швидкому економічному зростанню регіону вже не мають визначального впливу, бо активність економічних зв'язків переноситься все більше до західних кордонів України саме через тенденцію політики держави орієнтовно до західного вектору. За останні роки після одержання незалежності, сталі виробничо-технологічні зв'язки з Росією та іншими країнами СНД стають менш широкими і міцними, а Харків вже не знаходиться в фокусі транспортно-економічних зв'язків України. Стабільним поки що залишається лише інтелектуально-науковий та освітній потенціал області і зберігається близькість до важливої вугільно-металургійної бази, але цього вже сьогодні замало для відновлення колишніх темпів розвитку, стабілізації та підйому розвитку економіки, що в цілому може забезпечити добробут населення, розвиток соціальної сфери.

Мудрість і здоровий глузд науковців і політиків сьогодні має концентруватися в тому, щоб правильно знайти «точки росту», на основі яких можливе створення моделей оптимального комплексного соціально-економічного розвитку регіону. Сьогодні важливим завданням є визначення та обґрунтування подальших шляхи розвитку на основі наявного економічного та науково-освітнього потенціалу, наявних промислових потужностей, створюючи відповідні засади для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в найбільш привабливі галузі машинобудівного комплексу, електроенергетики, в розвиток науки, освіти і високих технологій.

Ювілей – це певні визначальні віхи розвитку території, діяльності людей на ній і потребують підведення відповідних підсумків, визначення подальших стратегічних напрямків. Харківщина, відзначаючи 75 – річчя, звітувала перед своєю громадою і державою про еволюцію розвитку, вагомі надбання, якими справді може пишатися. Але особливо гостро постають і проблеми, що вимагають термінового вирішення. Звичайно, короткий аналіз історичного минулого і сучасного стану соціально-економічного розвитку області та визначення першочергових завдань для оптимізації структури господарчого комплексу, дає тільки основу для пошуку «точок зростання» з метою не лише відновлення колишнього високого науково-інтелектуального та економічного потенціалу Харківщини, а й забезпечення зовсім нового якісного рівня її розвитку. Цей аналіз не дає готових відповідей на всі життєво важливі питання і потребує проведення комплексних економічних, суспільно-географічних, соціологічних досліджень. А це вже завдання науковців і в першу чергу, географів, економістів, соціологів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

КОНЦЕПЦІЯ КЛАСТЕРІВ І ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Олійник Я.Б.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Степаненко А.В.

Рада по вивченню продуктивних сил України

Потреба в новому теоретичному й практичному підході до задач регіональної структури виробництва й формування оптимальної стратегії розвитку українських регіонів стимулює інтерес до вивчення світового досвіду в цій сфері.

У перших спробах пояснити фактори бурхливого зростання таких регіонів, як Силіконова долина і Оранжеве графство в США особливе значення надавалось територіальному об'єднанню декількох піонерних високотехнологічних фірм напівпровідникової галузі і аналізу окремих виробничих переваг (висококваліфікований персонал і наявність створеної державою високорозвинутої соціальної й виробничої інфраструктур). Проте в ході подальших досліджень виянилось, що регіональний розвиток залежить від більш складної системи взаємопов'язаних факторів, серед яких територіальне розміщення і висококваліфікований персонал відіграють важливу, але не виключну роль. Крім того, ні галузева структура, ні наявність нових високотехнологічних галузей не визначають у повній мірі економічний ріст регіону. Наприклад, у Гамбурзі наявність багатьох наукоємних фірм високотехнологічних галузей виявилась недостатньою для стимулювання інноваційної активності й економічного зростання.

Найбільш повну і точну відповідь про джерела і фактори економічного зростання дає, на погляд багатьох економістів, теорія кластерного механізму. В основі цієї теорії знаходиться поняття "кластер" (від англ. cluster - гроно, букет, блок, пакет, або як група, скупчення, наприклад, людей, предметів). Кластери в економічній літературі визначаються як індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих поставальників, основних виробників і споживачів, пов'язаних технологічним ланцюгом.

Вони являють собою галузево-територіальні добровільні об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють із науковими установами та органами місцевої влади, із метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та економічного зростання регіону.

Кластери можуть об'єднувати підприємства та установи як окремих регіонів, так і різних країн для підвищення ефективності їх діяльності, зростання продуктивності праці та якості продукції, стимулювання конкуренції та інновацій, залучення інвестицій, сприяння формуванню нових підприємств, враховуючи їх вигідне географічне розташування. Кластери дозволяють підприємствам гнучкіше реагувати на зміну умов ведення бізнесу.

Характерні риси успішної діяльності кластерів:

- взаємозв'язки між підприємствами, які роблять учасників сильнішими в порівнянні з тими підприємствами, що працюють поодиночі;
- кооперація та співпраця, які є стимулами до пошуку нових більш досконалих методів роботи, орієнтація на інновації, залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій;
- орієнтація на потреби ринку, які є головним фактором визначення загальної стратегії підприємств, та забезпечення відповідності стратегії кожного окремого виробництва загальній стратегії розвитку регіону.

Уперше кластерний механізм комплексно проаналізовано в працях американського економіста М. Портера, який вивчав конкурентні позиції більше 100 галузей різних країн (в їх число увійшли хімічна й поліграфічна промисловість Німеччини, текстильна промисловість і фармацевтика Швейцарії, машинобудування Швеції, програмне забезпечення комп'ютерів, виробництво медичних комп'ютерів і кінофільмів у США, кераміка Італії та ін.). У світовій практиці існує багато прикладів всесвітньо відомих об'єднань підприємств, які досягають вражаючих успіхів у тій чи іншій галузях промисловості, поєднавши переваги співробітництва виробників певної продукції чи послуг, досягнення науки та підтримки владних структур окремої території.

Так, наприклад, у Східному Массачусетсі існує галузеве територіальне об'єднання, в якому налічується багато біотехнологічних фірм, розташованих поряд і поблизу Гарвардського університету та Массачусетського технологічного інституту. Більшість із цих компаній невеликі, засіювані нещодавно й фінансуються венчурними капіталістами. Чимало з них засновані колишніми працівниками інших біотехнологічних фірм. Окремі провідні науковці та засновники цих компаній - професори університетів. Багато студентів Гарварду та Массачусетсу після навчання йдуть працювати в ці фірми.

У Каліфорнії є місцевість під назвою "Силіконова долина", де розташовані численні компанії, що виробляють комп'ютери, програмне забезпечення та аксесуари для них. Вона знаходиться поблизу Стандфордського університету (Сан-Франциско) та Каліфорнійського Університету (Берклі). Більшість компаній у Силіконовій долині невеликі, відносно нові венчурні підприємства, що фінансуються венчурними капіталістами. Керівники цих компаній до заснування своїх підприємств теж працювали у великих комп'ютерних фірмах.

Учасники кластерів отримують численні переваги саме від об'єднання й співпраці на певній території, не втрачаючи при цьому своєї самостійності. Вони здобувають конкурентні переваги внаслідок аспектів колективної діяльності.

По-перше, існування в рамках кластера та створення нових підприємств постачальників забезпечує доступ підприємств до сировини, матеріалів, обладнання, запасних частин тощо. Підприємства мають можливість наймати робочу силу з необхідною кваліфікацією, професійними знаннями та навичками. Кластери можуть залучати до співпраці оптових продавців, а також отримувати спеціалізовані види послуг із питань техніки, технології, фінансів та бухгалтерського обліку, користування мережею Internet тощо.

По-друге, підприємства отримують користь від свідомої спільної діяльності та взаємного збагачення ідеями, знаннями та досвідом. Галузеві асоціації, до яких входять підприємства, представляють їх інтереси. Спеціалізація та ефективніший розподіл праці підприємств кластера призводить до підвищення якості продукції, що виготовляється, та збільшення обсягів її виробництва. В результаті періодичного спілкування підприємства можуть багато чого навчити одне одного.

Особливо активним є розвиток на перетині кластерів, де зливаються (об'єднуються) знання, вміння та технології у різних сферах, спалахуючи інноваціями та новими видами бізнесу. Позитивним наслідком також є сприяння формуванню в рамках кластера нових підприємств як виробничого, так і сервісного спрямування. Передумовами цього є наявність необхідних матеріалів та сировини, трудових ресурсів із потрібною кваліфікацією в місцях розташування підприємницьких структур кластера. Новостворені підприємства можуть скористатись вже налагодженими зв'язками в даному конкретному регіоні, а значна концентрація споживачів знижує ризик та полегшує розпізнавання потенційних можливостей для нових підприємств. Для нових учасників кластера нижчими є також і вхідні бар'єри.

Ключовою характеристикою діючих кластерів є ринки, на яких вони працюють. Саме попит визначає діяльність ефективно працюючих кластерів. Вихід на нові ринки, які мають вищі вимоги до продукції, її якості та умов поставок, є могутнім стимулом до вдосконалення. Органи влади можуть стимулювати такий вихід шляхом надання субсидій для проведення торгових ярмарків, залучення покупців та для організації зарубіжних поїздок місцевих виробників.

На основі аналізу найважливіших закордонних праць з теорії й практики застосування кластерного підходу можна зробити ряд узагальнень.

Під кластером інноваційної активності розуміється сукупність базисних нововведень, сконцентрованих на певному відрізку часу і в певному економічному просторі. Так званий інноваційний кластер - це об'єднання різних організацій (промислових компаній, дослідницьких центрів, наукових закладів, органів державного управління, профспілок, громадських організацій та ін.), яке дозволяє використовувати переваги двох способів координації економічної системи - внутрішньофірмової ієрархії і ринкового механізму - для більш швидкого й ефективного розподілу нових знань, наукових відкриттів та винаходів.

Тенденцію до утворення географічних кластерів мають галузі, які опираються на сучасну наукову базу. Більше того, найбільші можливості виникнення кластерів там, де наукові

знання дозволяють побудувати кластери по диверсифікаційному, а не спеціалізованому типу.

При встановленні причин успіху чи невдачі створення кластерів і функціонування кластерного механізму необхідно розглядати різні сторони його структури: виробничу, інноваційну, комунікаційну й географічну.

Визначальною особливістю кластера є виникнення в його рамках низки позитивних ефектів, у першу чергу ефекту масштабу виробництва. Його основою служить наявність в особі однієї із фірм ядра інноваційного кластера для виробництва певного виду продукції або послуги.

Другим позитивним ефектом, є ефект охоплення. В загальному випадку ефект охоплення виникає при існуванні фактора виробництва, який може бути використаний одночасно для виробництва декількох видів продукції. Цей фактор характеризується багатофункціональною природою. При групуванні фірм у кластери ефект охоплення значно посилюється, оскільки виникає можливість використати багатофункціональний фактор на самих різноманітних підприємствах при мінімізації трансакційних витрат, пов'язаних з його передачею.

Третім позитивним ефектом кластера є ефект синергії, який виникає у випадку загальної стандартизації продукції. При дії цих трьох ефектів (масштабу, охоплення і синергії) не-прибуткові підприємства кластера можуть подолати нижню межу рентабельності за допомогою спеціалізації, яка забезпечує підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції. Таким чином, підприємства кластера отримують додаткові конкурентні переваги.

Основою для розвитку кластерної системи взаємозв'язків є історично сформована в регіоні структура бізнесу. Економічна база для створення малих і середніх фірм сформувалась уже давно (ремесла, середньовічні цехи та ін.). Крупні компанії, що виникли пізніше, як правило, встановлювали з невеликими фірмами відносини поставок (так звана "висхідна мережа"), що дозволяло досить швидко впроваджувати у виробництво технічні і технологічні новинки, які необхідні великому бізнесу і сприяти загальному економічному росту. Така структура мереж нині дозволяє успішно поширювати нові технології, вона може застосовуватися не у всіх галузях.

Важливий елемент дослідження комунікаційних мереж у кластері - виявленій комбінації внутрішніх можливостей і зовнішніх стимулів для активізації інноваційної діяльності й економічного зростання. Якщо використовуються лише зовнішні джерела (купівля іноземних технологій, лізині, патенти тощо), то формується "наслідуюче" відтворення з великою залежністю від іноземних джерел техніки й знань. З другого боку, якщо акцент робиться виключно на внутрішні сили, то в підсумку запас технічного різноманіття виявиться обмеженим, а набір можливих рекомендацій - невеликим.

Інноваційний розвиток регіонів пов'язаний з формуванням "інноваційних ядер", які базуються на нових знаннях і дослідницьких центрах. Необхідно враховувати інституціональну взаємодію всередині регіону, оскільки саме вона визначає "правила гри" економічного розвитку. Вивчення географічної структури кластера важливо також із точки зору впливу основних виробничих факторів: наявності матеріальних і фінансових ресурсів, трудового потенціалу, транспортної мережі, величини трансакційних витрат ринкових угод.

Перший крок до запровадження кластер-концепції в Україні - це Програма "Поділля Перший", яка розпочала свою діяльність у Хмельницькій області в 1998 р. за ініціативи відомого американського економіста Вольфганга Прайса. Програма "Поділля Перший" - це спроба зупинити спад виробництва і підвищити продуктивність промисловості регіону Поділля власними силами, використовуючи переваги від кооперації та об'єднання зусиль самих підприємств без залучення державних коштів. Метою Програми є відродження промислового виробництва у трьох галузях: швейній, переробки сільськогосподарської продукції та виробництва будівельних матеріалів. Є перші результати. У швейний кластер уже об'єдналися більше 20 підприємств і розподілили між собою ринки збуту спеціалізованої продукції. А об'єднання всього кількох підприємств у будівельний кластер сприяло впровадженню нової технології випуску суміші типу "Церезит", яка вдвічі дешевша від польської, та виготовляється з місцевих компонентів. Новостворена Асоціація "Поділля Перший" виконує Програму підтримки малих і середніх підприємств, застосовуючи спеціальну стратегію, яка полягає в кооперації та об'єднанні зусиль самих підприємств задля відродження вітчизняного виробництва на По-

діллі.

Для ефективної роботи кластерів необхідна також співпраця з науковими установами та органами місцевої влади. До керуючого комітету Асоціації входять провідні вчені Технологічного університету Поділля, начальники управлінь економіки обласної адміністрації та міськвиконкому, керівники банківських структур, обласного інноваційного фонду, торгово-промислової палати тощо. Підприємства, що входять до кластерів Асоціації "Поділля Перший", отримують такі переваги: допомога експертів із питань технологічної модернізації виробництва, запровадження торгових знаків та експортних стандартів, новітніх технологій та маркетингу, участь у промислових виставках, ярмарках, програмі стандартизації тощо.

Вживання підприємств і майбутній прогресивний розвиток залежить від їх готовності та здатності ефективно й продуктивно співпрацювати задля досягнення спільних цілей, процвітання та благополуччя.

УДК 911.3

ІНФОРМАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ ЯК НАУКА ПРО ВЗАЄМОДІЮ СУСПІЛЬСТВА ТА ПРИРОДИ

Немець Л.М., Немець К.А.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Протягом останніх десятиліть значно зросла увага до дослідження інформаційних процесів в природі і суспільстві. Цьому, зокрема, сприяв розвиток синергетики, як науки про тісний зв'язок всіх процесів в геосфері, інформатики, особливо такої важливої її галузі, як ГІС – технології і фундаментальної для цих досліджень теорії інформації. В науках про Землю перші дослідження інформаційного обміну в соціогеосистемах відносяться до початку 70 – х років минулого століття. На сьогодні ми маємо досить багато наукових публікацій, в яких висвітлюються різні аспекти інформаційних процесів, але єдиного підходу ще не вироблено, що є методологічною проблемою наук про Землю взагалі і географії, зокрема. Нема потреби доводити, що тема взаємодії суспільства і природи на сьогодні є найважливішою, тому що визначає майбутнє, можливо, всієї цивілізації. Вже всі розуміють, що від того, як швидко людство знайде найкоротший шлях до гармонізації відносин з природним середовищем, залежить благополуччя і навіть можливість вижити майбутніх поколінь. І це накладає особливу відповідальність на сьогоднішніх дослідників цієї проблеми – представників різних галузей науки.

На наш погляд, найбільш фундаментально цю проблему може представити і описати суспільна географія, яка логічно поєднує в предметі досліджень соціальні та природні системи і засіб їхньої взаємодії – господарство. Саме це надає можливості опису енвайронментальних проблем з найбільш загальних позицій. Як встановлено попередніми дослідженнями, зокрема, нашими роботами, інформаційний обмін дійсно є найбільш загальним процесом обміну. Наприклад, такі різні за фізичною природою процеси, як фільтрація, дифузія, електричний струм, теплопереніс, описуються одним диференціальним рівнянням Фур'є і з точки зору теорії подібності є аналогічними процесами. З позицій теорії інформації ці процеси переносу є ідентичними. Отже, закономірності генерації, передачі, перетворення і розповсюдження інформації для них є загальними і єдиними. Цей висновок відкриває шлях до дослідження найбільш загального, або універсального процесу – інформаційного обміну в природокористуванні. Розкриття його законів і особливостей, безумовно, буде сприяти оптимізації природокористування.

У зв'язку з розширенням об'єктно – предметної області суспільної географії за рахунок дослідження інформаційних процесів ми пропонуємо ввести деякі нові поняття і парадигми.

По – перше, традиційно фундаментальне поняття географії "простір" для потреб суспільної географії трансформувалося у похідне поняття "суспільно – географічний простір", яке базується на двох блоках координат – природних і суспільних показників. З урахуванням інформаційної складової суспільно – географічного процесу виникає необхідність у визначенні ще одного похідного поняття "інформаційно – суспільно – географічний простір", яке базується на трьох блоках координат – до названих вище додаються інформаційні координати.

Таким чином, ми визначаємо простір, у якому описуються, аналізуються та досліджуються інформаційні процеси в соціогеосистемах.

По – друге, розвиток і впровадження загальнонаукової синергетичної парадигми з кінця ХХ сторіччя дало імпульс для розвитку принципово нових – синергетичних підходів в різних галузях наук. Так, в географії синергетична парадигма зумовлює необхідність розгляду всіх процесів в соціогеосистемах у взаємозв'язку і загальній єдності. На наш погляд єдність соціальних, суспільних та природних систем забезпечується не тільки процесами речовинно – енергетичного обміну, а більшою мірою – інформаційним обміном. Саме інформація - ця найбільш загальна субстанція є тим універсальним містком, який поєднує різні за фізичною суттю процеси і системи. Отже, вивчення соціогеосистем у всьому їх різноманітті та багатоаспектності можливе тільки на основі теорії інформаційного обміну, яку ще потрібно створити, як потужний інструмент наукових досліджень. При цьому необхідно усвідомлювати, що створення такої теорії не є автономним завданням географії, математики, фізики, хімії або іншої галузі науки. Це загальнонаукове завдання, яке є наслідком впровадження синергетичної парадигми і його вирішення повинне стати методологічним ядром цієї парадигми. Ми переконані, що географія повинна відіграти у цьому не останню роль, бо її інтегративний потенціал, оснований на класичному географічному підході, якнайкраще відповідає складності цього завдання. У зв'язку з цим, в географії, зокрема в суспільній географії, необхідно впровадити нову парадигму, яка давала б можливість об'єднати різні існуючі підходи з урахуванням інформаційного обміну. Ми пропонуємо таку парадигму визначити, як інформаційно – синергетичну. Деякі її особливості описані в наших попередніх роботах.

По – третє, визначення нової об'єктно – предметної області суспільної географії означає, що фактично формується її нова галузь, яку можна визначити, як інформаційну географію. В наукових публікаціях різних авторів інформаційна географія згадується протягом приблизно десяти років, але чіткого її визначення нема. Інколи її розглядають як прикладну інформатику, геоінформатику (ГІС – технології), як науку про обробку і накопичення інформації і таке інше. На наш погляд, у цих аспектах інформаційна географія не є новою галуззю науки, а дублює вже існуючі напрямки. Її основний предмет – суспільно – географічні умови генерації інформації в соціогеосистемах, її перетворення і використання в природокористуванні і гармонізації відносин суспільства і природного середовища. Інакше кажучи, інформаційна географія повинна вивчати інформаційний обмін між суспільством і природним середовищем, як інструмент і засіб гармонізації їхніх відносин. В такому розумінні інформаційна географія замикає коло суспільно – географічних наук, які покликані знайти шляхи вирішення проблем взаємодії суспільства і природи для забезпечення переходу біосфери в стан ноосфери.

В Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна з поточного навчального року в навчальний план бакалаврів географії введено спеціальний курс “Інформаційна географія”, який викладається у 8 семестрі і є основою для підготовки магістрів за спеціальністю “Економічна та соціальна географія”. В існуючій редакції курс має обсяг 18 годин лекційних занять та 10 – практичних та семінарських занять. Зміст курсу розкриває всі основні особливості інформаційного обміну в соціальних, природних і суспільних системах, типи інформаційного обміну і види інформації, інформаційні моделі розвитку суспільства, природокористування, окремих соціальних систем тощо. Навчальним планом передбачено підготовку рефератів студентами, виконання комп'ютерного експерименту (по оригінальній програмі, створеній на кафедрі соціально – економічної географії та регіоназнавства) з дослідження генерації інформації в системі, що розвивається довільно. Крім цього, на вказаній кафедрі започаткована постійно діюча науково – дослідна студентська експедиція, яка вже два роки поспіль досліджує соціальні та суспільні проблеми районів Харківської області і аналізує їх із застосуванням методів теорії інформації. Поєднання теоретичної підготовки і практичної науково – дослідної роботи відповідає вимогам Болонської угоди і дає змогу студентам більш глибоко пізнати і зрозуміти особливості інформаційного обміну в соціогеосистемах.

ФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ

Ішук С.І., Гладкий О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет,
проспект Академіка Глушкова, 2. ДСП- 680, Київ. Gladkey@i.com.ua

Актуальність. Харківська агломерація відноситься до категорії найбільших локальних промислових утворень нашої країни. Вона забезпечує близько 3,5% виробничих потужностей нашої держави. Значний господарський потенціал ставить її в один ряд із такими великими агломераціями як Київська, Дніпропетровсько-Дніпродзержинська, Донецько-Макіївська, Одеська та Львівська. Ця агломерація сформувалась навколо потужного харківського промислового вузла (1464 тис. чол.) і охоплює цілий ряд промислових центрів у зоні його впливу. Згідно із попередніми дослідженнями, до них належать полігалузовий центр Чугуїв, близько 10 моногалузевих центрів (Дергачі, Зміїв, Люботин, Мерефа та ін.), а також понад 20 промислових пунктів [1].

Викладення результатів дослідження. Серед усіх міст України Харків входить до першої десятки найбільших центрів промислового виробництва. За показниками валового обсягу реалізованої продукції йому належить восьме місце після Києва, Запоріжжя, Донецька, Маріуполя, Дніпропетровська, Кривого Рогу і Кременчука. Основні виробничі потужності Харкова (табл. 1) припадають на машинобудування і металообробку (25%). Це найвищий показник серед інших найбільших промислових міст України. Для порівняння, у Донецьку частка машинобудівної продукції в промисловому виробництві складає близько 11%, у Дніпропетровську - 15,3%, у Дніпродзержинську - 6,6%, у Києві - 21%, у Львові - 9,6%, в Одесі - 19,7%.

Машинобудівний комплекс Харкова вирізняється високою інноваційністю. Місто щорічно витрачає понад 300 млн. грн. на розвиток науково-технічних інновацій і займає за цим показником друге місце в Україні після Києва. Завдяки цілій мережі спеціалізованих НДІ, а також ряду комерційних структур, що займаються прикладними науковими дослідженнями, харківські машинобудівники активно підвищують свій промисловий потенціал, постійно збільшуючи обсяги постачань ноу-хау як на вітчизняний, так і на світовий ринок. Тільки за минулий рік обсяги зовнішньоторговельного обороту харківських підприємств склали понад 1,2 млрд. грн., що вивело місто в першу десятку найбільших експортерів України [2].

Іншими лідерами промислового виробництва міста є харчова промисловість і хімічний комплекс. За ними йдуть допоміжні і додаткові галузі господарства: енергетика, лісова і деревообробна промисловість. Таким чином, Харків має яскраво виражену машинобудівну спеціалізацію і залишається найбільшим центром інновацій і передових технологій у нашій країні.

Табл. 1. Обсяги промислового виробництва Харкова, 2005 р.

Галузі господарства	тис. грн.	%
Видобувна промисловість	62470,4	0,36
Енергетика	2487218,3	14,32
Чорна металургія	672477,4	3,87
Машинобудування і металообробка	4363368,3	25,13
Хімічна і нафтохімічна промисловість	1597897,6	9,20
Лісопромисловий комплекс	1408996,9	8,11
Комплекс з виробництва будівельних матеріалів	468503,5	2,70
Легка промисловість	258468,9	1,49
Харчова промисловість	6044200,6	34,81
Усього	17363601,9	100

(складено за матеріалами КВЕД)

Така значна концентрація виробництва не могла не вплинути на розвиток тісних зв'язків із навколишніми містами-супутниками. На прилеглих до Харкова територіях поступово сформувалася ціла мережа малих і середніх міст, що підтримують тісні зв'язки із центром. До них вже із середини 70-х років минулого сторіччя почали переноситись філії харківських підприємств. У Богодухіві, наприклад, функціонувало 7 таких філій, у Золочеві – 2, у Валках і Змієві – по 4, у Чугуєві – 5 і т.і. [1]. Завдяки формуванню агломераційних зв'язків ці населені пункти одержали значні переваги для розвитку промислового виробництва, оскільки використовують потужну наукову базу, інтелектуальний, господарський, інфраструктурний і технологічний потенціал Харкова.

Розроблена нами модель поля потенціалів підтверджує висловлені вище позиції (рис. 1). Так, навколо Харкова сформувалась потужна потенційна зона тяжіння, обумовлена агломераційним ефектом центрального міста. До неї потрапили міські поселення, що знаходяться у безпосередній близькості від Харкова і тісно пов'язані з ним виробничими зв'язками як на рівні окремих філій центральних підприємств, так і внаслідок розвитку доповнюючих та розвантажуючих галузей господарства. Разом вони забезпечують близько 90% виробництва області.

До числа міст, що одержали найбільший рівень промислового потенціалу, відносяться Люботин, Дергачі, Південне і Чугуїв. Вони характеризуються високою прибутковістю і доволі значною продуктивністю праці промислового виробництва завдяки низькій земельній ренті, ефективному використанню трудових ресурсів, розвитку комерційного сектора економіки. Високий промисловий потенціал характерний також для міст окраїнної зони агломерації – Змієва, Мерефи, Валків, Вовчанська, Богодухова. Інші міста Харківської області (Балаклея, Барвінкове, Ізюм, Красноград, Куп'янськ, Лозова) одержали вкрай низькі показники розвитку промислового потенціалу. В них переважає відтік промислового персоналу, скорочення обсягів виробництва і розвиток депресивних явищ [3].

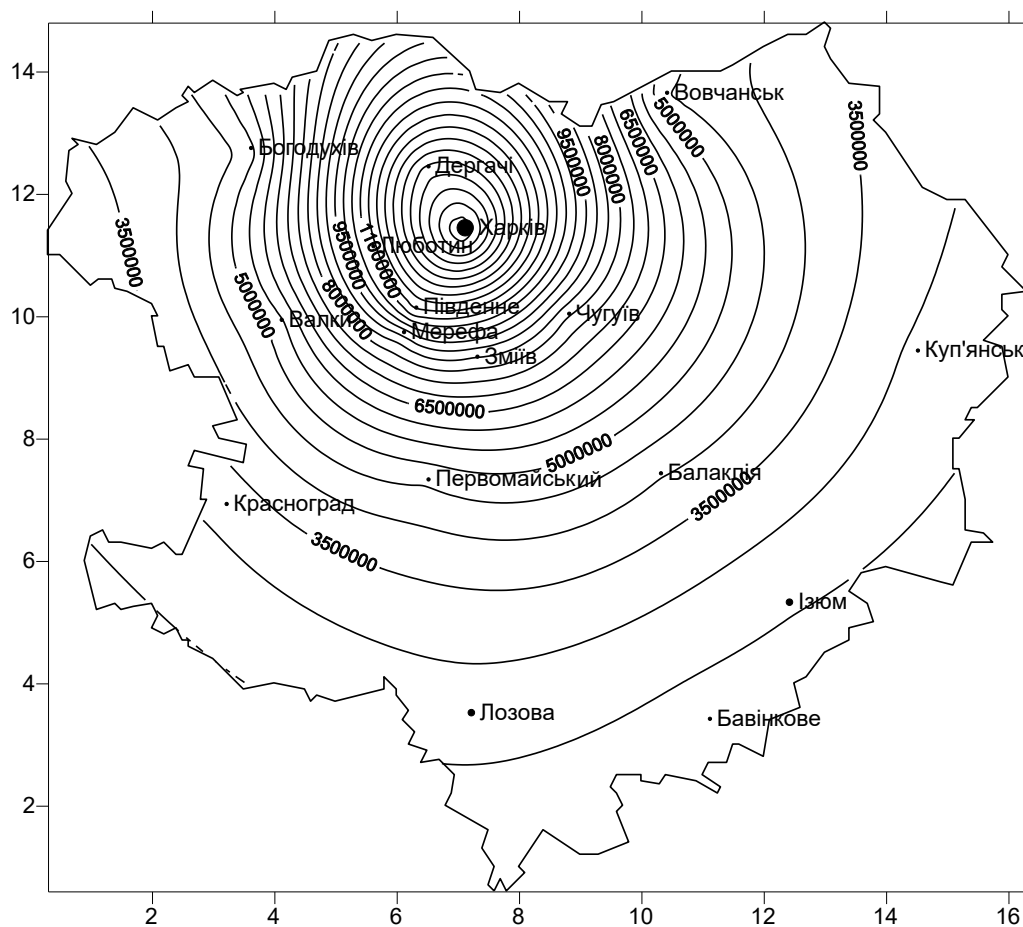

Рис. 1. Поле потенціалу промислового виробництва Харківської області

Як вже зазначалось, високі показники промислової ефективності Харкова і найближчих міст агломерації позначаються на загальній продуктивності праці. Як видно з таблиці 2, в агломерованих містах вони істотно підвищуються, причому цей процес відбувається більш інтенсивно в найближчому оточенні Харкова. Такі міста, як Люботин, Південне, Зміїв, Чугуїв характеризуються найвищою продуктивністю праці в агломерації і є основою інтенсифікації машинобудівного виробництва в приміській зоні. Їхній подальший розвиток багато в чому залежить від умілого використання наявної ситуації в комерційних цілях, залучення інвестиційного капіталу, розвитку нових ринково-орієнтованих підприємств, що отримують істотний прибуток завдяки високому виробничому потенціалу, залученню тимчасово невикористаних трудових резервів, низькій земельній ренті.

Табл. 2. Характеристика промислового виробництва в містах Харківської області

Міста Харківської області	Видобувна промисловість		Обробна промисловість		Виробництво енергії, газу і води	
	Продуктивність праці	Частка промислового виробництва міст області, %	Продуктивність праці	Частка промислового виробництва міст області, %	Продуктивність праці	Частка промислового виробництва міст області, %
У межах Харківської агломерації						
Богодухів	-	-	65289,9	0,24	14529,7	0,04
Валки	-	-	30729,3	0,06	12412,5	0,02
Вовчанськ	-	-	63429,1	1,09	17140,2	0,07
Дергачі	75853,3	1,67	54345,6	0,30	51973,5	0,42
Зміїв	-	-	80202,4	0,27	14990,1	0,04
Люботин	-	-	134115,1	0,77	16228,0	0,04
Мерефа	-	-	74664,8	0,70	18900,0	0,01
Південне	-	-	112597,5	0,15	16516,4	0,10
Харків	191093,7	97,78	83304,7	84,29	120261,5	96,79
Чугуїв	-	-	90133,5	0,96	32584,1	0,18
За межами Харківської агломерації						
Балаклея	85750	0,50	173453,8	3,02	19321,6	0,36
Барвінкове	-	-	10595,9	0,02	11912,5	0,04
Ізюм	-	-	20705,1	0,61	23154,3	0,34
Красноград	-	-	117267,3	0,69	21109,7	0,17
Куп'янськ	14050	0,04	181878,4	3,38	20769,5	0,42
Лозова	-	-	84832,2	2,57	27906,0	0,62
Першотравневий	-	-	44257,8	0,90	48378,1	0,34

(складено за матеріалами КВЕД)

Істотним недоліком розвитку Харківської агломерації є високий рівень її моноцентричності. Так, на центральне місто припадає 86% від загальних обсягів виробництва області, тоді як в приміській зоні аналогічні показники не перевищують 4%. Володіючи значною кількістю промислових підприємств (понад 3 тисячі), Харків відтягує на себе основні ресурси про-

мислового розвитку (приток капіталів та інвестицій, робочої сили з приміської зони тощо). Це значно сповільнює розвиток міст-супутників, залишаючи їм лише другорядні допоміжні функції.

Слід зазначити, що ці процеси характерні і для інших великих міст і агломерацій. З кожним роком усе більша кількість працездатного населення задіяна у щоденних трудових поїздках в центральне місто (як правило, обласний центр) у пошуках більш високої зарплати і навіть елементарного працевлаштування, оскільки в малих і середніх містах українських агломерацій забезпеченість робочими місцями різко скоротилась.

З цієї ситуації варто зробити істотні **висновки**. По-перше, Харків (як і інші міста-мільйонери України) притягає до себе промислове виробництво і трудові ресурси більш високими показниками прибутковості (у результаті кооперації і комбінування підприємств), якісним інфраструктурним обслуговуванням, наявністю значної наукової бази і високих заробітків. Однак, продуктивність праці, заснована на залученні все більш нових ресурсів із приміської зони, при цьому знижується. У результаті, низька продуктивність виробництва при високій ціні на землю і працю зумовить, за умови ефективного функціонування ринкових механізмів, поступове винесення промислових підприємств до периферійної зони агломерації, де відсутні значні обмеження на використання робочої сили та земель під будівництво нових підприємств і комерційна ефективність розвитку значно підвищується.

Різке зниження витрат на земельні і трудові ресурси (при деякому підвищенні витрат на інженерну підготовку території і основні фонди) вже має істотне значення для комерційного успіху промислових підприємств приміської зони Харкова. Прикладом такого успішного розвитку є пивзавод «Рогань» в однойменному селищі поруч з містом, ряд промислових підприємств Чугуєва (наприклад, завод «Чугуївська паливна апаратура»), Люботин і Мерефи. Завдання полягає в тому, щоб у цей перехідний період скористатися потенційними можливостями Харківської приміської зони для отримання високої економічної ефективності від розміщення промислового виробництва.

Література. 1. Ладигіна І. В. Функціонально-планувальна організація зовнішньої зони Харківської агломерації: Автореф. дис... канд. архітектури: 18.00.04 / Державний технічний ун-т будівництва та архітектури. — К., 1993. — 21с. 2. Майорченко В., Бабаєв В., Шатенко Л., Семенов В. Харків ювілейний: історія, сучасність, стратегія розвитку // Управління сучасним містом. — 2004. - № 7-9. — С. 10-29. 3. Шумілкін Н. В. Місто Харків: вчора, сьогодні, завтра // Управління сучасним містом. — 2004. - № 7-9. — С. 3-9.

УДК 332.021:339.924 (477)

ДО ПИТАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Максимчук М.В.

Інститут регіональних досліджень НАН України,
м. Львів, 79026, вул. Козельницька, 4, (032)270-70-89, irr@mail.lviv.ua

Актуальність. Проблемам управління регіональним розвитком присвячено багато наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених. Проте проблема інституційного його забезпечення потребує подальшого дослідження. Крім того глибшої розробки потребує проблема саме інституціональних трансформацій в регіонах держави та регіональних системах різних типів.

Викладення результатів дослідження. Якщо підходити до розвитку регіонів країни з точки зору ідей теорії інституціоналізму, то можна стверджувати, що ефективний регіональний розвиток залежить не тільки від економічних чинників, але й від функціонування системи інститутів – суспільних організацій, способів управління господарською діяльністю, традицій, ідей, кодексів та стереотипів економічної поведінки населення регіонів, тобто фактично зумовлений етнокультурними особливостями економічної діяльності людини (регіональних громад).

У теоретичному плані дослідження подібного роду інститутів привело до появи цілого напрямку у соціальних та економічних науках – інституціоналізму [4, С. 657]. “Соціальні інститути – це особливі способи існування суспільства, що утворюють особливу систему суспільних відносин.” [2, С.200]. Економічна наука під інститутами розуміє найрізноманітніші механізми, що сприяють нормалізації відтворювального процесу, через зменшення “сили тертя” між різними агентами економічної діяльності, в т.ч. і регіонами. До них належать не тільки організаційні утворення (фірми, домашні господарства, профспілки, асоціації підприємців, державні органи влади, органи територіального самоврядування тощо), але й формальні і неформальні правила та звичаї економічної поведінки, що діють у суспільних системах, в т.ч. й регіонального рівня.

Досліджувати інститути забезпечення регіонального розвитку дуже складно, оскільки вони належать до найскладніших феноменів соціальної реальності. Особливо це стосується їхньої економічної складової, адже “економіка – наука про не завжди передбачуване.” [3, С.39].

Регіони повинні досліджуватися інституціоналізмом як самоврядні автономні спільності, причому перевага віддається соціально-культурним чинникам, не тільки матеріальним, але й духовним потребам людини в контексті поняття «якості життя» [1, С. 101].

В українських економічних дослідженнях спостерігаємо певні розбіжності у трактуванні термінів інститут та інституція, що пов’язано із їх запозиченням. Ми притримуємося такого підходу, що інститут – це більш широке поняття, яке охоплює і правила гри, і інституції (або організації) [5, С.39].

Під інституційним забезпеченням регіонального розвитку слід розуміти створення належних умов для функціонування існуючих, а при потребі – реорганізацію та створення нових інституцій, які безпосередньо залучаються до процесів координації зусиль у цій царині, передусім у сфері розробки, провадження та моніторингу регіональної політики.

Основна функція інститутів – створювати середовище для реалізації якомога ширшого спектру конструктивних потенційних можливостей розвитку регіонів, регіональних громад, нації та держави в цілому, узгоджувати інтереси цих суб’єктів розвитку.

Інститути, що забезпечують регіональний розвиток умовно можна типізувати таким чином: основні (або базові), допоміжні, специфічні.

Під інституціями регіонального розвитку слід розуміти державні, громадські та приватні організації, які безпосередньо залучаються до процесу управління регіональними суспільними системами.

В основу типізації інституцій можна покласти таксономічний принцип і відповідно до цього попередньо можна виділити наступні інституції: міжнародні, міждержавні, державні (в т.ч. національного рівня, регіонального рівня), недержавні.

В Україні існують такі види даних інституцій: деконцентровані органи державної влади; органи місцевого та регіонального самоврядування; асоціації муніципалітетів; національні агентства розвитку; торгово-комерційні та промислові палати; бізнесові та інноваційні центри; регіональні фінансові кампанії; приватні консультанти та експерти; профспілки; організації, що займаються працевлаштуванням населення; організації, що поширюють нові технології; бізнес-інкубатори; місцеві агенції розвитку; комунальні установи; заклади вищої освіти та регіональні наукові центри; агентства регіонального розвитку [1, С.101].

Відповідно до наведеної вище типології до основних інститутів забезпечення управління регіональними суспільними системами слід віднести в першу чергу інститути управління на національному та регіональному рівнях. Їх функціонування пов’язане з низкою проблем, а саме: проблемою розподілу повноважень, проблемою формування нормативно-правової бази, проблемою макрорегіоналізації та удосконалення адміністративно-територіального поділу країни, проблемою інформаційного забезпечення процесів дослідження і управління регіональними суспільними системами, проблемою забезпечення інституційних змін та організацією самих інститутів.

В системі регіонального управління інститути відіграють роль функціональних обмежувачів поля життєдіяльності регіональних суспільних систем. Ці структури тримають системи у певних оптимальних рамках, що забезпечує конструктивне протікання процесів діяльності

їх основних активних суб'єктів – регіональних громад, спільнот та індивідуумів, тобто людини та її суспільних спільностей (суспільно-територіальних спільностей). Таким чином інститути модулюють функціонально-діяльнісні характеристики регіональних суспільних систем. Вони мають визначальний вплив на формування та передачу з покоління до покоління структурних компонентів колективної свідомості, особливо її надсвідомої компоненти, в якій зосереджені основні моральні імперативи суспільства.

Основним допоміжним інститутом у сфері забезпечення регіонального розвитку є, на нашу думку, є система його наукового забезпечення. Слід наголосити на тому, що українська регіональна наука має критичну масу напрацювань, що акумулювали в собі інтелектуальний потенціал фахівців різних сфер знання. Потужні центри регіональних досліджень сформувались в системі НАН України, провідних університетах та інститутах країни в Києві, Харкові, Донецьку, Львові, Ужгороді, Одесі, Сімферополі та інших великих містах.

Серед вагомих наукових напрацювань в сфері регіональних досліджень слід назвати концептуальні основи регіональної політики, нові схеми соціально-економічного районування країни, а у конструктивно-прикладному плані – цільові програми регіонального розвитку Карпатського регіону, Полісся, Поділля, Українського Причорномор'я та промислового Придніпров'я, Донбасу, стратегії та прогнози регіонального розвитку областей держави.

Нажаль, слід констатувати, що теоретичні напрацювання і практичні рекомендації вчених в сфері регіонального розвитку недостатньо використовуються владними інститутами в центрі і на місцях. Слід зробити зусилля, щоб виправити такий стан справ, розв'язати проблему впровадження та реалізації наукових розробок. Бажано, щоб двері управлінців були більш відчинені для вітчизняних наукових ідей та інновацій. Інтелектуальна та управлінська еліти повинні вчитись одна від одної, вчитись спілкуватися між собою на рівні, який відповідає високому статусу європейської, не тільки за місцем розташування, але й за рівнем культури управління країною та її регіонами.

Висновки Підсумовуючи викладений матеріал, можна зробити висновок про те, що положення теорії інституціоналізму можливо й необхідно використовувати для аналізу регіонального розвитку. Відповідно до положень економічної теорії інститутів господарське життя регіонів значною мірою залежить від функціонування системи формальних та неформальних інститутів. Трансформація ж інституціональної системи регіонів, на нашу думку, повинна відбуватися в бік більшої її формалізації та спрощення, яке спричинить поступове зникнення із практики економічної діяльності населення регіонів України реліктів інститутів планової економіки та зменшення ролі неформальних інститутів, які є основою функціонування тіньової економіки.

Зауважимо, що докорінні інституціональні трансформації в сфері регіонального розвитку, повинні спиратися не тільки на те, що видається найбільш вірним з точки зору тієї або іншої економічної теорії, а на те, в що вірять люди, оскільки їх поведінку, в тому числі й в економічній сфері, визначає передусім те, в що вони вірять. Це також означає, що економічні та соціальні трансформації повинні по можливості уникати політичних та психологічних розчарувань населення. Для реальної оптимізації інституційного забезпечення регіонального розвитку потрібна підтримка нових інститутів критичною масою населення регіонів, зміна стереотипів економічної поведінки.

Література. 1. Богоград О.Д., Невеселєв О.М., Падалка В.М., Підмогильний М.В. Регіональна економіка. Словник-довідник. – К.: Тираж, 2004. – 346 с.; 2. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.; 3. Гэлбрейт Дж. Жизнь в наше время: Воспоминания. – М.: Прогресс, 1986. – 404 с.; 4. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.І. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.; 5. Мікула Н.А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво. – Львів: Арал, 2004. – 395 с.

ПРОБЛЕМЫ ТРАНСФОРМАЦИИ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ В НОВЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

Воеводин В.Н.

*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина,
г. Харьков, пл. Свободы, 4, тел. 8(057)707-54-59, Alexandr.V.Chuenko@univer.kharkov.ua*

Актуальность. Украина относится к числу государств с очень мощным и развитым МСК. При территории 604 тыс.км² (0,4% мировой суши) и численности населения в 0,8% мирового сообщества до экономического кризиса Украина производила и потребляла около 5% мировой минерально-сырьевой продукции. Ежегодно добывалось 1млрд. минеральных продуктов, что составляет 20т в расчёте на 1 человека. Доля МСК составляет около трети производственных фондов Украины, 25% национального продукта. В МСК задействовано около 20% трудовых ресурсов Украины. С добычей, переработкой и использованием минерального сырья прямо или опосредовано связано 48% промышленного потенциала Украины. Доля минерального сырья и продуктов его первичной переработки в общем объёме экспорта Украины составляет более 35% [2,3].

Изложение результатов исследования. В новых экономических условиях перестройка структуры МСК неизбежна. Однако, пути ее реформирования могут быть различными. При этом, для эффективного функционирования МСК, необходимо сохранить все достижения прежнего МСК и попытаться избавиться или максимально ограничить влияние негативных сторон. Столь мощный промышленный комплекс как МСК малоповоротлив, инертен. Необходимость переориентации ГРП в Украине и новые альтернативные направления дальнейшего развития МСК регулярно обсуждаются в печати [1-5 и др.]. При выборе направлений трансформации МСК возникает много проблем, причём не видно путей их однозначного решения.

В бывшем СССР, в том числе и в Украине, из-за собственности государства на землю, недра, и средства производства, централизованности планирования промышленности, ее дифференцированности по четко очерченным ведомствам, использование недр было бесплатным. Разведанные Министерством Геологии и подготовленные к эксплуатации за счет средств госбюджета месторождения передавались бесплатно горнодобывающим предприятиям других ведомств, которые находились на хозрасчете и стремились к получению прибыли. Это приводило к многим отрицательным последствиям.

Однако, несмотря на это, МСК Союза был одним из крупнейших в Море, четко организован и на протяжении многих десятилетий бесперебойно и эффективно функционировал. Он имел как позитивные, так и негативные стороны.

Позитивные стороны Советского МСК общеизвестны: геологоразведочная служба и горнодобывающая промышленность были основой экономики страны, а геологическая служба была признана лучшей в Море.

К негативным сторонам МСК Союза следует отнести:

а) Разведка месторождений по очень высоким (достоверным) категориям запасов, что снижало степень риска, но приводило к резкому удорожанию работ.

б) Длительные сроки разведки месторождений, что приводило к омертвлению вложенных финансовых средств. Более того, далеко не все разведанные месторождения шли в эксплуатацию.

в) Бесплатная передача разведанных месторождений горнопромышленным предприятиям приводила к непомерному возрастанию их требований к детальности разведки, качеству руд, к повышению кондиций, что неизбежно вело к переразведке месторождений, удорожанию работ и снижению подсчитанных промышленных запасов.

г) Бесплатное пользование недрами, несмотря на контроль Госгеолнадзора, обусловило во многих случаях хищничество горнодобывающих предприятий - шла не планомерная отработка месторождений, а "выхватывание" блоков с богатыми рудами. В результате средние содержания полезных компонентов по месторождению снижались и многие блоки, а иногда и

полностью месторождения оказывались с забалансовыми рудами (содержание полезных компонентов становилось ниже рассчитанных по кондициям). Т.е. в угоду сиюминутной прибыли шли беспрецедентные потери полезных ископаемых в недрах.

д) Ведомственная разграниченность горнодобывающих предприятий приводила к отказу от комплексного использования минерального сырья - у предприятия не было "плана" по попутным компонентам, а их извлечение требовало дополнительных материальных затрат.

е) Административное и ведомственное установление цен волевым путем на минеральное сырье ниже уровня мировых цен.

ж) Мало внимания уделялось природоохранным мероприятиям и использованию вторичного минерального сырья.

И в настоящее время основные тяготы МСК в Украине ложатся на государство.

В индустриальных странах структура МСК выглядит следующим образом. В них существует государственная геологическая служба, которая проводит геолого-съёмочные и предварительные поисковые работы за счет средств госбюджета; на хоздоговорных началах, по заказу фирм, проводит детальные поисковые работы; разведка месторождений и их эксплуатация проводятся акционерными и частными предприятиями. При этом детальность разведки значительно меньше, чем у нас, что увеличивает степень риска, но уменьшает материальные затраты и сокращает сроки освоения месторождений. Более того, отработка разведанных блоков начинается сразу же, до окончания разведки всего рудного поля. При частной собственности на землю, в большинстве стран сохраняется государственная собственность на недра (минеральные ресурсы). Формы взаимоотношений собственника недр (государства) и недропользователя (горно-геологических предприятий) определяется системой платежей и нормативных актов недропользования, которые в разных странах неодинаковы.

Аналогичная структура МСК, с вполне определенными вариациями, ожидает, по-видимому, и нас. Такая перестройка может иметь как положительные, так и отрицательные последствия.

К положительным моментам можно отнести:

- освобождение госбюджета от непомерно больших расходов на МСК;
- вовлечение в эксплуатацию малых и средних месторождений;
- резкое ускорение сроков освоения месторождений;
- комплексность извлечения полезных компонентов из руд;
- улучшение качества минеральной продукции;
- увеличение объемов переработки вторичного минерального сырья;

Отрицательные моменты также очевидны:

- резкое снижение качества ГРП (из-за стремления предпринимателей оперативно, при минимальных затратах, получить геологическую информацию явно будет нарушаться стабильность и последовательность работ, инструктивные требования к детальности разведки, объемам горных работ; неизбежно привлечение к работам случайных специалистов низкой квалификации или несоответствующего профиля);

- неравномерность и неоднородность геологического изучения, опробования и освоения территории страны (дороговизна ГРП на новые и нетрадиционные виды минерального сырья, а также значительный риск их промышленной рентабельности отпугнет многих предпринимателей);

- хищническая эксплуатация недр (для быстрого получения максимальных прибылей, предприниматели будут стремиться к отработке, в первую очередь, наиболее богатых блоков месторождений, снижать затраты на природоохранные мероприятия, рекультивацию земель).

Однако, многие отрицательные последствия можно смягчить или даже сгладить экономическими и правовыми мерами. Так, во избежание хищнической отработки месторождений платежи в госбюджет должны взиматься не только за добытые, но и за потерянные в недрах запасы полезных ископаемых независимо от причины потерь. Т.е. оплате должны подлежать все подсчитанные запасы в недрах по определенным кондициям, а не только добытая их часть. Стимулировать ГРП и горно-эксплуатационные работы на новые и нетрадиционные виды минерального сырья можно путем льготного снижения платежей за пользование недрами.

В основе всей структурной перестройки МСК в любом случае лежит разработка эффективной системы платежей за пользование недрами и за ГРР. Лицензирование, арендная плата и другие платежи за подготовленные (разведанные) месторождения, а также формирование цен на минеральное сырье и финансирование горнодобывающих предприятий, независимо от форм собственности, понятны и логически оправданы.

Относительно ГРР такой ясности нет. В Украине сегодня нет весьма состоятельных предпринимательских фирм и лиц готовых платить за ГРР по подготовке с неизвестной степенью риска новых месторождений, эксплуатация которых возможна в отдаленном будущем. Приращиваемые сегодня запасы полезных ископаемых начинают использоваться, в лучшем случае, через несколько лет. Значит, геологоразведочные предприятия, в условиях товарно-денежных отношений, выступают не как продавцы своей продукции, а как долговременные инвесторы, в ущерб себе производя работы, приобретая материалы, оборудование, неся трудозатраты. В итоге, при финансировании ГРР в основном из госбюджета, оплата за выполненные работы поступает с большим опозданием и не в полном объеме, геологоразведочные предприятия стали практически неплатежеспособными, сокращаются, ликвидируются. В результате обеспеченность разведанными запасами многих горнодобывающих предприятий существенно сократилась [2, 4].

Поэтому снижение качества ГРР и вообще деградацию геологической службы Украины возможно предотвратить путем сохранения высококвалифицированной государственной геологической службы, которая, помимо геологосъемочных и предварительных поисковых работ, будет выполнять детальные поиски, оценку и разведку месторождений за счет средств предпринимательских фирм по их заказам.

Пути реформирования МСК могут быть различными. Один из вариантов, далеко не бесспорный, предложен В.С. Мищенко [4]:

- сокращение привлечения трудовых и материальных ресурсов в МСК;
- смещение приоритетов на повышение качества и расширение ассортимента товарной продукции;
- более широкое привлечение техногенных источников сырья за счет отходов горнопромышленного производства;
- переориентация ГРР на те направления работ, которые позволят максимально уменьшить зависимость промышленности страны от ввоза сырья и расширят экспортные возможности.

Однако, эти преобразования сталкиваются с очень большими социальными и экономическими трудностями. Исторически сложившаяся структура МСК и инфраструктура неумолимо ставят вопросы: как быть с горняцкими городами и поселками в Донбассе, Кривбассе и в других горнодобывающих регионах Украины? Как трудоустроить и обеспечить социальную защиту населения? Экономические трудности ставят под вопрос и быструю переориентацию ГРР.

Вполне резонно в новых экономических условиях ставится вопрос о необходимости тотальной экономической переоценки наличного фонда месторождений полезных ископаемых, без чего невозможно прогнозирование обеспеченности народного хозяйства минеральным сырьем [3, 4]. Однако, объем предстоящей работы огромен. И опять возникают вопросы: кто эту работу будет выполнять, за чей счет, в какие сроки? Эта переоценка по рыночным критериям неизбежно приведет к существенному уменьшению абсолютных величин разведанных запасов.

Выводы. В заключение отметим, что наш мощный, существенно развитый МСК сейчас переживает далеко не лучшие времена. Гипертрофированный (за счет чернометаллургической и угольной промышленности) и несбалансированный МСК Украины требует существенной структурной перестройки. При его реформировании возникает много проблем экономического, социального, экологического характера. Кстати, на постсоветском пространстве ни одно из государств с мощным МСК (Россия, Казахстан, Узбекистан) до сих пор не смогли эффективно реформировать свои МСК. Однако, для спасения нашего МСК необходимо наращивать усилия по его реформированию.

Литература. 1. Гавриленко М.М. У пошуках оптимальних шляхів...// Мінеральні ресурси України. 1994. -№1. -С. 2-4. 2. Гавриленко Н.М., Кулиш Е.А., Зарицкий А.И., Мищенко В.С. Минеральные ресурсы Украины. Современные проблемы и факторы развития минерально-сырьевого комплекса Украины. -Киев, АН Украины, 1993. -122 с. 3. Кулиш Е.А. Проблемы минерально-сырьевого комплекса Украины. -Киев, 1992. -52 с. 4. Мищенко В.С. Мінерально-сировинний комплекс України: економічні орієнтири. В сб. научных трудов НГА Украины. -Днепропетровск, 1998. -№3. -Т. 1. -С. 22-27. 5. Мищенко В.С. Екологічні аспекти розвитку мінерально-сировинної бази України // Геолог України, 2004. -№1. -С. 8-12.

УДК 314.144:614.1 (477:438)

ТАКСОНОМІЧНА ОЦІНКА ІНТЕГРАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

Пантилей В.А.

Університет Марі Кюрі-Склодовської в Любліні, Інститут Землезнання,
Кафедра Економічної Географії, Алея Красніцька 2 CD, 20- 718 Люблін, Польща,
(+48081) 537-55-10, pantyley@yahoo.com

Актуальність. Опрацювання стратегії, напрямків і інструментаріїв дослідження соціально-економічного розвитку регіонів є важливим завданням соціально-економічної географії. Такого типу дослідження дають підстави до опрацювання концепції необхідних напрямків діяльності, які мають на меті обмеження деструктивного впливу, або посилення позитивного впливу чинників соціально-економічного, екологічного і демографічного характеру на потенціал і розвиток регіонів.

Виклад основного змісту дослідження. Об'єкт дослідження – регіони України і Польщі – вибраний не випадково. Ці дві сусідні країни характеризувались до початку 1990 рр. побідною соціально-економічною і медико-демографічною ситуацією. На початку 90 рр. обидві країни розпочали активне реформування різних складових суспільного життя, однак, незважаючи на схожість цілей, спосіб реалізації реформ був якісно відмінний, що знайшло своє відображення у різному рівні соціально-економічного розвитку макро-, мезо- і мікрорегіонів України і Польщі. В зв'язку зі вступом Польщі до Євросоюзу, а також проєвропейським вибором України, дослідження набирає особливої ваги і актуальності. Предметом дослідження виступає соціально-економічний розвиток регіонів як інтегральний ефект взаємодії історичних, економіко-географічних, соціально-географічних, еколого-географічних і демографічних чинників, його математично-статистична оцінка, а також типологія регіонів України і Польщі з огляду на соціально-економічну, екологічну та медико-демографічну ситуацію у цих двох країнах.

Для оцінки інтегрального соціально-економічного розвитку регіонів України і Польщі вибрано метод таксономічного аналізу [2]. Цей метод був використаний вище згаданим автором до типологічного поділу країн з огляду на рівень їх розвитку і структуру кваліфікованих кадрів. Істотою методу є отримання тзв. «міри господарського розвитку», яка є результатом синтезу всіх аналізованих параметрів. Дуже часто ця міра є окреслена як «таксономічна міра розвитку» [3], або «таксономічний показник» [1]. При обчисленні таксономічної міри розвитку Хельвіга спершу виконано стандартизацію змінних, які характеризують рівень розвитку території, натомість потім обчислено таксономічні міри соціально-економічного, екологічного і медико-демографічного розвитку регіонів України і Польщі. Вартість таксономічних мір Хельвіга змінюється від 0 (ситуація несприятлива, рівень розвитку дуже низький) до 1 (ситуація сприятлива, рівень розвитку дуже високий, тзв. об'єкт взірцевий). Процедура обчислення викладена у праці З. Хельвіга (1968). Для потреб даного дослідження її дещо змодифіковано, зокрема, крім змінних дестимулянт і стимулянт введено змінні номінанти з складним до окреслення впливом на досліджуваний об'єкт. Перелік змінних, вибраних для проведення таксономічного аналізу рівня інтегрального соціально-економічного розвитку подано в табл. 1.

Табл. 1. Змінні, вибрані для проведення таксономічного аналізу інтегрального соціально-економічного розвитку регіонів України і Польщі, 2002 р.

<i>Рівень розвитку регіонів (синтетичні показники)</i>	<i>Часткові показники</i>	<i>Змінні</i>
Соціально-економічний розвиток	Рівень заможності	1. ВВП на 1 мешканця, \$ згідно з паритетом купівельної спроможності (S); 2. Середньомісячний дохід домогосподарств в перерахунку на 1 особу, \$ згідно з паритетом купівельної спроможності (S); 3. Середня функціональна поверхня помешкань, м ² на 1 особу (S).
	Зайнятість і умови праці населення	1. Скоригована кількість зайнятого населення на 1000 населення (S); 2. Кількість смертельних випадків на 1000 зайнятого населення (D); 3. Зайняте населення в умовах загроження для здоров'я, % загальної кількості зайнятого населення (D); 4. Зайняте населення в умовах загроження для здоров'я хімічними речовинами, % загальної кількості зайнятого населення (D); 5. Зайняте населення в умовах загроження для здоров'я промисловими волокнистими пилами, % загальної кількості зайнятого населення (D); 6. Зайняте населення в умовах загроження для здоров'я, пов'язаного з важкістю праці, % загальної кількості зайнятого населення (D);
	Структура видатків домогосподарств	1. Видатки на продукти харчування, % у загальних видатках домогосподарств (D); 2. Видатки на алкоголь і тютюн, % у загальних видатках домогосподарств (D); 3. Видатки на медичні потреби, % у загальних видатках домогосподарств (S); 4. Видатки на відпочинок і рекреацію, % у загальних видатках домогосподарств (S).
	Споживання основних продуктів харчування	1. Річне споживання м'яса, кг на 1 мешканця (S); 2. Річне споживання молока, л на 1 мешканця (S); 3. Річне споживання риби, кг на 1 мешканця (S); 4. Річне споживання овочів, кг на 1 мешканця (S); 5. Річне споживання фруктів, кг на 1 мешканця (S); 6. Річне споживання олії і інших жирів, кг на 1 мешканця (S); 7. Річне споживання цукру, кг на 1 мешканця (S).
Екологічний розвиток		1. Ліси та лісовкриті площі, га на 100 осіб(S); 2. Відсоток міського населення в загальній кількості населення (N, пропозиція номінативної вартості– 55%); 3. Густота населення, осіб на км ² (N, пропозиція номінативної вартості – 110 осіб на км ²). 4. Промислове забруднення повітря, т на 1 км ² (D).
Медико-організаційний розвиток	Засоби служби охорони здоров'я	1. Кількість лікарів на 10 тис. населення (S); 2. Кількість стоматологів на 10 тис. населення (S); 3. Кількість фармацевтів на 10 тис. населення (S); 4. Кількість середнього медичного персоналу на 10 тис. населення (S); 5. Кількість лікарняних ліжок на 10 тис. населення (S); 6. Державні видатки на охорону здоров'я, \$ згідно з паритетом купівельної спроможності на 1 мешканця (S).
	Діяльність служби охорони здоров'я	1. Пацієнти в лікарнях в перерахунку на 100 осіб (D); 2. Середнє перебування пацієнта в лікарні, дні на протязі року(D); 3. Середнє використання лікарняного ліжка, дні на протязі року (N, пропозиція номінативної вартості); 4. Виїзди станцій швидкої допомоги на 1000 населення (D).
Демографічний розвиток		1. Коефіцієнт народжень живими на 1000 населення (S); 2. Коефіцієнт смертності на 1000 населення (D); 3. Відсоток населення у віці 60 років і старше в загальній кількості населення (D).
Стан здоров'я	Позитивні показники стану здоров'я населення	1. Природний приріст населення на 1000 населення (S); 2. Середня тривалість життя чоловіків і жінок, років (S); 3. Синтетичний показник самооцінки стану здоров'я населення (S).

населення	Негативні показники стану здоров'я населення	1. Відсоток осіб, які оцінюють стан свого здоров'я нижче середнього, в загальній кількості респондентів (D); 2. Коефіцієнт смертності немовлят на 1000 народжень живими (D); 3. Смертність з приводу хвороб кровоносної системи на 100 тис. населення (D); 4. Смертність з приводу злоякісних новоутворень на 100 тис. населення (D); 5. Смертність з приводу хвороб дихальної системи на 100 тис. населення (D); 6. Смертність з приводу зовнішніх причин на 100 тис. населення (D); 7. Захворюваність на туберкульоз на 100 тис. населення (D); 8. Захворюваність на злоякісні новоутворення на 100 тис. населення (D); 9. Захворюваність на СНІД на 100 тис. населення (D); 10. Захворюваність на сифіліс на 100 тис. населення (D); 11. Захворюваність на гонокову інфекцію на 100 тис. населення (D); 12. Захворюваність на розлади психіки та поведінки на 100 тис. населення (D); 13. Захворюваність на розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю на 100 тис. населення (D); 14. Інвалідність у віці 0-15 років на 100 осіб даної вікової групи (D).
-----------	--	---

S – стимулянта; D – дестимулянта; N – номінанта.

Джерело: власне опрацювання.

Вартості таксономічних мір розвитку регіонів поділено на 5 класів. Кожному класу приписано якісні окреслення (наприклад, рівень розвитку високий, середній, низький), які показують ситуацію даної адміністративно-територіальної одиниці (області, воєводства) у галузі синтетичних і часткових показників (табл. 2).

Табл. 2. Класифікація регіонів згідно з рівнем соціально-економічного, екологічного, медико-організаційного, демографічного розвитку регіонів і стану здоров'я населення на підставі таксономічного аналізу

Класи	Вартості таксономічних мір	Рівень розвитку регіонів	Стан здоров'я населення
I	нижче 0,200	дуже низький	дуже поганий
II	<0,200-0,400)	низький (нижче середнього)	поганий (нижче середнього)
III	<0,400-0,600)	середній	середній
IV	<0,600-0,800)	високий (вище середнього)	добрий (вище середнього)
V	<0,800-1,000)	дуже високий	дуже добрий

Джерело: власне опрацювання.

На підставі таксономічного аналізу і методики k-середніх на території досліджуваних держав виділено 5 типів регіонів (з їх подальшим поділом на підтипи), які характеризуються подібним рівнем соціально-економічного, екологічного, медико-організаційного розвитку, а також медико-демографічної ситуації, яка становить собою надійний індикатор інтегрального соціально-економічного розвитку регіонів. З статистичної точки зору регіони описані в табл. 3.

Табл. 3. Типи областей України і воєводств Польщі з огляду на соціально-економічну, екологічну, медико-організаційну і медико-демографічну ситуацію на підставі таксономічного аналізу

Типи	Усереднені для даного типу вартості таксономічних мір розвитку Хельвега												
	I	Ia	Ib	Ic	Id	II	III	IV	IVa	IVb	V	Va	Vb
Польща	0,346	0,425	0,468	0,505	0,217	0,564	0,679	0,129	0,141	0,743	0,455	0,780	0,377
1	0,340	0,391	0,442	0,524	0,239	0,695	0,703	0,064	0,070	0,770	0,554	0,815	0,491

2	0,349	0,441	0,480	0,496	0,207	0,504	0,668	0,158	0,173	0,731	0,411	0,764	0,325
Україна	0,166	0,199	0,416	0,215	0,130	0,493	0,355	0,223	0,386	0,303	0,236	0,325	0,235
3	0,138	0,122	0,507	0,166	0,074	0,696	0,634	0,228	0,379	0,326	0,422	0,505	0,417
4	0,283	0,341	0,532	0,291	0,194	-	0,530	0,145	0,217	0,475	0,386	0,382	0,420
5	0,170	0,220	0,376	0,229	0,148	0,476	0,243	0,225	0,398	0,286	0,159	0,256	0,159

I – синтетичний показник соціально-економічного розвитку; часткові показники соціально-економічного розвитку: *Ia* – рівень заможності населення; *Ib* – зайнятість і умови праці населення; *Ic* – структура видатків домогосподарств; *Id* – споживання основних продуктів харчування; *II* – синтетичний показник екологічного розвитку; *III* – синтетичний показник демографічного розвитку; *IV* – синтетичний показник медико-організаційного розвитку; часткові показники медико-організаційного розвитку: *IVa* – засоби служби охорони здоров'я; *IVb* – діяльність служби охорони здоров'я; *V* – синтетичний показник стану здоров'я населення; часткові показники стану здоров'я населення: *Va* – позитивні показники стану здоров'я населення; *Vb* – негативні показники стану здоров'я населення.

Джерело: власне опрацювання.

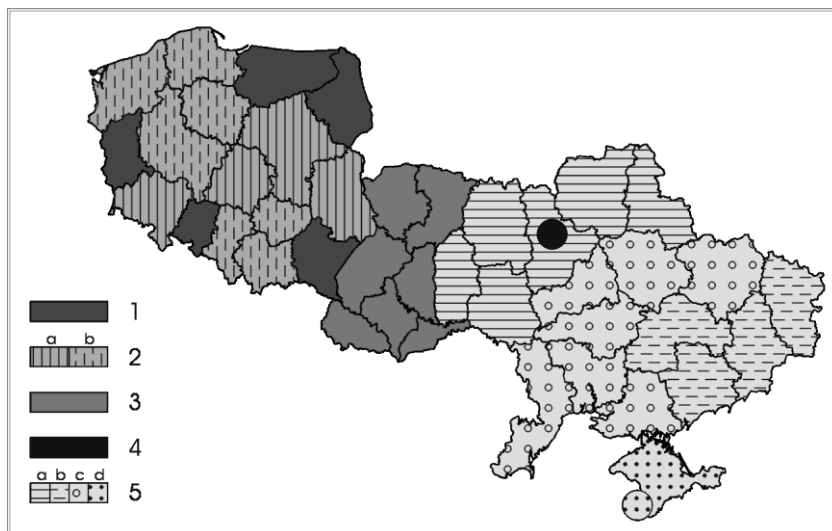

Рис. 1. Типи і підтипи областей України і воєводств Польщі з огляду на рівень інтегрального соціально-економічного розвитку на підставі таксономічного аналізу, 2002 р.

Джерело: власне опрацювання.

Для кожного типу і підтипу окреслено інтегральний соціально-економічний розвиток, охарактеризовано основні соціально-економічні, екологічні і медико-демографічні проблеми, а також запропоновано концепції їх розв'язання.

Література. 1. Andryszek Cz., 1991, Zróżnicowanie przestrzenne sytuacji zdrowotnej kraju. Resortowy program badawczo-rozwojowy RPBR MZ. IV. „Optymalizacja opieki zdrowotnej i społecznej”. Akademia Medyczna w Łodzi, Łódź. 2. Hellwig Z., 1968, Zastosowanie metody taksonomicznej do typologii podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju, oraz zasoby i strukturę wykwalfikowania kadr. Przegląd Statystyczny, t. 15, z. 4. s. 307-327. 3. Pluta W., 1977, Wielowymiarowa analiza porównawcza w badaniach ekonomicznych. Metody taksonomiczne i analizy czynnikowej. PWN, Warszawa.

ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНИ

Бобух І.М.

*Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України;
01032, м. Київ, бул. Шевченка, 60; 8-067-528-20-30; irinnr@ukr.net*

Актуальність. Оптимізація регіонального розвитку передбачає вирішення актуальних проблем теоретико-методологічного і методичного забезпечення оцінки результатів і перспектив сталого піднесення регіонів і країни. Одним з найважливіших макроекономічних показників, які відображають ступінь та потенційні можливості соціально-економічного, культурного, демографічного розвитку суспільства певної країни та його ресурсну забезпеченість, є національне багатство, економічна оцінка якого об'єктивно відбиває стан розвитку системи господарювання в країні та регіонах. Ключовим питанням дослідження національного багатства є визначення підходів до економічної оцінки основного капіталу країни, що сприятиме виявленню перспектив соціально-економічного розвитку регіонів та країни, можливостей здійснення необхідних структурних зрушень, підвищення рівня життя населення.

Аналіз попередніх досліджень. Проблеми економічної оцінки національного багатства досліджувалися, починаючи з епохи меркантилізму, Ч. Давенантом, Т. Маном, В. Стаффордом, А. Монкретьяном, Ф. Кене, В. Мірабо, А. Тюрго, К. Марксом, А. Смітом, Д. Рікардо, У.Петті, А.І. Анчишкіним, В.Н. Богачовим, Є.М. Бухвальдом, А.Л. Вайнштейном, С.І.Дорогунцовим, В.І.Кацом, Я.Б. Квашою, В.М. Кириченком, Я.А. Кронродом, Д.С. Львовим, О.І. Ноткиним, Л.І. Нестеровим, Б.І. Пасхавераом, Д.Б.Пасхавером, Г.Н. Сорокіним, С.Г. Струмиліним, Є.Н. Фреймундтом та ін. Але з часу набуття Україною статусу незалежної держави економічна оцінка її національного багатства здійснювалася лише одноразово – фахівцями РВПС України НАН України – в середині 90-х рр. минулого сторіччя. Урахування сучасних тенденцій розвитку економіки потребують як загальні положення здійснення такої оцінки, так і дослідження окремих її елементів, зокрема основного капіталу, що є важливою складовою багатства країни.

Викладення результатів дослідження. Економічна оцінка основного капіталу в складі національного багатства має здійснюватися за формулою: $E_{OK} = E_{OZ} + E_{HA} + I_B + E_{MH} + E_{HKB} + E_{MOK} + E_{BZK}$, де E_{OK} – економічна оцінка основного капіталу; E_{OZ} – економічна оцінка основних засобів підприємств, організацій, відомств; E_{HA} – економічна оцінка нематеріальних активів; I_B – витрати на інноваційний розвиток; E_{MH} – економічна оцінка майна населення; E_{HKB} – економічна оцінка незавершеного капітального будівництва; E_{MOK} – економічна оцінка матеріальних обігових коштів; E_{BZK} – об'єкти власності за кордоном.

До національного багатства, крім матеріально-технічних елементів основного капіталу – основних засобів, майна населення, об'єктів незавершеного капітального будівництва, обігових коштів та власності за кордоном, необхідно відносити також нематеріальні активи, оскільки за характером застосування вони схожі з основними засобами: використовуються протягом тривалого часу, приносять прибуток і з плином часу втрачають свою вартість, переносячи її на вартість готової продукції та послуг. Важливим критерієм, що характеризує потенціал використання наявних основних фондів у перспективі, є інноваційний розвиток, оцінювати який доцільно за величиною вкладень у розробку та впровадження інновацій, які є своєрідним товаром, депозитом, визначальним для конкурентоспроможності національних виробників. Причому, оскільки інновації, як нововведення, значною мірою підвладні фізичному та моральному зносу, а оцінка національного багатства здійснюється на певну фіксовану дату, витрати на інноваційний розвиток необхідно обчислювати, враховуючи, що вони протягом трьох років втрачають свою цінність.

Слід зазначити, що динаміка інноваційних витрат у 2005 р. порівняно з 2004 р. в цілому є позитивною як за продуктивними, так і за процесовими інноваціями (табл. 1),

Таблиця 1. Динаміка структури інноваційних витрат в регіонах України*

Назва регіону	Продуктові інновації				Процесові інновації				Загальний обсяг витрат на інновації			
	2004 р.		2005 р.		2004 р.		2005 р.		2004 р.		2005 р.	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
АРК	68070,6	3,97	7193,9	0,30	12284,3	0,44	86419,9	2,61	80354,9	1,77	93613,8	1,63
Вінницька обл.	2133,9	0,12	6862,9	0,28	13261,9	0,47	48838,1	1,47	15395,8	0,34	55701,0	0,97
Волинська обл.	109480,7	6,38	3491,8	0,14	7896,1	0,28	5823,7	0,18	117376,8	2,59	9315,5	0,16
Дніпропетровська обл.	24291,1	1,42	173881,3	7,13	119971,6	4,26	211591,3	6,39	144262,7	3,18	385472,6	6,70
Донецька обл.	121870,5	7,10	803371,3	32,95	875067,8	31,04	1151716,9	34,76	996938,3	21,99	1955088,2	33,99
Житомирська обл.	5513,1	0,32	6478,1	0,27	11175,5	0,40	40319,0	1,22	16688,6	0,37	46797,1	0,81
Закарпатська обл.	1580,2	0,09	1525,0	0,06	6963,0	0,25	4506,5	0,14	8543,2	0,19	6031,5	0,10
Запорізька обл.	77754,2	4,53	60536,3	2,48	129226,0	4,58	97846,9	2,95	206980,2	4,56	158383,2	2,75
Івано-Франківська обл.	3081,0	0,18	5366,9	0,22	47427,6	1,68	50877,8	1,54	50508,6	1,11	56244,7	0,98
Київська обл.	66229,4	3,86	16840,0	0,69	55920,3	1,98	13832,8	0,42	122149,7	2,69	30672,8	0,53
Кіровоградська обл.	11966,7	0,70	6613,3	0,27	23142,1	0,82	29929,5	0,90	35108,8	0,77	36542,8	0,64
Луганська обл.	21648,3	1,26	17147,3	0,70	75488,5	2,68	317270,7	9,58	97136,8	2,14	334418,0	5,81
Львівська обл.	11493,7	0,67	9486,8	0,39	52929,7	1,88	66371,2	2,00	64423,4	1,42	75858,0	1,32
Миколаївська обл.	112573,2	6,56	116415,5	4,77	155472,9	5,51	139055,1	4,20	268046,1	5,91	255470,6	4,44
Одеська обл.	17774,0	1,04	22217,7	0,91	155747,5	5,52	88466,4	2,67	173521,5	3,83	110684,1	1,92
Полтавська обл.	46241,6	2,70	49387,0	2,03	34312,7	1,22	89112,0	2,69	80554,3	1,78	138499,0	2,41
Рівненська обл.	4552,4	0,27	5937,4	0,24	51857,9	1,84	26804,6	0,81	56410,3	1,24	32742,0	0,57
Сумська обл.	42437,1	2,47	75673,2	3,10	29917,6	1,06	33630,7	1,02	72354,7	1,60	109303,9	1,90
Тернопільська обл.	1519,2	0,09	3497,2	0,14	1731,5	0,06	2181,6	0,07	3250,7	0,07	5678,8	0,10
Харківська обл.	473355,4	27,59	420555,1	17,25	303045,1	10,75	171481,7	5,18	776400,5	17,12	592036,8	10,29
Херсонська обл.	15944,9	0,93	26287,0	1,08	14624,7	0,52	15164,4	0,46	30569,6	0,67	41451,4	0,72
Хмельницька обл.	7322,5	0,43	10097,0	0,41	3482,5	0,12	7974,6	0,24	10805,0	0,24	18071,6	0,31
Черкаська обл.	22900,7	1,33	6689,1	0,27	85300,8	3,03	47214,7	1,43	108201,5	2,39	53903,8	0,94
Чернівецька обл.	24145,1	1,41	9131,4	0,37	506,7	0,02	4707,5	0,14	24651,8	0,54	13838,9	0,24
Чернігівська обл.	122885,5	7,16	114668,1	4,70	2916,6	0,10	7777,2	0,23	125802,1	2,77	122445,3	2,13
м. Київ	298670,5	17,41	458862,8	18,82	549313,7	19,49	550593,5	16,62	847984,2	18,70	1009456,3	17,55
м. Севастополь	89,1	0,01	43,0	0,002	108,4	0,00	3798,2	0,11	197,5	0,004	3841,2	0,07
Всього в Україні	1715524,6	100	2438256,4	100	2819093,0	100	3313306,5	100	4534617,6	100	5751562,9	100

*Розраховано автором за даними: [2; 5, с. 209]

але регіональна структура витрат є дуже нерівномірною, а фактичне фінансування науково-технічної діяльності з Державного бюджету протягом останніх п'яти років не перевищує 0,4 % ВВП при визначених статтею 34 Закону України „Про наукову та науково-технічну діяльність” 1,7% [6]. В порушення вимог статті 87 Бюджетного кодексу України та чинного законодавства України щодо фінансування інноваційної діяльності, у 2000–2003 та у 2005р. у Державному бюджеті кошти на фінансову підтримку інноваційної діяльності не передбачалися [1; 7, с. 2]. І, якщо у розвинених країнах до 90 % приросту ВВП забезпечується за рахунок впровадження нових технологій, в Україні – лише 0,7 %. Несприятливою є й структура джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні: частка бюджетних коштів зменшилася протягом 2000–05 рр. з 2,4 до 0,5 % (табл. 2), в той час як за рахунок власних коштів підприємств та інших джерел було профінансовано відповідно 97,6 та 99,5 % інноваційних витрат. Так, фінансування інноваційних проектів УНТЦ¹ у 2005 р. в Україні становило 9 млн дол. США [3, с. 13]; усього з 1995 р. – 114 млн дол., з яких 78 % надійшло в інститути НАН України.

Таблиця 2

Динаміка структури джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні*, %

Фінансування інноваційної діяльності в Україні	2000 р.	2005 р
За рахунок власних коштів підприємств	85,9	94,8
За рахунок державного, місцевих бюджетів та позабюджетних фондів	2,4	0,5
За рахунок інших джерел	11,7	4,7

Висновки. Для забезпечення ефективного інноваційного розвитку в регіонах України слід вдосконалити як структуру джерел витрат, так і загальний механізм залучення коштів на фінансування розробки і впровадження нововведень в господарській системі країни. Необхідно забезпечити збільшення частки державного, місцевих бюджетів та позабюджетних фондів у фінансуванні інноваційної діяльності, зокрема шляхом створення інноваційних фондів на національному та регіональному рівнях; залучення до фінансування інновацій коштів пенсійних та страхових фондів; компенсацію відсоткової ставки за банківськими довгостроковими кредитами для розробки і впровадження у виробництво інноваційної продукції та технологій; підвищення рівня оплати праці та соціальних гарантій для наукових працівників, що сприятиме формуванню сприятливого творчого середовища і продукуванню інновацій; гармонізацію протиріч у законодавчих та нормативно-правових актах, що регламентують інноваційну та науково-технологічну діяльність в Україні; розробку і затвердження методики оцінки нематеріальних активів, зокрема інтелектуальної власності; гарантування економіко-правової стабільності в діяльності технологічних парків, як мінімум, впродовж п'яти років; суворе дотримання законів України з питань діяльності технологічних парків та нормативно-правових актів, що не суперечать їм; систематичне проведення моніторингу діяльності технопарків і підготовки звітних даних щонайменше двічі на рік; припинення необґрунтованого втручання в економічну діяльність технологічних парків.

¹УНТЦ – скор. – Український науково-технологічний центр.

*Складено за даними: [7]

Література: 1. Український соціум / Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. – К.: Знання України, 2005. – 792 с. 2. Статистичний збірник «Регіони України» 2004 / За ред. О.Г.Осауленка. – К.: Державний комітет статистики України, 2005. – У 2 ч. – Ч. 1. – 512 с. 3. Річний звіт Українського науково-технологічного центру за 2005 р. – К.: УНТЦ. – 32 с. 4. Статистичний щорічник України за 2005 р. / За ред. О.Г.Осауленка. – К.: Консультант,

2006. – 576 с. 5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2005 р. – К.: Державний комітет статистики України, 2006. – 354 с. 6. Рекомендації учасників слухань у Комітеті з питань науки і освіти Верховної Ради України „Інноваційна діяльність в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення”. – К.: ВРУ, 2006. – 5 с. 7. Концепція розвитку національної інноваційної системи України / Проект. – К.: ВРУ, 2006. – 59 с.

УДК 911.3:314

МАТЕМАТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСНОВИ МЕНЕДЖМЕНТУ ДЕМОГРАФІЧНОЮ СИТУАЦІЄЮ РЕГІОНУ

Грицевич В.С.

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, вул. Дорошенка, 41, (8-032)-296-46-57, gvsmg@ukr.net*

Актуальність. В сучасних умовах з’являються та набувають інтенсивного розвитку нові методологічні й методичні підходи до вивчення, аналізу, проектування та оптимізації різноманітних суспільних систем. Одним із них є теорія операційного менеджменту [6], яка потужно зарекомендувала себе в економічній теорії та практиці серед інших напрямків менеджменту. При цьому, одним із головних понять теорії операційного менеджменту є поняття операційної системи. Щоправда доводиться визнати, що операційний менеджмент застосовується поки-що лише до виробничих систем (включаючи сферу послуг). На нашу думку таке обмеження є історично тимчасовим. Не існує жодних методологічних перепон (але існує практична потреба) щоб поширити здобутки теорії операційного менеджменту на інші сфери людської діяльності. При цьому сам операційний менеджмент має прекрасний шанс збагатитися як методологічно так і методично. Ще одним важливим аспектом розвитку теорії операційного менеджменту є перехід від вивчення географічно точкових об’єктів (наприклад підприємств) до вивчення територіально-розподілених об’єктів: суспільних комплексів чи їх компонент для регіонів різного таксономічного рівня, спеціально виділених районів, ареалів, і т.д, які є безпосереднім об’єктом вивчення суспільної географії.

Виклад основного змісту дослідження. У цій роботі не торкаємося територіальних аспектів операційного менеджменту для виробничих систем, а зосереджуємося на проблемі менеджменту демографічної ситуації в регіоні.

Дефініюємо *територіальний операційний менеджмент* (ТОМ), як діяльність з управління просторово розподіленим суспільним об’єктом при виконанні певної системної функції. Стосовно демографічної ситуації ТОМ означає управління трьома видами руху населення: природним, механічним і соціальним [4].

У демогеографічній систему регіону яка складається з m територіальних елементів, а населення якої поділяється на n соціальних груп (рис. 1) територіально-соціальний склад населення геосистеми описується матрицею:

$$P = \begin{pmatrix} p_{11} & p_{12} & \cdots & p_{1n} \\ p_{21} & p_{22} & \cdots & p_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ p_{m1} & p_{m2} & \cdots & p_{mn} \end{pmatrix},$$

де p_{ij} кількість осіб j -ї соціальної групи на i -му територіальному елементі $i=1, \dots, m$; $j=1, \dots, n$.

Таку матрицю називаємо *матрицею територіально-соціального складу*. Сума елементів кожного її рядка є чисельністю населення відповідного територіального елемента, а сума елементів кожного стовпця є чисельністю відповідної соціальної групи.

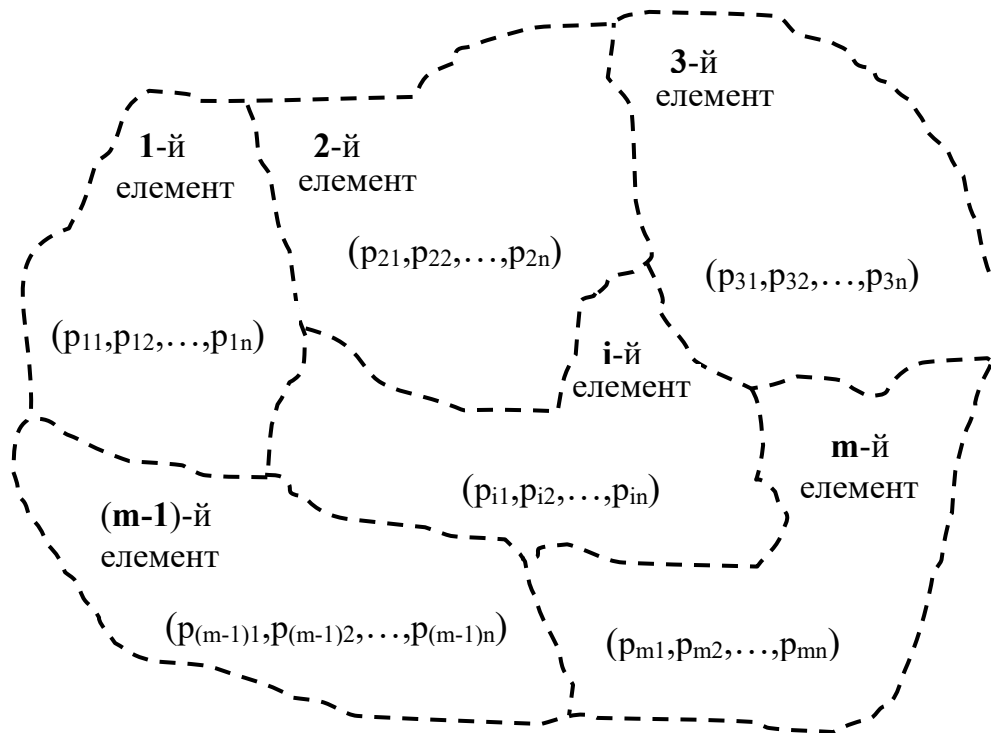

Рис. 1. Територіально-соціальна характеристика демогеографічної системи

Транспонована матриця P^T є матрицею соціально-територіального складу населення.

Це дає змогу записати закон об'єднаного руху населення територіальної системи у вигляді:

$$\frac{dP}{dt} = F^{np} + F^{mex} + F^{соц}.$$

Тут $F^{np} = \{f_{ij}^{np}\}$, $F^{mex} = \{f_{ij}^{mex}\}$, $F^{соц} = \{f_{ij}^{соц}\}$ - матриці, де f_{ij}^{np} , f_{ij}^{mex} , $f_{ij}^{соц}$ - швидкості росту населення j -ї соціальної групи на i -му територіальному елементі внаслідок відповідно природного, механічного і соціального руху, $i = 1, \dots, m$; $j = 1, \dots, n$.

Розглянемо ТОМ на прикладі управління природним рухом населення. В цьому випадку обмежуємося рівністю $\frac{dP}{dt} = F^{np}(u_1, u_2, \dots, u_k)$, де $u_1, u_2, \dots, u_k$ - керуючі параметри, на які можна прямо чи опосередковано впливати різними суспільними чинниками. Ними можуть бути [1,5] рівень урбанізації, забезпеченість житлом, середня заробітна плата, розвиток сфери послуг, частка осіб, які перебувають у шлюбі, середня кількість дітей у матерів, середній розмір сім'ї, хворобливість за окремими групами хворіб (як в аспекті дітонародження, так і в аспекті смертності) та інші.

Позначимо через v_{ij} , де $v_{ij} = \frac{f_{ij}^{np}}{p_{ij}}$, моментне значення коефіцієнта природного руху

населення в j -й соціальній групі на i -му територіальному елементі $i = 1, \dots, m$; $j = 1, \dots, n$ [2]. Величини v_{ij} утворюють матрицю N . Тоді $F^{np} = P \circ N$, де $\circ$ - операція поелементного добутку матриць. У частковому випадку, коли демографічна геосистема є просторово однорідною відносно природного руху, величина v залежить лише від соціальної групи і не залежить від номера територіального елемента. В цій ситуації можна записати просто $F^{np} = P \Lambda^{np}$, де Λ^{np} - діагональна матриця розміром $n \times n$ з елементами $v_1, \dots, v_n$ на головній діагоналі. Народжуваність і смертність є рушійною силою зміни загальної кількості населення. Рушійні сили демографічних процесів у просторовому аспекті є одним з основних понять

демогеографії. Їх потрібно оцінювати з точки зору того ефекту який вона викликає в суспільстві. Більшому ефекту (результату) відповідає більша рушійна сила.

Отже, закон природного руху населення має вигляд:

$$\frac{dp_{ij}}{dt} = v_{ij} p_{ij} \quad i=1, \dots, m; \quad j=1, \dots, n;$$

а в однорідному демографічному середовищі (у матричному запису):

$$\frac{dP}{dt} = P\Lambda^{np}.$$

Отримані співвідношення є системою лінійних диференціальних рівнянь і можуть бути розв'язані за допомогою відомих методів. Для однозначного розв'язання цю систему потрібно доповнити початковими умовами, наприклад $p_{ij}(0) = p_{ij}^0 \quad i=1, \dots, m; \quad j=1, \dots, n$. В однорідному демографічному середовищі нескладно записати розв'язок наведеної вище системи диференціальних рівнянь, і цей розв'язок має вигляд:

$$p_{ij}(t) = p_{ij}^0 \cdot e^{v_{ij}t}, \quad i=1, \dots, m; \quad j=1, \dots, n.$$

Якщо здійснюється менеджмент територіальної демографічної системи в аспекті управління природним рухом населення, то це означає, що величини v_{ij} є функціями відповідних керуючих параметрів $v_{ij} = v_{ij}(u_1, u_2, \dots, u_k)$, тобто рівняння функціонування такої системи виглядають так:

$$\begin{aligned} \frac{dp_{ij}}{dt} &= v_{ij}(u_1, u_2, \dots, u_k) \cdot p_{ij}, \\ p_{ij}(0) &= p_{ij}^0, \quad i=1, \dots, m; \quad j=1, \dots, n. \end{aligned}$$

На звершення розглянемо питання, пов'язані з вимірюванням потенціалу населення. Загалом потенціал будь-якого ресурсу – це його здатність виконати певну функцію. У досліджуваному контексті потенціал є функціональним атрибутом людини і він залежить від її соціального стану. Позначимо через e_j потенціал одної особи в j -й соціальній групі $j=1, \dots, n$ [3]. Ці величини утворюють вектор $\bar{e}$. Обчислимо потенціал населення на i -му територіальному елементі:

$$U_i(t) = \sum_{j=1}^n p_{ij}(t) e_j \quad i=1, \dots, m.$$

Сукупність значень U_i позначимо вектором $\bar{U}$. Легко бачити, що у матричному запису $\bar{U} = P\bar{e}$.

Висновок. Сучасна теорія операційного менеджменту може бути застосована до різноманітних задач суспільної географії, зокрема в організації управління природним рухом населення з метою його стабілізації та виведення на суспільно-необхідні значення.

Література. 1. Грицевич В.С. Аналіз середовища життєдіяльності та відтворення трудових ресурсів Львівської області. Математико-географічні аспекти // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. 2000. Вип. 26. -С.201-204. 2. Грицевич В.С. Математико-географічні підходи у краєзнавчих дослідженнях руху населення регіональної системи розселення // Історія української географії. Спеціальний випуск: Краєзнавство. Вип. 4. -Тернопіль, 2001. –С.105-106. 3. Грицевич В.С. Географія людини (наногеографія) як новий погляд на суспільну географію в постіндустріальну епоху // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. „Регіон-2006: Стратегія оптимального розвитку”. –Харків: Вид. центр ХНУ, 2006. -С.68-71. 4. Прибиткова І.М. Основи демографії. –К.: АртЕК, 1998. 5. Стеценко С.Г. Демографічна статистика. К.: Вища

УДК 911.3:312(477)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ

Джаман В.О.

*Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича,
географічний факультет, м. Чернівці, вул. М. Коцюбинського, 2*

Розселення – надзвичайно складне й багатогранне явище. У науковій літературі з географії населення термін “розселення” використовують у двох значеннях. По-перше, розселення – це “процес поширення, переміщення населення, заняття ним будь-яких нових територій” [6, с. 148]. Процес розселення охоплює просторові переміщення населення та розвиток мережі поселень – зростання чи зменшення окремих населених пунктів, появу нових, зникнення деяких старих. У такому розумінні розселення – це також “зміни розподілу населення в межах великого міста чи міської агломерації: в одних випадках спостерігається невпинне зростання центральної частини міста або ж випереджаюче зростання головного міста – ядра агломерації; в другому – місто-ядро ніби “затухає”, а навколо нього зростають масиви ко-теджної забудови” [9, с. 301], розвиваються міста-супутники головного центру агломерації. Процес розселення населення має глобальний історико-географічний вимір. По-друге, розселення населення – це “результат цього процесу у вигляді утвореної та існуючої на даний час територіальної сукупності населених місць, що завжди перебуває у стані подальших змін” [6, с. 148], “картина сучасного розподілу населення на певній території” [9, с. 301]. Основою такої картини є мережа поселень, їх величина, людність, адміністративний статус, функціональні типи.

Про взаємовідносини між населеними пунктами у визначенні поняття “розселення” звертає увагу В.Г.Давидович: “Поняття “розселення” означає *розміщення мережі населених пунктів* (міст, селищ, сіл) різної величини (чисельності населення і розмірів території), *виконуючих ті чи інші народногосподарські функції* по відношенню до місць виробництва, ліній транспорту, природного середовища і *по відношенню один до одного* (виділено нами – Дж.В.), а також розміщення населення у межах їх територій [3, с. 10]. Враховуючи, що населені пункти виконують і соціальні функції (місця проживання людей), і економічні функції (центри виробництва), Б.С. Хорєв указує: “У найширшому розумінні (соціологічному) розселення населення – просторова форма організації суспільства, в економічному – форма територіальної організації продуктивних сил, у географо-демографічному – розподіл і перерозподіл населення на території його проживання” [10, с. 4].

Спеціалізація населених пунктів визначається географічним поділом праці, який призводить до зосередження в них певних господарських функцій, установлюючи їх ієрархію, підпорядкованість. Ядрами процесу суспільного розвитку є міста. У своїй праці “Про економіко-географічне вивчення міст” М.М.Баранський відмічав: “Міста – це ніби командний склад країни, організуючий її в усіх відношеннях – і в господарському, і в політико-адміністративному, і в культурному. Як і командний склад, міста мають свою ієрархію: серед них є й молодший, і середній, і старший, і вищий комсклад. У межах кожної країни і навіть великого економічного району міста відповідним чином співвідпорядковані, координовані, кожне має свої певні функції й своє більш чи менш визначене коло дії, свій радіус впливу і притягання” (виділено нами – Дж.В.) [2, с. 207]. Це особливо характерно для нашої держави, оскільки обласні й районні центри виступають центрами не тільки адміністративно-політичними, але також господарськими та культурно-побутовими. Вони переважно зосереджують найбільші (відповідно у межах області чи району) підприємства, визначаючи і організовуючи виробничу спеціалізацію.

Базовими поняттями розселення населення на сучасному етапі розвитку суспільства виступають: 1) функціональні типи поселень та 2) системи розселення. Населені пункти відрізняються між собою за статусом, людністю, адміністративним рангом. Але головними ознака-

ми, що характеризують роль конкретного поселення серед інших у територіальному поділі суспільного життя, виступають його функції – виробничі, соціальні, перерозподільчі, адміністративно-управлінські. При цьому головні ознаки поселень, як правило, взаємопов'язані: чим більша людність населеного пункту, тим вищий його адміністративний статус і тим важливіші та різноманітніші соціально-економічні функції він виконує.

Великий внесок у розробку методичних питань типології міст зробили Н.І.Блажко, В.Г.Давидович, Е.В.Кнобельсдорф, П.С.Коваленко, А.М.Колотієвський, Г.М.Лаппо, Ф.М.Лістенгурт, С.Я.Ниммік, Ю.І.Пітюренко, В.В.Покшишевський, А.В.Степаненко, М.Ф.Тимчук, І.О.Фомін, Б.С. Хорєв та інші. А.В.Степаненко здійснив типологію міст України шляхом поєднання їх людності та переважаючих господарських функцій, виражених коефіцієнтом локалізації, а також структурою зайнятості за галузями господарства. Ним виділено 8 функціональних типів міст держави [8, с. 41-42]. Ю.І.Пітюренко розробив функціонально-системну типологію міст на основі декількох найважливіших ознак: величини міст (людності), господарських функцій, системоутворюючого значення та умов перспективного розвитку міст. У межах України він виділив 11 типів міст [7, с. 78-98].

При дослідженні сільських поселень класифікацію також проводять за адміністративними та господарськими функціями, виділяючи їх економічне, соціальне і організаційне значення.

“Закріпивши” за собою у територіальному різноманітті суспільного життя певні господарські функції, населені пункти через свої підприємства, організації, установи вступають у взаємовідносини – зв'язки: виробничо-технологічні, господарсько-управлінські, соціально-побутові, трудові, інформаційні тощо. Важливою умовою розвитку міжпоселенських взаємозв'язків виступає розвиток транспорту і шляхів сполучення. Наявність потужних, інтенсивних та регулярних зв'язків між населеними пунктами засвідчує про перехід мережі поселень у систему розселення. Система розселення – це сукупність поселень різних рангів і типів, які активно взаємодіють між собою, мають інтенсивні зв'язки у вигляді трудових і побутових поїздок, переміщень товарів і послуг [9, с. 303]. Мережа розселення охоплює всі поселення території, в тому числі ізольовані поселення. Система розселення ізольованих поселень не включає [1, с. 217-218].

Відповідно до багаторівневої організації суспільства розрізняють сім ієрархічних рівнів територіальних системи розселення – від національного (загальнодержавного) до первинного [4, с. 10-11].

Виходячи з особливостей і специфіки відповідного ієрархічного рівня системи розселення, як об'єкта дослідження, визначаються методика та основні етапи дослідження [5].

Перший – базовий етап, на якому вивчається сучасна картина (малюнок) розселення та історичні особливості формування розселення.

Другий етап передбачає виявлення особливостей територіальних відмін динаміки кількості та якісних характеристик населення, встановлення територіальних особливостей демографічних процесів. Важливо визначити: рівень залежності між потенційною продуктивністю природних ресурсів території та кількістю населення і структурними особливостями розселення; ступінь територіальної концентрації розподілу демографічного навантаження на природно-ресурсні можливості території; рівень концентрації міського і сільського населення у різних типах поселень. Інший блок дослідження – міграційні процеси: обсяги міграційних потоків, міграційна активність населення за напрямками та їх вплив на динаміку кількості й структуру населення.

Третій етап – дослідження рівня розвитку і характеру розміщення продуктивних сил соціально-економічних комплексів. Важливим напрямом дослідження на цьому етапі виступає делімітація елементів територіальної структури соціально-економічного комплексу регіону, визначення економічних і соціальних функцій населених пунктів.

Четвертий етап – дослідження суспільно-географічного каркасу територіальної системи розселення – композиційної осі територіальних елементів систем виробництва, соціальної сфери, транспортних магістралей і розселення.

На *п'ятому* етапі вивчаються трудові ресурси регіону та особливості їх використання. Перший блок дослідження відображає кількість трудових ресурсів, їх якісні параметри, ступінь зайнятості та його особливості. Другий блок відображає шляхи створення нових робочих

місць, підвищення ефективності використання робочої сили за окремими галузями. Третій блок дослідження відображає поєднання і взаємозв'язки галузевих показників на конкретній території та шляхи внутрішньогалузевого, міжгалузевого і територіального перерозподілу трудових ресурсів.

Шостий етап дослідження – картографування зв'язків між населеними пунктами, які відображають характер, потужність, частоту та інтенсивність виробничих, трудових, соціально-побутових та інших зв'язків.

Системи розселення з інтенсивно розвинутими взаємозв'язками між населеними пунктами виступають геодемографічними полями. Тому для кількісної параметризації та визначення ступеня розвинутості систем розселення доцільно використати елементи теорії поля і застосувати методи картографування потенціалів, що представляють *сьомий* етап тематичного дослідження систем розселення.

Восьмий етап дослідження – синтезуючий – виділення меж та елементів територіальної структури системи розселення. Визначаються напрями вдосконалення територіальної структури системи розселення.

Література: 1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. - М.: Мысль, 1983. - 350 с. 2. Баранский Н.Н. Избранные труды: Становление советской экономической географии / Ред. кол.: В.А.Анучин и др. - М.: Мысль, 1980. - 287 с. 3. Давидович В.Г. Планировка городов и районов. Инженерно-экономические основы. Изд. 2-е. - М.: Стройиздат, 1964. - 326 с. 4. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти. - Чернівці: Рута, 2003. - 392 с. 5. Джаман В.О. Картографічний метод дослідження систем розселення // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Зб. наук. праць. – Харків, 2001. - Вип. 2. - С. 149-153. 6. Ковалев С.А., Ковальская Н.Я. География населения СССР. - М.: Изд-во. Моск. ун-та, 1980. - 287 с. 7. Питюрено Е.И. Территориальные системы городских поселений Украинской ССР. - К.: Наукова думка, 1977. - 205 с. 8. Степаненко А.В. Социально-экономическое развитие городов: проблемы комплексности и сбалансированности. - К.: Наукова думка, 1988. - 207 с. 9. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. - Одеса: Астропринт, 2001.-560 с. 10. Хорев Б.С. Проблемы городов (Урбанизация и единая система расселения в СССР). Изд. 2-е. - М.: Мысль, 1975. - 428 с.

УДК 911.3

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Гукалова І.В.

Інститут географії НАН України,

01034, м. Київ, вул. Володимирська, 44, e-mail: gukalova@online.ua

Актуальність. Минув вже п'ятнадцятирічний період реформування економіки в Україні. Цей період називають по-різному – перехідним до ринку, трансформаційним, однак при всіх назвах одна особливість реформ не викликає сумнівів – вони кардинально змінили характер суспільного середовища, умови праці і побуту, звичну атмосферу життєдіяльності людей, що не могло не відбитися на стані економіки і населення, його демографічній, соціальній і механічній активності та рухливості. Саме тому до досліджень якості життя населення, яка по-різному формується і змінюється в часі і просторі, поступово зростає інтерес.

Викладення основного змісту дослідження. Не зупиняючись на тих понятійних міждисциплінарних неузгодженостях, які існують в плані визначення самої якості життя, її взаємозв'язку з рівнем і способом життя, наголосимо на її значно більшій складності не тільки завдяки потужнішому переліку складових, які важко піддаються кількісній оцінці, а й завдяки її об'єктивній еволюційності в залежності від конкретно-територіальних, конкретно-часових і ціннісних установок суспільства. Еволюціонує не стільки сама категорія (хоча і вона також), скільки процеси, які її визначають. В цьому плані, ні рівень життя, ні спосіб життя не зможуть порівнятися з якістю життя населення. І рівень життя, і спосіб життя при всій їхній

складності є, якщо і змінними в плані кількісному, але більш стійкими в плані збереження своєї структури. Чи переживає суспільство війну, чи зміну політичної системи і т.д., населення все рівно створює сім'ї, заробляє гроші, спілкується з близькими і знайомими, намагається утримати певний рівень матеріальної забезпеченості. А от сьогодення трансформація складових якості життя, а саме - умов, в яких відбувається життєдіяльність населення, характеристик природно-суспільної і соціально-культурної взаємодії, стану самого населення, є доволі специфічною: ці характеристики лише частково зберігаються і не завжди відтворюються, не передаються в незмінному вигляді від одного покоління до іншого. Тому зовсім не випадково все частіше говорять про життєздатність соціуму, про пов'язаність і доцільність взаємоузгодження двох концепцій – концепції сталого (збалансованого) розвитку і концепції якості життя населення, а також підвищення конкурентноздатності країн і регіонів.

Капіталізація територій, і формування людського капіталу зокрема, в Україні без сумніву відбувається в зв'язку з особливостями соціально-економічного розвитку її регіонів, а також під впливом зовнішніх «глобальних» факторів. Водночас рівень людського розвитку, віддача від людського капіталу як ніколи зараз визначають потенціал розвитку того чи іншого регіону, його конкурентноздатність, певний рівень соціальної безпеки і благополуччя населення. Просторово-часова визначеність (а у випадку природно-техногенних, етно-політичних чи інших ризиків і невизначеність) середовища, в якому доводиться здійснювати свою життєдіяльність суспільству, разом з відповідаючими цій визначеності характеристиками стану населення є суспільно-географічною сутністю якості життя, притаманної будь-якому регіону.

Кожна країна має власні соціо-культурні традиції, форми і методи господарської діяльності, свою історію і ідеологію освоєння, зрештою ту систему показників статистичних служб, яка регулярно і на певних територіальних рівнях відслідковується. Тому в ідеалі кожна країна повинна мати і адаптовані до місцевих умов моделі оцінки умов життєдіяльності населення у взаємозв'язку з характеристиками самого населення. Зарубіжні моделі і системи індикаторів якості життя навряд чи можуть бути перенесеними на українське підґрунтя. Навіть незважаючи на подібність історичного минулого і сучасних трансформаційних процесів в країнах колишнього СРСР, значимість впливових на якість життя населення в Україні, Росії, Білорусі або інших країнах факторів є зовсім різною, тому що різними є територіальні масштаби, природно-ресурсні і кліматичні особливості, освоєність, ідеологія управління. До того ж, значимість цих факторів змінюється, причому змінюється асинхронно.

Україна в плані регіонального формування характеристик якості життя населення виступає унікальним об'єктом в силу внутрішньої різноманітності природно-ресурсних, соціально-економічних, соціально-культурних та екологічних умов розвитку окремих міст і територій, а також в силу поліетнічності багатьох з них, особливостей географічного положення, рівня урбанізованості і включеності у глобальний економічний та інформаційний простір. Останні фактори відіграють особливо велике значення як засіб матеріально-інформаційного «об'єднання» простору і забезпечення соціального благополуччя людей у регіонах, де права геодетермінізму (об'єктивна віддаленість, периферія, транспортно-комунікаційна незабезпеченість) не викликає сумнівів. В суспільно-географічному плані ми можемо говорити лише про наближення до оптимальної системи окремих чи агрегованих (інтегральних) показників якості життя населення, здатних відобразити особливості економіки, життя і стану людей і таких, що можуть використовуватися для базових міжрегіональних порівнянь. Але насправді мова йде про виявлення унікальності кожного регіону щодо формування і співвідношення складових якості життя населення, про можливу типізацію на основі цього, яка повинна протистояти економіко-статистичному «масовому», «деіндивідуалізованому» уявленню про регіон. Такий підхід в рамках суспільної географії буде краще відповідати її давно визначеним завданням, вказувати не на цифру якості (висока, середня, низька), а на співвідношення складових, і намагатися пояснити причини такого співвідношення. Ці причини можуть бути зовсім негеографічними, а навпаки «надгеографічними» (урбанізація, глобалізація), проте вони тільки підкреслять і посилять певні територіальні особливості перебігу тих або інших процесів. Саме тому ми не підтримуємо вимірювання категорії «якість життя населення». Натомість є потреба у побудові системи показників, що розкривають різні сторони суспільно-просторової взаємодії, розкривають комплексно і у взаємозв'язку із основними цілями регіо-

нального розвитку – збереженням життя людей і зміцненням їх здоров'я, підвищенням регіональної конкурентноздатності, і досягненням хоча б відносної збалансованості соціально-економічних, еколого-соціальних, еколого-економічних пропорцій на основі усталеного соціо-культурного поступу. При побудові суспільно-географічної моделі якості життя населення слід по-новому поглянути на доволі традиційні проблеми: в чому полягає соціальна результативність регіональної економіки, чому так важлива реструктуризація, яким є чистий вклад соціальної інфраструктури, торгівлі, підприємницької діяльності, транспорту, зв'язку та інших сфер у валовий регіональний продукт і соціальне благополуччя?

Критерії для порівняння конкретних складових якості життя населення безумовно повинні бути обрані. А критерії – як загальні, що віддзеркалюють певні колективні ціннісні уявлення про те, що таке гідне життя, так і конкретні, що відображають базові значення окремих показників, обраних в якості еталону, є специфічними для країн, регіонів, типів місцевостей, тому що існує фактор успадкованих особливостей розвитку. Можливим виходом з положення може стати побудова так званої «перехідної» до ідеальної (зведеної) моделі якості життя населення сучасного українського регіону з набором частково агрегованих показників, що відбивають максимально можливі на сьогодні позитивні (а для дестимуляторів розвитку – негативні) значення для регіонів України, її аналіз і наступне порівняння реального співвідношення тих саме показників (складових) в окремих регіонах з даною моделлю. Таким чином, виходячи з існуючих умов життєдіяльності, діагностуються «вузькі місця» соціально-економічного розвитку регіонів, встановлюються фактори географічного і зовнішнього впливу на ситуацію, а через це виявляються можливі шляхи змін соціально-економічного ландшафту в цілком конкретних сферах.

Візьмемо, наприклад, експортно-сировинні регіони сходу України: індекси доходів населення там є набагато більшими у порівнянні з довголіттям населення чи поширеністю соціальних та екологічних небезпек. Натомість демографічно та екологічно благополучні західно-українські регіони характеризуються найнижчим рівнем зарплат і пенсій, високим безробіттям і наймасштабнішою, хоч і незареєстрованою, трудовою міграцією. Поглиблений розгляд інших складових якості життя населення в такій вже відомій системі координат, їх співвіднесення із здобутими завдяки реальному функціонуванню регіональних економік і максимально досяжними на сьогоднішні показниками розвитку і збереження життєвого потенціалу, може надати новий матеріал для розробки адекватних регіональних стратегій. Адже Україні потрібна соціальна політика, адаптована до умов країни та її регіонів, які вдасться оцінити після опрацювання величезної кількості вихідної статистичної інформації про рівень соціально-економічного розвитку і прогресивність структури економіки, готовність регіонів до інноваційних змін, їхньої відкритості зовнішньому ринку, регіональний рівень життя населення і власне його оцінку самим населенням, екологічний стан, медико-демографічну і міграційну ситуації, умови духовного розвитку тощо.

Іншими словами, формуючи певну стратегію оцінки якості життя ми повинні спиратися як на географічну «даність», так і на «позагеографічні» фактори впливу, якими є глобалізація і урбанізація, політичні фактори тощо. Крім того, неможливо оминати певні ціннісні орієнтири руху до інформаційної і високотехнологічної, природозберігаючої економіки, маючи на увазі її високу ефективність саме з позицій розвитку людей. На сучасному етапі неможливо розробити повний перелік стандартів складових якості життя, вони і надалі будуть лише фрагментарними, однак настав час методологічної постановки питання соціально-економіко-екологічно-духовної узгодженості роздумів і концептуалізації синтетичних понять, які характеризують життя людей в цілому.

ДИНАМІЧНО-СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В РОЗСЕЛЕННІ У ПІВДЕННО-СХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ (СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Доценко А.І.

*Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,
м. Київ, бульвар Шевченка, 60, тел. 486-90-36*

Одним із важливих напрямів географії розселення є суспільно-географічні дослідження регіонального розселення. В Україні набуто значного досвіду таких досліджень, однак теоретико-методологічні засади регіонального розселення розроблені слабо через відсутність уваги географів до цього напрямку, особливо за останні 15 років. Відомо, що теорія може ґрунтуватися лише на глибоких прикладних дослідженнях, тому необхідно активізувати дослідження розселення в усіх регіонах України, враховуючи те, що в кінці ХХ ст. відбулися кардинальні зміни в розселенні.

Південно-Східний регіон вчені часто називають Донецьким, але це не зовсім правильно, тому що Донбас – це північна частина Донецької та південна – Луганської областей і до нього ніякого відношення не мають північ Луганської (Старобільщина) та південь Донецької (Приазов'я) областей в природному, історичному та економічному відношеннях. Регіон неоднорідний за структурою розселення, в ньому чітко виділяються північна, центральна та південна зони. Регіон має особливе місце у загальноукраїнському територіальному поділі праці. За розмірами території це невеликий регіон, частка його близько 9% від площі України. За чисельністю населення регіон займає друге місце в Україні, поступаючись Південному регіону. В регіоні зосереджений потужний демографічний потенціал, який використовується неповно і неефективно. Станом на 1 січня 2006 р. тут проживало 7 млн. осіб, що становить 15% всього населення України. Це є результатом густої заселеності, сприятливих природних умов, багатих природних ресурсів, високого рівня індустріалізації та урбанізації. Свідченням цього є найвища порівняно з іншими регіонами середня щільність населення (132 особи в розрахунку на 1 км² території), яка на 69% вища середньої в Україні (78 осіб).

Аналізуючи динаміку кількості населення регіону, слід виділити два різновекторних періоди. У перший (1989–1992 рр.) спостерігалася закладена ще у радянську добу тенденція збільшення населення, хоча темпи його затухали (на 0,6%), а у другий (1993–2005 рр.) відбувається депопуляція, коли чисельність населення зменшилася на 1,2 млн. осіб, або на 15%. Причини такого негативного процесу зумовлені глибокою економічною кризою, особливо у машинобудуванні як одній з галузей спеціалізації регіону, масовим закриттям шахт. Отже, в сучасний період демографічна база розселення в регіоні щорічно зменшується.

Згідно демографічного прогнозу, чисельність населення Південно-Східного регіону, за II варіантом, який ґрунтується на збереженні сучасних тенденцій соціально-економічного та демографічного розвитку, до кінця 2015 р. зменшиться на 1,4 млн. осіб, або на 18% порівняно з 2005 р. і становитиме 5,8 млн. осіб. За I варіантом, який виходить із реалізації державою активної економічної, соціальної та демографічної політики, населення регіону зменшиться лише на 0,6 млн. осіб (на 9%) і становитиме 6,4 млн. осіб. В результаті середня щільність населення зменшиться з 132 осіб на 1 км² до 110–120 осіб (в середньому в Україні 67–73 особи). Отже, незважаючи на зменшення, в регіоні у 2015 р. буде зосереджений величезний людський потенціал, раціональне розселення якого є актуальною суспільно-географічною проблемою.

Динаміка розселення у Південно-Східному регіоні істотно відрізняється від інших регіонів України. На території регіону розташований поселенський потенціал, який включає 2237 поселень, що становить 7,5% від загальної поселенської мережі України. Поселенська мережа регіону відносно стабільна, протягом 1989–2005 рр. вона зменшилася лише на 12 поселень. Середня густота поселенської мережі трохи нижча середньоукраїнської (42 поселення на 1 тис. км² території проти 49), але відстань між поселеннями помітно більша

(4,9 км проти 4,5 км). Не менш важливою специфікою розселення в регіоні є співвідношення між міською та сільською поселенськими мережами. У 2005 р. в регіоні на кожне міське поселення припадало близько 6 сільських, а в середньому в Україні – у 3,5 рази більше (21), що є наслідком високої урбанізації. Значна диспропорція у співвідношенні між міською та сільською поселенськими мережами зумовила руйнацію сільської мережі та значне погіршення життєвого середовища сільського населення.

За нашим прогнозом, поселенська мережа регіону в перспективі до 2015 р. зменшиться лише на 18–24 поселення і становитиме 2,2 тис. поселень, трохи зменшиться густота поселенської мережі.

Динаміка міського розселення, яке відіграє провідну роль у Південно-Східному регіоні, безпосередньо пов'язана з напрямками, темпами і формами урбанізації. Кількість міського населення регіону у 8 разів більша від сільського. Регіон відрізнявся швидкими темпами урбанізації, яка розвивалася до 1992 р. В наступний період відбувалася дезурбанізація, яка триває й тепер. Протягом 1993–2005 рр. кількість міського населення зменшилася на 15%. В перспективі до 2015 р. очікується збільшення темпів дезурбанізації. Протягом 2007–2015 рр. кількість міського населення регіону, за II варіантом, зменшиться на 18%, а, за першим, – на 10%.

Не менш важливою особливістю урбанізації регіону є те, що, незважаючи на значне зменшення кількості міського населення, рівень урбанізації майже не змінився. Якщо у 1992 р. питома вага міського населення становила 89,2% всього населення регіону, то у 2005 р. – 89,0%, а у 2015 р. – 88%. Південно-Східний регіон є і залишиться найурбанізованим регіоном України, а точніше гіперурбанізованим.

Високому рівню урбанізації та індустріалізації регіону відповідає густа мережа міських поселень, яка на початок 2006 р. нараховувала 329 поселень, що в розрахунку на 1 тис. км² території становить 6,2 проти 2,2 в середньому в Україні.

В регіоні сформувалася розгалужена мережа міст, які є головною формою територіальної організації розселення. У 89 містах проживало 87% міського та 78% всього населення регіону. Мережа міст відносно стабільна, з 1989 р. до 2005 р. вона розширилася на три нових міста (Світлодарськ, Миколаївка та Вугледар). За цей же період кількість населення міст зменшилася на 833 тис. осіб, або на 14%, що зумовлено значним зменшенням промислового виробництва, закриттям багатьох шахт та заводів. Для стабілізації людності та економічного розвитку міст необхідна широкомасштабна модернізація промисловості регіону на основі реформування та впровадження інновацій.

В кінці XX – на початку XXI ст. відбулися істотні зрушення в структурі міського розселення в регіоні. Центр регіону Донецьк, який належав до міст-«мільйонерів» зменшив людність на 11,5% порівняно з 1992 р. і зараз має 993 тис. осіб. Луганськ, який належав до великих міст (у 1992 р. мав людність 509 тис. осіб), через втрату людності увійшов до групи великих міст. В результаті цього питома вага великих міст в населенні міст регіону зменшилася з 26% у 1989 р. до 18% у 2005 р. Поширені в регіоні великі міста, кількість яких зменшилася з 12 до 10, а питома вага в населенні підвищилася з 38 до 40%. Це найбільш динамічна група, з одного боку вона втратила 3 міста, які, зменшивши людність, перейшли до малих міст (Краснодон, Первомайськ, Дзержинськ), а, з іншого боку, до цієї групи увійшли 4 великих міста (Красний Луч, Стаханов, Костянтинівна, Єнакієве). Зараз в регіоні 17 середніх міст, в яких зосереджено 21% населення всіх міст. Однак найпоширеніші в регіоні малі міста, кількість яких збільшувалася і у 2005 р. досягла 62, тобто 70% всіх міст. Частка в населенні незначна (20%). Проблема соціально-економічного розвитку малих міст в регіоні досить гостра і складна. Більшість з них є монофункціональними центрами (вугільними, енергетичними, машинобудівними, транспортними), частина з них перебуває у стадії стагнації, або депресії.

В перспективі мережа міст в регіоні буде зменшуватися (до 87 у 2015 р.) за рахунок об'єднання деяких з них (напр. Білицьке з Білозерським, Золоте з Гірським).

Важливою особливістю Південно-Східного регіону є значний розвиток селищної форми територіальної організації міського розселення. Зараз в регіоні 240 селищ міського типу, що на 3 селища менше, ніж у 1989 р, а в перспективі до 2015 р. кількість їх зменшиться ще на 6 селищ, тобто відбуватиметься упорядкування селищної мережі. Деякі селища, що втратили

промислові функції, доцільно перевести до категорії сільських поселень з виконанням сільськогосподарських функцій.

У міських селищах регіону зосереджений великий людський потенціал, на початок 2006 р. в них проживало 784 тис. осіб, порівняно з 1989 р. кількість населення селищ зменшилася на 20%, а частка його у міському населенні знизилася з 13,5% у 1989 р. до 12,5% у 2005 р. В перспективі до 2015 р. кількість населення селищ зменшиться на 29% (II варіант), або на 19% (I варіант) порівняно з 2005 р.

Структурні зрушення в селищній мережі зумовлені тенденцією здрібнення мережі, про що свідчить зниження показників середньої людності одного селища міського типу (з 4,0 тис. осіб у 1989 р. до 3,3 тис. осіб у 2005 р. і 2,4–2,7 тис. осіб у 2015 р.). Глибше цей процес відображає розподіл селищ за людністю. Протягом 1989–2005 рр. кількість крупних селищ (людністю понад 10 тис. осіб) зменшилася вдвічі, їх питома вага в мережі знизилася з 6,6 до 3,8%, а малих (людністю менше 3 тис. осіб) збільшилася на 21%, питома вага – з 17 до 24,5%. Здрібнення селищної мережі ускладнює їх економічний та соціальний розвиток.

Сільське розселення в регіоні представлене 1908 поселеннями, або на 12 поселень менше, ніж у 1989 р. У 2015 р. сільська поселенська мережа зменшиться на 10–15 поселень. Людський потенціал, зосереджений у сільських поселеннях регіону, у 2005 р. становив 775 тис. осіб, що на 135 тис. осіб, або на 15% менше, ніж у 1989 р. Згідно прогнозу, до 2015 р., за II варіантом, збережеться тенденція зменшення населення (на 10%), а, за першим, очікуються кардинальні зміни, що зумовлять повільне збільшення кількості сільського населення (на 3%).

В процесі трансформації сільського розселення відбулися істотні структурні зрушення в розселенні, зумовлені різними темпами динаміки поселенської мережі. Так, протягом 1989–2001 рр. кількість крупних та великих поселень (людністю понад 500 осіб) зменшилася на 6,5%, середніх – на 4%, а малих та дрібних поселень (людністю менше 100 осіб) – збільшилася на 6%. В результаті питома вага крупних і великих сіл у кількості поселень знизилася з 31,5% у 1989 р. до 29,5% у 2001 р., середніх – з 25,3 до 24,5%, а малих та дрібних – підвищилася з 42,5 до 45,3%. Узагальнене уявлення про здрібнення сільської поселенської мережі дає показник середньої людності поселення, який знизився з 476 осіб у 1989 р. до 406 у 2005 р. та 368–420 у 2015 р. (в середньому в Україні – 527 осіб).

Отже, Південно-Східний регіон має значні особливості динаміки та структури розселення, які повинні враховуватися при розробці економічного та соціального розвитку його на довгострокову перспективу.

УДК 504.06; 330.15

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК ОСНОВА ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Жарова Л.В.

*Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,
м.Київ, бул. Т. Шевченка 60, (044)484-65-90, zharova_l@ua.fm*

Актуальність. На разі ми все більше говоримо про ускладнення нашого світосприйняття, про необхідність розгляду процесів, що відбуваються в їх системності та цілісності. Відмітимо, що на сучасному етапі сталий розвиток сприймається як безальтернативний та принципово прийнятний вектор поступу людства. На думку вчених-регіоналістів оптимальним каркасом для аналізу, планування та управління процесами сталого розвитку є трирівнева економічна модель, що об'єднує місцеву, національну та глобальну економіки. «...Головна роль в цій моделі належить місцевим (регіональним) економічним системам. Проте, щоб зрозуміти ці взаємозв'язки, а тим паче впливати на них, ми маємо бачити за ними загальнодержавну й навіть глобальну економічні системи. Виправданим є і обернене твердження – загальнодержавну та глобальну економічні системи доцільно пристосовувати до регіонального рівня. Жоден з рівнів не є самодостатнім – кожен тісно пов'язаний з іншими» [1, с.10].

Науковці відмічають, що саме спроба сформувані цілісне, системне сприйняття ситуа-

ції, що склалася у тому чи іншому регіоні та визначити надійність наявних показників соціально-економічного розвитку має велике значення для майбутнього розвитку [2,с.3; 3,с.72; 4,с.40]. Отже, наразі системний підхід набуває все більшого значення у багатьох галузях, зокрема, у військовій, промисловій, фінансовій, природоохоронній тощо. Це пояснюється тим, що застосування системного підходу має на меті "...складне перетворити на просте, тобто трудно для розуміння проблему перетворити на серію завдань, що мають методи вирішення, пошук ефективних засобів дослідження і управління складними об'єктами" [5, с.72].

Таким чином, можливість збалансованого розвитку регіону лежить у площині системності сприйняття та управління процесами, що відбуваються на цьому рівні. Природокористування є невід'ємною частиною еко-соціо-економічної системи регіону, основою його господарської діяльності, визначальною складовою регіональної ідентичності тощо а значить необхідно розробити системний підхід до природокористування, як функції управління. Адже у широкому розумінні природокористування, може розглядатися як управлінський процес, що дозволяє використовувати до нього методико-методологічні підходи менеджменту.

Викладення основного змісту дослідження. Виходячи із загальноприйнятого визначення природокористування, охоплює: (а) добування і перероблення природних ресурсів, їхнє відтворення і відновлення, (б) використання і охорону природних умов середовища життя, (в) збереження, відтворення і раціональні зміни екологічного балансу природних систем, що є основою збереження природно-ресурсного потенціалу розвитку суспільства [6,с.593]. Проте тут ми зіштовхуємося з необхідністю визначення рамок та умов раціональності природокористування, а також змістовним наповненням дій по охороні довкілля. Вочевидь, що розуміння сутності процесу буде змінювати акценти, що робляться у дослідженні, а також визначати методологічні та методичні підходи. На наш погляд, можна виділити такі основні підходи до сприйняття процесів природокористування, як управлінського та керованого процесу:

Факторний підхід – в рамках якого раціональне ресурсо користування та охорона довкілля розглядаються як один з основних факторів безпеки країни та основою її сталого розвитку (Бистряков І.К., Горбулін В.П., Дорогунцов С.І., Качинський А.Б., Нєдін І.В., Пірожков С.І., Сухоруков А.І., Трегобчук В.М.).

Функціональний підхід – розглядає природокористування як функцію управління, яка в свою чергу складається з сукупності організаційних функцій, у тому числі і управлінських, та процесів прийняття рішень (Балацький О.Ф., Букринський Б.В., Голубець, Долішній М.І., Кравців В.С., Туниця Ю.Ю., Харічков С.К., Шостак Л.Б.).

Ситуаційний підхід – в основі якого лежить сукупність значень факторів, що впливають на функціонування системи, у конкретний період. Стверджується, що не існує "найкращого", уніфікованого, завжди вірного способу управління (природокористування, охорони довкілля тощо). Через ситуаційний підхід реалізується принцип адаптивності, що є основним принципом стратегічного управління. Його суть – всі внутрішньо організаційні побудови є реакцією на відповідні зміни в зовнішньому оточенні і деякі зміни у внутрішньому середовищі (Волошин В.В., Геєць В.М., Герасимчук З.В., Данилишин Б.М., Ємельянов В.О., Мельник Л.Г., Хлобистов Є.В.).

Втім останнім часом все більшого розповсюдження набуває саме *системний підхід*, як логічним поєднанням функціонального, ситуаційного та факторного підходів. У його рамках природокористування та охорона довкілля розглядаються складна система, що складається з сукупності взаємообумовлених елементів орієнтованих на досягнення поставлених цілей з урахуванням множини факторів (внутрішніх та зовнішніх).

Отже наразі ми говоримо про системний підхід, як спосіб мислення, прогнозування та планування складних слабо структурованих процесів у відкритих соціо-еколого-економічних системах. Враховуючи специфіку об'єкта дослідження – природокористування, як складової сталого просторового розвитку слід виокремити наступні особливості:

- необхідність урахування думки всіх зацікавлених сторін, не тільки тих які мають безпосередній вплив на прийняття рішення,
- альтернативою варіанту з мінімальними витратами може бути більш екологічно або

соціально прийнятний варіант, якщо він має більшу політичну, державну, суспільну доцільність.

У якості **висновків** зазначимо, ми вважаємо, що проблемам природокористування в Україні завжди приділялося багато уваги, проте зараз необхідно по іншому поглянути на старі та нові проблеми, та шукати нові підходи до їх вирішення. Сучасний світ вимагає системного сприйняття проблем, особливо на регіональному рівні, водночас, очевидним є невід'ємність проблем природокористування та природо відновлення від загально регіонального кола управлінських, соціально-культурних, освітянських, розподільчих та інших проблем. Постає необхідність оновлення наших поглядів на проблеми природокористування, розгляду цього процесу з позицій менеджменту, управління, керування та планування у рамках регіональних та державних програм сталого соціально-економічного розвитку. Таким чином, визначення особливостей системного підходу для конкретного об'єкту дозволить у запропонувати методичні підходи щодо реалізації принципів системності в управлінні у практиці природокористування. Саме цим питанням і будуть присвячені наші подальші наукові дослідження.

Література: 1. Вільям Барнз, Ларрі Ледебур. Нові регіональні економіки. Пер. з англ. – Львів: Літопис, 2003. – 196с. 2. Ванеева Т.А. Метасистемный подход к оценке уровня развития региона. – Регион: экономика и социология. – 2005. - №1. – С. 3-14. 3. Ачкасова В.А., Чугунов А.В. Регионализация: политика и информационные технологии. – 2004. – С. 71-77. 4. Муравьев Е.И. Совершенствование методологической базы разработки и реализации региональных программ социально-экономического развития. – Региональная экономика: теория и практика. – 2005. – №4(16). – С.40-45 5. Спицнадель В. Н. Основы системного анализа: Учеб. пособие. — СПб.: «Изд. дом «Бизнес-пресса», 2000 г. — 326 с. 6. Яцик А.В., Шевчук В.Я. Енциклопедія водного господарства, природокористування, природо відтворення, сталого розвитку. – К.: Генеза, 2006. - 1000 с.

УДК 332.14

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РОЗСЕЛЕННЯ У ПРИДНІПРОВСЬКОМУ РЕГІОНІ

Зінич В.Т.

*Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,
м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60, тел. 486-90-36*

Починаючи з середини минулого століття в Раді по вивченню продуктивних сил України НАН України проводяться наукові дослідження проблем розселення населення та розвитку поселень.

Новий етап наукових досліджень розселення в РВПС України припадає на 90-ті роки, пов'язаний із розбудовою незалежної Української держави. В умовах переходу України до ринкових умов господарювання науковці під керівництвом доктора економічних наук, професора А.І. Доценка працюють над проблемами зміцнення існуючого розселенського потенціалу, розробкою стратегічних напрямів удосконалення розселення у відповідності з напрямками економічної і соціальної політики держави, над формуванням національної системи розселення. Активізувались дослідження соціально-економічних проблем розселення в регіональному розрізі.

Важливе місце в Національній системі розселення належить Придніпровському регіону.

Придніпровський регіон займає частину центральної та південно-східної території України. До його складу входять Дніпропетровська та Запорізька області, розташовані в степовій та лісостеповій природно-кліматичних зонах. Регіон має вигідне географічне положення відносно транспортних артерій. Промислове виробництво в регіоні забезпечене власними енергоресурсами та енергією Донбасу, з яким Придніпровський регіон має тісні економічні зв'язки.

Площа Придніпровського регіону 59,1 тис. км², що становить 9,8% площі України. На території регіону станом на 1 січня 2006 р. проживало 5,3 млн. осіб (11,3% всього населення України). За кількістю населення Придніпровський регіон серед інших дев'яти регіонів України займає шосту сходинку. В регіоні Дніпропетровська область за щільністю населення належить до густозаселених (108 осіб на 1 км²), а Запорізька – до середньо заселених (68 осіб на 1 км²). На початок 2006 р. середня щільність населення регіону становила 90 осіб на 1 км² території, що перевищує середньоукраїнську (78 осіб). За цим показником з 9 регіонів Придніпровський займає третє місце після Південно-Східного та Карпатського регіонів. Це зумовлено, головним чином, великим демографічним потенціалом, зосередженим у таких містах, як Дніпропетровськ, Кривий Ріг та Запоріжжя.

Поселенський потенціал регіону представлений 2459 поселеннями, що становить 8,2% від поселенської мережі України. За останнє десятиліття (1996–2005 рр.) поселенська мережа регіону майже не змінилася (зменшилася на 0,6%), що зумовлено незначним зменшенням як міської, так і сільської мережі. Густота поселенської мережі регіону становить 42 поселення в розрахунку на 1 тис. км², трохи нижча від середньоукраїнської (49 поселень). Середня відстань між поселеннями становить 4,9 км. (по Україні 4,5 км).

Міське розселення. Придніпровський регіон належить до високоурбанізованих. Станом на 1 січня 2006 р. питома вага міського населення становила 80,3% проти 67,9% в середньому в Україні. В регіоні помітно йде процес дезурбанізації, свідченням цього є зменшення кількості міського населення протягом 1990–2005 рр. на 514,4 тис. осіб, або на 10,7%, зумовлене низькими темпами розвитку промисловості, закриттям деяких промислових підприємств, високим рівнем безробіття та природним скороченням населення.

Мережа міст як головної форми територіального розселення становить 34 міста й за останнє десятиліття вона не змінилася. Структура міст регіону досить складна і представлена всіма групами людності. Зокрема, в регіоні три крупних міста: Дніпропетровськ (1049 тис. осіб), Запоріжжя (795 тис. осіб) та Кривий Ріг (692 тис. осіб), в яких проживало 64% населення всіх міст регіону. Значний розвиток в регіоні набула група великих міст, яка включає 5 міст (Дніпродзержинськ, Нікополь, Павлоград, Бердянськ та Мелітополь) в яких проживало 19% населення всіх міст регіону. Середніх міст в регіоні три (Новомосковськ, Жовті Води та Енергодар), на них припадає лише 4,4% населення всіх міст.

Кількість населення крупних міст регіону протягом 1991–2005 рр. зменшилася на 8,7%, великих – на 12,4%, а середніх міст – на 8,9%. В залежності від особливостей географічного положення міст, екологічної ситуації напрями і темпи демографічного розвитку їх були різними.

Міста Дніпропетровськ і Запоріжжя виконують функції обласних субрегіональних та локальних центрів розселення. До локальних систем розселення належать Павлоградська, Криворізька, Нікопольська, Бердянська та Мелітопольська системи.

Серед груп людності міст регіону особливе місце належить малим містам, яких у 2005 р. було 23, що становило 68% всіх міст регіону. За кількістю міського населення частка малих міст становила 12,2% і порівняно з 1990 р. скоротилася на 8,7%. Спад виробництва, дестабілізація соціально-економічного та фінансового стану в Україні, що відбулися протягом 1994–2004 рр. послабили економічну базу малих міст.

Важливою формою територіальної організації міського розселення є селища міського типу. На 1.01.2005 р. їх в регіоні налічувалось 69, що на 7 селищ менше, ніж у 1990 р. у селищах міського типу проживає 8,3% міського населення регіону. З 1990 р. кількість мешканців селищ зменшилась на 18,5% в результаті складних соціально-економічних проблем розвитку селищ (закриття підприємств, безробіття, міграційний відтік). Зменшення поселень і людності особливо торкнулось великих та крупних селищ міського типу. Більшість селищ за своєю структурою належать до багатофункціональних, що виконують промислові, соціальні та адміністративні функції і є транспортними чи агропромисловими центрами.

Сільське розселення є невід'ємною складовою системи розселення у Придніпровському регіоні. Станом на 1 січня 2006 р. в регіоні нараховувалось 2459 сільських поселень. Протягом 1991–2005 рр. сільська поселенська мережа скоротилася на 19 поселень, або на 0,8%.

Про розвиток сільської поселенської мережі свідчать дані про співвідношення між сільськими та міськими поселеннями. У 2005 р. на одне міське поселення припадало 23 сільських, що майже дорівнює середньому показнику в Україні (21). Це свідчить про високий рівень урбанізації регіону.

Трансформація сільської поселенської мережі, що відбувалася в процесі еволюції розселення у 90-х роках ХХ ст., зумовила деякі структурні зміни. Це – результат економічного, соціального та демографічного становища сільської місцевості регіону. Відбулися певні деформації в структурі сільського розселення. Так, питома вага крупних сіл знизилася з 12,6% у 1989 р. до 11,3% у 2001 р., середніх – 25% до 24%. Якщо у 1989 р. найбільша поселенська мережа припадала на групу середніх сільських поселень (25,7%), то у 2001 р. вона перемістилася у групу дрібних сіл (28,8%).

На території Придніпровського регіону сформувалася Дніпропетровська регіональна система розселення у складі Дніпропетровської та Запорізької субрегіональних систем розселення. Міста Дніпропетровськ і Запоріжжя виконують не лише функції центрів областей, але й субрегіональних систем, що свідчить про сформованість, єдність та інтенсивність внутрішньо-регіональних зв'язків.

Прогноз розселення. Згідно демографічного прогнозу, кількість населення Придніпровського регіону з 2005 р. до кінця 2015 р. за песимістичним варіантом зменшиться на 783,2 тис., або на 14,8% і становитиме 4,5 млн. осіб. Це при умові збереження сучасних демографічних тенденцій. В разі реалізації активної демографічної політики за оптимістичним варіантом очікується зменшення населення регіону на 293,2 тис. (на 5,6%), яке буде становити 5,0 млн. осіб. Зменшення людських ресурсів зумовить зниження щільності населення з 90 до 85 осіб на 1 км², за першим варіантом, і до 76 осіб на 1 км², за другим.

Поселенська мережа в цілому за це десятиліття не зазнає істотних змін і становитиме 2440 поселень. Очікується збереження сучасної тенденції зменшення кількості міського населення, за другим варіантом, на 406,6 тис. осіб, а якщо держава вживе необхідних соціально-демографічних та економічних заходів з метою подолання негативних тенденцій, що відбуваються нині в міських поселеннях, то зменшення, за першим варіантом, відбуватиметься вдвічі повільніше.

Структура міст регіону в перспективі до 2015 р. буде характеризуватися збереженням сучасної кількості крупних, великих та середніх міст, деяким збільшенням малих. Щодо кількості населення в них, то воно зменшиться за обома варіантами у всіх групах людності, але різними темпами. В перспективі до 2015 р. дещо звузиться мережа селищ міського типу.

Активізація економічного та соціального розвитку міських поселень регіону можлива шляхом відродження та модернізації промислових підприємств, прискореного розвитку агропромислових комплексів та соціальної інфраструктури. Особливу увагу слід звернути на розвиток та зміцнення економічного та соціального потенціалу селищ міського типу – районних центрів. У селищах міського типу, які виконують функції центрів гірничодобувної та металургійної промисловості необхідно істотно покращити екологічну ситуацію.

Напрями розвитку сільського розселення в Придніпровському регіоні будуть здійснюватись відповідно до концептуальних засад економічного, соціального та демографічного розвитку Дніпропетровської та Запорізької областей в перспективі до 2015 р. Протягом 2007–2015 рр., кількість сільських поселень майже не зміниться. Відчутних зрушень в структурі поселенської мережі всіх груп людності не очікується. Одним із негативних наслідків розвитку сільського розселення стане збільшення безлюдних сіл.

Розвиток розселення в Придніпровському регіоні в перспективі до 2015 р., розв'язання соціально-економічних, демографічних проблем міських і сільських поселень з метою створення середовища, сприятливого для життєдіяльності їх мешканців мусить здійснюватись на національному, регіональному та місцевих рівнях. Цей розвиток, базуючись на Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2007–2011 роки, а згодом і на віддалену перспективу, забезпечить збалансований розвиток поселень, сприятиме подоланню кризових явищ в економічній та соціальній сферах поселень регіону.

О РАЗРАБОТКЕ МЕТОДОЛОГИИ ОЦЕНКИ ЭКОЛОГО-ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЙОНОВ РЕАЛИЗАЦИИ ГОРНОДОБЫВАЮЩЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРИМЕРЕ КМА

Корнилов А.Г.¹, Петин А.Н.¹, Тишков А.А.²

¹*Белгородский государственный университет, г. Белгород, ул. Победы, 85, корп. 14, к. 4-5;*

²*Институт географии РАН, г. Москва, Старомонетный пер., 29*

Конфликтность природопользования староосвоенных регионов России и, в частности, региона расположения Курской магнитной аномалии (КМА), где основной конфликт вытекает с одной стороны из территориального совмещения земель, представленных высокоценными черноземами и зон, перспективных для горнопромышленного освоения, с другой стороны – из уровня хозяйственного освоения территории в целом, не оставляющего достаточного пространства для формирования экологического каркаса, сохранения оптимальной доли естественных или приближенных к естественным экосистем.

Если первое противоречие определяет проблемы преимущественно хозяйственной оценки приоритетов развития той или иной отрасли, то второе противоречие требует разработки системы эколого-хозяйственных оценок, которые должны использоваться в формировании экономического механизма управления рациональным, а также экологически и социально безопасным природопользованием и охраной окружающей среды.

Задачи определения эколого-хозяйственной эффективности районов реализации горнодобывающих комплексов староосвоенных регионов в рамках формирования региональной системы критериев и индикаторов устойчивого развития, а также формирование корреспондирующей геоинформационной технологии моделирования недропользования и оптимизации разработки объектов горнодобывающих комплексов в условиях эколого-экономических ограничений особенно актуальны для социально-экономических условий Российской Федерации и ее ближайших соседей, основной вклад в ВВП которых обусловлен результатами эксплуатации ресурсов недр.

В практике развития горнодобывающих комплексов как на территории Российской Федерации, так и за рубежом проблема оценки их эколого-хозяйственной эффективности достаточно интенсивно изучается и находится в той или иной степени разработки и предполагает, в первую очередь учет и сопоставление затрат и прибылей, включающих расчеты утрачиваемых природных компонентов, имеющих оценки хозяйственно-возможной продуктивности. Например, ущерб земельным ресурсам определяется с учетом кадастровых оценок, не учитывающих экосистемную (собственно экологическую) составляющую, также и по другим видам эксплуатируемых природных ресурсов. Комплексный характер экологических проблем развития территориально-промышленных комплексов требует решения задач создания оптимального социально-экологического каркаса размещения населенных пунктов. Решение названных и других условий геоэкологического обеспечения устойчивого развития региона требует адаптации существующих программных продуктов к требованиям комплексности эколого-хозяйственных оценок.

Необходимость комплексного подхода к проведению эколого-хозяйственных оценок в целом достаточно широко обсуждается в рамках развития экономики природопользования (Бобылев С.Н., Ходжаев А.Ш., 2003), в рамках геоэкологии и ландшафтного планирования (Стурман В.И., 2003; Кочуров Б.И., 2003; 2006; Тишков, 2005; 2006; и др.); экологической геологии (Осипов, 1999, 2003).

Практически нет отечественных и даже зарубежных разработок, предусматривающих автоматизированные расчеты комплексных эколого-хозяйственных оценок эффективности развития горнодобывающих комплексов.

Концептуально, а в определенной мере и законодательно закрепленные существующие механизмы и схемы экономических оценок, основанные на компенсационно-восстановительных принципах, характеризуются высоким уровнем неопределенности в силу

отсутствия типового набора функций так называемых компенсирующих и восстановительных мероприятий.

Т.о. целью проблемно-ориентированных поисковых исследований является разработка методологии оценки эколого-хозяйственной эффективности районов нового освоения и развития горнодобывающих комплексов староосвоенных регионов в рамках формирования региональной системы критериев и индикаторов устойчивого развития. Методология оценки включает в себя формирование корреспондирующей геоинформационной технологии моделирования недропользования и оптимизации разработки объектов горнодобывающих комплексов в условиях эколого-экономических ограничений, создание региональных механизмов мониторинга и регламентации хозяйственной деятельности по экологическим критериям и механизмов экономического регулирования использования земель при развитии горнодобывающих комплексов на основе минимизации общественных затрат (потерь).

Планируемый результат предполагает создание концепции, основанной на новых подходах и методах геоэкологических оценок хозяйственной эффективности развития горнодобывающих комплексов, регламентации использования земель староосвоенных регионов по экологическим критериям, которые будут апробированы на конкретном модельном участке исследования (Старооскольско-Губкинский горнопромышленный район, Новооскольский район перспективного освоения недр и др.). Предполагается:

- 1) сформулировать предложения по сопряженной оценке экосистемной составляющей (включая оценку стоимости земель «экофонда»);
- 2) создать систему управления земельными, водными ресурсами, мониторинга экологического состояния природных компонентов (земля, вода, воздух, биота) и обеспечения экологической безопасности регионального природопользования с использованием методов дистанционного зондирования территории и ГИС-технологий;
- 3) апробировать методику определения и экспериментальные нормативы обеспеченности населения землями общего пользования;
- 4) предложить проект геоинформационной технологии моделирования эколого-хозяйственных оценок и решений.

Пример программы изучения предмета исследования:

- 1) Проведение геоэкологических исследований по оценке состояния модельного района изучения: поресурсные исследования; поресурсные и комплексные карты экологической ситуации; определение критических звеньев; прогноз ситуации на перспективных территориях горнопромышленного освоения. Научно-прикладное значение будут иметь материалы предпроектных экологических изысканий, востребованные хозяйствующими субъектами, и имеющие потенциал тиражирования (то есть инновационный потенциал) как типовая комплексная разработка. Этапы: 1.1. разработка геоэкологической концепции эколого-экономического обоснования хозяйственной деятельности на староосвоенных территориях; 1.2. формирование критериев оценки основных экологических проблем и ситуаций территорий, подверженных воздействию горнодобывающих комплексов, с выявлением характера нарушений природной среды, степени остроты проблем, определением экологически значимых факторов и потенциала устойчивости ландшафтов к хозяйственному воздействию; 1.3. обоснование подходов к разработке нормативной документации по особому режиму хозяйствования и регламентации хозяйственной деятельности по экологическим и экономическим критериям в районе КМА. Ожидаемые результаты: концепция; критерии оценки степени устойчивости ландшафтов к воздействию сельского хозяйства и горно-металлургического комплекса (Лебединского, Стойленского, Приоскольского, Коробковского и Гостищевского месторождений КМА); проект программы регионального целевого мониторинга района КМА, подходы к разработке нормативных документов (аналитические материалы, обоснование подходов к установлению особому режиму хозяйствования в районе КМА), экологические и экономические регламенты хозяйствования; 1.4. синтез следующих итоговых материалов: новой типовой методики геоэкологической и эколого-хозяйственной оценки районов размещения и развития горнодобывающих предприятий в Старооскольского, Губкинского и Белгородского административных районов Белгородской области для ТЭО для разработки региональных градостроительных планов и стратегий развития регионов; геоинформационных технологий моде-

лирования геоэкологических эколого-хозяйственных оценок и решений; предложений по установлению особого режима хозяйствования в данных регионах и рекомендаций по экологическому и экономическому регулированию хозяйственной деятельности, имеющих потенциал тиражирования на межрегиональном и федеральном уровнях.

2) Разработка системы управления ресурсопользования и обеспечения экологической безопасности регионального природопользования в том числе с использованием методов дистанционного зондирования территории и ГИС-технологий.

Этапы: 2.1 создание информационной модели управления рациональным ресурсопользованием и обеспечения экологической безопасности; разработка методик оценки и достижения эколого-экономического оптимума структуры поресурсного природопользования, для чего необходима разработка картографических и фактографических баз данных и программ оптимизации заданных показателей, как правило, экономических, что требует концепции и методики перевода показателей экологической ситуации региона КМА в стоимостное выражение; 2.2 воспроизводственный подход к оценкам экологической составляющей предполагает разработку критериев геоэкологического обоснования масштабов необходимых охранных и реабилитационных мероприятий (организация санитарно-защитных зон вокруг горно-промышленных предприятий; рекультивации с учетом естественной динамики ренатурализации карьерно-отвалных комплексов и снижения уровня экологического риска для природопользования – прогнозы, планы, программы).

3) Разработка методики изучения и нормативов социально-экологической обеспеченности системы расселения горнопромышленных районов землями общественного природопользования. Этапы: 3.1. дифференциация видов природопользования и особенностей эстетического восприятия ландшафтов населением горнопромышленных районов; 3.2. определение типовых радиусов ареалов общественного природопользования по возрастным группам; 3.3. выделение типов и приуроченности ареалов общественного природопользования по возрастным группам; 3.4. поиск статистических соответствий между размером, типом населенных пунктов, характером вмещающей их природной среды и особенностями эстетического восприятия, характерными радиусами ареалов, а также иными возможными показателями, выявленными в ходе исследования; 3.5. сопоставление перечней видов природопользования по возрастным группам и условные оценки динамики изменения компонентов вмещающих населенные пункты природно-территориальных комплексов и характера общественного природопользования; 3.6. разработка структурных и количественных параметров нормативов социально-экологической обеспеченности системы расселения горнопромышленных районов землями общественного природопользования.

4) Методические разработки по комплексной эколого-хозяйственной оценке деятельности горнодобывающих комплексов с последующей корректировкой по итогам полученных геоэкологических оценок. Этапы: 4.1 Разработка методики эколого-хозяйственной оценки результатов деятельности горнодобывающих комплексов; 4.2 Опытные-экспериментальные расчеты на базе проектируемого (нового) Приоскольского ГОКа; 4.3 Подготовка проекта раздела к типовой методике геоэкологической и эколого-хозяйственной оценки районов размещения и развития горнодобывающих предприятий.

5) Проект геоинформационной технологии моделирования эколого-хозяйственных оценок и решений: разработка научно-теоретической и методической основы оптимизации недропользования. Для оптимизации стратегии добычи полезных ископаемых с целью максимизации чистого дисконтированного дохода используются следующие основные ограничения: производительность по переработке; объем извлечения в заданный период времени; ограничения на смешивание типов руд; ограничения, связанные со складированием руды и отвалами пород; ограничения по логистике; экологические допуски и налоговые сборы. Ожидаемый результат: информационно-аналитическая система оперативной оценки промышленных запасов и максимизации прибыли от эксплуатации месторождений полезных ископаемых при минимальном экологическом ущербе.

Таким образом, помимо уже перечисленных, в рамках достижения поставленной цели решаются следующие основные задачи:

- разработка поливариантных схем оценки эколого-хозяйственной эффективности в зависимости от уровней ожидаемой (требуемой) экологической ситуации, уровней экологического и природно-техногенного риска;
- обеспечение необходимости формального учета экологической составляющей в хозяйственных оценках в связи с вступлением страны в ВТО и усиливающимся давлением иностранных партнеров по увеличению «экологической составляющей» в себестоимости продукции.

Концепция особого режима хозяйствования на староосвоенных территориях, механизмы регламентации хозяйственной деятельности в районах старого освоения и развития горнодобывающего комплекса по экологическим и экономическим критериям, проекты рабочих документов (предложения, рекомендации и др.) могут быть использованы при подготовке региональных нормативных правовых актов направленных на снижение негативного воздействия на окружающую среду района КМА.

Внедрение технологии комплексной эколого-хозяйственной оценки в деятельность предприятий имеет экономический потенциал в связи с оптимизацией их деятельности, в том числе за счет возможностей формирования положительного имиджа при трансграничных рыночных взаимодействиях.

Прогнозируемые социально-экономические эффекты представленных инновационных разработок – совершенствование технологических процессов с точки зрения снижения издержек производства, повышения экологической безопасности, в том числе за пределами производства в системе расселения.

УДК 63: 338. 432

МЕТОДОЛОГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

Скрипчук П.М.

*Національний університет водного господарства та природокористування,
м.Рівне, вул.Соборна 11, 33000*

Долженчук В.І., Яценко О.В., Радовенчик Н.П.

„Облдержзродючість”, Рівненська обл., Рівненський р-н., смт Шубків.

Актуальність. Інноваційно-інвестиційний тип розвитку, та сучасні тенденції менеджменту передбачають комплексне врахування особливостей регіонів, а саме: промисловий, науковий, та природно ресурсний потенціал; наявність соціальної інфраструктури; врахування специфіки аграрного сектору та зокрема географічне розташування, якості та потенційна родючість ґрунтів тощо. Найбільший економічний, екологічний, соціальний та інший ефекти суспільство досягає при оптимальному плануванні розвитку регіонів, наявності і виконанні державних програм із обґрунтованим залученням інвестицій. Системний аналіз територій щодо їх комплексної оцінки відбувається з врахуванням: загальних економічних показників; фінансового стану регіону; рівня життя населення; демографічної ситуації; якості довкілля; інтегральних показників та ін. [1,2]. Особливо актуальним питанням є врахування природного капіталу як базового компонента економічного розвитку, що підсилюється ринковими реформами в державі, занепадом виробництва аграрного сектору, безконтрольністю у землекористуванні і приватизації земель.

Відсутність належного регулювання в роздержавленні земельного фонду привела до погіршення його якості, деградації, не досконалому використанні у всіх регіонах держави.

Перш за все, на рівні країни науковцями має бути розроблена державна концепція щодо земельних ресурсів, націлена лише на інтереси в цілому країни та з деталізацією до окремого землевласника, специфіки конкретних ситуацій.

Виклад основного змісту дослідження. Запропоновано використовувати методіку екологічного аудиту територій як для рівня: адміністративних області і району, сільськогосподарських земель, ландшафтів, екосистем. Сутність такої методіки базується на еколого-системній оцінці найширшого кола питань як в просторі так і в часі з аналізуванням отриманої інформації та розробкою практичних висновків які повинні відображати новітній аналіз з

врахуванням ринкової кон'єктури адміністративного району, області, аграрного сектору та окремих виробників тощо. Блоки аналізу та головні питання для розгляду, можуть бути розширені, замінені, деталізовані залежно від задач, масштабу, призначення екологічного аудиту. Для цього використовують наступні блоки інформації (детально методики екологічного аудиту щодо територій, екосистем, адміністративних районів, населених пунктів наведені в [3]):

1. Географічна, кліматична та картографічна інформація.
2. Природні об'єкти (водні ресурси, атмосфера, біоресурси тощо).
3. Комплексні (інтегральні) показники перетвореності територій.
4. Аграрний сектор.

Щодо аграрного сектору то методологія обробки даних для та узагальнення результатів агрохімічної паспортизації повинна базуватися на сучасних інформаційних технологіях (ГІС), даних дистанційного зондування землі (ДЗЗ) і засобах глобального позиціонування (GPS), яка дозволяє координувати результати досліджень, створювати самостійні шари інформації агрохімічних характеристик ґрунтів, стану їх забруднення радіонуклідами, важкими металами тощо.

Так, наприклад, починаючи з 1998 року в Рівненській області розпочато впровадження технології збору, занесення, зберігання, обробки даних та підготовка звітів, що забезпечує функціонування геоінформаційних систем з багатошаровою картографічною інформацією. Робота виконується із застосуванням програмних продуктів: Mapinfo версія 7; Map Basic версія 4; Microsoft Access – 2000; СУБД Foxbase; Clipper під DOS та ін.

Для цього створено тематичні бази даних, які постійно оновлюються у відповідності до сучасних вимог:

- класифікатори сівозмін, масивів, угідь, сільськогосподарських культур, методів аналізу ґрунтів, групування вмісту елементів живлення та забруднення, коефіцієнтів перерахунку різних методів, нормативи основних типових ознак еталонного ґрунту;
- дані адміністративного-територіальних одиниць, господарських формувань в історичному розрізі, експлікації земель;
- номенклатурні списки ґрунтів та їх агро виробничих груп з показниками генетичної належності ґрунтів, варіантів механічного складу і показниками місцезнаходження за рельєфом (паперові носії та електронні (растрові) зображення матеріалів ґрунтових обстежень);
- картографічна основа (паперових та растрових зображень планів землевпорядкування, господарських формувань в масштабі 1:10000, робочих проектів ведення сівозмін тощо);
- електронні топографічні карти області масштабів – 1:100 000, 1:200 000, 1:50 000;
- векторний шар елементарних ділянок, який може розбиватися за двома методами (перший - з врахуванням ґрунтових відмін та розбивки поля, де елементарна ділянка відноситься до ґрунту по переважаючій площі; другий – сітка не змінюється при черговому турі обстеження. Кожна елементарна ділянка має свої координати, що дає можливість створювати різні шари інформації незалежно від зміни контурів полів);
- відомості про паспортизовані робочі ділянки, поля сівозмін, масивів з обчисленими площами агро виробничих груп ґрунтів та номерами елементарних ділянок, які складаються в господарстві та пізніше уточнюються після проведення аналізів з виділенням агрохімічних контурів та ін.

Проведений аналіз еколого-агрохімічного стану сільськогосподарських угідь дає можливість використовувати геоінформаційні системи для створення уніфікованої бази даних з контролю стану об'єктів довкілля. Екологічному аудиту на різних рівнях також підлягають: кадастр земельних ресурсів (моніторинг і динаміка якісного і кількісного складу); детальна карта ґрунтового покриття з табличною інтерпретацією та аналіз впливу запроектованої діяльності на ґрунти з врахуванням особливостей землекористування, ендегенних і екзогенних геологічних процесів; водно-фізичні та агрохімічні властивості ґрунтів, ландшафтно-геохімічні бар'єри, забруднення біля доріг (до 500 м); дані агрохімічного обстеження (тури спостережень) динаміка вмісту речовин [4]; "зовнішній та внутрішній" дисбаланс; врожайність сільськогосподарських культур; екологічний стан ґрунтів (еродовані, підтоплені, засо-

лені, заболочені, ущільнені ґрунти, розвиток процесів деградації ґрунтів, ґрунтова мікрофлора і фауна); небезпечні об'єкти (склади мінеральних добрив, сміттєзвалищ, автомагістралі); зелені насадження різноманітного призначення; структура рослинного покриву (природна, сільськогосподарська); обґрунтування заходів із попередження та зменшення впливів на ґрунти, в тому числі рослинних угруповань і фауни; накопичення та міграція хімічних засобів захисту рослин, пестицидів, мінеральних добрив тощо; якісна оцінка сільськогосподарської продукції; взаємний (позитивний або негативний) вплив об'єктів довкілля на середовище проживання людини та антропогенної діяльності на довкілля.

На основі зібраної інформації виділяються обмежувальні фактори. За можливістю оцінюється повна складова території з позицій потенціалу та стійкості до сільськогосподарського навантаження. Підсумовуючи результат проводять інтегровану за вимогами по інтегративну оцінку стану довкілля на основі математичного моделювання та ГІС технологій для створення дієвої системи управління з метою оптимізації відносин людина – довкілля у контексті збалансованого розвитку.

Висновки. Інформація звіту екологічного аудиту на рівні області чи району повинна слугувати для розробки концепцій і програм державного регулювання якості та раціонального використання земельних ресурсів. Додатково сайти обласного та районного рівнів мають містити: еколого-економічну, інформацію про природні ресурси та сільськогосподарські землі; об'єкти промисловості та рекреації; соціальну та транспортну інфраструктуру; бізнесові пропозиції для даної території тощо. Наявність такої інформації для вільного доступу, виконання законодавчо-нормативних рішень всіма гілками та рівнями влади, державне регулювання стратегічних питань в землекористуванні допоможе налагодити конкурентноспроможне сільськогосподарське виробництво що є актуальним при вступі України до світової організації торгівлі.

В подальшому згідно методології екологічної сертифікації вона може бути виконана як до окремих об'єктів (наприклад, вже здійснюється сертифікація лісів) так і до цілісних територій, сільськогосподарських угідь, з різними метою, об'ємами робіт та завданнями.

В подальшому необхідно узгодити програмне забезпечення ГІС технологій та роботи з всіма суб'єктами систем моніторингу для системного управління територіями.

Література. 1. Герасимчук З.В. Комплексна оцінка рівня екологічної напруженості регіонів / Український географічний журнал. №2, 2002, С. 28-35. 2. Баранівський М. Депресивні аграрні території України : методичні підходи до ідентифікації, практичні результати. Економіка України. №11, 2006, С. 70-76. 3. Скрипчук П. М. Менеджмент якості довкілля. Монографія. НУВГП.-Рівне.-350с. 4. Методика агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення / За ред. С. М. Рижюка, М. В. Лісового, Д. М. Бенчаровського.-К., 2003.-64с.

УДК: 911:711.4+332.132

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РОЗСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Танцюра В.Л.

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,
м. Київ бул. Шевченка 60, тел. (044) 486-90-36; e-mail: naselennya@rvps.kiev.ua

До складу Північно-Східного регіону України входять Полтавська, Сумська та Харківська області загальною площею 84,8 тис. км², що становить 14% території України. Станом на 1 січня 2006 р. на його території проживало 5,6 млн. осіб, або 12% всього населення України. Якщо за площею регіон посідає 3-тє місце, поступаючись лише Південному та Північному регіонам України, то за кількістю населення 5-тє, поступаючись Південному, Південно-Східному, Північному та Карпатському регіонам. В результаті цього регіон відрізняється досить низьким рівнем щільності населення, яка у 2005 році становила 67 осіб на 1 км², що на 15% нижче середньоукраїнського рівня. На території регіону зосереджений найбільший по-

селенський потенціал, представлений на 1 січня 2006 р. 5149 поселеннями, що становить 17,2% поселенської мережі України. Ця обставина пояснюється наявністю в регіоні великої кількості дрібних сільських поселень. За останнє десятиліття (1996–2005 рр.) поселенська мережа регіону скоротилася на 1,8% або на 96 поселень, що зумовлено скороченням сільської мережі. Зараз густота поселенської мережі регіону становить 61 поселення в розрахунку на 1 тис. км², тобто перевищує середньоукраїнську (49 поселень) на 25%. Середня відстань між поселеннями становить 4,0 км, що менше, ніж в середньому в Україні (4,5 км). Отже, як бачимо, характер розселення в регіоні має значні особливості та істотно відрізняється від інших регіонів України.

Регіон має такі **переваги та шанси** щодо сталого розвитку поселень серед яких: вигідне транспортно – географічне положення, сприятливі природно – кліматичні умови, значний природно – ресурсний потенціал, високий освітньо – кваліфікаційний рівень економічно активного населення.

Обмеження і загрози. Виникнення обмежень і загроз щодо розвитку розселення Північно-Східного регіону пов'язано з:

- недостатньо розвиненим транспортним сполученням та телекомунікаційної мережі між поселеннями, особливо сільськими, а також соціальної та виробничої інфраструктури, обмеженими фінансовими можливостями містоутворюючих підприємств, щодо працевлаштування населення, зростання його доходів та вирішення проблем його соціального захисту;

- високою питомою вагою депресивних сільських поселень;

- несприятливими демографічними тенденціями: інтенсивною депопуляцією населення, особливо сільського, деформацією його статеву – вікової структури в бік постаріння.

Фактори перспективного розвитку. Перспективи розвитку поселень Північно-Східного регіону визначатимуться низкою факторів серед яких:

- **економічні:** забезпечення сталого економічного зростання, формування сприятливого інвестиційного клімату та економічної кон'юнктури; пріоритетний розвиток наукомістких високотехнологічних галузей;

- **соціальні:** розширення сфери самозайнятості населення, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, з метою скорочення міграційного відпливу населення та стабілізації його чисельності у сформованій мережі поселень; створення передумов для підвищення рівня забезпеченості житлом населення виходячи з його потреб і реальних можливостей території, гарантованого забезпечення житлом соціально незахищених громадян;

- **екологічні:** забезпечення екологічної безпеки поселень, насамперед безпечних умов життєдіяльності населення; збереження культурної спадщини міських та сільських поселень.

Прогноз розселення. Згідно демографічного прогнозу кількість населення Північно-Східного регіону в перспективі до 2015 р. буде зменшуватися. За песимістичним II варіантом, вона становитиме 4,7 млн. осіб, що на 900 тис. осіб, або на 19% менше, ніж у 2005 р. Для порівняння зазначимо, що у попереднє десятиріччя (1991–2001 рр.) населення регіону зменшилося на 8,5%, або на 541 тис. осіб. Прискорення темпів зменшення кількості населення регіону, яке відбуватиметься як у міській, так і сільській місцевостях, буде зумовлене тривалим виходом з кризи в економічній та соціально-демографічній сферах життєдіяльності суспільства. В разі реалізації активної демографічної політики, покращення соціально-економічної ситуації, в регіоні можливе сповільнення темпів скорочення кількості населення. У такому випадку кількість населення регіону, за оптимістичним I варіантом, досягне близько 5,2 млн. осіб, або на 355 тис. осіб менше, ніж у 2005 році (на 7%). Якщо демографічний розвиток регіону піде по песимістичному II варіанту, то це зумовить помітне зменшення людських ресурсів та щільності населення (з 67 до 56 осіб на 1 км²).

Слід очікувати подальшого скорочення поселенської мережі. За II (песимістичним) варіантом вона зменшиться на 172 поселення (на 3,5%), а за I (оптимістичним) варіантом – на 101 поселення (на 2%) і становитиме відповідно 4977 або 5048 поселень. При цьому густота поселенської мережі в розрахунку на 1000 км² території трохи зменшиться з 61 до 59 поселень і буде більшою, ніж в середньому в Україні за рахунок значної кількості дрібних сільських поселень.

Особливості розвитку урбанізації в регіоні в перспективі до 2015 р. полягатимуть в тому, що ми очікуємо стабілізацію питомої ваги міського населення на рівні 72%. Водночас матиме продовження тенденція до скорочення абсолютної кількості міського населення: за I варіантом на 213 тис. осіб (на 5,6%), за II варіантом, – на 572 тис. осіб (на 16,7%).

За I (оптимістичним) варіантом міська поселенська мережа трохи розшириться (на 4 поселення), а, за другим, – залишиться без зміни. У її складі головну роль відіграватимуть міста. На кінець 2015 р., за I варіантом, в регіоні буде 52 міста, а, за другим, – 49, тобто сучасна мережа мало зміниться.

Зрушення структури міст регіону в перспективі до 2015 р. будуть характеризуватися збереженням сучасної мережі крупних та великих міст і збільшенням (на 8–16%) кількості малих міст, що зумовить підвищення частки останніх з 80% до 83–84%. Щодо кількості населення у містах, то тенденція протилежна. Ми прогнозуємо збільшення питомої ваги населення, яке проживатиме у крупних та великих містах до 66–67% міського населення регіону із відповідним скороченням частки населення, яке проживатиме у середніх та малих містах до 8% та 24–25% відповідно. Це може призвести до поглиблення диспропорцій соціально-економічного розвитку між крупними та великими містами, які розширяють свій демографічний потенціал за рахунок середніх міст. Для запобігання цих тенденцій слід реалізувати заходи щодо розвитку малих міст, передбачені «Загальнодержавною програмою розвитку малих міст України», затвердженою 4 березня 2004 року.

На кінець прогнозного періоду ми не очікуємо суттєвих зрушень у мережі селищ міського типу, яка за першим (песимістичним) варіантом скоротиться на 1 поселення, а, за другим, – на 2 поселення. В результаті відбудеться невелике здрібнення селищної мережі. Середня людність одного селища міського типу зменшиться з 5,5 тис. осіб у 2005 р. до 4,7–5,2 тис. осіб у 2015 р. Це буде зумовлене стагнацією промислового виробництва та від'ємним приростом населення селищ міського типу. Призупинити ці негативні процеси можна лише шляхом відродження промислових підприємств, які були закриті, їх модернізації та освоєння випуску конкурентноздатної продукції.

Зрушення структури селищ міського типу будуть пов'язані із переведенням деяких крупних і великих селищ до категорії міст і зниженням частки цієї групи селищ у селищній мережі з 42% у 2005 р. до 37–41% у 2015 р. Одночасно підвищиться частка малих селищ відповідно з 53 до 59–62%. Отже, очікується здрібнення селищної мережі. Структура селищ за кількістю населення дещо зміниться. Майже дві третини населення селищ міського типу буде зосереджено у крупних та великих селищах, хоча частка цих груп залишиться майже незмінною (з 70% у 2005 р. до 71% у 2015 р.). В той же час не очікується суттєвих змін частки населення, яке проживатиме у малих селищах (з 30% до 29–30%).

Розвиток сільського розселення у Північно-Східному регіоні буде пов'язаний із продовженням негативних тенденцій депопуляції сільського населення і викликаних цим явищем негативних тенденцій в економічному, соціальному та демографічному розвитку сільської місцевості. Сільська поселенська мережа зменшуватиметься за I (оптимістичним) варіантом меншими темпами, ніж за другим.

Так, протягом 2006–2015 рр., за I (оптимістичним) варіантом, кількість сільських поселень регіону, за нашими розрахунками, зменшиться на 115 сіл, або на 2,3%, а, за II (песимістичним) – на 182 села (на 3,8%). II варіант виходить із збереження сучасних темпів скорочення поселенської мережі, а перший – ґрунтується на реалізації аграрної, соціальної, демографічної та розселенської політик стосовно сільської місцевості. Отже, на кінець 2015 р. в регіоні буде 4895 сільських поселень (за I варіантом), або 4828 поселення (за II варіантом).

Аналізуючи динаміку поселенської мережі, ми не очікуємо суттєвих змін співвідношень між міською та сільською поселенськими мережами, яке на кінець прогнозного періоду становитиме 32–33 сільські поселення на 1 міське.

Очікуються певні зрушення в структурі сільського розселення, зумовлені здрібненням поселенської мережі, про що свідчить зменшення середньої людності одного сільського поселення з 325 осіб у 2005 р. до 269–303 осіб у 2015 р. Це буде зумовлене зменшенням кількості та людності поселень у всіх групах, однак різними темпами. В структурі поселенської ме-

режі питома вага крупних та великих сіл знизиться з 22% у 2005 р. до 21% у 2015 р., а малих та дрібних поселень підвищиться відповідно з 54% до 56%. Якщо розглянути зміни структури розселення, то як показав аналіз, питома вага населення, яке проживатиме у крупних та великих поселеннях зросте з 66% у 2005 р. до 68% у 2015 р. В той же час питома вага населення малих та дрібних поселень дещо підвищиться (з 11% до 12%). Отже, дві третини сільського населення регіону на кінець прогнозного періоду проживатиме у крупних та великих селах та селищах, хоча структурні зрушення будуть невеликими і істотних змін в структурі сільського розселення не завдадуть.

Слід відзначити, що одним з наслідків розвитку розселення в Північно-Східному регіоні стане утворення безлюдних поселень, яких на кінець 2015 р., за нашими розрахунками, буде 60, що на 26% більше, ніж у 2005 р. Це пояснюється тим, що при збереженні сучасних тенденцій динаміки розселення частина дрібних сіл поступово обезлюдниться, але залишатиметься на державному обліку, а тому їх потрібно додавати до залюднених поселень і досліджувати.

Як показав аналіз, динаміка та структура міського і сільського розселення у Північно-Східному регіоні в перспективі до 2015 року матиме низку особливостей, які необхідно виявляти та враховувати при прогнозуванні економічного та соціального розвитку регіону.

УДК 314.18 (470.325)

БЕЛГОРОДСКАЯ ОБЛАСТЬ. СФЕРА ЗАНЯТОСТИ И РЫНОК ТРУДА. РЕАЛЬНОСТЬ И ПРОГНОЗЫ.

Чугунова Н.В.

*Белгородский государственный университет,
г. Белгород, ул. Победы 85, тел: 301177, E-mail: Chugunova@bsu.edu.ru*

Актуальность проблемы связана с тем, что отношение к человеческому капиталу, рынку труда, управлению персоналом на предприятиях, объединяемое универсальным понятием «проблемы трудовых отношений и занятости населения» не вызывают серьезной обеспокоенности ни в обществе, ни во властных структурах. Очевидна недооценка значимости человеческого капитала и рынка труда, всю серьезность которых понимают специалисты в области трудовых отношений.

Ситуация в сфере реализации трудового потенциала отражает общее положение в экономике. На протяжении более чем десятилетия реформ в стране происходит обесценение и постепенная деградация трудового потенциала. Конечно, это результат множества причин, в основе которых лежит переход к рыночным реформам. Кризис и застой в производстве вынуждали значительную часть квалифицированных кадров покинуть страну, а государственная система подготовки кадров, особенно инженеров и мастеров производства распалась и только десятилетия спустя начали постепенно возрождаться. Справедливость требует отметить и такие факты как приобретение предприятиями зарубежного оборудования, насыщенного электроникой, для работы на котором нужно было переобучиться, но далеко не всем удалось освоить его.

Обесценение трудового потенциала проявляется в безработице, недоиспользовании трудового потенциала занятой части населения, в снижении качества занятости. Свидетельством тому являются масштабы частичной и подавленной безработицы, распространение неполной занятости. Низкий уровень трудовых доходов значительной части работающих вынуждает их искать дополнительные источники средств к существованию, соглашаться на любые условия труда, что приводит к возникновению ряда социальных и физиологических проблем, о чем мы писали ранее [4].

По мнению ряда исследователей, в России в области сферы занятости и рынка труда сложился ряд актуальных проблем: постоянное сокращение численности населения страны, приводящее к общему старению населения; недостаточно согласованное развитие основных факторов производства и как следствие невысокий уровень совокупного спроса на труд из-за недостаточного объема инвестиций и существование циклической безработицы; невы-

сокий (при значительной отраслевой и региональной дифференциации) средний уровень оплаты труда, определяющий уровень доходов большей части населения; отток работников из науки, отраслей промышленности в условиях инвестиционной пассивности, не компенсируемый организационно-технологическими инновациями, а часто и усиливающийся из-за повсеместной недооценки качественного умственного труда; нестабильный характер занятости в негосударственном секторе экономики; значительный объем общей и скрытой безработицы; длительные сроки пребывания в безработице, формирование рынка нестабильной краткосрочной занятости и ряд других; недоиспользование трудового потенциала страны; высокий оборот рабочей силы и т.д.

Обозначенные и другие проблемы сферы занятости и рынка труда требуют анализа результатов реализации действующей политики занятости и оценки ее перспективной результативности. Политика занятости в стране и ее субъектах должна соответствовать отечественному и зарубежному опыту развитых стран. Попробуем рассмотреть часть обозначенных проблем на примере Белгородской области.

Демографическая проблема. К ней следует отнести: сокращение рождаемости, высокий уровень смертности, отрицательный естественный прирост (убыль населения), кризис института семьи и ряд других.

Обесценение трудового потенциала. На протяжении пятнадцати лет (реформ) в стране происходит обесценение и постепенная деградация трудового потенциала. Наиболее ярко его недоиспользование проявляется в безработице, но не сводится только к ней. Основная часть «айсберга» - недоиспользование трудового потенциала занятой части населения [3]. Как результат – снижение качества занятости: значительные масштабы частичной и подавленной безработицы, широкое распространение неполной занятости. Низкий уровень трудовых доходов значительной части работающих вынуждает их искать дополнительные источники средств к существованию, соглашаться на любые условия труда, использовать модели множественной занятости. [подробнее- 4].

Низкая способность рынка труда на высоком уровне удовлетворить существующий спрос на труд обуславливает *наличие безработицы* на белгородском рынке труда. За последние четыре года, уровень безработицы стабилизировался примерно на одном уровне и составляет 42-43 тыс. человек, или около шести процентов от экономически активного населения.

Однако с ростом производительности труда предприятия станут избавляться от кадрового балласта. Ожидается реструктуризация металлургического комплекса и часть занятых в нем (города Старый Оскол и Губкин, в первую очередь) потеряют работу; реформа железнодорожного транспорта и РАО «ЕЭС России» также приведут к сокращениям в этих секторах. Ситуация еще больше усугубится при вступлении России в ВТО и ей придется решать такие проблемы, как проведение изменений на рынке труда. В условиях либерализации торговли и притока рабочей силы из стран – членов ВТО количество безработных может резко возрасти. Конкуренция за свободные рабочие места в области уже существенна: по итогам 2004 года на одну заявленную предприятиями вакансию приходилось два официально зарегистрированных безработных. [1].

Дисбаланс между долей безработных и вакансий на Белгородском рынке труда свидетельствует о росте структурной компоненты безработицы в общей ее численности. В региональном разрезе основная часть и общей зарегистрированной, и структурной безработицы приходится на два самых крупных города области – Белгород и Старый Оскол – свыше половины безработных региона. Рост доли структурной безработицы – тревожный симптом. По мнению ряда специалистов, величина естественного уровня безработицы, понимаемая как резерв рабочей силы, наиболее мобильно реагирующий на изменения спроса на труд, должна определяться, прежде всего, своей фрикционной составляющей. Преобладание структурных факторов при его формировании делает этот резерв гораздо менее мобильным [2].

Нам представляется, что рост структурной безработицы на рынке труда Белгородской области (по нашей оценке, циклическая безработица крайне незначительна), свидетельствует о низкой эффективности его функционирования и косвенно отражает обесценение *человеческого капитала*, накопленного в предыдущую эпоху.

Оборот рабочей силы. Межотраслевая подвижность рабочей силы Белгородской области может быть отслежена через тенденции ее приема и выбытия на крупных и средних предприятиях. Наиболее интенсивным приемом и выбытием работников отличались, как и в предыдущие годы, в 2004 году строительство, торговля и общественное питание, ЖКХ, где оборот работников составил 124,3%, 90,4%. 84,4% соответственно. Резко выделяется среди отраслей в 2004 году связь, где оборот составил 181,2%, при довольно стабильном состоянии в предыдущие годы. [1].

Наименьший оборот был характерен для образования (25%), управления (29,2%), здравоохранения, физической культуры, социального обеспечения (30,0%). Не может не вызывать тревогу интеллектуальное будущее страны и области - отток кадров из науки и научного обслуживания. Здесь оборот кадров имеет стабильное отрицательное сальдо: в 2004 году принятых было в два раза меньше, чем выбывших. Причины оттока старые, общеизвестные и мы лишь с горечью их обозначаем: низкая цена труда во многом объясняет особенности оборота рабочей силы.

Выводы. Итак, отличительной чертой движения рабочей силы в российской экономике является интенсивный оборот рабочих кадров, но высокая мобильность не ведёт к улучшению использования трудового потенциала.

Мобильность рабочей силы тесно связана с процессом трансформации рынка труда в новые формы взаимодействия, предусматривающие высокую гибкость и принципы свободного рынка. Достижение гибкости в управлении кадровыми ресурсами может быть достигнуто за счет принципа изменения продолжительности рабочего дня и рабочей недели и использования более гибких графиков труда.

Литература. 1. Белгородская область в 2004: Стат. сб. // Белгородстат. – Белгород, 2005. – 215 с. 2. Коровкин А.Г., И.Б. Королев, А.В. Полежаев. Макроэкономические проблемы сферы занятости и рынка труда в России и некоторые направления их решения. //Ж. «Концепция», №2 (12) – ЦЭМИ РАН, 20. 3. Соболева И. Недоиспользование трудового потенциала страны: путь в направлении, обратном. //Человек и Труд. №6, 2003 г. 4. Чугунова Н.В. Уровень жизни населения Белгородской области в изменяющейся России. Доходы населения в контексте уровня жизни. //Вестник Воронежского Государственного Университета. Серия География Геоэкология. №1. 2006. С.27-33

УДК 911.3

ПРО ПІДГОТОВКУ СОЦІО-ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІВ У ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Немець Л.М., Височин М.Ю., Ключко Л.В., Кандиба Ю.І.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, геолого-географічний факультет
61077, м. Харків, пл. Свободи, 4

Соціально-економічна географія (суспільна географія в сучасному розумінні) в узагальненому вигляді досліджує територіальну організацію суспільства, а більш точно – просторову організацію життєдіяльності, включаючи демографічні, соціальні, економічні, природні, етнокультурні, політичні та екологічні її аспекти. Трансформація колишньої радянської економічної географії в соціально-економічну, а потім у суспільну не відбулося просто так, як заміна одної назви на іншу, в основі лежать дуже складні процеси і особливості, що відбулися і продовжують відбуватися в глобальному суспільстві і на всіх його ієрархічних рівнях, аж до локального. Світ стрімко змінюється, глобалізується, одночасно в ньому відбуваються процеси інтеграції та диференціації, з'являються нові політичні та економічні об'єднання, і навпаки – розвалюються досить сталі раніше суспільства. Все це вимагає дослідження нових реалій, встановлення закономірностей розвитку, особливостей нової територіальної організації не лише окремих галузей, а суспільства загалом, господарства, соціальної сфери, виявлення оптимальних шляхів їх розвитку. Отже, потрібні фахівці з новими знаннями, новим мисленням, навичками дослідження зазначених процесів. Сказане в повній мірі стосується

підготовки соціо-економіко-географів, адже головне призначення системи освіти взагалі – швидко реагувати на важливі соціальні запити суспільства. Ще М.В. Ломоносов говорив про те, що географія є наукою про єдність, органічну цілісність, взаємозалежність та взаємозумовленість всіх природних та соціальних компонентів життя нашої планети. Сьогодні жодна проблема у взаємодії суспільства та природи або в самому суспільстві не може бути вирішена без участі суспільних географів. Що ж треба і можна зробити, щоб якісно підвищити роль нашої науки в вирішенні актуальних проблем сьогодення? Відповідь дуже проста – треба, в першу чергу вдосконалювати підготовку фахівців в цій галузі географії. Звичайно, щодо України, то ситуація сьогодні в країні зовсім не на користь розвитку науки в цілому і географії зокрема. Але навіть в умовах економічної скрути, політичної невизначеності і соціальних негараздів вища освіта розвивається і готує необхідних для країни фахівців.

На кафедрі соціально-економічної географії та регіоназнавства Харківського національного університету основи розвитку суспільної географії закладено ще самим його засновником Василем Назаровичем Каразіним, який особисто займався не лише спостереженнями за погодою, вивчав природні особливості рідного краю, а й вивчав проблеми розвитку господарства, демографічних особливостей Слобожанщини тощо. Географія як наукова дисципліна була присутня в навчальних планах університету майже з початку заснування, хоча на різних факультетах і під різною назвою. Кафедра економічної географії в університеті була відкрита в 1934 році, неодноразово змінювала свою назву, але ніколи не лишалася своєї основної функції – підготовки важливих і дуже потрібних фахівців для суспільства.

Сьогодні на кафедрі ведеться підготовка бакалаврів, а також спеціалістів та магістрів, функціонує аспірантура зі спеціальності 11.00.02 – «Економічна та соціальна географія».

Особливості фахової підготовки відображаються в навчальному плані спеціальності, в межах якої відкрито дві спеціалізації «Розміщення продуктивних сил та регіоназнавство» і «Світове господарство та регіональна політика».

Навчальний план спеціалістів та магістрів постійно оновлюється з урахуванням соціального замовлення, потреб регіону. Серед нових спецкурсів за останні роки з'явилися такі: «Стійкий розвиток». «Міграційні процеси в Україні», «Медична географія», «Регіональна політика», «Моделювання ринку», «Географія релігій», «Транснаціональні корпорації», «Транспортно-комунікаційні системи світу» та ін.

Важливою складовою підготовки спеціалістів та магістрів є навчальні та виробничі практики. Вони проводяться не лише у межах свого регіону, а й в інших регіонах у межах договорів з відповідними університетами України та в країнах близького зарубіжжя. Студенти 2-го курсу проходять міжзональну практику, відвідуючи Донбас, Крим, центральні та західні регіони України, знайомлячись з особливостями соціально-економічного розвитку окремих регіонів, досліджуючи культурно-освітні, релігійні, соціальні аспекти.

Під час педагогічних практик студенти, працюючи в різних школах та спеціалізованих навчальних закладах Харкова і області, отримують навички з методики викладання географії. Асистентські практики студентів-магістрів проходять на кафедрі та в інших спеціалізованих навчально-виховних закладах міста, зокрема, на Харківській обласній станції юних туристів.

Починаючи з цього навчального року, введено зимову виробничу практику для студентів 4 курсу, яку проведено в Білорусі, на базі Могильовського державного університету ім. А.А. Кулешова. Під час перебування були відвідані підприємства міста Могильов – ВАТ "Лента", ВАТ "Електродвигатель" та льонокомбінат у місті Орша. Проведені екскурсії в обласному краєзнавчому музеї, виїзна екскурсія за маршрутом "Могильов – Поликовичі – Любуж – Буйнічі – Салтановка", міні-експедиція "Лесові суглинки та супіски Білорусі" за маршрутом Могильов – Шклов – Горки – Мстиславль – Парадино – Чауси – Могильов, екскурсія по місту Орша. Відбулася зустріч з адміністрацією університету, екскурсія по університету. Безпосереднє знайомство з сусідньою країною дає неоціненний досвід суспільним географам.

Особливу гордість кафедри викликає Комплексна навчально-дослідницька студентська експедиція, започаткована два роки тому. Саме на неї покладаються надії щодо оптимізації і поєднання теоретичної та практичної підготовки студентів, спрямованість її на одержання конкретних практичних навичок дослідження території, комплексного вивчення природних

та соціально-економічних процесів на локальному рівні. У 2005 р. було проведено Комплексну навчально-дослідницьку студентську експедицію у Валківському районі, у 2006 р. – у Богодухівському районі Харківської області. Основна мета експедиції – проведення комплексного суспільно-географічного дослідження території низового адміністративного рівня. На основі реальних досліджень студенти в подальшому виконують курсові та дипломні роботи, готують публікації на студентські та молодіжні конференції.

У 2006 – 2007 навчальному році також планується проведення експедиції в одному з районів Харківської області. В районні ради Харківської області були направлені листи з пропозицією провести комплексне чи галузеве суспільно-географічне дослідження адміністративного району. Близько 10 районних рад відгукнулися на дану пропозицію, зацікавлені в дослідженнях кафедри та готові надати необхідну допомогу.

Важливим елементом навчальної та науково-дослідної роботи студентів є діяльність дискусійного клубу, що функціонує на кафедрі. На його засідання студенти під керівництвом викладачів та аспірантів готують доповіді з проблем сучасних суспільно-географічних досліджень, а також беруть участь у їх обговоренні. Проводяться дискусійні засідання за результатами навчально-дослідницької експедиції тощо.

Кафедрою організовується і проводиться щорічна міжнародна науково-практична конференція аспірантів, студентів та молодих науковців "Регіон: суспільно-географічні аспекти", в якій беруть участь студенти, аспіранти і здобувачі українських та зарубіжних ВНЗ. Так, у 2006 р. участь у ній брали понад 80 молодих науковців з різних регіонів України, Росії та інших країн. Наукові публікації студентів є важливою умовою високих оцінок при захисті бакалаврських та магістерських робіт.

Кафедра дбає також про організацію виховної роботи зі студентами. Традицією стало свято відмінників, які отримують нагороди за наполегливу працю та успіхи в навчанні. Проводяться також новорічні конкурси, на які студенти представляють емблеми, фото, композиції тощо. За участю Харківської обласної станції юних туристів для студентів організовуються екскурсії по місту Харкову і області, а також в інші регіони України. На початку нового навчального року проводиться свято першокурсників, які поступили на спеціальність "Економічна та соціальна географія".

Останнім часом контингент студентів кафедри поповнюється іноземними студентами, зокрема, з Китаю. У зв'язку з цим виникають певні труднощі, пов'язані з неврегульованістю правових механізмів, відсутністю або обмеженістю навчальних посібників для іноземних студентів тощо. Тому важливим напрямком роботи викладачів кафедри є підготовка та видання навчально-методичних посібників до курсів з метою забезпечення ефективного навчального процесу студентів.

Отже, кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства ефективно працює зі студентами, здійснюючи підготовку бакалаврів, спеціалістів та магістрів за спеціальністю «економічна та соціальна географія», вдосконалює матеріальну базу, намагається реагувати на сучасні потреби суспільства, активно залучає студентів до навчальної та науково-дослідницької роботи.

СЕКЦІЯ 1.

РОЛЬ НАУК ПРО ЗЕМЛЮ У РОЗРОБЦІ СТРАТЕГІЇ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ. ОСВІТА ДЛЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 911.3:37

ВПЛИВ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО КОМПЛЕКСУ НА РОЗВИТОК «ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА»

Вірченко П.А.

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, геолого-географічний факультет
61077, м. Харків, пл. Свободи, 4*

Актуальність. Багато нового приніс людству початок ХХІ сторіччя. Не бачені за своїми масштабами соціальні та політичні негаразди, розгул світового тероризму та безчисленні військові конфлікти, економічний бум в одних країнах та голод і нестабільність в інших, колосальні здобутки науки і техніки, які докорінно змінили побут та буття людей, і майже катастрофічне забруднення навколишнього середовища та безліч інших проблем, невирішення яких загрожує існуванню самому людству. Мабуть, важко відшукати сьогодні таку галузь знання або сферу людської діяльності, на яку б не поширювались ці революційні зміни. Практично кожен сьогодні розуміє, що всі вони взаємопов'язані та взаємообумовлені.

Бажаючи відобразити головне, що визначає зовнішність сучасного світу, багато науковців іменують наш час перехідним періодом від індустріального суспільства до постіндустріального. Зміни, які відбуваються на шляху до цієї трансформації, стосуються всіх сфер людської цивілізації і потребують глибокого вивчення.

Постановка проблеми дослідження. У нашій доповіді ми спробуємо стисло проаналізувати зв'язок наступаючої постіндустріальної епохи з науково - освітнім комплексом.

Аналіз попередніх досліджень. Скоріше за все, термін «постіндустріалізм» вперше був введений у науковий обіг А. Кумарасаві, який є автором ряду робіт з постіндустріального розвитку азійських країн [5, с.ХІІ]. Пізніше (1916-1917 рр.) цей термін достатньо широко використовувався теоретиком англійського ліберального соціалізму А. Пенті [5, с.ХІІ]. У 1958 році Д. Рісман вперше у післявоєнний період застосував термін «постіндустріальне суспільство» [5, с.ХІІІ]. Великий тлумачний соціологічний словник подає таке визначення постіндустріального суспільства (postindustrial society) – "це концепція суспільства кінця 20-го сторіччя, що виносить на перший план зниження його залежності від промислового виробництва, виникнення нових галузей сфери послуг і робить акцент на ролі знання у виробництві, споживанні та відпочинку" [11, с.57]. Сьогодні цю термінологію можна знайти в працях багатьох учених, зокрема Даніеля Белла («Майбутнє постіндустріальне суспільство.»[3]), Елвіна Тоффлера («Нова парадигма влади. Знання, багатство, сила.» [9]) та інших закордонних та вітчизняних авторів. Головні ознаки постіндустріального суспільства були сформульовані Д. Беллом у книзі «Прихід пост- індустріального суспільства» (1973).

Викладення основного змісту дослідження. Перехід від індустріального до постіндустріального способу життя супроводжується зміною пріоритетів. Якщо в доіндустріальному суспільстві головним чинником розвитку була «сила», у індустріальному – «багатство», то в постіндустріальному цю функцію виконують знання. Мабуть, не випадково, постіндустріальне суспільство асоціюється в багатьох учених з «економікою знань» [1, с.3]. Цей термін можна зустріти в роботах О.Н. Антипінної [1], Г.С. Беккера [2], та й наші вітчизняні дослідники (А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, В.П. Семиноженко [4, с.20]) і можновладці останнім часом досить часто використовують його. Але ні в кого, сьогодні, не викликає сумнівів у тому, що «сутністю нової економіки виступають знання» [9, с.441]. Тож, скоріше за все, значних успіхів у розвитку своїх країн зможуть досягти ті держави, які вкладають значні кошти в розвиток освітнього та наукового комплексів. Яскравим прикладом на підтвердження цієї думки можна вважати Японію, яка за досить короткий проміжок часу з світового аутсайдера (після

закінчення другої світової війни) змогла змінити модель своєї економіки на інноваційну та стала одним з світових економічних лідерів, майже не маючи при цьому власних мінеральних ресурсів. Це приклад того, що окремі країни світу – США, Японія, ФРН, Франція - на відміну від України - вже вступили на шлях постіндустріального розвитку. Приклади вище зазначених країн ще раз підтверджують думку про те, що у XXI сторіччі «шлях до економічного розвитку пролягатиме вже не через експлуатацію сировини та м'язів, а через застосування людського розуму» [9, с.485]. Сьогодні це вже зрозуміли і деякі лідери світового бізнесу які «дедалі частіше визнають зв'язок між освітою та глобальною конкурентоспроможністю» [9, с.441]. Перехід до постіндустріальної цивілізації, як до «суспільства знань» [3, с.290] потребує підготовки таких спеціалістів, які здатні не тільки сприймати нові знання та швидко їх застосовувати, але й зможуть їх самостійно добувати й примножувати. Тож одним із завдань науково – освітнього комплексу на сучасному етапі є підготовка таких фахівців. Але для цього потрібна радикальна перебудова не тільки вищої школи, а й усієї системи освіти, починаючи з дитячих садочків і закінчуючи науково – освітнім комплексом. Щоб підготувати таких спеціалістів, також необхідно перейти до «навчання протягом життя», бо кількість інформаційних ресурсів постійно збільшується, і ті знання, які отримав студент на першому курсі, до закінчення ним вищого навчального закладу стають уже застарілими. Тож сьогодні освіта не встигає за інформаційними потоками. Щоб змінити таку ситуацію, «освіта повинна розвиватися випереджальними темпами, що й повинно стати основою нової економічної моделі» [7, с.241]. Це сприятиме не тільки стійкому розвитку постіндустріального суспільства, а й творчим здібностям самої людини.

Все та ж Японія, про яку вже згадувалось вище, з міркувань власного подальшого інноваційного розвитку планує перейти до впровадження загальної вищої освіти до 2010 року [10]. А чи стане Україна суспільством масового фундаментального знання і коли це відбудеться ?

Перехід до постіндустріального суспільства буде супроводжуватись розширенням наукомістких галузей економіки, що, в свою чергу, буде потребувати ще більшої кількості математиків, хіміків, інженерів, а потреби соціального комплексу – фахівців у сфері освіти, медицини, культури, екології, соціології тощо. І на ці виклики постіндустріального суспільства науково - освітній комплекс країни повинен швидко реагувати. Але враховуючи ті обставини, що наша освітня система є надмірно централізованою, а значить – не гнучкою, їй важко швидко реагувати на зміни, що відбуваються в суспільстві до стадії постіндустріалізації. Це ще одне обмеження на шляху України до «економіки знань» потребує усунення.

Звісно, знання не є панацеєю вирішення всіх, існуючих у суспільстві проблем. До того ж, ми всі повинні усвідомлювати, що «само по собі суспільство, засноване на знаннях, не є ні засобом запобігання зла, ні гарантією добра» [8, с.94]. Людству відомо багато прикладів, коли нові знання оберталися проти нього трагедією. Ядерні та водневі бомби, крилаті ракети, біологічна та бактеріологічна зброя - це саме ті випадки, коли нові знання та технології, що на них будуються, використовували політики для досягнення своїх амбітних цілей. Тож треба пам'ятати і про відповідальність учених, що розробляють нові технології, про їх відповідальність перед людством.

Але час не стоїть на місці. І бажано чи не бажано цього, суспільство поступово рухається до нової економічної системи, яка зветься «постіндустріалізм». А в ній «наукова інформація та знання виступають як особливий ресурс суспільства» [6, с.57].

У невеликій доповіді неможливо розкрити всі аспекти впливу постіндустріального суспільства на розвиток науково – освітнього комплексу. Але, підводячи підсумки, можна стверджувати беззаперечність наступних тез:

- у прийдешній епосі постіндустріалізму не матеріальні ресурси, а інтелектуальні стануть головним пріоритетом суспільства;
- знання від природи є невичерпними і необмеженими, тож на відміну від матеріальних благ, вони здатні послуговуватися відразу багатьом різним користувачам, і «якщо застосовувати їх розумно, можна отримати ще більше знань» [9, с.85], які в майбутньому принесуть користь людству, а не окремій людині;

- наука, як сфера виробництва нових знань, і освіта, як засіб їх передачі і розповсюдження, повинні тісно співпрацювати та взаємодіяти для отримання найкращого результату;
- доступ до освіти та науки не повинен стримуватись будь-якими обмеженнями, особливо для талановитої молоді;
- головним пріоритетом держави найближчим часом повинен стати перехід до загальної вищої освіти тощо.

Висновки. Тож сьогодні для України рівень розвитку освіти та науки повинен стати одним із головних чинників, який може забезпечити піднесення добробуту суспільства та надати змогу наздогнати за рівнем економічного та соціального розвитку передові країни світу, які сьогодні на багато кроків випереджають нашу державу. Перехід до «економіки знань» приведе до зростання ролі технічної еліти, посилення впливу вчених та економістів на політичні процеси. Отримає подальший розвиток інтелектуалізація праці, яка у свою чергу приведе до посилення інтелектуальних цінностей як базових.

Література. 1. Антипина О.Н. Загадка «новой экономики знаний» («Парадокс Солоу») // Вестник Московского университета., Сер. Экономика – 2000, №6. - с.3-17.; 2. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. // Избранные труды по экономической теории.- М.: ГУ ВШЭ, 2003.-596 с.; 3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество (перевод с английского под ред. В.Л. Иноземцева).- М.: «Academia», 1999.- 786 с.; 4. Гальчинский А.С., Гесць В.М., Семиноженко В.П. Україна: наука та інноваційний розвиток.-К.: 1997.- 66 с.; 5. Иноземцев В.Л. Постиндустриальный мир Даниеля Белла (вступительное слово к книге Д. Белла «Грядущее постиндустриальное общество»).- М.: «Academia», 1999.- с. VII-LXXXV; 6. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем.- Харьков.: ПП «НУЦЮ «КримАрт»», -2005.- 427 с.; 7. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально – географические аспекты.- Харьков.: «Факт», 2003.-383 с.; 8. Ракитов А.И. Регулятивный мир: знание и общество, основанное на знаниях. // Вопросы философии, 2005, № 5.- с. 82-94; 9. Тоффлер Е. Новая парадигма власти. Знания, богатство, сила. (переклад з англійської).- К.: «Акта», - 686 с. 10. WWW.VIPERSON.RU, Колесников С.И. Сохранить образование; 11. Большой толковый социологический словарь (II т.) – Давид Джери, Джулия Джери. М.: Вече:Аст, 1999.- 527 с.

УДК 91 : 615.838. 7 / 9 (477.8)

СУСПІЛЬНО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ: СУТЬ ПОНЯТТЯ

Горбаль У.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, вул. Дорошенка-41, 79000, тел. 8(032)2964573, horbal @ ukr.net

Постановка проблеми дослідження. Щоб визначити сутність поняття „суспільно-рекреаційний потенціал”, необхідно розкрити зміст понять, які його утворюють. Це, насамперед, поняття „рекреація” і „потенціал”. Поняття „рекреація” поєднує в собі ряд значень: *rescreatio* (лат.) – відновлення, що охоплює всі види оздоровлення та відпочинку, в т. ч. санаторно – курортне лікування і туризм; *rescreation* (франц.) – відпочинок, зміна роботи, що не пов’язана з трудовою діяльністю. Рекреаційна діяльність, є невід’ємною складовою сучасного способу життя. Використовуючи для своїх потреб природні об’єкти, культурні комплекси, різного роду технічні системи, людина формує, а суспільство сприяє розвитку особливих систем для задоволення власних потреб, тобто на певній території з даними природними умовами – територіально-рекреаційних систем. Територіальні рекреаційні системи створюються для задоволення потреб, які пов’язані з відновленням і розвитком фізичного і духовного потенціалу особистості.

Викладення основного змісту дослідження. Рекреація характеризується величиною часу, необхідного для відновлення психофізичної енергії і діяльністю, спрямованою на це відновлення. Виділяються три сфери використання рекреаційного часу: туризм; санаторно – курортне лікування; відпочинок [3, с. 5].

Іншою важливою категорією, яка потребує вивчення та уточнення її змісту, є категорія „потенціал”. У загальнопонятійному значенні термін „потенціал” походить від латинського слова „potentia”, що в перекладі означає силу. В енциклопедичних виданнях поняття „потенціал” трактується як „засоби, запаси, джерела, які є в наявності і можуть бути мобілізовані, задіяні, використані для досягнення певних цілей, здійснення плану, розв’язання будь-якої задачі; можливості певної особи, суспільства, держави в тій чи іншій галузі” [2, с.248]; „сукупність усіх наявних можливостей у певній галузі, сфері” [4, с.159]. А такі функції, як можливість, здатність, характеризують скриті нереалізовані резерви об’єкта що вивчається, які при зміні оточуючого середовища можуть із можливостей перейти в дійсність.

Рекреаційне середовище може мати такі позитивні характеристики: наявність цілющих природних ресурсів – мінеральних вод, грязей, іонізованого повітря та ін.; комфортний клімат; тривалий купальний сезон; мальовничі природні ландшафти; своєрідний і придатний для туризму й альпінізму рельєф; наявність унікальних природних та історико-культурних об’єктів; своєрідна чи екзотична міська забудова; розвинена індустрія розваг; розвинена сфера послуг; мальовничі антропогенні ландшафти; сприятлива екологічна ситуація; стабільна політична й соціальна ситуація; особиста безпека.

Потенціал регіону, як поняття, є межею людського пізнання про максимально можливий масштаб результативності використання ресурсів території в ідеальних умовах організації конкретної господарської діяльності при найбільш повному задоволенні різноманітних потреб суспільства. Філософське вивчення категорії „потенціал” відбувається в конкретно-історичному плані, оскільки постійний розвиток суспільства залучає нові тіла і сили природи. У сучасних наукових дослідженнях критерієм визначення потенціалу повинна виступати гранично максимальна результативність і продуктивність рекреаційних ресурсів, що використовуються, яка забезпечує найбільш повне задоволення суспільних потреб на існуючому рівні розвитку продуктивних сил при мінімальному використанні ресурсів на відповідні цілі. Рекреаційний потенціал регіону є сукупною величиною реалізованих і нереалізованих можливостей результативного і продуктивного використання рекреаційних ресурсів території в процесі задоволення різноманітних (господарських і регіональних) потреб, що виражається в ресурсній формі подання. Дослідження рекреаційного потенціалу будь-якого регіону повинно виходити з поглибленого структурно-компонентного аналізу кожного виду рекреаційних ресурсів, який складає ресурсну основу господарської діяльності з метою врахування його сукупної якісно-кількісної характеристики [1, с.10].

Суспільно-рекреаційний потенціал є історичною категорією, його можна розглядати в соціальному плані, як взаємодію суспільства з навколишнім середовищем [5]. На нашу думку, під суспільно-рекреаційним потенціалом (СРП) слід розуміти сукупність природних та історико-культурних ресурсів, трудових ресурсів і матеріально-технічної бази та можливостей їх інтегральної взаємодії, які визначають масштаби та інтенсивність виробництва рекреаційних послуг на певній території.

До важливих складових інтегрального суспільно-рекреаційного потенціалу належить рекреаційний трудовий потенціал (РТП) – людські індивідууми із відповідною сукупністю психологічних, демографічних і духовних характеристик, які при певних соціально-економічних та соціально-політичних умовах реалізують (або можуть реалізувати) свої фізичні та інтелектуальні можливості у поєднанні з іншими компонентами СРП для створення рекреаційної продукції (рекреаційних послуг). Найголовнішою особливістю РТП є його самовідтворювальна природа, важлива роль у якій належить народжуваності, смертності, міграціям, що приводить до динаміки трудового потенціалу. Другою особливістю РТП є соціально-психологічні характеристики, які відображають сукупність почуттів, волі, настроїв, навиків, традицій, які проявляються в психології соціальних груп людей, що беруть участь в рекреаційній діяльності. В цьому плані важливим є дослідження внутрішніх структур особистості, систем мотивації і орієнтування, соціальних установок і реакції на них.

Для глибокого і детального аналізу РТП доцільно було б виділити: власне трудовий потенціал, освітній потенціал та міграційний потенціал. Головним буде власне трудовий потенціал – сукупність всіх можливостей людини (фізичних, інтелектуальних і професійних) у

працездатному віці, які використовуються і можуть бути використані в процесі рекреаційної діяльності. В структурі даного потенціалу можна виділити і окремі потенціали: зайнятих у рекреаційній діяльності, за кваліфікацією, за статтю (чоловіче і жіноче населення), за віком (потенціал по вікових групах) 16-24, 25-39, 40-54 р. і т. д.

Під міграційним потенціалом слід розуміти переміщення населення у працездатному віці в пошуках роботи і його віддача в процесі надання рекреаційних послуг. Тут можна розглядати окремі потенціали: міграційний потенціал чоловічого населення і жіночого, міграційний потенціал по відповідних вікових групах і по галузях рекреаційного господарства тощо.

Освітній потенціал розглядають як сукупність всіх знань, вмінь і навичок окремого індивіда або групи людей, які використовуються (або можуть бути використані) в процесі рекреаційної діяльності. В цьому випадку можна аналізувати за кількістю працюючих з початковою, середньою і вищою освітою, за характеристикою по окремих спеціальностях. Крім цього, сучасність вимагає виявлення і таких спеціалістів, як менеджер, маркетолог рекреаційної індустрії.

Однією з важливих ланок СРП є рекреаційний матеріально-технічний потенціал (РМТП). Це пов'язано із зростанням технічної оснащеності, фондо- і енергоозброєності праці, поліпшенням якісного складу рекреаційних послуг, зміцненням бази для рекреаційного обслуговування та зберігання засобів для рекреації. Від того, як використовується цей потенціал, значною мірою залежить ефективність рекреаційної діяльності у рекреаційному господарстві. Під рекреаційним матеріально-технічним потенціалом (РМТП) слід розуміти сукупність матеріальних ресурсів нерухомості (будівель, споруд), відповідних живих організмів (багаторічних насаджень), які при певних соціально-економічних умовах забезпечують виробництво рекреаційних послуг. Матеріально-технічний потенціал у рекреаційному господарстві піддається впливу природних умов; ефективність використання РМТП залежить від сезонності; складовою частиною РМТП є живі організми. Ефективність його використання тісно пов'язана з біологічними процесами, які необхідно враховувати.

Для вивчення закономірностей становлення СРП необхідно визначити його початковий стан, а пізніше аналізувати всі інші зміни: як окремих елементів, так і його в цілому. За початковий стан потенціалу можуть бути прийняті кількісні і якісні характеристики його складових в певному базовому періоді. Однією із особливостей СРП є його історичність. На ранніх етапах розвитку суспільства цей потенціал визначався лише трьома складовими – природно-ресурсною, історико-культурною та трудовою. В процесі його формування технічні досягнення кожної історичної епохи доповнювали суспільно-рекреаційний потенціал, суттєво підвищуючи його рівень, змінюючи структуру і вдосконалюючи його властивості.

Література. 1. *Одесская область: территориальная организация и структура хозяйства. Концепция социально-экономического развития / Под. ред. О. Г. Топчиева. – Одесса: Маяк, 1991.- 312с.*; 2. *Потенциал // БСЭ.- 3-е изд. – М.: БСЭ, 1975. – Т. 20.- 420с.*; 3. *Слава Світлана. Місцевий економічний розвиток. – Ужгород, 1997.- 64с.*; 4. *Советский энциклопедический словарь. М.: Мысль, 1979. – 431с.*; 5. *Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2003.- 444с.*

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕВОЛЮЦІЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ

Кандиба Ю.І.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, геолого-географічний факультет
61077, м. Харків, пл. Свободи, 4

Актуальність теми дослідження. Проблемам дослідження розвитку географічної науки останнім часом приділяється значна увага [1]. Актуальність даних досліджень зумовлена необхідністю формування нових теоретико-методологічних основ географічної науки. Особливо це стосується соціально-економічної географії, яка трансформується у нову якість – суспільну географію і вимагає розширення та поглиблення її теоретико-методологічних засад. Така трансформація викликана як соціально-економічними змінами в українському суспільстві, так і процесами глобалізації у світі, і підготовлена самим розвитком людської цивілізації.

Для аналізу розвитку географії недостатньо застосування виключно історичного підходу, який дозволяє лише фіксувати ті чи інші стани в науці, що виникають під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Традиційний історичний підхід не в повній мірі може виявити чинники та особливості розвитку географічного знання у минулому, оскільки розглядає його лише в контексті політичного і соціально-економічного розвитку суспільства (зовнішні фактори) та науково-технічного прогресу (внутрішні фактори розвитку науки). У зв'язку з цим традиційні підходи недостатньо ефективні у питаннях перспектив розвитку науки.

Викладення основного змісту дослідження. На наш погляд, для дослідження розвитку географічної науки, вивчення її минулого і прогнозування майбутніх напрямів доцільне застосування *синергетичного підходу*. Синергетика – наука, яка кількісно, якісно і комплексно вивчає системи високого рівня складності [2]. Ці системи складаються з багатьох підсистем різної природи. Систему географічних наук та її розвиток також можна, більш того, варто досліджувати з позицій синергетики. При цьому треба розглядати не лише саму систему географічних наук (предмет дослідження), а й середовище, в якому вона формується і розвивається. Умови та фактори середовища разом із системою географічних наук можна вважати підсистемами у *сфері географічної діяльності*. В якості зовнішніх чинників розвитку географічної науки виступають:

- особливості економічного розвитку країни (рівень розвитку продуктивних сил, тип економічної системи тощо) – наприклад, руйнування радянської планової економіки в Україні виявило методологічну неготовність традиційної економічної географії до досліджень територіальної організації галузей виробничої сфери в ринкових умовах.
- політична ситуація (у т.ч. військово-політична) – наприклад, пріоритетний розвиток геополітичних досліджень в умовах зовнішньополітичного курсу України, направлено на інтеграцію в НАТО і ЄС.
- стан навколишнього природного середовища – наприклад, загострення екологічних проблем в Україні зумовлює розвиток екологічної географії.
- загальний рівень розвитку науки і технологій – наприклад, розвиток інформатики і комп'ютерної техніки зумовлює активне впровадження ГІС-технологій у географічну практику.

Всі ці чинники можна звести до *соціального замовлення* на ті чи інші географічні дослідження, яке змінюється з часом. Таким чином, підсистемами середовища, в якому відбувається формування географічної науки, є: 1) соціум, який висуває замовлення на певні географічні дослідження; 2) природне середовище, яке безпосередньо виступає полігоном географічних досліджень; 3) економічна система, яка створює підґрунтя для географічних досліджень; 4) суміжні галузі науки, які стимулюють чи стримують розвиток географії (через інформаційну складову, бази даних, методи дослідження тощо).

Синергетика займається дослідженням систем, для яких характерні: незамкненість, нерівноважність, нелінійність розвитку [3]. Саме такими складними є соціо-географічні системи.

Незамкненість системи географічних наук означає, що вона може контактувати з іншими системами, перебуваючи під їх впливом і, у свою чергу, впливати на них. До цих систем належать як інші науки, так і суспільні інституції – освіта, політична сфера, економіка тощо. Так, з 20-х років XX ст. в Радянській Україні (як і в СРСР загалом) набуває розвитку економічна географія, що було пов'язано з потребами розміщення продуктивних сил в умовах командно-адміністративної системи управління економікою. У свою чергу, розвиток економічної географії створив методологічну основу для нової галузі економічної науки – регіональної економіки тощо.

Такий взаємозв'язок між системою географічних наук та іншими системами може виступати фактором переходу першої у *нерівноважний стан*. Тобто, під дією тих чи інших чинників система переходить точку біфуркації і змінює траєкторію свого попереднього розвитку, створюючи нову якість. На нашу думку, у розвитку географії в Харківському регіоні точками біфуркації можна вважати:

1) масове заселення Слобідської України в середині XVII ст., що стимулювало географічні (у т.ч. картографічні) дослідження краю в оборонних цілях;

2) заснування Харківського університету у 1804/1805 рр., який створив освітньо-наукову базу для розвитку досліджень і поширення географічних знань і підготовку відповідних фахівців;

3) очолення проф. А.М. Красновим кафедри географії та етнографії у 1889 р. і закладення основ університетської географічної науки та комплексних географічних досліджень території, поворот до фізіоцентризму в географії.

4) революційні події 1917-1920 рр., внаслідок яких Харків став столицею Радянської України і отримав переваги для економічного, наукового та культурного розвитку. Внаслідок політики українізації і культурної розбудови в Харкові у 1927 р. було засновано першу наукову географічну установу – Український науково-дослідний інститут географії та картографії, який очолив С. Рудницький.

5) формування планової економіки та політика прискореної індустріалізації в 20-х – 30-х рр. XX ст. стали відправними пунктами для становлення економічної географії і розвитку економіко-географічних досліджень.

6) розпад СРСР і становлення незалежної України у 1991 р., демократизація суспільства, формування ринкової економіки викликали необхідність у дослідженні соціальних проблем і сприяли розвитку соціальної географії.

Нелінійність розвитку системи географічних наук полягає в тому, що одні й ті самі процеси не завжди призводять до однакових результатів, оскільки в них задіяна величезна кількість чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. У зв'язку з цим виникають значні складнощі у прогнозуванні розвитку географічної науки, її структури і напрямів досліджень. Так, поглиблення диференціації географії у першій половині XX ст., розпорошення предмету її дослідження між галузевими науками про Землю обернулося у другій половині XX ст. доцентровими тенденціями, прагненням об'єднати природничу і суспільну гілки географії на єдиній теоретико-методологічній основі. Значну роль у цих процесах відіграє суб'єктивний фактор, а саме – особистість вченого, його авторитет у наукових колах та в суспільстві загалом. Цей фактор важко піддається прогнозуванню, а тому викликає необхідність розширювати теоретичну базу.

Висновки. Таким чином, сучасна географічна наука являє собою складну систему знання, яка безперервно розширюється, вдосконалюється, модифікується. Вона вступає у постнекласичний період розвитку, який характеризується міждисциплінарним підходом, встановленням тісного взаємозв'язку між науками різних напрямів [4]. Тому для дослідження розвитку географічної науки слід ширше застосовувати синергетичний підхід. Це стосується, зокрема, і дослідження еволюційного регіонального розвитку географічної науки, що робить автор на прикладі Харківського регіону, де історично вона досить непросто, але успішно розвивалася.

Література: 1. Влах М.Р. Науково-теоретичні засади дослідження та періодизації історії української географії // *Регіональні географічні дослідження України та суміжних територій: Збірник наукових праць / Відп. ред. Ю.О. Кисельов.* – Луганськ: Альма-матер, 2006. – с. 98-100. 2. Ляшенко Л., Євдотюк А. Імператив синергетичної парадигми // *Освіта і управління.* – 2002. – Т. 5. - № 3. – с. 132-135. 3. Некрилов Д.О. Синергетиці принципи при дослідженні територіальної організації розселення // *Регіональні географічні дослідження України та суміжних територій: Збірник наукових праць / Відп. ред. Ю.О. Кисельов.* – Луганськ: Альма-матер, 2006. – с. 156-157. 4. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография. – Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2005. – 428 с.

УДК 911.3

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

Качаєв Ю.Д.

Інститут географії НАН України,

м. Київ, 01034, вул. Володимирська, 44. Тел. 486-46-19. e-mail: kachaev@ukrpost.ua

Науково-методичні положення суспільно-географічного дослідження впливу прямих іноземних інвестицій на соціально-економічний розвиток регіонів ґрунтуються на врахуванні особливостей територіальної організації інвестиційної сфери України, основних тенденцій та закономірностей сучасних соціально-економічних процесів у світі та в країні тощо. Головними з них є такі:

1. Іноземна інвестиційна діяльність – це складний, багатовимірний процес, здійснення якого вимагає взаємозумовленого та комплексного дослідження та наступної розробки напрямів активізації інвестиційної діяльності, формування сприятливого інвестиційного клімату на рівні держави і регіонів мезо- (обласного) та мікрорівня (адміністративних районів та великих міст). Складність структури інвестиційної сфери в країні та регіонах зумовлює **комплексний підхід до оцінки іноземної інвестиційної діяльності**, який послідовно передбачає компонентний аналіз окремих видів інвестиційної діяльності за певною системою показників та об'єднання компонентних показників з метою отримання відповідних інтегральних показників.

2. При суспільно-географічному дослідженні таких складних соціально-економічних об'єктів, як інвестиційна сфера України, важливе місце займає **системно-структурний аналіз**. Він передбачає, по-перше, представлення її як інтегрованої територіальної системи, по-друге, – її поліструктурний аналіз (вивчення особливостей компонентної, функціональної та територіальної структур). Системний підхід до дослідження структури іноземного інвестування передбачає класифікацію іноземних інвестицій за складом іноземних інвесторів.

3. Важливо **враховувати значну динамічність** обсягів та структури іноземного інвестування: з усіх світових ринків саме інвестиційний має найдинамічніші характеристики. Важливість відображення в ньому певних тенденцій та макропроцесів зумовлює необхідність, по-перше, узагальнення щорічних показників інвестиційної діяльності, по-друге, аналізу іноземного інвестування за значний період – бажано за останні 10-15 років, які є найбільш інтенсивними за темпами динаміки інвестування і є початком відліку періоду економічного підйому в країні, під час якого зазвичай найяскравіше проявляються істотні риси інвестиційного процесу.

4. В процесі дослідження інвестиційної сфери важливо **враховувати об'єктивні, іманентні територіальні особливості окремих видів інвестиційної діяльності**, зокрема: а) раціональність просторового розвитку інвестиційних явищ, який наочно проявляється та посилюється в умовах ринкової економіки; б) існування об'єктивних відмінностей у механізмі та ефективності розміщення не тільки іноземного інвестування, але й інших видів інвести-

ційної діяльності (освоєння інвестицій в основний капітал, діяльності на ринку цінних паперів тощо); в) нерівномірність розміщення іноземних інвестицій в Україні. Це зумовлено значною територіальною диференціацією умов та чинників інвестиційної діяльності у регіонах та взаємодією двох протилежних за напрямом процесів: територіальної концентрації та територіальної деконцентрації інвестиційної діяльності.

5. Звичайно, чинників, що зумовлюють такий надзвичайно високий рівень територіальної диференціації прямих іноземних інвестицій, досить багато. **Головними рисами впливу сучасних чинників на територіальні особливості інвестиційної діяльності в Україні, які слід враховувати**, є такі:

- активна роль держави у розміщенні та структурі інвестування у регіонах, що зумовлено важливим місцем інвестиційної діяльності у механізмі державної соціально-економічної та регіональної політики;

- підвищена роль адміністративно-територіальних чинників у територіальній організації інвестиційної сфери порівняно з багатьма іншими сферами економіки.

З іншого боку, відбуваються процеси посилення впливу ринкових чинників та глобалізаційних процесів на територіальні процеси в інвестиційній сфері України.

6. Надзвичайно важливим є визначення напрямку та інтенсивності впливу інвестиційної діяльності на соціально-економічні процеси в регіонах та оцінку його соціально-економічного результату. Зважаючи на численність та різноманітність зв'язків інвестиційних і соціально-економічних процесів, найдоцільнішим методичним підходом при його дослідженні є **застосування економіко-математичних методів**, насамперед кореляційно-регресійного аналізу.

7. У цьому контексті важливого значення набуває **оцінка інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості регіонів**, що є важливою складовою процесу вироблення інвестиційних рішень, в тому числі щодо іноземного інвестування. Застосування моделювання інвестиційної привабливості, по-перше, дає системне уявлення про фактори, які впливають на іноземного інвестора; по-друге, надає можливість зрозуміти мотивацію поведінки іноземного інвестора; по-третє, дозволяє краще зрозуміти ситуацію в країні. Оцінка інвестиційної привабливості, по суті, є ринковим інструментом оптимізації потоку капітальних вкладень між регіонами різних ієрархічних рівнів.

В процесі аналізу іноземного інвестування необхідно враховувати різницю у змістовному навантаженні понять «інвестиційний клімат» та «інвестиційна привабливість регіонів». В процесі оцінки рівня інвестиційної привабливості регіонів найчастіше беруться до уваги загальноекономічні, ринкові, соціальні, криміногенні та екологічні чинники. При визначенні інвестиційного клімату (який, на нашу думку, має більш складну структуру) важливо враховувати також загальнодержавні чинники та умови інвестування, насамперед політичну ситуацію та рівень розвитку економічного законодавства.

8. Важливим аспектом оцінки інвестиційної привабливості регіонів є **визначення рівня інвестиційного ризику**. Головною рисою чинників інвестиційного ризику (криміногенних, економічних, незавершеності будівництва, соціальних, екологічних та ін.) є їх значна територіальна диференціація, хоча інтенсивність коливань величини показників у окремих групах чинників дещо відрізняється. Визначення інтегральних коефіцієнтів інвестиційного ризику передбачає, по-перше, врахування „ваги” кожного з них у формуванні загального рівня цього ризику, по-друге, розрахунок відповідних територіальних індексів (до середнього по країні показника).

9. Зважаючи на складність територіальних явищ та процесів в інвестиційній сфері, одним з найважливіших методичних підходів при їх дослідженні, поряд з математичним, є **картографічне моделювання**. Використання картографічного методу сприяє системному та комплексному уявленню про розвиток інвестиційного ринку в країні і може бути застосований при його аналізі та прогнозуванні в регіонах України, оцінці перспективності іноземного інвестування тощо. У цьому контексті слід зазначити, що розглянуті вище методики оцінки інвестиційної привабливості регіонів та рівня інвестиційного ризику були застосовані автором при розробці атласу «Україна. Промисловість та інвестиційна діяльність».

10. Значні регіональні відміни у масштабах та структурі іноземного інвестування обумовлюють активне **використання порівняльно-географічного аналізу**, який є найбільш ефективним, зокрема, при визначенні інтенсивності інвестиційної діяльності, загального рівня розвиненості інвестиційної інфраструктури в регіоні та ін.

11. Змістовна різноманітність інвестиційних процесів, і зокрема іноземного інвестування, зумовлює **широке застосування територіальних індексів**. Це дає змогу не тільки визначати інтегральні показники інвестиційної діяльності в регіоні, а й порівнювати їх з аналогічними показниками інших регіонів, що значно підвищує їх репрезентативність.

12. Важливим методичним принципом суспільно-географічного дослідження є оцінка та **врахування соціально-економічної результативності іноземного інвестування в регіоні**, згідно з яким аналізується не тільки фінансова, але й соціально-економічна та екологічна ефективність інвестиційної діяльності в регіоні, а в цілому – особливості впливу інвестиційної діяльності (зокрема в процесі функціонування СЕЗ), на соціально-економічний розвиток регіонів. Таке розуміння змісту цієї категорії зумовлено як зазначеною вище сутністю інвестиційної діяльності, так і особливостями географічного бачення ролі інвестиційного чинника у механізмі регіонального розвитку.

13. Одним із основних методичних підходів до вивчення територіальної організації інвестиційної сфери країни є **типізація регіонів за особливостями іноземного інвестування**. Найважливішими критеріями такої типізації є рівень інвестиційної активності, ступінь диверсифікації структури та тип сполучення основних видів іноземного інвестування в регіоні. Зважаючи на тісні функціональні зв'язки інвестиційних й соціально-економічних процесів, актуальним є також типізація регіонів за результативністю інвестування, в основі якого лежить аналіз співвідношення рівня соціально-економічного розвитку та рівня іноземної інвестиційної активності в регіоні.

УДК 911.2(477):11

ДЕЯКІ ЕТНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГЕОСОФІЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНИ

Кисельов Ю.О.

Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка,
м. Луганськ, вул. Оборонна, 2, тел. (0642) 53-02-43, e-mail: mail@lnpu.edu.ua

Актуальність. Однією з основних складових поняттєво-категорійного апарату географічного українознавства є категорія „географічне положення” (ГП), застосовувана щодо території України. Суть і складові частини ГП досить ретельно дослідили М.М. Паламарчук та О.М. Паламарчук [5]. ГП України (як і будь-якої держави) можна осмислювати геософічно, що ми вже намагалися довести [3].

Виклад основного змісту дослідження. Центральним компонентом ГП, на нашу думку, є фізико-географічне положення (ФГП). Території держав перебувають у певному природному середовищі, яке за своєю суттю є первинним (щодо суспільного), і їх ФГП багато в чому визначає решту компонентів ГП, а також основні ментально-поведінкові риси державотворчого етносу. Тому, геософічно аналізуючи ГП та деякі пов'язані з ним етнологічні питання, ми беремо до уваги саме ФГП.

При геософічних пошуках у царині осмислення ФГП необхідним є врахування характеру впливу всіх основних компонентів довкілля – літогенного, гідрокліматогенного, педобіогенного – на життя етносів, які Л.М. Гумільов розглядав як природний феномен [1].

У літогенній основі ландшафтів власне географічним компонентом є рельєф поверхні. В межах України суттєво переважають рівнини (95% від загальної площі території держави), а це – один із чинників, які споконвіку сприяли сільськогосподарському освоєнню земель. Як закономірний наслідок, хліборобською (отже, схильною до творення та миролюбною) була основа ментальності й духу всіх осілих етносів, що з найдавніших часів населяли нашу Батьківщину. Разом із тим, гірські (карпатські) ландшафти стали середовищем формування особ-

ливих етнографічних груп українців (бойки, гуцули, лемки), що згодом цілковито інтегрувалися до української нації. Але ментально-поведінкові особливості й традиційний характер занять горян і тепер помітно відрізняються від тих рис мислення й поведінки, що притаманні українцям Полісся чи степової смуги, а також їх характерних занять.

Загалом, основні риси рельєфу території України сприяли формуванню переважно хліборобського (за родом занять, ментальністю та духом) населення при одночасній його певній мозаїчності.

Надзвичайно важливим компонентом природних комплексів України, що потребує гео-софічного осмислення та характеризує ГП, є клімат. Напередусім слід відзначити факт розташування переважної частини території держави в секторі помірно континентального клімату, що також сприяло її землеробському освоєнню. В той же час цей кліматичний сектор не є однорідним. У його межах виділяються чотири фізико-географічні зони (смуги), кожна з яких відзначається своїми особливостями.

Зокрема, зоні мішаних лісів (Полісся) властивий гумідний клімат із переходом до екстрагумідного, що не сприяє вирощуванню головної хлібної культури українців – пшениці. Переважання жита у структурі зернового господарства північних областей, поряд із низкою інших обставин, здавна визначало окраїнне положення Полісся щодо всієї України. Бо жито, як зазначав Ю.І. Липа [4], розглядалося нашими предками як сурогат пшениці.

Розташованій на заході України зоні широколистяних лісів притаманний гумідний клімат із характерними приатлантичними особливостями. Структура землеробства тут близька до лісостепової, їй властиве переважання пшениці серед зернових культур. А вирощування пшениці й було основним заняттям автохтонних етносів України, починаючи від часів Трипільської культури.

Щодо степової смуги, то вона є вельми неоднорідною: якщо північностепова підзона має у кліматичному відношенні багато подібного до лісостепу, що відображається, зокрема, у структурі зональних сільськогосподарських комплексів, то ландшафти сухих степів Херсонщини й півночі Криму є надто відмінними від північностепових. Упродовж сторіч у II тис. по Хр. сухостепова підзона була середовищем життєдіяльності кочовиків тюркського походження, аж поки в XVI – XVII ст. завдяки потужному пасіонарному спалаху її не опанував український козацький етнос.

Землеробському характеру освоєння переважної частини території України суттєво сприяло й поширення на ній чорноземів. Причому, найбільші площі зайняті чорноземами типовими та звичайними, які є найродючішими ґрунтами помірного кліматичного поясу.

Крім загальновідомого твердження щодо сприятливості ФГП України для господарської діяльності людини, наведені міркування дозволяють зробити висновок про найяскравіше виражений український характер ландшафтів серцевинних теренів держави. До останніх належать зони широколистяних лісів, лісостепу, а також північностепова підзона, разом утворюючи середню смугу. Природні комплекси цієї смуги утворюють „український ландшафт як середовище життя етносу” [2, 66–67]. На північ і на південь від середньої смуги ландшафт значною мірою зберігає українські етнічні риси, хоча на Поліссі він одночасно набуває й деяких литовських (маємо на увазі в широкому історичному розумінні – Велике князівство Литовське), а в сухому степу – тюркських рис. Варто додати, що як литовці, так і тюрки (половці) відігравали важливу роль в етногенезі українців.

Український ландшафт характеризується сприятливістю фізико-географічних умов для життєдіяльності людини взагалі та землеробства зокрема. Наслідком цього є консервація хліборобських духовних і ментальних засад у житті всіх осілих етносів України, навіть кровно не споріднених. Також слід відзначити найбільшу зосередженість українських рис ландшафту в середній смузі країни при поступовому зменшенні частки українського елементу в північному й південному напрямках.

Висновки. Геософічне осмислення ГП України та зарубіжних держав, на нашу думку, становить один із перспективних напрямків географічних досліджень. Їх результати можуть містити багатовимірні й далекосяжні висновки не лише науково-теоретичного, але й державницько-політичного змісту. Останні матимуть вагоме практичне значення при визначенні й розробці стратегії національного розвитку з урахуванням геопросторових чинників.

Література: 1. Гумилёв Л.Н. *Этногенез и биосфера Земли*. – Москва: ДиДик, 1994. – 638 с. 2. Кисельов Ю.О. Геософічні аспекти етносферних процесів в Україні в контексті Помаранчевої революції // *Фізична географія та геоморфологія*. – Вип. 48. – 2005. – С. 66-70. 3. Кисельов Ю.О. Про геософічне положення України // *Матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. „Наукова молодь: досягнення та перспективи”*. Т. II. Соціально-гуманітарні науки. Природничо-географічні, математичні та технічні науки. – Луганськ: Знання, 2006. – С. 148–151. 4. Липа Ю.І. *Призначення України*. – Львів: Просвіта, 1992. – 270 с. 5. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. *Геополітичне положення України: сутність і основні риси* // *Укр. геогр. журн.* – 1994. – №1. – С. 3–10.

УДК 911.3

ДО ПИТАННЯ АНАЛІЗУ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СФЕРИ

Ключко Л.В.

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, пл. Свободи, 4, тел. 707-52-74*

Актуальність теми дослідження. В наш час глобальних перетворень, природних і соціальних потрясінь, соціальна складова суспільства стає все більш важливою і потребує відповідних досліджень. на суспільну свідомість вагомий вплив здійснює релігія. Особливо важлива ця проблема для пострадянських країн, в тому числі і для України, бо на протязі тривалого історичного часу релігія перебувала під фактичною заборорою. Це стосувалося і вільного віросповідання і розвитку самої релігійної сфери, може за деяким виключенням західних регіонів України. Проблеми вивчення структури, закономірностей розвитку, особливостей функціонування релігійної сфери актуальні і для суспільної географії, яка має методологічні засади для їх дослідження. Проте не менш важливим питанням є аналіз історичних аспектів щодо дослідження релігійної сфери, виділення основних етапів її дослідження на різних рівнях. Саме цим аспектам і присвячене дане дослідження.

Викладення основного змісту дослідження. Ще стародавній грецький мислитель Платон (427 – 347 рр. до н.е.) вважав, що релігія є наслідком споглядання людською душею у світі ідей єдиного, котре є особливою субстанцією всього світу, його основою й джерелом, що являє собою вище буття.

У сучасній науковій літературі існує значна кількість тлумачень поняття "релігія", яке спрямоване на осмислення буття людини, її внутрішнього світу.

Існують різноманітні теорії та концепції щодо розуміння сутності релігії.

Так, у філософському знанні існують теологічні теорії походження релігії (традиціоналістична, теїстична, академічна) та наукові.

Традиціоналістичне розуміння походження релігії розробляли в православ'ї Афанасій Олександрійський, Василь Великий, Іоанн Златоуст, Іоанн Дамаскін, у католицизмі – Амвросій Медіоланський, Августин Блаженний, Орігена, Тертулліан, Фома Аквінський.

Засади теїстичної теорії належать Рене Декарту (1596 – 1650 рр.), Г.Лейбніцу (1646 – 1716 рр.), І. Фіхте (1762 – 1814 рр.).

До наукових теорій походження релігії відноситься анімістична теорія походження релігії, засновником якої був Е.Тейлор (1832 – 1917 рр.). Його дослідження в галузі релігієзнавства продовжували Г.Спенсер (1820 – 1903 рр.) і Д.Фрезер (1854 – 1941 рр.). Послідовники Е.Тейлора запропонували різні концепції анімістичних уявлень. У процесі критики анімістичної теорії виникла концепція аніматизму. Цю концепцію активно розробляли В.Богораз (1865 – 1936 рр.) і Л.Штеренберг (1861 – 1927 рр.).

Деїстичні ідеї були висвітлені в роботах Дж. Локка (1632 – 1704 рр.), Дж. Толанда (1670 – 1722 рр.) і Ф.Вольтера (1694 – 1778 рр.). Також слід зазначити і інші теорії та концепції розуміння феномену релігії в філософському знанні – теорія атеїзму, евгемеризму, скептицизму, концепція страху, нещастя й обману та ін.

Соціологічні концепції походження релігії представлені в роботах М. Вебера (1684 – 1920 рр.) та Е.Дюркгейма (1858 – 1917 рр.). М.Вебер розглядав релігію як соціокультурний інститут. Він вважав, що релігія – це основа системи цінностей і норм суспільства, вона створює моральні норми поведінки людей [10]. Е.Дюркгейм розглядав релігійну віру як головну ознаку релігії. На його думку релігія являє собою цілісну систему вірувань і обрядів, що відносяться до священних речей, тобто речей віддалених, заборонених; це система таких вірувань і обрядів, що поєднує в соціальну громаду, яку називають церквою, всіх, хто визнає ці вірування й обряди. Релігія дає розуміння соціальної реальності в міфологічній формі, намагається перевести соціальні відносини зрозумілою мовою [8].

Психологічні концепції релігії були розроблені Ф. Шлейєрмахером (1768 – 1834 рр.), У. Джеймсом (1842 – 1910 рр.), З. Фрейдом (1856 – 1939 рр.), Е.Фроммом (1900- 1980 рр.). На основі робіт названих авторів склалася психологія релігії як галузь релігієзнавства. Вони пояснюють феномен релігії, виходячи з особливостей емоційно-вольового й духовного життя релігійної особистості, тобто джерело релігії, вбачають у внутрішньому світі людини.

Серед українських учених і суспільних діячів, які займалися дослідженнями питань релігії можна назвати В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Донцова, Д. Дорошенка, М. Драгоманова, М. Костомарова, І. Крип'якевича, П. Куліша, В. Липинського, М. Міхновського, Д. Яворницького та інших.

Трансформаційні процеси, що відбулися в Україні із здобуттям незалежності, наклали свій відбиток на усі сфери життєдіяльності суспільства – політичну, економічну, соціальну, освітню, духовну тощо. Значно підвищився інтерес до своєї національної спадщини, культури, в тому числі і релігії. Релігійний аспект стає одним з провідних напрямів у наукових дослідженнях, спостерігається значне збільшення наукових розробок, щодо дослідження теоретичних питань релігії тощо. Найбільш відомі роботи таких українських науковців: В. Бондаренко, В. Єленського, А. Колодного, М. Кирюшко, Н. Качан, В. Лубського, О. Уткіна, Л. Филиповича, П. Яроцького, О. Кудояра, М. Лубської, М. Гарячої, В. Дементьевої, А. Корецької, Н. Дудар, О. Шуби, С. Здіорука, Л. Виговського та інших.

Географічні аспекти вивчення релігії мають давні витоки, починаючи з часів Страбона та Геродота.

Вперше предметну сутність географічних досліджень сфери релігії запропонував І. Кант, визначивши її як взаємодію "релігія – зовнішнє середовище". В свою чергу, К. Ріттер розглянув взаємодію "релігія – територія", їх прямі та зворотні зв'язки, тобто вплив релігії на територію та навпаки – вплив місцевих умов на релігію.

Надалі географічні аспекти релігії висвітлювалися в роботах відомих науковців Е. Реклю, А. Геттнера, А. Філіпсона та ін. Описовий характер носили роботи російських вчених: В. Семенова, І. Покровського, В. Маркова, В. Кистяківського. Багатий і різноманітний картографічний матеріал відображає поширення окремих релігій, конфесійну ситуацію, церковну структуру тощо [6].

В Україні серед ранніх досліджень цього питання в роботах слід виділити аналіз просторових аспектів релігійної сфери В. Григоровича-Барського, С. Рудницького, А. Кримського, Д. Антоновича, В. Кубійовича [9].

За радянські часи дослідження релігійної сфери географами майже не проводилися, вони мали епізодичний характер, в основному проводилися на мезо- чи макрорівні, тобто на глобальному рівні або на рівні окремих регіонів світу. Інформація релігійного змісту подавалася як додаткова характеристика населення через практичну заборону релігійної сфери за радянські часи.

Однією з перших географічних робіт, де висвітлювалися теоретичні засади дослідження релігійної сфери, особливості історико-географічної та сучасної релігійної ситуації в Україні був навчальний посібник О. Шаблія "Географія релігії" [12].

В навчальному посібнику "Сакральна географія" Л. Шевчук розкриті теоретико-методологічні засади "Сакральної географії", показано її місце в системі наук, представлено історичний розвиток сакральної географії та сучасні теоретичні та практичні проблеми цього напрямку. В посібнику зроблена спроба адекватно відобразити регіональні аспекти зв'язків "людина-релігія" "суспільство-релігія". В роботі окремі розділи присвячені релігіям світу,

тобто аспекти релігії, особливості культових дій, священних книг, організації церков тощо різних релігій. Також в посібнику розкриті особливості становлення та функціонування релігійної сфери в Україні, факторів сучасної міжконфесійної ситуації та територіальної організації релігійної сфери [13].

Проблеми дослідження та функціонування релігійної сфери розкриті в публікаціях львівських науковців – М. Дністрянського, в дослідженні якого порушується питання релігійно-політичних відносин та релігійно-етнічних особливостей розвитку суспільства в Україні [1]; конфесійно-географічний устрій Української Греко-Католицької Церкви, історія дослідження релігійної сфери розкрита в роботах І. Ровенчака [2]; географічні аспекти релігії, практичні та теоретичні питання сакральної географії розглядає О. Вісьтак та ін. [11].

Дисертаційному дослідженню Патійчука В. "Територіальна організація релігійної сфери адміністративної області (на прикладі Волинської області)", присвячено вивченню особливостей, закономірностей і проблем територіальної організації релігійної сфери адміністративної області, зокрема автор наголошує, що вперше проведе комплексне дослідження територіальної організації релігійної сфери адміністративної області, обґрунтовується поняття територіально-релігійної системи. Проведено ряд розрахунків, на основі яких зроблено районування Волинської області, виділено 3 райони [7].

В роботі Павлова С. "Організація релігійно-географічної сфери України" досліджено та обґрунтовано суспільно-географічні концепції функціонування і розвитку релігійно-географічної сфери України та церковно-державних відносин. Наукова новизна роботи полягала в тому, що були виявлені закономірності взаємного впливу релігійної сфери та інших компонентів суспільно-географічного комплексу на різних таксономічних рівнях, розроблена методика дослідження георелігійної ситуації, проаналізовані процеси і тенденції, що відбуваються у релігійно-географічній сфері на загальнодержавному та регіональному рівнях, побудовані ситуаційні моделі окремих територіальних конфесійних систем [5].

Робота Кучабського О. "Релігійна сфера обласного регіону: трансформація і територіальна організація (на матеріалах Львівської області)" розкриває сутність трансформації релігійної сфери, умови та чинники цього процесу на рівні обласного регіону і пов'язаною з цим зміну територіальної організації релігійної життєдіяльності населення. В роботі запропоновано нові підходи щодо дослідження проблем трансформації релігійної сфери, виявлено та зроблено аналіз зв'язків релігійної сфери з іншими сферами суспільства, природно-географічним середовищем. На прикладі Львівської області розглянуто особливості формування регіональної територіальної релігійної системи, показано особливості міжконфесійних стосунків у цій сфері та їх вплив на територіальну організацію окремих конфесій, удосконалено методику релігійно-географічних досліджень, обґрунтовано територіальну організацію релігійної сфери Львівської області в цілому тощо [4].

Ковальчук А. в роботі "Географія релігій в Україні" розглянув територіальну організацію релігійної сфери України у просторово-часовому поєднанні, обґрунтував внутрішню структуру географії релігії, розглянув та обґрунтував теоретичні, методологічні та практичні питання географії релігії, запропонував свою методику районування території України [3].

В навчальному посібнику Павлова С.В, Мезенцева К.В., Любіцевої О.О "Географія релігій", розглянуто теоретичні та методологічні аспекти географії релігії, місце географії релігії в системі географічних наук, зв'язок її з іншими науками, понятійно-термінологічний апарат географії релігії. Авторами проведено аналіз релігійно-географічної ситуації на різних ієрархічних рівнях – світовому, державному, регіональному, також проводиться релігійне макрорайонування світу, розглянуто питання щодо поширення світових, локальних, місцевих та нових релігій. Окремий розділ присвячено релігійній ситуації в Україні [6].

Висновки. Аналіз публікацій з даної тематики дає змогу стверджувати, що на сучасному етапі більш інтенсивно ніж раніше проводяться дослідження релігійної сфери, зокрема теоретико-методологічних та практичних питань, методики релігійно-географічного районування на різних ієрархічних рівнях від глобального до регіонального, аналізу щодо впливу релігії на свідомість соціуму та сфери його життєдіяльності.

Незважаючи на деяку активізацію в дослідженнях сфери релігії в Україні за роки незалежності, багато питань вимагають уваги суспільних географів.

Враховуючи зростаючий вплив релігії на суспільну свідомість і навіть стабілізацію соціальної напруги в українському соціумі, необхідно більш ґрунтовно вивчати регіональні особливості функціонування релігійної сфери. Особливо, на погляд автора, це варто робити в східних, центральних та південних регіонах, де саме цей напрямок суспільно-географічних досліджень був значно "вужчим", ніж в західних регіонах, а соціальна напруга є досить високою. Соціальні проблеми зазначених регіонів досить болючі, вимагають комплексного дослідження, визначення факторів покращення ситуації, в тому числі і в результаті діяльності церкви.

Саме цими питаннями займається автор, досліджуючи територіальні особливості релігійної сфери Харківського регіону.

Література: 1. Дністрянський М. Конфесії і етнополітикаб український варіант //Дзвін. – 1997. - № 2. – С. 96-101; 2. Кирчів Р., Ровенчак І. До проблем етнографо-географічного районування України //Сучасні проблеми географії населення в Україні. Тези доп. конф. – Луцьк, 1993. – С. 201-201; 3. Ковальчук А.С. Географія релігії в Україні: Автореф. дис. к.г.н.; 4. Кучабський О.Г. Релігійна сфера обласного регіону: трансформація і територіальна організація (на матеріалах Львівської області): Автореф. дис. к.г.н.; 5. Павлов С.В. Організація релігійно-географічної сфери України: Автореф. дис. к.г.н.; 6. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій: навч. посібник – К. 1999.-504 с; 7. Патійчук В.О. Територіальна організація релігійної сфери адміністративної області (на прикладі Волинської області) : Автореф. дис. к.г.н.; 8. Религиоведение: Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению. – М.: Гардарики, 1998. – 536 с.; 9. Рудницький С.Л. Коротка географія України: Антропогеографія. – Львів, 1914. – Т. 2; 10. Ходькова А.П. Релігієзнавство. – Львів: Афіша, 2000. – 312 с.; 11. Шаблій О.И., Висьтак А.И. Сакральная география: становление и проблемы развития //Проблемы территориальной организации общества. Пермь, 1993. – С. 27-28; 12. Шаблій О.І. Географія релігії// Соціально-економічна географія України: Навч. посібник/ за ред. проф. Шаблія О.І. – Львів: Світ, 1994. – с. 423-440; 13. Шевчук Л.Т. Сакральна географія: Навч. посібник. – Львів. 1999. – 160 с.

УДК 37

ОСВІТА ЯК ЗАПОРУКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Ковальова К.І.

Херсонський державний університет, Інститут природознавства,
м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27

Актуальність. Початок ХХІ століття поставив людство і біосферу в зовсім нові умови існування, для яких традиційні стандарти життя навряд чи являються придатними. Нові форми існування людей вже проявляються в економіці, культурі, міжетнічних відносинах, особливостях громадянського суспільства тощо. Але люди поки що не усвідомлюють, що, незважаючи на строкатість палітри цивілізацій, без якої людство просто не виживе, неминуча деяка стандартизація у взаєминах із Природою на основі своєрідного зводу нових біосоціальних законів чи хоча б загального світорозуміння. Тільки слідування новим біосоціальним законам може призвести до формування оптимального (раціонального) суспільства, існування якого неможливе без його сталого розвитку.

Викладення основного змісту дослідження. Сталий розвиток суспільства – це такий розвиток, за якого задоволення потреб теперішніх поколінь не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

Основним принципами сталого розвитку є:

- принцип "задоволення потреб". Найбільшу увагу слід приділяти задоволенню потреб найбільш вразливих країн світу;

- принцип "встановлення обмежень". На стан технології та на розвиток людства мають накладатися обмеження задля збереження довкілля [3].

Для того, щоб принципи сталого розвитку впроваджувалися в реальне життя українців, потрібно досягнути розуміння необхідності раціональної взаємодії між суспільством і приро-

дою кожним жителем країни. Саме тому освіта набуває першорядного значення для розуміння потреб суспільства, яке прагне буди раціональним і розвиватися у злагоді із законами природи.

Впровадження ідей сталого розвитку можна поділити на два основних освітніх напрямки: економічний і географічний.

За Адамом Смітом для розвитку економіки необхідні три види ресурсів – земля, труд, капітал. Але до останнього часу економічна наука надавала значення лише двом чинникам економічного росту – капіталу і праці. Природні ресурси вважалися невичерпними і в теоретичних побудовах ігнорувались.

Науково-технічна революція з її бурхливим підвищенням рівня розвитку продуктивних сил та настання епохи глобалізації з граничною гостротою поставили проблему обмеженості природних ресурсів, вичерпуваності багатьох із них та – як наслідок – неможливість збереження в довготривалій перспективі сучасних темпів економічного зростання. Однією із спроб згладити це протиріччя, на практиці подолати недоліки теорії і була концепція охорони довкілля як протипага впливам на довкілля фронтальної моделі економіки [4].

В умовах сьогодення великого значення набувають знання про глобальні проблеми економіки, які поєднують у собі як економічні, так і екологічні, соціальні, демографічні аспекти тощо.

Другий освітній напрямок – географічний, бо саме в центрі уваги сучасної географії – використання простору людиною и зміни, які вона вносить у навколишній світ. Економічна карта світу дуже змінилася за останній час: з'явилися нові центри міжнародної торгівлі в країнах Тихоокеанського басейну; менш яскраво виражене розділення північної і південної півкуль; виникли науково-технічні мережі, які зв'язують науково-дослідні центри з великими корпораціями по усьому світу тощо.

Програма дій "Порядку денного на XXI століття" засвідчує встановлення глобального партнерства країн світу задля досягнення сталого розвитку суспільства. Глобалізація, таким чином, може розглядатися як спроба ринків уникнути обмежень, які накладають на них держави. Раніше географія концентрувала увагу на геополітиці. Тепер в центрі уваги географії – геоekonomika: рух і обмін ресурсами та ідеями.

Задля досягнення цієї мети у шкільні та вузівські навчальні плани потрібно включати дисципліни, які допоможуть майбутнім поколінням зрозуміти проблеми сучасного суспільства і розробити шляхи досягнення раціональної (оптимальної) взаємодії людства із природою з метою сталого розвитку. Так, Шищенком П. і Муніч Н. розроблена програма для профільного навчання з курсу "Глобальна географія", яка включає також розділ з вивчення проблем сталого розвитку.

Для учнів і студентства вже проводяться заочні олімпіади із питань сталого розвитку, які допомагають молоді всебічно поглянути на проблеми, які стають перед людством на сучасному етапі і знаходити можливі шляхи їх вирішення. Геолого-географічний факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна запровадив у 1999 році і щорічно проводить на основі навчальних спецкурсів ділові ігри, диспути, прес-конференції, присвячені екологічним проблемам людства на глобальному, регіональному і локальному рівнях. Такі методи роботи із студентством дозволяють не тільки знаходити шляхи вирішення проблем сьогодення з позиції різних наук, а й формують навички самоосвіти, культури спілкування, допомагають здійснювати етичне і естетичне виховання молоді [2].

Великого значення набуває також просвітницька робота за допомогою науковців, журналістів, екологів, лікарів, яка побуджує жителів країни мислити глобально, примушує людей по-іншому відноситися до взаємовідносин із іншими людьми і навколишнім світом. Нова психологія, яка виникне завдяки змінам у відношенні до себе подібних і природи навчить людство за думкою Делорса:

- пізнавати, поєднуючи загальні знання з поглибленим вивченням конкретної області;
- створювати, формуючи професійні навички і вміння, здібності справлятися з будь-якими ситуаціями і працювати в команді;
- вчитися жити разом, намагаючись розуміти інших людей і поважати їх незалежність в душі цінностей плюралізму, взаєморозуміння і миру [5].

Освіта у даному випадку повинна розумітися як дещо всеосяжне, завдяки якій люди можуть навчитися знаходити розумне вирішення глобальних соціальних, екологічних, економічних, політичних і правових проблем.

Саме раціональне суспільство, яке йде шляхом сталого розвитку, вимагає забезпечення розкриття потенціалу кожної окремої особистості, її таланту, її інтелектуальних можливостей, її волі. Тільки досвідчена особистість може шукати і знаходити шляхи можливого вирішення проблем, які постають перед людством у XXI столітті.

Пошуки шляхів вирішення проблем зажадають створення нових технологій, вироблення нових взаємин із природою, нової соціальної організації. Щоб досягти успіху, суспільству необхідно максимально розкріпатися у своїй інтелектуальній діяльності, відректися від багатьох догм, відкритися новим ідеям. Молодь потрібно навчити мислити якомога вільніше, не орієнтуючись на загальноприйняті стандарти, а діяти обережно, продумуючи наслідки власних дій на багато кроків вперед.

За думкою Н. Моїсєєва, гранична відкритість суспільства до сприйняття нових ідей і потенційних здібностей нації – це основна мета до якої буде змушена прагнути будь-яка держава [1]. Сьогодні все залежить від загальної культури й освіченості народу, що народжує необхідну якість і дисципліну праці, від здібностей соціуму розкрити творчі можливості його громадян.

Література. 1. Моисеев Н. Универсум. Информация, Общество. – М.: Устойчивый мир, 2001. 2. Немець Л.М. Стійкий розвиток: соціально-географічні аспекти (на прикладі України): Монографія. – Х.: Факт, 2003. – С. 282-283. 3. Програма дій "Порядок денний на XXI століття" / ВГО "Україна. Порядок денний на XXI століття"; Інститут сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2000. 4. Семенець С., Яхєєва Т., Муніч Н. Сталий розвиток – стратегія розвитку людства // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2002. - № 34. – С. 2-7. 5. Delors J. et al. Learning: The Treasure Within. – New York: UNESCO, 1996.

УДК 332.12 : 711.13

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ РОЗСЕЛЕННЯМ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Кравцова Т.Г.

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,
м. Київ, бульвар Т.Шевченка 60, к.506, тел. 486-90-36, tanyagk@mail.ru

Актуальність. Сучасний етап трансформаційних перетворень та розбудова соціально орієнтованої ринкової економіки актуалізують необхідність вирішення гострих демографічних та розселенських регіональних проблем, інтенсифікація яких зумовлена не тільки періодом економічної кризи та несприятливими умовами перехідного періоду, але й недосконалістю та невідповідністю нинішнім суспільним реаліям законодавчої, нормативно-правової та інституційної бази регулювання основних соціально-економічних процесів, зокрема, в розселенській сфері.

Постановка проблеми дослідження. Проведений нами аналіз та оцінка наукових публікацій періоду ринкових перетворень щодо зазначеної проблематики демонструє, що комплексні дослідження сучасного стану розселення, проблем його розвитку та напрямів трансформації в період реформування соціально-економічної системи, останнім часом не виправдано залишаються поза увагою дослідників-економістів; в жодній, на наш погляд, не відображено цілісного комплексу законодавчих, нормативно-правових, організаційних та фінансово-економічних механізмів регулювання процесів розселення.

Викладення основного змісту дослідження. Необхідно зазначити, що розселення, специфіка його сучасного розміщення та тенденції трансформаційних змін залишаються одним з головних чинників та передумовою визначення подальших перспектив господарської діяльності, що детерміновано, по-перше, географією попиту та пропозиції трудових ресурсів, а по-друге, рівнем розвитку інфраструктури міських та сільських населених пунктів [1, с. 726],

тому удосконалення механізмів регулювання протікання розселенських процесів є одним з пріоритетних завдань, розв'язання якого відкриває реальні можливості до загального покращення соціально-економічної ситуації в регіонах.

Отже, актуальним завданням є вироблення концептуальних підходів до законодавчого регулювання комплексним розвитком сільських та міських поселень з урахуванням тих трансформаційних зрушень, що відбулись в період ринкових перетворень, подолання суперечностей в законодавчому та організаційному управлінні розвитком розселенських процесів, що виникли в результаті кардинальних інституційних перетворень.

У концептуальному плані обґрунтування фундаментальних принципів регіональної розселенської політики має базуватися на загальних положеннях сучасної ідеології державного управління та законах і закономірностях розміщення продуктивних сил та їх територіальної організації.

В умовах посилення євроінтеграційних процесів та поступу України до партнерських відносин з європейською спільнотою, актуалізується також необхідність вироблення та реалізації такої моделі вирішення розселенських проблем в регіонах (як одного з важливих аспектів просторового розвитку), яка б відповідала принципам регіональної політики Європейського Союзу.

Отже, з метою подолання сучасних диспропорцій соціально-економічного розвитку, в основу стратегії удосконалення регуляторної політики розселенськими процесами, має бути покладено ряд принципів, головними з яких є:

- Планування (прогнозування) розвитку систем розселення, узгоджене з усіма соціально-економічними процесами в регіоні і державі, на довгострокову перспективу.
- Комплексність просторового розвитку. В основу трактування цього принципу має бути покладена необхідність забезпечення основних життєвих потреб населення та високого рівня доходів, на відміну від підходів, розроблених радянською економічною теорією, коли в аспекті комплексності аналізувалась галузева структура та спеціалізація господарського комплексу [2, с. 94].
- Поліцентричний розвиток міських населених пунктів та сільських територій на засадах партнерства.
- Обов'язкове врахування сучасних світових тенденцій цивілізаційного розвитку (процеси глобалізації та регіоналізації) та їх впливу на соціально-економічну систему України та тенденції розвитку систем розселення.
- Врахування регіональних особливостей рівня розвитку продуктивних сил.
- Чітке розмежування рівнів і сфер відповідальності між різними гілками влади у процесі соціально-економічного розвитку, надання більших повноважень місцевим громадам.
- Посилення соціальної спрямованості, створення передумов для забезпечення ефективного функціонування соціальної інфраструктури з метою задоволення основних життєвих потреб населення.
- Забезпечення природо-техногенної безпеки населення, за умов дотримання екологічних норм і стандартів життєвого середовища.

Аналіз сучасних тенденцій трансформації розселення, її взаємозв'язків з соціально-економічною системою регіону, а також сучасної законодавчої бази регулювання розселенськими процесами, дає підстави для визначення основних обмежуючих чинників розробки та реалізації ефективної регуляторної політики у цій сфері, серед яких основними є: нестабільність політичної ситуації, незавершеність соціально-економічних перетворень та несформованість ефективного інституціонального механізму регулювання соціальними процесами тощо. Відповідно, розробка чіткої, науково, організаційно, економічно і соціально обґрунтованої стратегії перспективного просторового та функціонального розвитку населених пунктів вимагає подолання певних законодавчих та інституційних бар'єрів та в першу чергу передбачає розв'язання таких основних завдань:

1. Розробка концептуальної, закріпленої на законодавчому рівні, стратегії розвитку соціальної системи країни, на основі якої мають прийматися конкретні завдання та заходи

щодо вирішення різних аспектів соціальних проблем як на загальнодержавному, так і нижчих ієрархічних рівнях.

2. Закріплення та узгодження на законодавчому рівні основних важелів управління розселенськими процесами та включення до їх складу організаційно-економічних механізмів та інституційних ланок регіонального управління і місцевого самоврядування.

3. Удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази щодо регулювання деяких аспектів адміністративно-територіального устрою, яка значною мірою застаріла і вимагає узгодження з сучасними соціально-економічними реаліями.

4. Розробка більш гнучкої та ефективної системи нормативно-правового регулювання розселенськими процесами, що має диференційовано враховувати специфіку та проблеми як регіонів так і окремих населених пунктів та їх груп.

5. Створення необхідних правових передумов і прозорого інформаційного простору для формування ринкових умов землекористування.

6. Формування дієвого інституційного середовища та відповідних організаційних важелів, дотримання яких забезпечить реалізацію тих законодавчих та нормативно-правових документів, що були розроблені та прийняті на найвищому рівні з метою подолання сучасного кризового стану в муніципальному секторі.

7. Адаптація національного законодавства з питань регіональної політики до норм і стандартів Євросоюзу.

8. Удосконалення трудового законодавства України та реалізація ефективної державної політики у сфері регулювання внутрішньорегіональної та міжрегіональної трудової міграції.

9. Розробка ефективних законодавчих та нормативно-правових важелів, що сприятимуть створенню оптимальних умов для розвитку підприємництва та ринкової інфраструктури (особливо у сільській місцевості).

Висновки. Розв'язання зазначених проблем є необхідною передумовою розробки стратегічних засад та дієвого комплексного законодавчо-організаційного механізму регулювання розвитку розселенських процесів регіону і має на меті досягнення таких основних цілей:

- подолання сучасних негативних тенденцій демографічного розвитку та кризових явищ в поселенській мережі, зокрема, уповільнення темпів скорочення мережі сільських населених пунктів;
- забезпечення сталого розвитку різних за розміром і функціональним значенням населених пунктів та повноцінного задоволення основних життєвих потреб населення;
- зростання рівня реальних доходів населення;
- усунення диспропорцій поляризованого соціально-економічного розвитку: як міжрегіональних так і у напрямках центр – периферія, місто – село тощо.

Література: 1. *Путь в XXI век: Стратегические проблемы и перспективы российской экономики* / Под ред. Д.С. Львова. – М.: Экономика, 1999. – 793 с. 2. Міроздаєва Т. *Принципи просторового розвитку соціально-економічної системи України* // *Наука молода*. – №3. – 2005. – 216 с.

УДК 911.3 + 331.5

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА

Лапченко И.А.

Белгородский государственный университет,
г. Белгород, ул. Победы 85, (4722) 35-31-96, Lapchenko@bsu.edu.ru

Актуальность. Рынок труда является междисциплинарным объектом исследования таких наук, как экономика, социология, социально-экономическая география, право и психология. На этой основе формируется комплекс наук, исследующий все аспекты и процессы формирования и развития, как трудовых ресурсов, так и рынка труда. В этот межнаучный комплекс входят экономика труда, региональная экономика, статистика труда, экономика и

социология труда, региональное право и география трудовых ресурсов. По мнению М.М. Голубчика, пограничность проблем – явление очень характерное для всей современной науки, но оно требует специального подхода в исследовании [6].

Большая часть работ, посвященных изучению рынка труда, принадлежит экономистам, которые внесли значительный вклад в исследование данной проблемы. Среди экономистов-трудоустроителей необходимо отметить работы Буланова В.С., Волгина Н.А., Капелюшников Р.И., Кацук О.А., Киян Л.П., Костина Л.А., Котляра А.Э., Колосовой Р.П., Одегова Ю.Г., Рыбакова Л.Н., Рофе А.И. и др. В связи со значительными региональными и локальными различиями процессов формирования рынков труда все большую актуальность приобретают комплексные экономико-географические исследования. В рамках социально-экономической географии исследованием современных проблем рынка труда и трудовых ресурсов занимались А.И. Алексеев, А.И. Чистобаев, М.Д. Шарыгин, Ю.А. Симагин, Ю.В. Поросенков, В.В. Воронин и др. Исследования территориальных особенностей формирования и функционирования региональных рынков труда, в том числе административно-территориальных образований субъектов РФ нашли отражение в защищенных в последние годы диссертациях: Вдовиной Э.Л., Онищенко А.В., Хабибуллина И.А., Сушковой О.Ю., Фирстовой О.А., Статвы А.Л.

Изложение основного содержания исследования. В рамках географии населения сформировалось отдельное направление – география трудовых ресурсов, изучающее территориальную структуру трудовых ресурсов, в т.ч. территориальные различия в их составе, условиях воспроизводства и использовании. Под трудовыми ресурсами (трудовым потенциалом) понимается часть населения страны (региона), обладающая необходимым профессиональным и образовательным уровнем, физическим развитием и состоянием здоровья для работы в народном хозяйстве. Это позволяет рассматривать трудовые ресурсы как важный элемент экономического потенциала страны [5]. В.В. Воронин считает, что трудовые ресурсы – это действующая и потенциальная рабочая сила, обладающая необходимым для трудовой деятельности состоянием здоровья, образованием, квалификацией, соответствующим уровнем развития производительных сил и сферам их применения [4].

Важным элементом анализа формирования рынка труда является трудовой потенциал, которым располагает общество на современном этапе. В настоящее время некоторые авторы различают понятия "трудовой потенциал" и "трудоресурсный потенциал". По мнению Э.Л. Вдовиной термин трудоресурсный потенциал и в качественном и в количественном выражении несколько шире термина трудовые ресурсы и в большей степени отвечает духу экономико-географических исследований. Географический подход подразумевает комплексный анализ исследуемых территориальных систем или слагающих их элементов. Именно на уровне территориальных единиц совокупный трудовой потенциал приобретает новое качество и должен обозначаться термином "трудоресурсный потенциал" [2].

Актуальность исследования трудоресурсного потенциала в современных условиях определяется коренной перестройкой социальной, отраслевой и территориальной структуры хозяйства РФ, сложной демографической ситуацией, несоответствием существующей системы подготовки кадров, трудового законодательства и реальной ситуации на рынке труда, изменившимися методологическими подходами в вопросах управления формированием и использованием трудовых ресурсов страны. Поэтому трудоресурсный потенциал – важнейшая социально-экономическая категория, составная часть территориальной общности людей и территориально-общественных систем, требующая всестороннего, системно-комплексного подхода при изучении его территориальной организации [3].

Функционирование национального рынка труда возможно лишь в процессе взаимодействия региональных рынков труда. Региональный рынок труда – это экономическое и географическое пространство, ограниченное границами определенного региона – экономического района, административно-территориальной единицы (локальный рынок труда – муниципального образования, населенного пункта), на котором действует система общественных отношений, социальных норм и институтов, обеспечивающих процесс купли-продажи труда и его использование [8]. В связи с территориальной дифференциацией условий экономического, социального и политического развития регионов России, а также их географических

особенностей необходимо более детальное их исследование для определения приоритетов государственной региональной политики в сфере рынка труда.

Социально-экономическая география изучает территориальную организацию общества, особенности ее проявления в различных странах, районах, местностях [1]. Из представления о территориальной организации общества вытекает понятие территориальной организации рынка труда, под которой О.Ю. Сушкова понимает сочетание функционирующих территориальных структур спроса и предложения рабочей силы, а также управления рынком труда [7].

Выводы. Рынок труда в России (в полном значении этого термина) только формируется, поэтому имеют место современные научные проблемы его географического исследования. Это касается и методологии такого исследования, сущности различных категорий, преодоления их неопределенности. В этой связи необходимо исследование рынка труда специалистами разных научных направлений.

Литература. 1. Алаев, Э.Б. Социально-экономическая география : Понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с. 2. Вдовина, Э.Л. К географической интерпретации понятия "трудовой потенциал" / Э.Л. Вдовина // Вестник ОГУ. – 2005. – № 6. – С. 118-122. 3. Воронин, В.В. Территориальная организация трудовых ресурсов России: География стран на территории бывшего СССР. – 2006. – № 09 / В.В. Воронин. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т. – 39 с. 4. Воронин, В.В. Трудовой потенциал в условиях реструктуризации отраслей хозяйственного комплекса / В.В. Воронин. – Самара: Изд-во Самарск. гос. экон. акад., 2000. – 480 с. 5. Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины / Гл. ред. А.Ф. Трейников; Ред. кол.: Э.Б. Алаев, П.М. Алампиев, А.Г. Воронов и др. – М., Сов. энциклопедия, 1988. – 432 с. 6. Голубчик, М.М. География / М.М. Голубчик, С.П. Евдокимов. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 304 с. 7. Сушкова, О.Ю. Территориальные особенности рынка труда и занятости населения Воронежской области : дис. ... канд. геогр. наук / О.Ю. Сушкова ; Воронеж, 2004. – 226 с. 8. Фирстова, О.А. Региональная диагностика рынка труда субъекта РФ (Омская область) : дис. ... канд. геогр. наук / О.А. Фирстова ; СПб., 2004. – 176 с.

УДК 911.3:32

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ З ПРИВОДУ РОЗУМІННЯ СУТІ КОНСТРУКТИВНОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ЯК НАУКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТА НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТУ

Ранця І.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
79000, м. Львів, вул. Дорошенка, буд. 41, кім. 25, тел. 8/032/2964657, 8/096/4592101,
ihorrantsya@yahoo.com

Актуальність. На сучасному етапі для географічної науки з-поміж найактуальніших завдань слід назвати необхідність підвищення її практичної ролі у суспільстві. Цього можна досягти шляхом розширення участі географів у таких ділянках, як управління регіональним і локальним розвитком, територіальне планування та проектування, ландшафтний дизайн тощо.

Сукупність напрямків у географії, що стосуються перелічених сфер, називають *прикладною, конструктивною, інженерною* географією [1, 4, 8]. Ці напрямки повинні зайняти належне місце у структурі дисциплін, на основі яких готують вітчизняних фахівців-географів. Однак спершу слід визначити їхнє місце у структурі географічної науки, їхні функції, методологію та перспективи. Цього, на нашу думку, ще остаточно не зроблено, незважаючи на те, що віднедавна офіційно існує спеціальність “*конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів*”. Тому поділимося деякими міркуваннями з цього приводу.

Викладення основного змісту дослідження. Передусім слід розрізнити конструктивну географію від прикладної та інженерної. Це має пряме відношення до розуміння об'єктів цих

дисциплін. Найвужчою за змістом є *інженерна географія*, яка досліджує ландшафти для їх інженерного освоєння та вивчає вплив інженерних споруд на ландшафти [2, Т. 2, С. 79–79].

Конструктивна географія – це дослідження з метою цілеспрямованого конструювання географічного середовища для потреб суспільства, оптимізації взаємодії природи і суспільства [2, Т. 2, С. 192]. На підставі цього об'єктом конструктивної географії можемо вважати, у вузькому розумінні, *техносферу* як сукупність всієї “штучної” (тобто, створеної людиною) природи – будівель, споруд, комунікацій; у ширшому розумінні – “культурний” ландшафт (як взаємоінтегровані техногенні елементи і перетворене людиною природне ландшафтне середовище). Отже, інженерна географія, будучи складовою конструктивної, має більш природниче спрямування.

Прикладна (синонім – *практична*) **географія** – це всяке практичне застосування (прикладання) географічних знань у найрізноманітніших царинах людської діяльності. Тому, конструктивну географію слід розуміти вужче від прикладної. Адже, конструювати (у властивому значенні цього слова) можна лише технічні чи принаймні економічні, але не соціальні, утвори. Так, не можемо конструювати релігійні соціальні процеси, однак можемо застосовувати географічні знання для виявлення шляхів оптимізації їх геопросторової організації.

Отже, прикладна географія охоплює конструктивну, а поза нею включає також практичне застосування географічних знань і в “неконструювальній” прикладній діяльності (наприклад, регіональній соціальній політиці, дипломатичній справі, зовнішній торгівлі і т. д.).

Глибше розмірковування над об'єктом та структурою конструктивної географії дає змогу виявити ще деякі дискусійні моменти. Людина у принципі не може конструювати нові природні компоненти – ріки, озера, гори, не кажучи вже про ландшафтні комплекси загалом. Насправді вона їх лише перетворює чи “доконструює” (наприклад, створюючи водосховище чи виположуючи схил), і то лише з опосередкованою метою для досягнення безпосередньої мети – будівництва нових споруд, комунікацій тощо. З іншого боку, конструюючи якийсь техногенний географічний об'єкт, а в географії – проводячи відповідні дослідження для цього, неможливо абстрагуватися від вивчення й урахування природних географічних умов території.

На підставі цього, з одного боку, не можемо вважати конструктивну географію суспільно-географічною наукою, з іншого боку, не маємо достатньо підстав відносити її до природничих наук.

Вихід з такої ситуації інколи знаходять у тому, що в системі географічних наук виділяють, поряд із природничими та суспільними науками, третю складову – *технічні географічні науки*, до яких власне і відносять конструктивну та інженерну географію. До технічних негеографічних наук, які сформувалися на стику географії і будівництва, слід віднести *містобудування* [3] та *районне планування* [5]. Вони мають тісні зв'язки з конструктивною географією і є частинами таких міжпредметних галузей знань, як *геоурбаністика* та *геоуралістика*.

Отже, конструктивна географія – єдина наука, що поєднує у собі і природничо- і гуманітарно-географічне знання. Однак з навчальною метою цілком оправдано умовно ділити конструктивну географію на суспільну і природничу, залежно від того, на що робиться акцент у структурі навчального процесу.

У такому разі **конструктивна суспільна географія** – напрямок, націлений на дослідження з метою конструювання геоелементів техносфери, і при цьому її природно-географічне оточення є середовищем, умовою чи ресурсом.

Своєю чергою у конструктивній суспільній географії можемо за різними підходами визначати окремі напрямки дослідження (конструювання). Передусім, виходячи із того, що в сучасних умовах найбільш прогресивними засобами географії є *геоінформаційні системи* (ГІС), які дають можливість найлегше і найточніше конструювати віртуальні моделі геопростору [6].

Векторне програмне забезпечення ГІС дає змогу структурувати елементи геопростору, поділяючи їх на три категорії – точкові, лінійні і площинні. Відповідно, можемо розрізняти географічне конструювання *точкових* (простих – підприємств, садіб; складних – поселень, вузлів), *лінійних* (простих – автошляхів, залізниць; складних – транспортних чи інформацій-

них коридорів) та *площинних* (простих – сільськогосподарських, рекреаційних територій; складних – регіонів, що є сукупностями зазначених типів територій) об'єктів геопростору.

Власне, така декомпозиція геопростору за допомогою ГІС дає змогу детально, за окремими складовими, конструювати функціонування чи розвиток інтегральних географічних об'єктів (наприклад, адміністративних районів чи областей), які є складними системними утвореннями із взаємопоєднаних точкових, лінійних та площинних об'єктів. При цьому перших два типи географічних об'єктів формують “каркас” територіальної географічної системи, а площинні об'єкти – її “тканину”.

Звернемо увагу на ще один із багатьох можливих підхід до внутрішнього членування конструктивної суспільної географії як наукової дисципліни та навчального предмету. Він базується на розумінні *геопросторової організації* предметом дослідження суспільної географії [7, С. 16–18]. З позиції конструктивної географії можемо досліджувати, по-перше, *розміщення* об'єктів на території регіону (знову ж таки об'єктів точкових, лінійних, площинних); по-друге, *зв'язки* між ними; по-третє, їх територіальні *поєднання*; по-четверте, їх *функціонування*. Це дає основу формування ще чотирьох напрямків конструктивної суспільної географії.

Таким чином можемо одержати понад два десятки напрямків конструктивних суспільно-географічних досліджень: від географічного конструювання розміщення на поверхні простих точкових об'єктів (наприклад, шкіл у сільському районі) до конструювання функціонування та розвитку складних інтегральних територіальних систем (наприклад, адміністративних регіонів різного рангу).

Кожен із таких напрямків в потенціалі може мати свій географічний інструментарій дослідження, проектування і конструювання, своє конкретне призначення в структурі конструктивної суспільної географії. Крім того, зазначені напрямки можуть бути складовими навчальних курсів із конструктивної суспільної географії, а на їх основі можна формувати більш конкретизовані за змістом навчального матеріалу спецкурси.

Висновки. Однак, варто визнати, що конструктивна суспільна географія загалом потребує дальшого теоретико-методологічного розвитку передусім у процесі практичного застосування її надбань для розв'язання конкретних суспільних проблем, пов'язаних із оптимізацією використання географічного простору.

Література. 1. Богорад Д. И. Конструктивная география района. – Москва: Госстройиздат, 1965. 2. Географічна енциклопедія України: У 3-х т. – Київ: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 1989–1993. 3. Дідик В. В., Павлів А. П. Планування міст. – Львів: Вид-тво НУ “Львівська Політехніка”, 2006. 4. Основы конструктивной географии / Под. ред. И. П. Герасимова, В. С. Преображенского. – Москва: Просвещение, 1986. 5. Перцик Е. Н. Районная планировка. Территориальное планирование. – Москва: Гардарики, 2006. 6. Світличний О. О., Плотницький С. В. Основы геоінформатики. – Суми: Університетська книга, 2006. 7. Шаблій О. І. Основы загальної суспільної географії. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 8. Шевчук Л. Т. Програма та методичні вказівки до спецкурсу “Конструктивна географія”. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001.

УДК 911.3

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ «ПАТТЕРН» ДЛЯ ОЦІНКИ РІВНЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Саркісов А.Ю.

Херсонський державний університет,
вул. 40 років Жовтня 27, glutsenko@ksu.kherson.ua

Термін «розвиток» часто використовується у наступних сполученнях: економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, розвиток економіки країни, регіону, міста. У кожному випадку під розвитком зазвичай розуміють будь-яку прогресивну зміну [1].

Поряд з чисто економічними характеристиками нерідко розглядають соціальні параметри розвитку.

Розвиток регіону – багатомірний та багатоаспектний аспект процес, який розглядається з точки зору сукупності різних соціальних і економічних цілей. Навіть якщо мова йде тільки про економічний розвиток, він звичайно розглядається поряд з соціальним [1].

Тут постає питання визначення інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіону і можливість спів ставити отримані дані між собою для подальшої класифікації.

Для оцінки соціально-економічного розвитку регіону на сьогоднішній день існує велика кількість методик. Серед груп методів аналізу є непараметричні методи багатовимірного аналізу до яких відноситься і метод «Паттерн». В основі цього методу покладено принцип ранжування адміністративних одиниць за рівнем соціально-економічного розвитку:

$$t_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{i \max}},$$

де x_{ij} фактичні значення показників соціально-економічного розвитку адміністративних одиниць;

$x_{i \max}$ – найкращі значення показників серед адміністративних одиниць;

$i = 1, 2, \dots$, – число показників;

$j = 1, 2, \dots$, – число адміністративних одиниць [2].

Для дослідження соціально-економічного розвитку Херсонської області методом «Паттерн» у розрізі адміністративних районів і міст ми розглядали чотири показники (таблиця 1):

Таблиця 1

Показники рівня соціально-економічного розвитку адміністративних одиниць
Херсонської області (2004 р.)^{*}

Адміністративно-територіальні одиниці	Середньомісячна заробіт-на плата, грн.	Об'єм платних послуг на душу населення, млн. грн.	Інвестиції в основний капітал на одну особу, грн.	Роздрібний товарооборот підприємств на одну особу, грн.
Бериславський район	327,19	94	254,1	658,7
Білозерський район	378,08	37	316,2	655,8
Великопететиський район	375,89	87	243,7	698,7
Великоолександрівський район	308,6	79	59,6	331,5
Верхньорогачицький район	330,23	98	149,9	279,9
Високопільський район	338,94	70	55,3	398,5
Генічеський район	379,81	230	268,5	694,1
Голопристанський район	359,37	122	267,5	738,8
Горностаївський район	316,11	65	455,7	237,4
Іванівський район	319,86	70	52,8	200,7
Каланчацький район	332,34	101	227,9	474,2
Каховський район	397,99	11	199,9	364
Нижньосірогоський район	306,93	83	80,4	439,4
Нововоронцовський район	300,98	100	353,3	765,1
Новотроїцький район	316,61	77	242,6	390
Скадовський район	356,06	403	427,4	1200,4
Цюрупинський район	348,36	145	460,9	1145,8
Чаплинський район	346,9	105	114,4	479,1
м. Нова Каховка	489,75	375	912,4	1058,8
м. Херсон	538,96	581	1383,2	2344,2

^{*} Складено автором за даними статистичного управління в Херсонській області

- 1) Середньомісячна заробітна плата, грн.;
- 2) Об'єм платних послуг на душу населення, млн. грн.;
- 3) Інвестиції в основний капітал на одну особу, грн.;
- 4) Роздрібний товарооборот підприємств на одну особу, грн.

За даними, наведеними в таблиці 1, знаходимо найкращі значення за кожним показником, далі за допомогою формули знаходимо інтегральні оцінки рівня соціально-економічного розвитку адміністративних одиниць Херсонської області (таблиця 2).

Таблиця 2. – Інтегральна оцінка рівня соціально-економічного розвитку адміністративних одиниць Херсонської області методом «Паттерн»

Адміністративно-територіальні одиниці	$\frac{x_{1j}}{x_{1\max}}$	$\frac{x_{2j}}{x_{2\max}}$	$\frac{x_{3j}}{x_{3\max}}$	$\frac{x_{4j}}{x_{4\max}}$	$\sum \frac{x_{ij}}{x_{i\max}}$	Багатомірна оцінка	Ранг адміністративної одиниці
Бериславський район	0,61	0,12	0,18	0,28	1,19	0,30	9
Білозерський район	0,70	0,06	0,23	0,28	1,27	0,32	8
Великопетитський район	0,69	0,15	0,18	0,30	1,32	0,33	7
Великоолександрівський район	0,57	0,14	0,04	0,14	0,89	0,22	15
Верхньорогачицький район	0,61	0,17	0,11	0,12	1,01	0,25	13
Високопільський район	0,63	0,12	0,04	0,17	0,96	0,24	14
Генічеський район	0,71	0,40	0,19	0,27	1,57	0,39	5
Голопристанський район	0,67	0,21	0,19	0,32	1,39	0,35	6
Горностаївський район	0,59	0,11	0,33	0,10	1,13	0,28	11
Іванівський район	0,59	0,12	0,04	0,09	0,84	0,21	16
Каланчацький район	0,62	0,17	0,17	0,20	1,16	0,29	10
Каховський район	0,74	0,02	0,15	0,16	1,07	0,27	12
Нижньосірогозький район	0,57	0,14	0,06	0,19	0,96	0,24	14
Нововоронцовський район	0,56	0,17	0,26	0,33	1,32	0,33	7
Новотроїцький район	0,59	0,13	0,18	0,17	1,07	0,27	12
Скадовський район	0,66	0,69	0,31	0,51	2,17	0,54	3
Цюрупинський район	0,65	0,25	0,33	0,49	1,72	0,43	4
Чаплинський район	0,64	0,18	0,08	0,20	1,1	0,28	11
м. Нова Каховка	0,91	0,65	0,66	0,45	2,67	0,67	2
м. Херсон	1,00	1,00	1,00	1,00	4,00	1,00	1

Як видно з таблиці, найкращі значення за всіма показниками має м. Херсон, який і отримав перший ранг за рівнем соціально-економічного розвитку. Херсон має найвищу багатомірну оцінку (1,00), яка показує, що у сумарному заліку рівень його показників складає 100 % по відношенню до найкращих показників всіх адміністративних одиниць Херсонської області. Відповідно м. Херсон має високий рівень розвитку.

У групу адміністративних одиниць з середнім рівнем розвитку увійшли: м. Нова Каховка та Скадовський район, які мають багатомірну оцінку рівня соціально-економічного розвитку в інтервалі значень від 0,52 до 0,79.

До складу районів з найбільш низьким рівнем соціально-економічного розвитку увійшла більша частина адміністративних одиниць (див. таблицю). Значення багатомірної оцінки тут менше 0,51. Метод «Паттерн» дозволив максимально точно визначити рівень соціально-економічного розвитку адміністративних одиниць Херсонської області і класифікувати їх.

Висновки. Отримані результати методом «Паттерн» свідчать про реальну картину, що склалася в Херсонській області (і в цілому по Україні) про значний розрив у розвитку між обласним центром і районами області (центр – периферія, а між ними напівпериферія, до складу якої входять м. Нова Каховка та Скадовський район).

Литература: 1. Региональная экономика и управление // http://www.i-u.ru/biblio/archive/gavrilov_region_economics/5.aspx. 2. Серебрякова Л.А. Методы оценки уровня социально-экономического развития регионов // http://www.nostalgia.ncstu.ru/content/_docs/pdf/_trudi/_econom/11/02.pdf

УДК 504.06;613;476(BEL)

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ВЛИЯНИЯ КАЧЕСТВА ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ НА ЗДОРОВЬЕ НАСЕЛЕНИЯ

Скриган А.Ю.

*Белорусско-Российский университет,
г. Могилев, пр. Мира, 43, тел. +375293410882, skrigan_anna@tut.by.*

Тупицына Н.Б.

*УО “Могилевский государственный университет им. А.А. Кулешова”,
г. Могилев, ул. Первомайская, 44, тел. +375296671013, nataliatupitsyna@mail.ru.*

В настоящее время более 70 % населения Беларуси проживает в городах. Городская среда является сложной управляемой системой, состоящей из природной, социально-экономической и культурной подсистем, определяющей качество жизни городского населения и отчасти формируемой им. Она отличается неустойчивостью, динамизмом, открытостью, внутренней противоречивостью, неоднородностью, контролируемостью. Одной из базовых характеристик городской среды является её качество. Качество городской среды может трактоваться с точки зрения биолого-экологического, экономического, коммуникационного, художественно-эстетического и других подходов. В настоящем исследовании для объективного анализа качества городской среды использован показатель “качество жизни”. Понятие качества жизни является отражением гуманитарно-экологического подхода геоэкологии, под которым подразумевают совокупность взглядов и действий, выражающихся в уважении достоинств и прав человека, его ценности как личности, заботе о благе людей, их всестороннем развитии, создании благоприятных для человека условий среды жизнедеятельности с учетом экологических ограничений. Комплексным критерием качества жизни выступает состояние здоровья человека. Понятие “здоровье” определяется как “состояние полного физического, психического и социального благополучия, а не только отсутствие заболеваний, физических и умственных недостатков” [1]. При изучении влияния факторов окружающей среды на здоровье населения принципиально возможны три подхода: обоснование предельно-допустимой концентрации (ПДК), оценка вероятности и степени риска воздействия факторов на здоровье и комбинированный, рассматривающий их в совокупности [2],[3],[4].

В данной работе используется комбинированный подход. Городская среда включает в себя разнокачественные природные, техногенные и социальные факторы, имеющие различную степень влияния на состояние здоровья населения. Комплексный критерий оценки качества городской среды является средневзвешенным показателем, учитывающим не только все факторы среды, формирующие здоровье, но также их ранг и степень влияния. Все факторы среды воздействуют в комплексе и характеризуются пространственной и временной изменчивостью, а также возможным проявлением негативных последствий в отдаленном будущем. В связи с этим интегральный показатель качества городской среды предполагает оценку степени риска воздействия факторов, вероятности развития неблагоприятных эффектов их воздействия на здоровье, а также учет долгосрочных (пожизненных) рисков.

Факторы городской среды, определяющие здоровье населения, делятся на три группы: природные, антропогенного загрязнения и социальные (таблица) [5].

Их ранжирование предполагает проведение интуитивно-логического анализа проблемы с количественной оценкой суждений и формальной обработкой результатов [6].

Для определения значимости риск-факторов было проведено их ранжирование путем выставления каждому из них соответствующего веса и присвоения наиболее подходящего численного значения. Определение приоритетных факторов, определяющих качество город-

ской среды, включило 4 этапа: предварительный анализ и отбор информации; статистическую обработку весов факторов; ранжирование факторов; определение обобщенных оценок.

Таблица

Факторы городской среды, определяющие здоровье населения

Группа факторов	Показатели	Критерии оценки
Природные	Рельеф	Густота расчленения
		Глубина расчленения
	Геохимические условия	Геохимические ландшафты
		Геохимические барьеры
	Погодные условия	Комплексный индекс патогенности погодных условий
Антропогенного загрязнения	Загрязнение атмосферного воздуха	ПДК
		ККД
		ИЗА
	Шумовое загрязнение	Уровень шума
Социальные	Загрязнение почв	Индекс загрязнения почв тяжелыми металлами
	Застройка	Тип застройки
		Возраст застройки
	Жилой фонд	Обеспеченность жилым фондом
		Состояние жилого фонда
	Водоснабжение	Качество питьевой воды
	Доходы населения	Уровень доходов на душу населения
		Структура потребительских расходов
	Безработица	Уровень безработицы
	Образование	Уровень образования
	Профессиональная среда	Уровень профзаболеваемости
	Соответствие социальному стандарту	Доступность объектов социальной инфраструктуры
		Обеспеченность объектов социальной инфраструктуры

Исследование показало, что в пределах территории города выделяются зоны с различной степенью воздействия факторов на состояние здоровья населения Могилева. В городе природные факторы играют подчиненную роль в формировании качества городской среды, по сравнению с техногенными, которыми объясняется большинство отрицательных аномалий. Тем не менее, многие локальные ландшафтные структуры оказывают существенное влияние на формирование качества городской среды. Так, например, с долинами рек ассоциируется целый комплекс негативных факторов – низкий уровень доступности, потенциально опасные геохимические ландшафты, дискомфортные микроклиматические условия. Несмотря на то, что согласно оценкам ВОЗ загрязнением окружающей среды объясняется лишь около 20 % уровня заболеваемости, в ходе исследования установлено, что именно данный фактор является наиболее значимым в формировании пространственной дифференциации качества среды в крупном городе. Выявлено, что социальные факторы имеют второстепенное значение. Социальные показатели, как правило, дополняют фоновые значения, формируемые антропогенным загрязнением среды.

Оценка риска воздействия факторов среды на здоровье городского населения соответствовала традиционной схеме (рисунок):

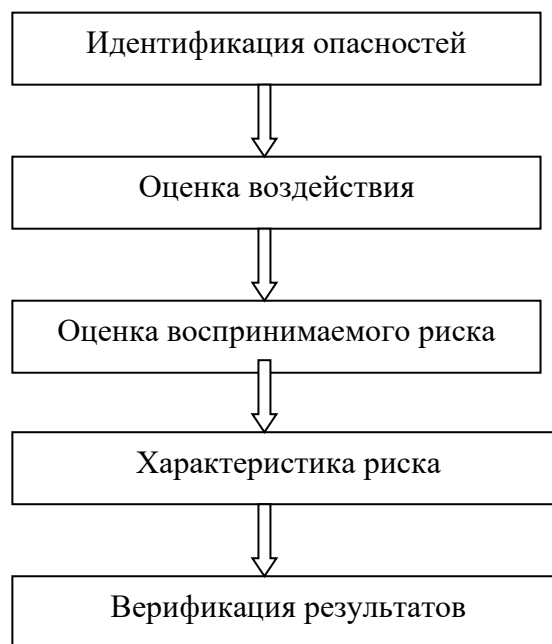

Рисунок. Схема оценки риска.

Достоверная связь между комплексным воздействием факторов городской среды и состоянием здоровья населения Могилева установлена для многих районов города. Самый высокий уровень смертности населения регистрируется на северо-востоке и востоке города, где фиксируется опасная ситуация в связи с качеством городской среды.

Литература. 1. Келлер А.А. Кувакин В.И. Медицинская экология. Спб.: Петроградский и К, 1998. – 256с. 2. Большаков А.М. Крутько В.Н. Пуцилло Е.В. Оценка и управление рисками влияния окружающей среды на здоровье населения. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 256с. 3. Величковский Б.Т. О патогенетическом направлении изучения влияния факторов окружающей среды на здоровье населения (по материалам доклада на 9 Всероссийском съезде гигиенистов и санитарных врачей) // Здоровье населения и состояние окружающей среды. – М., 2002. – с.2-7. 4. Чебураев В.И. Пономарева О.В. Новиков С.М. Оценка риска для здоровья населения при воздействии факторов окружающей среды // Социально-гигиенический мониторинг – практика применения и научное обеспечение. Ч1.: Сборник научных трудов. – М.: Федеральный госсанэпиднадзор Минздрава России, 2000. – 480с. – с.126-163. 5. Усова И.П. Геоэкологическая оценка качества городской среды (на примере г. Могилева) // Сахаровские чтения 2003 года: Экологические проблемы 21 века (Материалы Международной конференции 19-20 мая 2003г., Минск) – Мн., 2003. – с. 298-299. 6. Левкевич В.Л. Экологический риск – закономерности развития, прогноз и мониторинг. – Мн.: ИООО “Право и экономика”, 2004. – 152 с.

УДК 504.03 (477.64)

УЧЁТ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В РАЗВИТИИ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РЕГИОНА

Тамбовцев Г.В.

*Мелитопольский государственный педагогический университет
г. Мелитополь, ул. Ленина, 20. тел. 6-87-87*

Актуальность. За последние годы в экономико-географической науке наблюдается возрастающий интерес к экологическим проблемам, вызванный качественными сдвигами в масштабах и последствиях энерго-вещественного обмена между обществом и природой. Сло-

жившаяся ситуация привела к тому, что экологические факторы стали играть заметную роль в социально-экономических процессах.

Настало время разработки научных концепций хозяйственного развития отдельных территорий, когда любое воздействие на природу считается экономичным лишь в том случае, если оно экологично. Никаких других критериев не должно быть, в противном случае вредный для человека диссонанс в природно-общественном взаимодействии неизбежен.

Изложение основного содержания исследования. Природопользование и сохранение природной среды – две стороны функционально-генетически единого процесса. Отсюда рождается возможность управления территориальными социально-экологическими ситуациями, прежде всего, за счёт устранения острых противоречий между обществом и природой и создания оптимальных условий функционирования всех компонентов биосферы.

В такого рода исследованиях географическая наука приобретает особое значение, поскольку обладает значительными возможностями для интегрирования естественного и общественного направлений анализа принципиально разнокачественных закономерностей, возникающих при взаимодействии общества и природы.

Материальным носителем исследуемых географией процессов являются территориальные и акваториальные комплексы.

Пространственно-временные качественные изменения объема энерго-вещественного обмена между природой и обществом в пределах отдельных комплексов позволяют выдвигать положение о формировании единой эколого-экономической системы (ЭЭС), понимаемой как пространственно-временная взаимозависимость и взаимообусловленность процессов, протекающих в экономике и природе.

В нашем представлении ЭЭС состоит из экономических (производственных), социальных и природных компонентов и связей (потоков) между ними. Например, минеральные ресурсы в недрах – запасы, годовой объем их добычи – поток, а выбросы нейтральные и вредные – результаты природопотребления – сток. Все они являются компонентами ЭЭС. Обмен потоков обычно осуществляется не непосредственно между запасами, а через сферы, в которых происходит трансформация одних потоков в другие (производственная, непродовольственная, атмосферная и т.д.). Эти сферы также можно считать компонентами (подсистемами) функционирующих ЭЭС.

Функционирование ЭЭС сопровождается изменением состояния её элементов, которые являются индикатором положения в системе. Формирование эколого-экономических систем (вернее осознание этого процесса и закрепление его в понятиях) происходит, когда человеческая деятельность ухудшает экологические характеристики природных элементов, долгое время остававшиеся стабильными. В основе этого процесса лежат соответствующие экологические нарушения в биосфере и экономике. Основным понятием характеристики ЭЭС является экологическое нарушение. Оно включает изменение естественных характеристик любого единичного элемента ЭЭС:

- а) загрязнение воздуха техногенными выбросами в атмосферу;
- б) чрезмерную распашку земель;
- в) сокращение вида вследствие нерегулируемой охоты и т.д.

Изменение характеристик одного элемента приводит к ухудшению других запасов, входящих в экосистему (загрязнение почвы веществами, осаждающимися из атмосферы, сокращение численности вида животных вследствие потребления вида предыдущего звена трофической цепи и т. д.).

Динамика экономико-географических характеристик природных запасов ЭЭС, обусловленная антропогенным воздействием, её влияние на состояние социальных элементов представляют собой природные факторы социального развития. Чаще всего под природными факторами подразумевалась обеспеченность сырьевыми, энергетическими, водными, почвенными ресурсами. Особенности современного этапа развития этих представлений является то, что, во-первых, природные факторы приобрели значимость, равноценную экономическим факторам – трудовым и материальным, а в остальных случаях превосходящие их; во-вторых, на первое место выдвигаются собственно экологические факторы, определяемые экологической обстановкой в регионе; в-третьих, экологические факторы стали действовать постоянно

и влиять не только на ориентацию хозяйственной деятельности в регионах, но и на работу функционирующих производственных объектов и качество жизни населения.

«Экологизация» экономики на всех уровнях привела к необходимости разработки экономико-географического подхода к анализу процессов взаимодействия «природа-общество», включая:

- изучение территориальной концентрации производства и инфраструктуры в условиях научно-технического прогресса значительно усложняющих все сферы взаимодействия производственных сочетаний с элементами природной среды;
- оценку результата экономической деятельности не только с точки зрения удовлетворения социально-экономической, но и эколого-экономической потребности общества;
- учёт последствий антропогенного воздействия на природу по их влиянию не только на условия производства, но и на качество жизни населения.

Интенсификация нарушений экологического равновесия в эколого-экономической системе, обусловленная ростом масштабов хозяйственной деятельности сегодня достигла критической отметки, что переместило центр тяжести в исследованиях на экологическую компоненту взаимодействия. Экологический дисбаланс усилился вследствие интенсивного развития неблагоприятных процессов – загрязнение воздуха, превращение рек в каналы стока неочищенных промышленных и хозяйственных вод, а также подтопление, вторичное засоление, заболачивание, дефляция, окисление и машинная деградация почв, антропогенная эрозия и др.

Следовательно, для решения эколого-экономических проблем необходимо комплексное географическое изучение воспроизводственных процессов в системе «природа – общество». Оно должно быть многосторонним, базирующимся на системном, географическом, динамическом и территориально-комплексном подходах, с учётом экологических факторов.

Динамичный подход должен охватывать исследование эколого-экономической системы как подвижной пространственно-временной структуры, подчиняющейся в своём развитии естественным закономерностям. Любые антропогенные нарушения равновесия в ней передаются при помощи вещественно-энергетических обменных процессов в пространстве и во времени.

Выводы. В обобщённом виде эколого-экономический подход к исследованию ЭЭС должен включать:

- определение комплекса процессов, возникающих как в результате спонтанного развития природы, так и в ходе хозяйственной деятельности на конкретной территории;
- обнаружение и картографирование воспроизводственных процессов системы «природа-общество»;
- установление и анализ факторов-источников развития неблагоприятных процессов и проведение их экологической паспортизации;
- определение характерных черт эколого-экономических процессов (пространственного развития, интенсивности, продолжительности проявления и т.д.).

Литература. 1. Веденичев П.Ф., Рогожин А.Г. Экологическая оценка территории: критерии, показатели, информационное обеспечение. // Научные доклады СВИЕНКО – 84. т. XI. Свищов (Народная республика Болгария) ВФСИ. Д.А. Ценов. 1984. – С. 24-29. 2. Маринич А.М., Пащенко В.М. Физико-географическое и природно-хозяйственное районирование территории Украинской ССР. // Теоретические и методические исследования. – К.: Наукова думка 1990. – С. 92-97. 3. Степанов В.Н. Эконология – наука о гармонизации экономики и экологии. // Экология: истоки, проблемы и перспективы. Сб. научн. Тр. АН Украины. Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. Одесса. 1995. – С. 9-16. 4. Топчієв О.Г. Напрямки і пріоритети географічних досліджень на Півдні України на порозі ХХ століття. // Географічні проблеми розвитку Півдня України у ХХ столітті. Одеса-Мелітополь. – 2000. – ч. 1. – С. 3-6. 5. Тамбовцев Г.В. Эколого-економічне районування Запорізької області. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Географія-Вінниця, 2001. – Вип. II. – С. 143-150.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТУРИЗМУ, ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ

Холявська О.М.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м.. Київ пр. Глушкова, 2, чел: 8-050-159-55-65, E-mail: planeta.olya@list.ru*

Актуальність. Як одна з більших світових галузей промисловості, туризм асоціюється з більшістю головних секторів світової економіки. Туризм – це явище, що пронизується в матерії економічного, соціально – культурного і екологічного життя і розраховує на першочерговий, другорядний і третьорядний рівні виробництва і послуг. Проте, є важким в визначенні простим терміном.

Викладення основного змісту дослідження. Не існує загальноприйнятого визначення, з чого ж складається туристична промисловість; будь яке визначення може привести до ризику як переоцінки так і недооцінки економічної діяльності. Або простіше – ця промисловість є однією з тих, що спонукає людей залишити їх дім, щоб дістатись куди-небудь (і назад) і яка забезпечить їх житлом і їжею поки вони будуть в від'їзді. Але це ще не є визначенням туризму. На даному етапі постає ряд проблем. Наприклад, якби весь об'єм продаж ресторанів від туристів і подорожуючих поррахувати, то цифра була б штучно завищена продажами місцевого населенню. Але ж і виключити весь ресторанний об'єм з продажу було б просто помилково.

Це і є ця комплексна інтеграція в рамках соціально – економічної системи (критична відсутність базисної точки), згідно з Клавсов і Кнетчов (1996) і Мітчель (1984), що перешкоджає в намаганні дати поняття туризму. [8,11] Вивчення туризму часто є діаметрально протилежним по термінах в філософському підході, методологічних орієнтаціях чи намірах наукового дослідження. Велика кількість визначень туризму, кожне з дисциплінарною відмінною рисою, відображає пошук ініціативи, що відноситься до різних сфер діяльності. Наприклад, туризм розділяє сильні фундаментальні характерні особливості і теоретичні основи з сферами вивчення рекреації і дозвілля. За Ясен-Вербек і Детворст (1987) термін „дозвілля”, „рекреація” і „туризм” представляють собою тип вільної, гармонічної єдності, яка фокусується на практичних і основаних на діяльності особливостях, що є типовим прикладом цих термінів. З іншої сторони, економічні і технічні (статистичні) визначення, які зазвичай ігнорують людські практичні фактори концепції на користь підходу, оснований на русі людей через політичні кордони і кількості грошей, що були згенеровані цим рухом.[9]

Це є взаємовідносини з іншими дисциплінами, такими як психологія, соціологія, антропологія, географія, економіка, які, здається, визначають аспект туризму. Однак, всупереч його сильній залежності від цих дисциплін, дехто, включаючи Лепер (1981), виступили на захист руху в іншому напрямку, на користь окремої туристичної дисципліни. За Лепером шлях, яким нам потрібно підходити до туристичної дисципліни, повинен будуватися навколо структури промисловості, яку він розглядає як відкрита система п'яти елементів, що взаємодіють з більш широким оточуючим середовищем: (1) динамічний (активний) людський фактор, (2) генеруюча територія, (3) транзитна територія, (4) територія місця призначення, і (5) туристична промисловість. [10]

Розуміючи важкість визначення туризму, Сміт (1990а) відчуває, що найбільш реалістично є прийняти існування деякої кількості різних визначень, які розроблені для слугування різним цілям. Це фактично може виявитись найбільш практичним підходом, щоб його дотримуватися. В даному випадку туризм визначений як взаємозв'язана система, що включає туристів і сумісні послуги, які забезпечуються і використовуються для допомоги в їх (туристів) русі.

Слід відмітити і той момент, що люба діяльність людини, в тому числі і туристична, не повинна перевищувати границі, які ведуть до зменшення здатності природних екологічних систем підтримувати себе в стійкому стані. Для цього необхідно насамперед бережливо ста-

витись до навколишнього середовища. Як модель, яка може мати щось корисне в створенні імпульсу для структурних змін в суспільстві, модель, яка відважиться відійти від суворого соціально-економічного фокусу до такого, де розвиток „задовольняє цілям сьогодення без того, щоб піддати ризику наступні покоління в можливості задовольняти свої потреби на сьогодні запропонували стійкий розвиток. .”(Світова Комісія по Оточуючому Середовищу і Розвитку 1987:43). В результаті чого в з’явився новий вид туризму – екологічний туризм. По суті, екологічні принципи є суттєвими для процесу економічного розвитку, з метою підвищення матеріальних стандартів людей, що живуть в світі і які є доведеними до бідності.[7] Таким чином, стійкий розвиток підвищить моральні стандарти людей, де б вони не жили, які можуть легко перейти в економічну сферу, яка є критичною до нашої життєздатності. Важливість міжнародного туризму як інструменту економічного зростання, в тій мірі як і його потенціалу для зростання, робить його особливо значимим для стійкого розвитку.

Слід зауважити, що якщо туризм включає засоби збереження природного довкілля, то це ще не є екологічний туризм, як вид туризму. Оскільки, це лише туризм, що має напрямок на сталий розвиток. Такий напрямок слід називати екологізацією.

Екологізація (за М.М. Мусієнком) - це заходи, спрямовані на запобігання негативного впливу людини на природне середовище. [2]

В процесі сталого розвитку кожен з видів туризму може бути певним ступенем екологізований. З часом даний процес буде розвиватися і в перспективі в ідеалі можна буде очікувати, що межа між екологічним туризмом, в його сучасному розумінні американської школи, та іншими видами туризму, яка інтегрує з екологізацією буде знівельована. Тоді інші види туризму будуть доведені до екологічного туризму. І межа між ними буде проходити тільки в об’єкті .

Сам екологічний туризм повинен виробляти екологічний туристичний продукт, як наслідок свого виробництва. Під *екологічним туристичним продуктом* слід розуміти – туристичний продукт, що розробляється на еталонній території з урахуванням можливих комплексів засобів і з напрямком на сталий розвиток.

В свою чергу під *еталонною територією* за Русєвим І. Т. розуміється – природний територіальний комплекс любого рангу (фація, урочище, ландшафт), що володіє типовими властивостями, що відповідають зазвичай нормальному (природному) стану (процесу), який приймається в якості стандарту для всіх представників того чи іншого типу чи для регіону і використовується як еталон чи зразок при оцінці стану топологічно подібних територій і при екологічному моніторингу. [3]

Оскільки зберегти таку еталонність в сучасних умовах можна насамперед на територіях з особливо охоронним режимом, то звідси випливає, що екологічний туристичний продукт може існувати в чистому виді протягом досить тривалого часу, лише на територіях ПЗФ.

Висновки. А отже *екологічний туризм* – це вид туризму на території природно-заповідного фонду, де можливі всі види туризму, що не завдають шкоди природному середовищу, враховуючи екологічне навантаження, спрямований на еколого-просвітницьку діяльність, природоохоронну, з гармонізацією з місцевим населенням і поліпшення добробуту регіону. Найбільш оптимальними територіями для розвитку екологічного туризму є національні природні парки.

Україна активно включилась до процесу розвитку міжнародного екотуризму, в зв’язку з чим важливе значення має формування на її території міждержавних природно-охоронних об’єктів. На сьогоднішньому етапі важливу роль для розвитку екотуризму в Україні відіграють національні природні парки, регіональні ландшафтні парки та біосферні заповідники.

Література. 1. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: Сучасні концепції менеджменту і маркетингу. Навчальний посібник.–2-ге вид., перероб. і доп. – К.: „Альтерпрес”, 2004. – 192 с., іл. 2. Мусієнко М.М., Серебряков В.В., Брайон О.В. Екологія. Охорона природи: Словник довідник. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2002. – 550с. 3. Русев І.Т. Основы экотуризма. – Одесса, 2004. – 291с. 4. Смаль В.В. Світовий досвід розвитку екологічного туризму // Український географічний журнал, 2003, №4. – с. 58-64. 5. Український радянський енциклопедичний словник: У 3 т. – 2-ге вид.– К.: УРЕ, 1986 – 1987. Т.1-3. 6. Храбовченко В.В. Экологический туризм: Учеб.-метод. Пособие. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 208 с. 7. Barbier,

E.B.(1987)"The concept of sustainable economic development", Environmental Conservation 14(2):101-109. 8. Clawson, M. and Knetsch, J.L.(1996) Economics of Outdoor Recreation, Baltimore: Johns Hopkins University Press. 9. Jansen-Verbeke, M. and Dietvorst, A. (1987) "Leisure, recreation, tourism:a geographic view on integration", Annals of Tourism Research 14(3):361-375. 10. Leiper, N.(1981)"Towards a cohesive curriculum in tourism: the case for a distinct discipline", Annals of Tourism Research 8(1):69-84. 11. Mitchell, L.S. (1984)"Tourism research in the United States: a geographical perspective", Geojournal 9(1): 5-15

УДК 911.3

О ВОЗРАСТАНИИ РОЛИ КОМЕРЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ РОССИИ

Чаплыгина О.Г.

*Курский государственный университет,
г. Курск, ул.Радищева,33, тел. 56-19-11 sysenkol@mail.ru*

В России в условиях формирования рыночной экономики имеет место возрождение коммерческой географии, как научного направления и учебной дисциплины.

Первые отечественные работы по коммерческой географии появились во второй половине XIX в., когда в России в условиях становления капиталистического рынка наметился быстрый рост промышленного и сельскохозяйственного производства, торговли, стали расширяться хозяйственные связи с другими государствами. В связи с этим возросла потребность в знаниях природно-географических особенностей страны, её рынка, путей и приемов торговли. Коммерческая география преподавалась в учебных заведениях коммерческого профиля. В XX веке интерес к коммерческой географии постепенно угас, так как развиваются страноведение, экономическая география. А после революции коммерческая география стала чужда советской школе. В современный период коммерческая география становится вновь востребованной.

Коммерческая география (как научное направление социально-экономической географии и учебная дисциплина) изучает территориальную организацию производства и рынка товаров и услуг, характер и особенности формирования внутригосударственных (межрегиональных) и внешних (международных) торгово-экономических связей. Её можно отнести к пограничным наукам, находящимися на стыке экономической и социальной географии и экономики.

К основным задачам коммерческой географии можно отнести следующие:

- исследование влияния различных социально-экономических факторов на территориальную организацию и функционирование производства и рынка товаров и услуг;
- обоснование границ региональных рынков (рыночных зон) тех или иных видов производимых товаров и товарных групп;
- выявление особенностей и тенденций формирования и функционирования отраслевых и региональных рынков России сравнительно с зарубежными государствами;
- изучение территориальной организации внутренней торговли, сферы услуг, финансово-банковской и инвестиционной деятельности;
- выявление современных тенденций в развитии мирового рынка, исследование содержания и форм международного торгово-экономического сотрудничества России с зарубежными странами.

Сегодня коммерческая география становится одним из важных и престижных направлений в подготовке специалистов экономического и географического профиля, она преподаётся в вузах и школах России.

Большой вклад в становление и развитие коммерческой географии России (как отрасли науки и учебной дисциплины) вносит Е.Л.Плисецкий (г. Москва).

Выводы. Таким образом, на современном этапе значение коммерческой географии возрастает, так как возникает потребность в проведении исследований, нацеленных на выявление особенностей и закономерностей пространственной организации рынка, в подготовке

специалистов для различных направлений, владеющих знаниями об условиях предпринимательской деятельности.

Литература. 1. Плисецкий Е.Л. *Коммерческая география России: Теоретические основы курса и методика обучения*. М.: Финансовая академия при Правительстве РФ, 2005. 2. Плисецкий Е.Л. *Коммерческая география России: Территориальная организация производства и рынка: учебное пособие/Е.Л.Плисецкий.-М.:КНОРУС, 2007. - 216 с.*

УДК 911.2+911.3:338.48+316.3+008

УСТРІЙ СУСПІЛЬСТВА ТА УСТРІЙ ЛАНДШАФТУ: АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ

Чорненька Н.В., Чорненький Я.Я.

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна, 96-47-44;

Екологічний політехнікум Львівського державного аграрного університету,

вул. Замарстинівська, 167, м. Львів, 79058, Україна, 59-24-61

Актуальність. Сучасне суспільство – складне утворення. Воно включає в себе чимало взаємопов'язаних соціальних систем і підсистем з певним набором соціальних явищ, які розглядаються з точки зору їх ролі в суспільстві.

На сучасному етапі розвитку суспільства постає потреба як регіонального, так і комплексного всебічного планування територій і обґрунтування системи природоохоронних і відновлювальних заходів у природних територіальних комплексах.

Викладення основного змісту дослідження. Для суспільства характерні як статика, так і динаміка. Статичною є структура з виокремленням основних підсистем та елементів. Серед них такі як „особистість”, „соціальна група”, „соціальна спільнота”, „соціальний клас” тощо. Однак, суспільство функціонує, розвивається, тобто динамічно змінюється. Відбувається соціальна трансформація, яка може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивом соціального руху може бути соціальна солідарність, рівновага, які при незначному відхиленні можуть перерости в соціальну напруженість і, навіть, патологію. Це, в свою чергу, призведе до змін у соціальному житті, соціальної трансформації та поступового соціального відтворення. Внаслідок таких процесів суспільство змінюється, набуває нового вигляду, збагачується досвідом. Утвердження соціальних характеристик кожного індивіда може відбуватися лише на базі соціальних відносин.

Соціальне життя передбачає взаємозалежність, взаємодію і потребу одне в одному людей, які є його носіями. Особистість виступає об'єктом життєвого процесу суспільства як окрема соціальна одиниця і як член тієї чи іншої групи. Соціальне життя забезпечує, з одного боку – збереження і розвиток соціального організму, а з другого – індивідуальне життя його членів. Соціальне життя характеризується ритмом, динамікою, інтенсивністю. Швидкість розвитку суспільства напряму пов'язана з темпами зміни середовища існування, тобто ландшафтів, руйнування їх цілісності. Ландшафтна цілісність є основою життєвого простору людського суспільства і всього органічного світу.

Між природою і суспільством існує тісний взаємозв'язок, вивчення сутності якого дозволяє зрозуміти механізм та закономірності функціонування цієї складної системи, що дає можливість прогнозування явищ та процесів, можливостей розумного, цілеспрямованого використання закономірностей природи у суспільній практиці. Закономірності природи використані й у ієрархічній побудові суспільства, його функціях.

Територіальною одиницею, в межах якої врівноважуються ступені взаємовпливу людини і середовища, виступає ландшафт. Ландшафтний комплекс є багатовимірним структурним елементом ландшафтної сфери, конкретна її ділянка. Ландшафт складається із ділянок нижчого рангу: місцевостей, урочищ, підурочищ, ланок, фацій. Внутрішні взаємозв'язки сприяють збереженню його цілісності. За цілісність ландшафтної системи відповідає її просторово-часова та структурно-функціональна організованість, генетико-еволюційна упорядкованість ландшафтоформуючих компонентів у просторі, яка на певному етапі еволюції трансфо-

рмується у генетико-морфологічну структуру. Власне генетико-морфологічна структура і є характерною ознакою ландшафту.

Ландшафт має власне місце в геопросторі, уявні горизонтальні і вертикальні межі, свій час утворення та історію розвитку, відносну стійкість індивідуальних рис. Складність структури ландшафтної системи полягає у різноманітності підпорядковано функціональних зв'язків у ній.

Як бачимо, ознаки побудови та функціонування ландшафту тотожні організації суспільства. Ландшафт як фокус взаємодії людини і природи концентрує якості, необхідні для саморозвитку людини.

У системі „людина – ландшафт” можна розглядати дві інтерпретації:

1) існування людини в ландшафті при одночасній віддаленості від нього; 2) існування людини як частини ландшафту.

Розглянемо ситуацію відчуженості людини від середовища первісного існування. Протягом останнього століття посилювалася гегемонія людини над природою, утворюючи між ними нездоланну прірву. У сучасному світі природі відведене місце ресурсної бази, що „умертвлює природу”. На перший план людина виводить функціональний аспект аналізу ландшафту, його властивостей, зв'язків та можливостей. Зростаючі потреби людини, неконтрольоване, нерациональне використання природних багатств, неналежна оцінка та недосконалий прогноз призводять до виснаження природних комплексів, до антропогенних змін, часом незворотних.

Набутий суспільством досвід природокористування в ландшафтах того чи іншого регіону може бути як позитивний, так і негативний. Позитивним використанням ландшафту вважається тоді, коли людина використовує його з урахуванням ресурсівідтворюючих можливостей. При цьому ландшафт повинен розглядатися не покомпонентно, а як збалансована система, оскільки генезис і розвиток ландшафту обумовлюється інтегральним взаємовпливом на один компонент усіх інших та їх взаємодією одночасно.

Будь-яка зміна в функціонуванні ландшафту найкраще може бути зафіксована на локальному рівні. І такі локальні зміни помічаються, в першу чергу, місцевим населенням, яке знає свою етнічну територію та пропагує традиційне природокористування на ній. Така взаємодія є результатом багатовікової коеволюції і взаємоадаптації. Недарма деградація ландшафту та етнічний занепад є взаємопов'язаними процесами.

Постійно зростаюча нестача природного змушує згадати, що людина не тільки „вінець природи”, а й жива істота, яка підпорядкована законам природи і мусить жити у злагоді та тісному зв'язку з нею, що і є другою інтерпретацією системи „людина – ландшафт”. Людина „вбудована” в навколишнє середовище, вона є частиною ландшафту. Наявність єдиного початку в людині та природі дозволяє відчувати спорідненість та взаємозбереження між ними. Людина запозичає у природи багато ідей та втілює їх у життя у різних сферах діяльності. Людина навчилася використовувати компоненти ландшафту (кліматичні, гідрологічні характеристики, рослинний та тваринний світ), його естетику. Естетичні характеристики ландшафту змінюються в часі залежно від інтенсивності антропогенних впливів, а ціннісні орієнтири у сприйнятті ландшафту змінюються з розвитком суспільства. Нині, коли середовище людської життєдіяльності все більше стає штучним, „окультурюються”, урбанізуються ландшафти, все більшої ідеалізації зазнаватиме краса дикої природи, тобто природний антропогенно незмінений ландшафт.

Людині, як і іншим біоорганізмам, вижити дуже важко чи взагалі неможливо без чистого повітря, якісної води, незабруднених ґрунтів (не отруєних продуктами техногенезу).

Суб'єктивним показником задоволення людини навколишнім середовищем є якість життя. Якість життя можна розглядати як сукупність природних і соціальних умов, відповідність середовища життя потребам людини, що інтегрально відображається середньою тривалістю життя, станом здоров'я, соціально-психологічним установкам особистості.

На перший погляд, людина має більший вплив на природу ніж природа на людину. Хоча, якщо розглянути проблему глибше, досконаліше, то розуміємо, що ми повністю залежимо від природи, оскільки саме природа є єдиним живильним середовищем людського духу, етнічного менталітету. Адже, саме самоусвідомлення спільності культури, релігії, кровної спорі-

дженості відмежовує одну спільноту від іншої. А ландшафти – це та територія, за якою відбувається етнічна ідентифікація людини. Визначаючи суть етносу з допомогою соціобіологічного підходу, розглядаємо його як живу систему, що працює на біохімічній енергії довкілля. Надлишок енергії приводить до активізації етнічної системи, а дефіцит – до згасання її життєвих функцій і розпаду. Тільки етнічна спільнота, утворена на культурно-історичних та духовно-регулятивних засадах, здатна дбати про територію проживання. Тільки та людина не зможе вирубати сад, яка разом із ним виросла. Чим досконалішою буде культура суспільства, тим більше можливостей буде мати ландшафт для саморозвитку.

Висновки. Географічне середовище лише закладає певні передумови, можливості, а вже варіанти розвитку визначають соціальні чинники. Тому в інтересах суспільства не загострювати проблеми взаємодії людини і природного середовища, а розглядати людину як компонент, довершуючий природу, адже природне середовище – сфера нашого життя.

СЕКЦІЯ 2.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 911.3:621.396.2 (477)

СУЧАСНА ГЕОГРАФІЯ МОБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ УКРАЇНИ

Безуглий В.В.

*Дніпропетровськ, Дніпропетровський національний університет
7448265, Bezugly-1972@mail.ru*

Актуальність. З розвитком новітніх технологій стали розширюватися й різні сфери життєдіяльності людини. Збільшилися об'єми виробництва, підвищився економічний рівень країни і згодом населення України відчуло потребу у вільному спілкуванні. Тобто економічні та соціальні можливості країни сприяють новому рівню спілкування населення, який надає більше можливостей. Саме цим вимогам і відповідає сучасний мобільний зв'язок.

Викладення основного змісту дослідження. Історія становлення мобільного зв'язку в Україні бере початок з 1992 р., коли була заснована українсько-нідерландсько-датсько-німецька компанія “УМС” (“Український мобільний зв'язок”). Згодом у 1994 р. була заснована компанія “Київстар GSM”, а у квітні 1996 р. у Донецьку фірмою “Цифровий стільниковий зв'язок України” (DCC) було здано в експлуатацію мережу, засновану на специфікаціях D-AMPS. Нині вона залишається єдиною компанією в Україні, що використовує цей американський стандарт. 6 грудня 1996 р. українсько-німецьке підприємство “Golden Telecom GSM” розгорнула на території країни систему GSM-1800. З 1 жовтня 1998 р. почав надавати послуги стільникового зв'язку в стандарті GSM-900 порівнянню молодий оператор “Українські радіосистеми” (“Wellcom”). У серпні 2003 р. з'явився новий оператор – “Джинс” (дітище російської (“МТС”) та української (“УМС”) компаній). 1 вересня 2004 р. компанія “Київстар” запропонувала новий проект “DJUCE” – високотехнологічну міжнародну молодіжну концепцію мобільного зв'язку. У 2004 р. на українському мобільному ринку з'явилися два нові оператори – “Mobi” і “Life”. І цей процес триває.

У 2006 р. на мобільному просторі України працюють 10 операторів мобільного зв'язку: “УМС”, “Київстар GSM”, “DCC”, “WellCOM”, “Джинс”, “DJUCE”, “Life”, “Голден Телеком”, “Privat-Vobile”, “Beelain”.

Загальна кількість активних абонентів мобільного зв'язку постійно збільшується і на початок 2006 р. становила вже близько 16 млн. І якщо останнім часом у Західній Європі і США цей процес йде сповільненими темпами, то в Україні, навпаки, він переживає справжній бум. Чималою мірою цьому сприяло зниження вартості обслуговування клієнтів і поява вигідних пропозицій із передплатним пакетом послуг.

Розглянемо основний географічний розподіл та динаміку розвитку провідних мобільних операторів в Україні.

“УМС”. Оператор мобільного зв'язку “УМС” був заснований першим в Україні у 1992 р. компаніями “Укртелеком” (Україна), TDC Tele Danmark (Данія), Royal KPN N.V. (Нідерланди) і Deutsche Telekom (Німеччина).

У листопаді 1998 р. діяльність компанії відзначилася тим, що кількість користувачів стільникового зв'язку компанії “УМС” сягнула першої рекордної позначки у 100 тис. абонентів. Згодом “УМС” першою надала українському користувачу послугу передплатеного зв'язку SIM-SIM.

У 2000 р. максимальна кількість абонентів спостерігалась у Київській, Дніпропетровській та Харківській областях, мінімальна – у Івано-Франківській, Закарпатській і Тернопільській областях. Січень 2002 р. позначився тим, що компанія “УМС” увійшла до Нового року з 1 млн. абонентів, а на кінець 2003 р. кількість абонентів збільшилася до 2 млн. Області з максимальною кількістю абонентів у цей період – Київська, Дніпропетровська, Харківська, Запорізька, мінімальні показники спостерігалися у Тернопільській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській та Чернівецькій областях.

Наприкінці 2005 р. загальна кількість абонентів компанії “UMC” становила близько 10 млн. осіб, хоча активних абонентів налічувалось набагато менше – 4,48 млн. осіб. Області з мінімальною і максимальною кількістю абонентів не змінилися з 2003 р. і лідерами залишаються Київська (526 тис.), Дніпропетровська (495 тис.), Харківська (460 тис.) і Запорізька (436 тис.) області. Спостерігається велике покриття території України – мережа GSM охоплює до 87% площі країни, де мешкає 93% населення, 6 тис. км автомобільних доріг. Роумінг для абонентів мережі GSM забезпечено у 113 країнах світу у мережах 248 операторів.

“Київстар GSM”. Головним інвестором заснування компанії “Київстар GSM” у 1994 р. виступила норвезька компанія “Telenor”, а також українські компанії “Сторм” і “Омега”. Комерційна експлуатація мережі мобільного зв'язку “Київстар GSM” була започаткована у грудні 1997 р.

Кількість абонентів компанії на початок 2003 р. перевищила 2 млн. осіб, у 2006 р. вона становила вже 16,5 млн. (активних – 7,82 млн.). Своєю мережею “Київстар” охоплює всі великі і малі міста, більше 28 тис. сільських населених пунктів, всі основні національні та регіональні траси, більшість морських і річкових узбережжя країни. Вважається, що цією мережею вкрито 99% обжитої території.

Області, які мають максимальні та мінімальні показники кількості активних абонентів аналогічні з оператором “UMC”, зокрема, максимальна кількість абонентів – у Київській (595 тис.), Дніпропетровській (490 тис.), Харківській (445 тис.) областях, мінімальна – у Івано-Франківській, Закарпатській і Тернопільській областях. Причиною такого співпадання є те, що максимальні показники чисельності абонентів спостерігаються саме у промислово розвинених регіонах з великою кількістю населення. Роумінг для абонентів мережі GSM забезпечено 5 на континентах в 109 країнах світу.

“DCC”. Компанія “DCC” або “Цифровий стільниковий зв'язок України” була заснована у 1995 р. у Донецьку. Мережа “DCC” побудована на базі американського цифрового стандарту D-AMPS. Якщо наприкінці 1996 р. налічувалось понад 2 тис. абонентів, то у 2005 р. – вже 85 тис. Зона покриття з часів створення оператора й дотепер залишилась практично незмінною і охоплює Київську, Дніпропетровську, Харківську, Донецьку, Луганську, Запорізьку, Одеську області, а також Республіку Крим. Роумінг для абонентів забезпечено у 58 країнах світу і більш ніж у 350 містах країн СНД.

“WellCOM”. Акціонерне товариство “Українські радіосистеми” (торгова марка “WellCOM”) було створене у 1995 р. У 1998 р. її основним партнером та акціонером стала південнокорейська корпорація “Daewoo”. На початок 2003 р. абонентами оператора були 37 тис. осіб, а на середину 2006 р. їх кількість збільшилася до 415 тис. осіб. До 2004 р. послуги мобільного зв'язку компанія “WellCOM” надавала лише у Київській області, нині зона покриття охоплює 150 населених пунктів, у тому числі всі обласні центри, регіональні промислові центри, курортні міста і селища, транспортні вузли і ряд основних магістралей. Роумінг становить із більш ніж 58 країнами світу.

“Джинс”. Мобільний оператор “Джинс” (Jeans) – це “віртуальний” оператор, що був створений компаніями “МТС” і “UMC” у серпні 2003 р. “Джинс” є одним із наймолодших і дуже перспективних операторів. Так, якщо на початку 2003 р. кількість активних абонентів становила понад 200 тис., то на початку 2006 р. – оцінюється вже у 2,88 млн. Зона покриття надана у користування компанією “UMC” і охоплює всі області України. Мережею GSM покрито 375 населених пунктів, вона охоплює 43% території України.

“DJUICE”. 1 вересня 2004 р. компанія “Київстар” започаткувала новий проект “DJUICE” – високотехнологічну міжнародну молодіжну концепцію мобільного зв'язку. Зона покриття цього оператора повністю співпадає з зоною покриття “Київстар GSM”, так як “DJUICE” був створений за сприянням цього оператора і користується його технологіями, одна з яких – розвинена і велика зона покриття. Загальна кількість абонентів у 2006 р. становила 6,82 млн. осіб. Роумінг для абонентів мережі GSM забезпечений на 5 континентах у 109 країнах світу.

“Life”. Оператор “Life” був створений ТОВ “Астеліт” 2 вересня 2002 р. На український ринок мобільного зв'язку ТОВ “Астеліт” вийшло під торговою маркою “Life” наприкінці 2004 р. Цей молодий оператор розвивається дуже швидкими темпами. За кілька років діяльності на українському ринку компанія покрила територію, на якій мешкає 83% українського

населення. Нині мережа “Life” покриває всі міста з населенням більше 50 тис. осіб і близько 2 тис. населених пунктів, а також всі великі автомагістралі країни. Кількість абонентів постійно збільшується і на 2006 р. вона становила близько 4,8 млн.

Проведена класифікація областей України за ступенем насиченості їх мобільним зв'язком, що дозволило виділити 3 групи областей, а саме:

– *області з мінімальним ступенем насиченості мобільним зв'язком* (0–2,5 тис. мобільних абонентів на 10 000 жителів). Належать дві області – Донецька і Львівська;

– *області з середнім ступенем насиченості мобільним зв'язком* (2,5–5,0 тис. мобільних абонентів на 10 000 жителів). Належать 17 областей, зокрема АР Крим, Дніпропетровська, Одеська, Київська, Харківська, Луганська, Закарпатська, Рівненська, Сумська, Тернопільська та ін.;

– *області з максимальним ступенем насиченості мобільним зв'язком* (більше 5,0 тис. мобільних абонентів на 10 000 жителів). Належать 6 областей – Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Волинська, Чернігівська та Чернівецька області.

Ці дані свідчать, що кількість абонентів в області не завжди впливає на показники насиченості мобільним зв'язком, важливу роль тут відіграє співвідношення кількості населення та абонентів мобільного зв'язку.

Висновки. В цілому, мобільний зв'язок відіграє важливу роль у життєдіяльності людини. Це галузь, що дуже бурхливо розвивається на українському просторі. І основними перспективами її розвитку є розширення зони покриття, яка у майбутньому повинна охоплювати майже всю територію України і за рахунок цього – придбання нових абонентів.

УДК 911.3

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА ДЕПРЕСИВНОГО РЕГІОНУ

Ванда І. В.

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Дорошенка, 41, м. Львів 79000 Україна*

Актуальність. Депресивні регіони стали об'єктом наукових досліджень в Україні у 90-х рр. ХХ ст. Водночас це поняття ввійшло у обіг представників адміністративно-управлінської сфери. Стимулювання розвитку депресивних територій є одним з п'яти напрямків діяльності реалізації державної регіональної політики України [3], що має створити умови для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, підвищення ефективності використання потенціалу регіонів.

Викладення основного змісту дослідження. Виділяється три головні варіанти санації депресивних регіонів [4]: *тимчасова консервація* (заходи зовнішньої щодо даної території підтримки перешкоджають подальшій деструкції, не усуваючи її причин); *реструктуризація* (трансформація економічного потенціалу, соціальне розвантаження території, усунення причин екологічних катастроф тощо); *тотальна санація* (повне виведення господарських об'єктів, переселення жителів, наприклад, при аварії на Чорнобильській АЕС). Оптимальним варіантом є реструктуризація, оскільки відбувається реальний соціально-економічний розвиток.

Політичні зміни на поч. 1990-х рр. означали й економічну трансформацію. Проблеми пристосування до ринкової економіки дуже гостро проявилися у монопромислових районах. В Україні та сусідніх державах, умовах планової економіки, вони мали загальнодержавну спеціалізацію, тому і привілейоване становище. Трансформаційні процеси виявили їхні вузькі місця. Великі монопромислові центри, завдяки концентрації виробництва та зайнятості, могли знизити виробничі затрати, але зазнавали змін економічної кон'юнктури [1]. Такі регіони в першу чергу поповнювали групу депресивних, зокрема сірковидобувний район Тарнобжегу, район розвитку ВПК у Мельці (Польща) та ін.

У Львівській області типовим таким регіоном є Яворівщина. Особливо кризовий стан охопив м. Новояворівськ (27 тис. жителів), містоформуючою галуззю якого був сірководобуток. Підприємство “Сірка” функціонувало планово-збитково, з енергомістким виробничим процесом. На підприємстві у 1986 р. працювало понад 12 тис. осіб, у 1997 р. – 2 тис. працівників. Обсяг виробництва сірки значно скоротився через відмову споживачів від держзамовлення на сірку, імпорт дешевої сірки з Росії і Казахстану, постійне зростання ціни на енергоносії, підвищення собівартості виробництва сірки, припинення поставок апатитового концентрату та ін. У зв’язку з падінням попиту на природну сірку, низьку світову ціну і високу собівартість яворівської сірки, почалось згортання виробництва і скорочення працівників.

Кардинальні дії щодо реструктуризації підприємства розпочалися у 1999 р., після встановлення спеціального режиму економічної діяльності. З метою залучення інвестицій для створення нових робочих місць та забезпечення працевлаштування працівників ЯДГХП “Сірка”, перепрофілювання вільних виробничих потужностей, створення умов для відновлення земель, порушених техногенним впливом гірничо-хімічного виробництва, активізації підприємницької діяльності, збільшення обсягів виробництва товарів та послуг, поставок на внутрішній та зовнішній ринки високоякісної конкурентоспроможної продукції та послуг, впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання та розвитку інфраструктури; розвитку експедиційно-складської, транспортно-сервісної та виробничої сфер на території автопорту “Краковець” у межах Яворівського району Львівської обл., за винятком територій військового полігону та військових частин, була створена спеціальна економічна зона (СЕЗ) “Яворів” [2].

Пільговий режим економічної діяльності зумовив активізацію використання внутрішнього потенціалу району, зокрема вільних виробничих площ та інфраструктури ЯДГХП “Сірка” та інших чинників: географічного положення, просторового ресурсу, трудових ресурсів, і вплинув на економічне зростання останніх років та зміну структури господарства. Адміністрацією з 1999 р. затверджено 139 інвестиційних проектів, станом на 01.01.2006 р. зареєстровано 90 суб’єктів СЕЗ „Яворів”. В стадії реалізації знаходиться 72 проектів), з них іноземних на суму 22,8 млн. дол. США (27,4 % залучених інвестицій). проекти, кошторисною вартістю 205,6 млн. дол. США. Ними передбачається створити 7,6 тис. нових та зберегти 1,2 тис. робочих місць. З початку запровадження спеціального режиму за рахунок реалізації інвестиційних проектів суб’єктами господарювання залучено інвестицій на суму еквівалентну 83,4 млрд. дол. США (або 33,5% від загальної кошторисної вартості

Ознакою реструктуризації господарства є галузева структура вкладених інвестицій, оновлена структура промисловості та експорту продукції району. Найбільше залучених інвестицій припадає на хімічне виробництво, харчову промисловість і переробку сільськогосподарської продукції, виробництво деревини та виробів з деревини, целюлозно-паперову промисловість; видавничу справу. Якщо до 1999 р. у структурі промисловості переважала гірничо-хімічна добувна галузь, то 2006 р. її частка становила 6%. У обробній промисловості провідне місце має хімічна та нафтохімічна – 40%, обробка металу, машинобудування. У структурі експорту основну частку забезпечують проекти з виробництва гумових та пластмасових виробів, оброблення металу, текстильної промисловості та пошиття одягу (по 22 – 23% кожне). Із скороченням сірчаного виробництва вивільнилась потужна виробнича інфраструктура, вартістю основних фондів 900 млн. грн. Зараз на території ЯДГХП “Сірка” розміщено 17 підприємств, на яких працевлаштовано понад 1200 осіб; використовується 55% інфраструктури.

Динаміка результатів діяльності СЕЗ свідчить: призупинення дії пільгового податкового режиму (2005 р.) зумовило сповільнення темпів залучення інвестицій та створення нових робочих місць. Було скасовано 14 інвестиційних проектів кошторисною вартістю 13,1 млн. дол. США, з них 13 – у зв’язку з невиконанням інвестиційних зобов’язань, і лише один за ініціативою інвестора. Позитивні тенденції соціально-економічного розвитку зберігаються: за 2005 р. було вироблено продукції на 23% більше, ніж 2004 р. (по Львівській обл. спад –6,8%). Надходження до бюджету склали 128,8% до 2004 р. Інвестиції в основний капітал зросли в 2,2 рази. Активізувалося підприємництво: функціонує понад 4000 суб’єктів малого підприємни-

цтва, у яких працює 16,8% зайнятих. 76% підприємств працювали прибутково (у 2004 р. – 64%, у 2002 р. – 46%). Створено 2862 робочих місця. Середньомісячна заробітна плата зросла на 61%.

Виділяється низка суспільно-географічних проблем реструктуризації господарства депресивного регіону, що є загальними, але проявляються і в конкретному прикладі: 1) обмежене залучення інвестицій, зокрема у галузі, які не визначено пріоритетним для реструктуризації: у Яворівському районі проблема проявляється у недостатніх обсягах вкладень у сільське господарство та інфраструктуру; 2) недосягнення комплексності господарства – оскільки першочерговим є подолання монофункціональної спеціалізації регіону для запобігання повторної депресивності, то підприємства створюються на базі диверсифікації потужностей великого підприємства; нові підприємства створюються з позицій прибутковості, а не комплексності господарства регіону: у досліджуваному випадку вагому роль має різниця у вартості оплати праці в Україні та Польщі, що перевищує видатки на створення таких же підприємств у сусідній країні; 3) нерівномірність використання потенціалу регіону: головними факторами розвитку Яворівщини є й надалі наявні мінерально-сировинні і трудові ресурси, аспект прикордонного положення, тоді як рекреаційний потенціал та приміське положення не задіяні у організованій формі; 4) більшість проєктів зорієнтовані на надання послуг і виробництво товарів у обсягах, що значно перевищують потреби району; тобто надалі розвивається спеціалізація переважно загальнодержавного масштабу: орієнтація на використання одного природного ресурсу, проте вже не одним великим, а кількома середніми підприємствами; недостатньо розвинуті виробництва, які повинні бути присутні у будь-якому районі: сільське господарство, харчова промисловість, будівельна індустрія; 5) впровадження нових технологій та інновацій, а не імпорт застарілих виробництв з розвинених країн; 6) екологічна безпека регіону, пов'язана із активізацією економіки; незаперечним є факт впровадження енергозберігаючих технологій, що зумовлено економічною вигідністю, проте існують певні екологічні аспекти, які в Україні поки ще не регулюються. Зокрема, у Європейському Союзі з вересня 2006 р. вступила в дію директива, що обмежує регенерацію та утилізацію стартерів та акумуляторів на своїх теренах. Зважаючи на безпосереднє сусідство Яворівщини з Польщею, проходження траси загальноєвропейського значення, наявність митного переходу та запуск підприємства належної спеціалізації можна очікувати потоку використаних стартерів та акумуляторів на територію регіону, що не сприятиме екологічній безпеці.

Висновки. При реструктуризації господарства депресивних регіонів особливо інтенсивно проявляються галузеві зміни, зокрема диверсифікація великих підприємств. Впровадження трансформаційних зрушень повинно узгоджуватися із завданням досягнення збалансованого розвитку регіону.

Література. 1. Блендовскі М. Реструктуризація занепадаючої галузі промисловості шляхом встановлення спеціальної економічної зони на прикладі СЕЗ в Мельці / Економічні есе. – Випуск 18. Спеціальні економічні зони Польщі: досвід інтеграції. – 2004. – С. 53 – 60. 2. Закон України “Про спеціальну економічну зону “Яворів” // www.rada.gov.ua 3. Концепція державної регіональної політики України // www.rada.gov.ua 4. Лексин В.Н., Швецов А.Н. Приоритеты региональной политики. Депрессивные территории и механизмы их санации // Рос. эконом. журнал. – 1995. – №1. – С. 31 – 39.

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРОЕКТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ГЕОТЕХСИСТЕМ В УКРАЇНІ

Гавриленко О.П.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет,
кафедра фізичної географії та геоєкології.*

м. Київ, 03022, Київ, ДСП-680, проспект Глушкова, 2, тел. (044) 521-32-09.

E-mail: olena_gavrylenko@online.com.ua

Однією з найголовніших специфічних рис геотехсистем сільськогосподарського призначення є те, що при їх проектуванні в кожному конкретному регіоні створюватися повинен не простий набір угідь, а складна система з сільськогосподарських угідь, інфраструктури, сільських поселень, лісів та інших ділянок несільськогосподарської рослинності, яка взаємодіє з іншими типами геотехсистем і потребує догляду та управління. Урахування цієї специфіки здійснюється, по-перше, через оптимізацію територіальної структури сільськогосподарських геотехсистем (ГТС); по-друге, через підтримку їхнього оптимального геоєкологічного різноманіття; по-третє, через підтримку здорового середовища для існування людини.

Оптимізація територіальної структури (в геоєкологічному розумінні) досягається раціональним використанням природних ресурсів, з урахуванням форми, розмірів і контрастності ландшафтів, а також місцезнаходження сільськогосподарських ГТС відносно сусідніх з ними. Наприклад, дуже вигідні параметри площ для сільськогосподарського виробництва можуть відходити на задній план в тих випадках, якщо йдеться про площі, віддалені від центрів виробництва, населених пунктів, споживачів та ін.

Враховуючи “взаємопроникність” геотехсистем різного функціонального призначення (сільськогосподарського, лісгосподарського, водогосподарського, транспортного тощо), слід, у рамках покращання територіальної організації, враховувати також і відстань між сусідніми геотехсистемами. Ігнорування цього може призвести до небажаних наслідків. Так, ліквідація дрібних населених пунктів та розорювання частини польових доріг має на меті концентрацію виробництва та розширення площі сільськогосподарських угідь. Але в умовах пересіченого рельєфу частина угідь може опинитися недоступною та випасти з виробництва; таким чином наслідки стають протилежними бажаним.

При формуванні “складної просторово-часової системи” важливо підтримувати в ній оптимальне геоєкологічне різноманіття [1, 4]. Оскільки ГТС сільськогосподарського призначення є геосистемами з меншим геоєкологічним різноманіттям, ніж природні, їх стійкість до зовнішніх впливів знижується. Монокультурність сільськогосподарських угідь сприяє швидкому розповсюдженню шкідників і хвороб на значних площах, що може призвести до повної втрати врожаю та зараження сусідніх геосистем.

Достатньо дієвими способами “ускладнення” системи для підвищення її стійкості можуть бути такі: використання сівозмін, введення на сусідніх угіддях сівозмін з різними ротаційними циклами, формування мозаїчної структури угідь, вирощування в межах одного угіддя декількох культур та ін. [6]. Ці заходи перешкоджають руйнуванню структури ґрунту, розвитку бур'янів, розповсюдженню шкідників, хвороб тощо. Але їх недостатньо для підтримки оптимального геоєкологічного різноманіття, оскільки залишається ймовірність таких небажаних змін, як посилення ерозійних, дефляційних та гравітаційних процесів, зниження рівня ґрунтових вод, посилення вітрів, зниження відносної вологості повітря та ін.

Для того, щоб підвищити геоєкологічне різноманіття сільськогосподарських ГТС, принципово необхідно включати в них ділянки лісових, лучних, водних, болотних та інших ландшафтів. Але мало просто включити ці ділянки у склад сільськогосподарських ГТС, необхідно ще й забезпечити їх необхідний, оптимальний відсоток. Для забезпечення оптимального геоєкологічного різноманіття в межах окремого господарства існує методика, яка передбачає визначення різноманіття ГТС сільськогосподарського призначення та складності при-

родних ландшафтів. Співвідношення між ними і є критерієм визначення оптимального геоекологічного різноманіття [2, 5]. Забезпечуючи певний ступінь різноманіття, необхідно пам'ятати, що найбільш підлеглими негативним антропогенним процесам (ерозії, мінералізації гумусу тощо) є геотехсистеми як з найбільш складною, так і простою структурою природних ландшафтів.

Необхідність підтримування здорового середовища для існування людини передбачає забезпечення комфортних умов для житла, роботи і відпочинку. Це досягається шляхом запобігання таким небажаним для людини наслідкам, як підтоплення населених пунктів, розвиток дискомфортних мікрокліматичних умов, збільшення чисельності шкідливих видів комах і тварин, підвищення ймовірності захворювань тощо. Забезпечення естетичної цінності сільськогосподарських ГТС досягається шляхом формування достатньо різноманітної у візуальному відношенні систем.

Крім цього, якщо дотримуватися принципу превентивності (профілактичності) природоохоронних заходів [3], дуже важливо запобігати забрудненню даних геотехсистем їхніми власними забруднювачами, такими як різні хімікати (добрива, пестициди, гербіциди тощо), паливо, мастильні оливи, відходи тваринницьких ферм, тобто речовинами, не властивими природним ландшафтам або внесеними у кількостях, які значно перевищують їх природний вміст. Негативні наслідки також пов'язані з недиференційованим внесенням і накопиченням залишкової кількості хімікатів у ґрунт. При цьому навіть добрива можуть стати токсичними забруднювачами, наприклад, мікродобрива, які містять алюміній, магній, що можуть накопичуватися в рослинах і таким чином ставати небезпечними для людини. Особливо небезпечними є ті хімікати, які здатні легко мігрувати і накопичуватися у зростаючих кількостях в кожній ланці ланцюгу: ґрунт – вода – рослини – тварини – продукти харчування – людина.

Хімікати можуть забруднювати і сусідні геотехсистеми в результаті переносу їх водними та повітряними потоками; можуть вони впливати і на людину – через питну воду та вдихання забрудненого повітря. Важливим засобом контролю за запобіганням забрудненню хімікатами є встановлення їх гранично припустимих концентрацій в різних середовищах (ґрунті, воді, повітрі), які можуть розглядатися у двох аспектах [5]: агрономічному (ґрунт стає токсичним для рослин і мікроорганізмів) та антропоєкологічному (шкідливі для людини концентрації). Найефективнішим засобом боротьби із забрудненням хімікатами є ліквідація джерел забруднення, тобто розробка більш вибіркового, менш токсичних хімікатів, які швидко розпадаються, та сполучення їх з біологічними засобами захисту.

Іншим джерелом забруднення сільськогосподарських ГТС є тваринницькі комплекси, де в ролі забруднювачів виступають відходи життєдіяльності тварин, а також вода, що йде на миття та приготування гнійної рідини. Відходи тваринницьких комплексів багаті на такі речовини, як азот, фосфор, калій, завдяки чому вони є цінними добривами. Але часто вони з добрив перетворюються на забруднювачі, якщо відбувається перевищення норм їх внесення. Це досить реально в умовах спеціалізації сільськогосподарського виробництва в тваринницьких районах, де відмічається нестача землеробських площ. В результаті виникає необхідність їхнього складування, що сприяє розповсюдженню забруднювачів водними та повітряними потоками на значні відстані. Наприклад, водою можуть насичуватися аміаком на відстані до трьох кілометрів від джерел забруднення.

Найпростішим способом запобігання даному типу забруднення є комплексний розвиток тваринницьких ферм та землеробських площ з метою повної утилізації відходів. Але це не завжди можливо, оскільки йдеться про збільшення площі полів у тих регіонах, де це неефективно, та скорочення поголів'я тварин там, де це найбільш вигідно. Тому більш реальним є підхід до тваринницьких комплексів як до джерел забруднення промислового типу, де обов'язково передбачено будівництво очисних споруд, а при виборі місцеположення для цих комплексів необхідно враховувати: основні напрямки вітрів, потоки підземних і надземних вод, розташування відносно відкритих водойм та інших типів природно-технічних геосистем, і в першу чергу населених пунктів. Також дуже важливо передбачати створення навколо тваринницьких комплексів санітарно-захисних зон.

Розміщення ГТС сільськогосподарського призначення повинно бути територіально диференційованим [3]. Це означає ефективне використання природних умов та раціональне ро-

зміщення сільськогосподарських ГТС з метою запобігання негативним впливам з боку сусідніх. Окрім природної неоднорідності території, необхідно враховувати ще й антропогенно-техногенну неоднорідність, яка проявляється у розташуванні сільськогосподарських ГТС відносно сусідніх. Вплив останніх виражається в забрудненні викидами геотехсистем промислового, транспортного, селітебного та іншого призначення. Навіть такі “нейтральні” ГТС, як лісогосподарські, можуть надавати небажаних впливів, якщо в них застосовуються хімікати.

Отже, мало розорати поля, насадити сади, створити пасовища. Без підтримуючих заходів геотехсистеми швидко загублять властивості, які обумовлюють їхню сільськогосподарську цінність. Необхідно постійне відтворення і покращання природних властивостей ландшафтів, що досягається механічною обробкою ґрунту, використанням добрив та інших хімікатів, меліораціями, відповідним підбором культур, розумним використанням техніки, визначенням допустимого навантаження при випасі, а також оптимальними розмірами конкретних угідь.

Оптимальний режим функціонування сільськогосподарських ГТС визначається з метою відтворення і покращання природних властивостей ландшафтів при одночасному обмеженні та запобіганні негативним процесам, таким як ерозія, дефляція, зсуви, погіршення фізико-хімічних властивостей ґрунтів, гідрологічного режиму, мікрокліматичних умов та ін. Неможливо знайти один оптимальний режим функціонування для будь-якої сільськогосподарської ГТС, оскільки існує багато оптимальних режимів для конкретних геотехсистем. Для того, щоб стати оптимальними, всі ці режими повинні коректуватися для кожного конкретного регіону, конкретної геотехсистеми, з урахуванням неповторності природних ландшафтів у кожний момент часу. Уточнення типових режимів повинно проводитись з урахуванням ієрархічності самих природних ландшафтів та різної значимості різних природних компонентів.

Геотехнічні системи сільськогосподарського призначення є найбільш розповсюдженими у більшості регіонів України; часто вони навіть є фоном, в межах якого формуються всі інші геотехсистеми. Звідси й витікає їх значимість у впливі на інші геотехсистеми та формуванні оптимальної структури біосфери в цілому. Урахування шляхів оптимізації за цих умов стає найважливішим фактором при розташуванні даних геотехсистем.

Література. 1. Александрова Т.Д., Долгушин И.Ю., Лебедева Н.Я. и др. *Геоэкологические основы проектирования оптимальных природно-технических систем // География – управлению природопользованием.* – М., 1986, с.70-84. 2. *Геоэкологические подходы к проектированию природно-технических геосистем.* – М., 1985. – 161 с. 3. *Геоэкологические принципы проектирования природно-технических систем.* – М.: ИГАН СССР, 1987. – 184 с. 4. *Геоэкологические основы территориального проектирования и планирования.* – М.: Наука, 1989. – 226 с. 5. *Экологическая оптимизация агроландшафта.* – М.: Наука, 1987. 240 с. 6. V. Voloshyn, O. Shyshchenko, Yr. Melnytchuk, I. Tkatch *Some aspects of agriculture intensification in the conditions of anthropogenic transformation of the Ukrainian landscapes//Comparisons of landscape pattern dynamics in European Rural areas. 1991 UNESCO seminars.* – 1992. – P. 34–41.

УДК 332.135:339.923:339.94

НОВІ МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ В АСПЕКТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Галяс В. І.

Волинський державний університет імені Лесі Українки, факультет міжнародних відносин
м. Луцьк; e-mail: etna@utel.net.ua

Актуальність. Розширення Європейського Союзу, внаслідок якого на сьогоднішній день він нараховує 27 країн-членів, призвело до історичних змін політичних, географічних та економічних умов для України та Євросоюзу. Сьогодні Європейський Союз та Україна мають спільний кордон і як безпосередні сусіди посилюють свою політичну та економічну взаємопов'язаність. Розширення дає можливість для України та Європейського Союзу розвивати якомога тісніші відносини, що виходять поза рамки співробітництва до поступової економічної інтеграції та поглиблення політичного співробітництва. Для попередження появи нових

розподільчих ліній між розширеним ЄС та його сусідами, а також для забезпечення процвітання, стабільності та безпеки, сприяння зміцненню подальшого стратегічного партнерства між країнами, які межують з ЄС по сухопутному чи морському кордонах була запроваджена в 2004 році Європейська політика сусідства.

Викладення основного змісту дослідження. Починаючи з 2007 року фінансова підтримка країн-сусідів ЄС буде проводитись через спеціально встановлений Європейський Інструмент Партнерства і Сусідства (ЄІПС). ЄІПС має на меті підтримувати розвиток країн-сусідів, наближення їх політики та законодавства до норм ЄС, принести істотне покращення в здатності ЄС підтримувати транскордонне співробітництво вздовж зовнішніх кордонів ЄС [1].

ЄІПС надає нові можливості для розвитку та трансформації простору українського прикордоння. Прикордонні регіони України зможуть ефективніше використовувати кошти в межах ЄІПС з огляду на те, що механізм отримання допомоги на втілення проектів та різноманітних програм стає набагато прозорішим та гнучкішим, фінансування значно збільшується (порівняно з 2000-2006 роками фінансування на період 2007-2013 роки збільшується на 32 відсотки). З 2007 року ЄІПС повністю замінє програми Тасіс, Меда, а також інші інструменти, такі як Європейська Ініціатива у сфері демократії та прав людини [2].

ЄС затвердив фінансування ЄІПС в розмірі 11,181 млрд євро на період від 1 січня 2007 року до 31 грудня 2013 року [5]. Дана фінансова допомога буде розподілятися наступним чином:

- 1) більш як 95 відсотків всіх коштів буде припадати на однаціональні чи багатонаціональні програми;
- 2) біля 5 відсотків – надається для програм транскордонного співробітництва.

Перший вид програм діятиме, опираючись на спеціально створені для кожної держави-сусіда Плани Дій, або на підставі співпраці ЄС з державою-сусідом (або ймовірно кількома державами-сусідами). Такі програми стосуватимуться декількох сфер співпраці.

Особливою інноваційною ознакою є компонент, що стосується транскордонної співпраці. ЄІПС буде фінансувати “спільні програми”, що ведуть до зближення регіонів держав-членів, які межують, а також держав-партнерів. У цих програмах буде використано типовий для структурних фондів підхід, заснований на принципі багаторічного програмування, партнерства і співфінансування. Європейська Комісія виділяє наступні регіони, на які поширюються програми по транскордонному співробітництву:

- територіальні одиниці, які відповідають рівню NUTS 3 (згідно Європейської номенклатури класифікації територіальних одиниць) або їм еквівалентні та знаходяться вздовж сухопутного кордону між державою-членом ЄС і державою-партнером;
- всі територіальні одиниці, які відповідають рівню NUTS 3 або їм еквівалентні та знаходяться вздовж морського кордону між державою-членом ЄС і державою-партнером;
- всі прибережні регіони держави-члена ЄС і держави-партнера, які відповідають рівню NUTS 2 або їм еквівалентні та мають спільний морський басейн [3].

Таким чином Комісія планує продовжити діяльність програм: (1) у басейні Балтійського моря, (2) у басейні Середземного моря, а після вступу до ЄС Румунії і Болгарії запровадження нової (3) у басейні Чорного моря – ця остання програма охоплюватиме регіони Одеси, Миколаєва, Херсона, Запоріжжя, Донецька, Криму, а також регіони Молдови, країн Південного Кавказу, Росії, Туреччини, регіони Болгарії і Румунії, що мають вихід до Чорного моря [4].

Протягом першого року з моменту вступу ЄІПС в дію країни-учасники Європейської політики сусідства подають заявки до Європейської Комісії на проведення спільних програм. Комісія затверджує їх після перевірки кожної окремої програми відповідно до встановлених норм, після чого здійснює фінансування. Ключовими секторами підтримки Європейським Інструментом Партнерства і Сусідства є:

- забезпечення політичного діалогу та впровадження реформ;
- зміцнення національних інститутів та органів влади, які відповідають за вибори і ефективне втілення політики;

- забезпечення захисту навколишнього середовища і надійного менеджменту природних ресурсів;
- підтримка політики, метою якої є зменшення бідності та безробіття, забезпечення соціального розвитку і гендерної рівності;
- підтримка транскордонного співробітництва, що забезпечує стабільний економічний, соціальний розвиток та захист навколишнього середовища в прикордонних регіонах;
- забезпечення охорони здоров'я, освіти;
- забезпечення та захист прав людини і фундаментальних свобод, підтримка демократичних процесів;
- забезпечення ефективного і безпечного управління на кордонах;
- забезпечення співпраці в сфері правосуддя, спільних діях щодо боротьби проти організованої злочинності та попередженню тероризму;
- сприяння взаємної участі в дослідницькій та інноваційній діяльності ЄС;
- забезпечення співпраці між країнами-членами ЄС та країнами-партнерами в підвищенні рівня освіти, мобільності викладачів, науковців та студентів;
- забезпечення культурному порозумінню та поширенню міжособистісних контактів [2].

Взагалі, програми, що можуть бути профінансовані ЄПС охоплюють надзвичайно великий спектр діяльності. Виключення становлять заходи в податковому секторі, зборі мита та інших фіскальних заходах.

Висновки. Отже, сучасний час ставить нові вимоги як для ЄС так і для України в аспекті поглиблення співробітництва, розвитку прикордонних регіонів, які безпосередньо межують із західним кордоном ЄС, спільного вирішення багатьох проблем по обидва боки кордону. Адже Європейський Союз прагне мати в особі України надійного, прогнозованого та економічно розвинутого партнера, а простір українського прикордоння стає першим, хто активно залучається до процесів європейської інтеграції і застосовує нові можливості і механізми для вирішення своїх проблем та отримує активний імпульс для розвитку в якості використання Європейського Інструменту Партнерства і Співробітництва.

Література: 1. Україна на шляху до Європейського Союзу. *Vademecum* / За ред. Ян Хофмокла, Катажини Смик, Агнешки Амброзьяк, Олександра Марковича. – Варшава, 2006. – 190с. 2. *European Neighbourhood Policy* - http://ec.europa.eu/comm/world/enp/index_en.htm 3. *Regulation (EC) No 1638/2006 of the European Parliament and the Council of 24 October 2006 laying down general provisions establishing a European Neighbourhood and Partnership Instrument // Official Journal of the European Union.* – 2006. – 14 p. 4. *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Strengthening the European Neighbourhood.* - Commission of the European Communities, Bussels, 2006. – 14 p. 5. *Council approves financing instrument to provide more than EUR 11 billion for European neighbourhood policy. Council of the European Union.* - Luxembourg, 17 October 2006. - 14087/06 (Presse 292).

УДК 911.3:30:519.876.5](477.83-25)

ГЕОПРОСТОРОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЗАХВОРЮВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ ВЕЛИКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ М. ЛЬВОВА)

Грицевич В.С., Подвірна Х.Є.

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, вул. Дорошенка, 41, (8-032)-296-46-57, gvsmg@ukr.net*

Актуальність. Здоров'я населення вже давно стало об'єктом вивчення суспільної географії, в ній виник і розвивається напрямок «медична географія» [5]. Дослідження геопросторових аспектів здоров'я ведеться на різних територіальних таксономічних рівнях. У цій роботі ми вибрали один із найменш досліджених рівнів – велике місто і використали просторові ряди за 2005 рік показників захворюваності найпоширеніших хвороб: ендокринних, інфекційних, новоутворень, органів дихання, травлення, нервової системи, крові та кровотворних

тканин, гіпертонії, ішемічної хвороби серця, шкіри та підшкірної клітковини на територіях 10 медичних районів Львова, що обслуговуються відповідними територіальними центральними закладами охорони здоров'я. [2,3,4].

Викладення основного змісту дослідження. Внаслідок статистично-математичних досліджень виявлено, що існує низка тісних зв'язків між хворобами. Наприклад, коефіцієнт кореляційного зв'язку між захворюваністю хворобами органів дихання і хворобами шкіри та підшкірної клітковини дорівнює $r = 0.91$ (див. точковий графік на рис.1).

Між хворобами органів дихання та хворобами нервової системи коефіцієнт кореляції дорівнює 0.77. Також достатньо тісний зв'язок існує між хворобами нервової системи та гіпертонією, кореляція між якими становить 0.72. Коефіцієнти $r = 0.88$ та $r = 0.83$ відповідно показують міри зв'язків між захворюваністю на хвороби органів дихання та органів травлення, а також між хворобами органів травлення та новоутвореннями. На рис. 2 показані просторовий взаємозв'язок і взаємозалежність між різними групами хворіб.

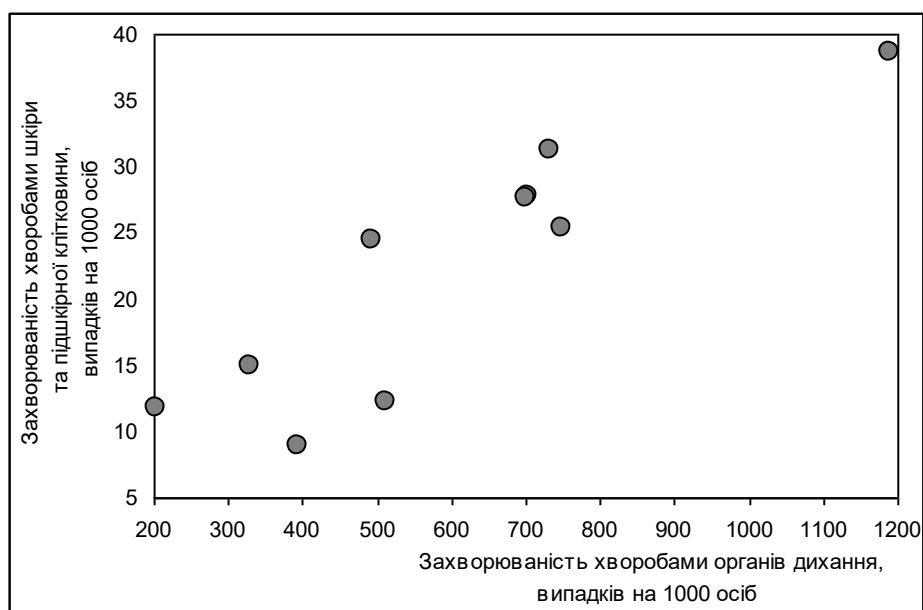

Рис. 1 Точковий графік кореляційного зв'язку між захворюваністю хворобами дихання і хворобами шкіри та підшкірної клітковини

У зв'язку з виявленими високими коефіцієнтами кореляції ми здійснили регресійне моделювання залежностей між параметрами. Після проведення відповідних обчислень отримуємо наступну систему моделей:

$$y_{\text{нерв}} = 0.055 \cdot y_{\text{дох}} + 16.11$$

$$y_{\text{травл}} = 0.143 \cdot y_{\text{дох}} + 28.25$$

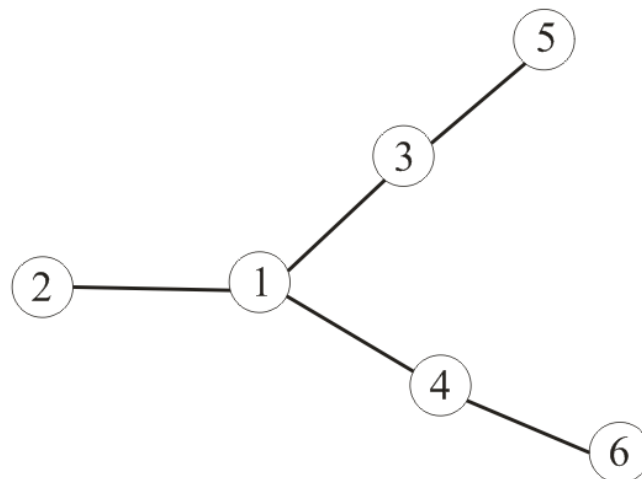
$$y_{\text{шкір}} = 0.0311 \cdot y_{\text{дох}} + 4.14$$

$$y_{\text{гіперт}} = 1.815 \cdot y_{\text{нерв}} + 117.6$$

$$y_{\text{новоутв}} = 0.295 \cdot y_{\text{травл}} + 5.17$$

де $y_{\text{нерв}}$ – захворюваність хворобами нервової системи, $y_{\text{дох}}$ – захворюваність хворобами органів дихання, $y_{\text{травл}}$ – захворюваність хворобами органів травлення, $y_{\text{шкір}}$ – захворюваність хворобами шкіри та підшкірної клітковини, $y_{\text{гіперт}}$ – захворюваність гіпертонією, $y_{\text{новоутв}}$ – захворюваність новоутвореннями.

Отримані моделі дають змогу побудувати граф залежностей (рис. 2) між групами хворіб. Ми передбачаємо, що в цьому графі відображаються і реальні причинно-наслідкові зв'язки між хворобами.

Хвороби:

1 - органів дихання, 2 - шкіри та підшкірної клітковини, 3 - органів травлення, 4 - нервової системи, 5 - новоутворення, 6 - гіпертонія.

Рис. 2. Просторові кореляційні зв'язки між основними групами хворіб

За допомогою багатовимірного таксономічного аналізу [1,ст.35] нами виявлені таксони, які характеризують характер захворюваностей, що спостерігалися на територіях 10 медичних районів Львова, які обслуговуються відповідними центральними закладами охорони здоров'я.

Для таксономізації ми скористалися методом «дерева поєднань». Реалізація цього методу полягає в попередній побудові відповідного графа.

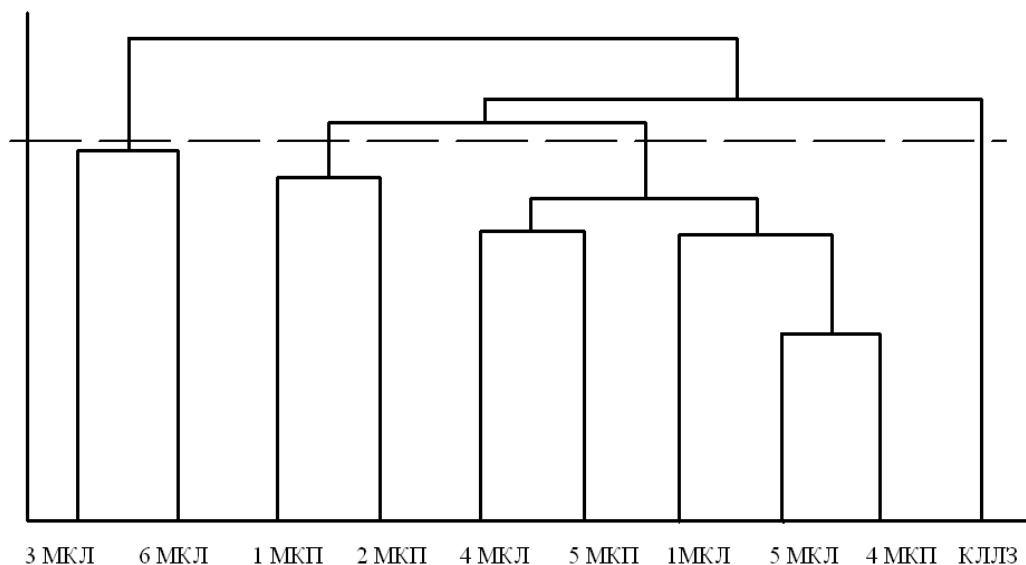

Рис. 3 Граф «дерево поєднань» багатовимірного аналізу медичних районів м. Львова

На цьому рисунку показаний граф «дерево поєднань, побудований із застосуванням методів багатовимірного аналізу. Нам вдалось виділити на його основі чотири таксони. Аналізуючи результати багатовимірного аналізу, можна зробити наступні висновки:

1. У північній, центральній, південно-західній та південно-східній частинах міста спостерігається висока захворюваність новоутвореннями, ендокринними хворобами та низька захворюваність хворобами крові та кровотворних тканин, хворобами нервової системи, орга-

нів дихання, травлення, шкіри та підшкірної клітковини, гіпертоніями, ішемічними хворобами серця та інфекційними хворобами.

2. Населення, яке проживає у південній та східній частинах міста хворіє ендокринними хворобами, інфекційними, новоутвореннями, а також хворобами органів дихання, шкіри та підшкірної клітковини, гіпертоніями, ішемічними хворобами серця. Також тут існує середній рівень захворюваністю хворобами крові та кровотворних тканин та хворобами органів травлення.

3. Висока захворюваність новоутвореннями, хворобами крові та кровотворних тканин, нервової системи, хворобами органів дихання, травлення, шкіри та підшкірної клітковини, гіпертоніями спостерігається у північно-західній та східній частинах міста. Але саме тут існує низька (в порівнянні з іншими медичними закладами) захворюваність ендокринними та інфекційними хворобами, а також ішемічною хворобою серця.

4. У західній частині міста зафіксована висока захворюваність інфекційними та ендокринними хворобами, гіпертоніями, хворобами нервової системи, органів дихання, шкіри та підшкірної клітковини, а також низька захворюваність новоутвореннями, хворобами органів травлення, крові та кровотворних тканин, ішемічною хворобою серця.

Таблиця 1 показує середню захворюваність у таксонах за 2005 рік. Видно, що таксони суттєво відрізняються за середньою захворюваністю різними групами хворіб. Особливо добре це видно на прикладі захворюваності хворобами органів дихання, травлення, нервової системи, ендокринними хворобами, хворобами шкіри та підшкірної клітковини, захворюваності новоутвореннями. При аналізі середньої захворюваності хворобами органів дихання дуже чітко простежується різниця у поширенні цієї групи хворіб.

Таблиця 1

Середня захворюваність у таксонах

Таксон	Інфекційні хвороби	Ендокринні хвороби	Новоутворення	Хвороби крові	Хвороби нервової системи	Хвороби органів дихання	Хвороби органів травлення	Хвороби шкіри	Гіпертонія	Ішемічна хвороба серця
I	15	85	36	10	36	500	102	22	166	84
II	48	148	47	10	44	629	134	19	216	134
III	19	75	54	16	82	945	160	33	273	114
IV	48	138	2	6	50	203	19	12	248	98

З наведеного переліку можна зробити висновок про те, що існують дуже суттєві геопросторові відмінності у поширенні середньої захворюваності хворобами органів дихання. Окрім цього, значення середньої захворюваності у таксонах іншими групами хворіб також мають територіальні відмінності, але, в порівнянні із значеннями середньої захворюваності хворобами органів дихання у таксонах, вони є незначні.

Література: 1. Грицевич В.С. Картографічна інтерпретація багатовимірної таксономізації в суспільно-географічних дослідженнях // Вісник геодезії та картографії. К., 2005. №3 (38) – С.34-38. 2. Довідка про роботу лікувально-профілактичних закладів м. Львова за 2005 р. Львів. 2006. – 15с. 3. Звіт управління охорони здоров'я Львівської міської ради за 2005 рік. Львів, 2006. - 60с. 4. Статистичний довідник показників стану здоров'я населення та діяльності лікувально-профілактичних установ Львівської області за 2000 рік. Львів, 2001. - 186с. 5. Шевчук Л.Т. Основи медичної географії. – Львів, 1997. – 168 с.

ГЕОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ)

Дячевська Л.П.

Інститут географії НАН України, м. Київ, вул. Володимирська, 44, diachevska@ukr.net

Актуальність. Нині господарський та соціальний розвиток України, ситуація на внутрішньому ринку й позиції українського виробника у міжнародному геоекономічному просторі значною мірою залежать від геополітичних чинників. Політичні взаємини України з сусідніми державами, провідними зовнішньоекономічними партнерами, регіональними та світовими геоекономічними центрами формуються на основі національних інтересів під впливом їх геополітичної стратегії.

Викладення основного змісту дослідження. Сучасні глобалізаційні процеси, швидка інформатизація суспільства й розвиток демократії є тими чинниками, що обумовили нині високу ризикованість застосування державами «геополітики сили». Лише світові геополітичні центри нині використовують військові дії як метод досягнення стратегічної мети, не ставлячи під суттєву загрозу свій економічний потенціал й навіть примножуючи його. Однак й вони відчувають негативні наслідки власної агресивної геополітичної стратегії, найбільш небезпечним з яких є тероризм.

Більшість демократичних держав поступово відмовляються від політики прямого силового тиску, використовуючи там, де можливо, економічні методи впливу – ембарго, торговельні обмеження, антидемпінгові процеси тощо. Тому нині **геополітична стратегія більшості держав світу – це насамперед геоекономічна стратегія**. Від уміння України створити сприятливу для своїх національних інтересів геоекономічну ситуацію чи максимально скористатися кон'юнктурними змінами на світових ринках, що виникли у процесі реалізації політики інших держав, значною мірою залежать конкурентні позиції України у світовому геоекономічному просторі. **Конкурентоспроможність України у глобалізованому світі є індикатором її геополітичної могутності.**

Розвиток геополітичної ситуації в світі детермінує кон'юнктурні зміни у міжнародній економіці, які є передумовою перерозподілу ринків тієї чи іншої продукції або послуг, позначається на конкурентних позиціях України у системі територіального поділу праці.

Великий вплив геополітичні чинники мають нині на **агропродовольчий ринок** України. Заборона на імпорт українського м'яса, молока та молочних продуктів, що була запроваджена Російською Федерацією у 2006 року, на думку фахівців, мала політичний характер. Це істотно вплинуло на ситуацію на російському та українському продовольчих ринках. На Росію на початок 2006 р. припадало до 75% вітчизняного експорту молокопродуктів. Втративши російський ринок, українські виробники молока та сиру, були змушені шукати нові канали збуту. У цьому контексті актуалізувалася проблема підвищення якості та конкурентоспроможності молокопродукції. На багатьох підприємствах відбулася модернізація виробництва, українські товари пройшли у Російській Федерації відповідну сертифікацію. Підвищення конкурентоспроможності українських твердих сирів та іншої молочної продукції дало можливість диверсифікувати географію її збуту. Так у 2006 р. підвищився експорт в африканські, південноазійські країни, Японію, Китай тощо [2]. На російському ринку, де у 2005 р. 54% імпорту твердих сирів припадало на Україну (обсяги імпорту молока та виробів з нього становили 650 млн. дол. США), сформувався дефіцит молокопродукції. У цьому контексті інші держави, що мають подібну спеціалізацію, отримали певні ситуативні переваги для виходу на російський ринок.

У результаті геополітичний чинник призвів до зміни ситуації на молочному ринку України та Росії, обумовив трансформацію географічної структури експорту, спонукав українського виробника до нових маркетингових досліджень. Це стало передумовою активізації інноваційного процесу на підприємствах молочної промисловості, розширення асортименту продукції, актуалізувало потребу впровадження нових технологій у сільському господарстві. Таким

чином у середньостроковій та віддаленій перспективі за ринкових умов ця подія сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українського виробника.

Однак подібні ситуації негативно позначаються на дрібних, найменш захищених виробниках, насамперед у сільськогосподарській сфері. Українські селяни, що є нині основними постачальниками молока, втрачають від 40 до 60 копійок на кожному літрі [1]. У таких умовах розведення великої рогатої худоби у підсобних господарствах населення є нерентабельним. Це стає причиною скорочення поголів'я ВРХ у селянських господарствах, загострює проблему розвитку молочного скотарства в Україні. Окрім економічних проблем ускладнюється і соціальна ситуація у сільській місцевості, оскільки селяни втрачають важливе джерело доходу, вимушені шукати нових способів заробітку.

На думку політологів заборона імпорту грузинських та молдавських вин, мінеральної води «Боржомі» в Росію також мала геополітичний характер. Вона узгоджується з прагненнями Російської Федерації здійснювати більший вплив на ці держави. Для української економіки ця подія має важливе значення. У такій ситуації Україна отримала можливість продемонструвати серйозність своїх намірів співпрацювати у рамках ГУАМ, підтримавши грузинських та молдовських виробників вин та безалкогольних виробів. Враховуючи істотні втрати врожаю, що понесли українські виноградники у результаті суворої зими 2005-2006 рр., збільшення обсягів імпорту вин матиме стабілізуючий вплив на ринок лікєро-горілчаних виробів. Отже економічна співпраця у цьому напрямі має взаємовигідний характер.

Глобальний вплив на світові агропродовольчі ринки має реформа Спільної аграрної політики ЄС, що відбувається нині. Вона передбачає суттєве обмеження цінових субсидій, наслідком чого має стати радикальне зменшення витрат на підтримку сільського господарства в державах ЄС, подальша лібералізація внутрішнього ринку сільгосппродуктів. Це сприятиме зміцненню конкурентних позицій ЄС на світових аграрних ринках у віддаленій перспективі. Однак за прогнозами експертів у найближчий час роль ЄС у світовому сільськогосподарському експорті зменшуватиметься. У цей час постійно зростає споживання продуктів харчування, у т.ч. зернових, обумовлене економічно-демографічним розвитком у Китаї, Північній Африці, Латинській Америці. Згідно з оцінками Food and Agricultural Policy Research Institute (FARPI) обсяги світової торгівлі зерном до 2006-2007 рр. зростуть на 18%, за оцінками Міністерства сільського господарства США – на 27% [3, С. 132]. У цьому контексті Україна отримує нині додаткові конкурентні переваги для реалізації агропромислового експортного потенціалу. Однак важливо пам'ятати, що основна мета розвитку аграрного сектору у контексті геополітичної стратегії України – це забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки. У цьому контексті потрібна чітка державна політика. Регулювання експортних та імпорتنих потоків у аграрному секторі з метою недопущення кризових ситуацій на продовольчому ринку України – важливе завдання органів державного управління.

Нестабільність геополітичних чинників обумовлює потребу активізації процесів *ендогенного розвитку* території України та її регіонів з метою посилення її економічної незалежності у світовому співтоваристві. Важливим напрямом удосконалення регіонального розвитку є раціональне використання працересурсного потенціалу, його розвиток та спрямування на соціально-економічне піднесення України. Скорочення трудових ресурсів обумовлює нині недоцільність екстенсивного використання людського капіталу, подальше позиціонування України в світі як держави з дешевою робочою силою.

Поступальний соціально-економічний розвиток неможливий нині без широкого залучення у господарський обіг новітньої техніки й технологій. Науково-технічний прогрес сприяє збільшенню продуктивності та ефективності праці, відповідно зростає валовий внутрішній продукт й валова додана вартість, відрахування у бюджет. Це все закладає економічний базис для раціонального соціально орієнтованого розвитку, сприяє зростанню конкурентних позицій України на світових ринках. Структурна перебудова економіки на інноваційних засадах потребує залучення усіх можливих джерел фінансування, посилення інвестиційної привабливості економіки регіонів. Підвищення конкурентоспроможності України обумовлюватиме зниження ролі векторності в українських зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних взаєминах, а відтак – зміцнення національної безпеки України.

Висновки. Роль геополітичних чинників у соціально-економічному розвитку регіонів України обумовлюється здатністю державної влади ефективно їх використовувати. Для різних регіонів України значимість тієї чи іншої ситуації на світовому ринку – різна. Це пояснюється відмінностями у спеціалізації, територіальній структурі господарства регіону. Важливу роль також має специфіка експортного потенціалу, інноваційна та інвестиційна ємність економіки, привабливість регіону для підприємницької діяльності та інвестування. Глибоке розуміння соціально-економічних процесів, що відбуваються у регіонах України сприятиме раціональному використанню їх геополітичних переваг, даватиме можливість сформулювати соціально-економічні пріоритети розвитку регіонів.

Література. 1. Деркач А. Наслідки українсько-російської «молочної війни» // <http://www.bbc.co.uk/ukrainian/> 2. Українські виробники молока та м'яса виходять на ринки Африки та Азії // <http://5tv.com.ua/newsline/180/0/25601>; 3. Формування галузевих ринків України: перехідний період / За ред. д-ра екон. наук, проф. В.О. Точиліна. – К.: Фенікс, 2004. – 332.

УДК 314.18:353

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Жаховська В.Л.,

*Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,
м.Київ, бульв. Т.Шевченка, 60, т. 486-90-36, valentinna@mail.ru*

Актуальність. Відродження українського села - проблема, яка посіла чільне місце серед державних пріоритетів регіонального розвитку України. З огляду на те, що в усіх регіонах країни відбувається стрімке скорочення загальної чисельності сільського населення, перспективи розвитку сільської місцевості є досить складними.

Викладення основного змісту дослідження. Середньорічна чисельність селян у 2006 р. становила понад 15 млн. осіб, або 32 % від загальної чисельності наявного населення України (за регіонами цей показник варіювався від 9,6 % у Донецькій області до 62,9 % у Закарпатській області відповідно) [1, с. 23-24]. Абсолютна чисельність сільських мешканців скорочувалась значно більше (на 219,4 тис. осіб за 2005 р., на 89,5 тис. осіб за січень-липень 2006 р.), ніж міських (на 131,8 і 98,9 тис. осіб відповідно). Найбільших втрат населення зазнали Чернігівська, Сумська та Кіровоградська області (рис.1).

Загальне погіршення показників демографічного розвитку у сільській місцевості було обумовлено, насамперед, прискоренням процесів депопуляції, які охопили усю територію країни, зокрема, за 2004-2005 рр. чисельність народжених у сільській місцевості скоротилась на 0,8 %, чисельність померлих - зросла на 3,1 %. Аналогічні показники в містах змінилися відповідно на 0,03 % та 2,5 %.

Зростаючі темпи обезлюднення сіл, насамперед малих, спричинені низкою факторів, насамперед, низьким рівнем матеріального добробуту сільської сім'ї, обмеженням сфери прикладання праці та недостатньою забезпеченістю послугами охорони здоров'я. За даними 2006 р. оплата праці сільського населення становила близько 50 % до оплати праці міського населення.

Прогресуюче зменшення чисельності сільських мешканців призводить до занепаду сільської місцевості, збитковості і закриття існуючих закладів соціальної сфери, порушень транспортного сполучення і, як наслідок, - до масового виїзду селян репродуктивного віку. Інтенсивність дітонароджень тими жінками, що все ж таки залишаються на проживання у сільській місцевості, не в змозі компенсувати масштабні втрати сільського населення. Кожна сільська жінка в середньому у гіпотетичному поколінні народжує 1,4 дитини [1, с. 63], тоді як для стабілізації населення цей показник повинен становити щонайменше 2,1 - 2,2 дитини у розрахунку на одну жінку репродуктивного віку.

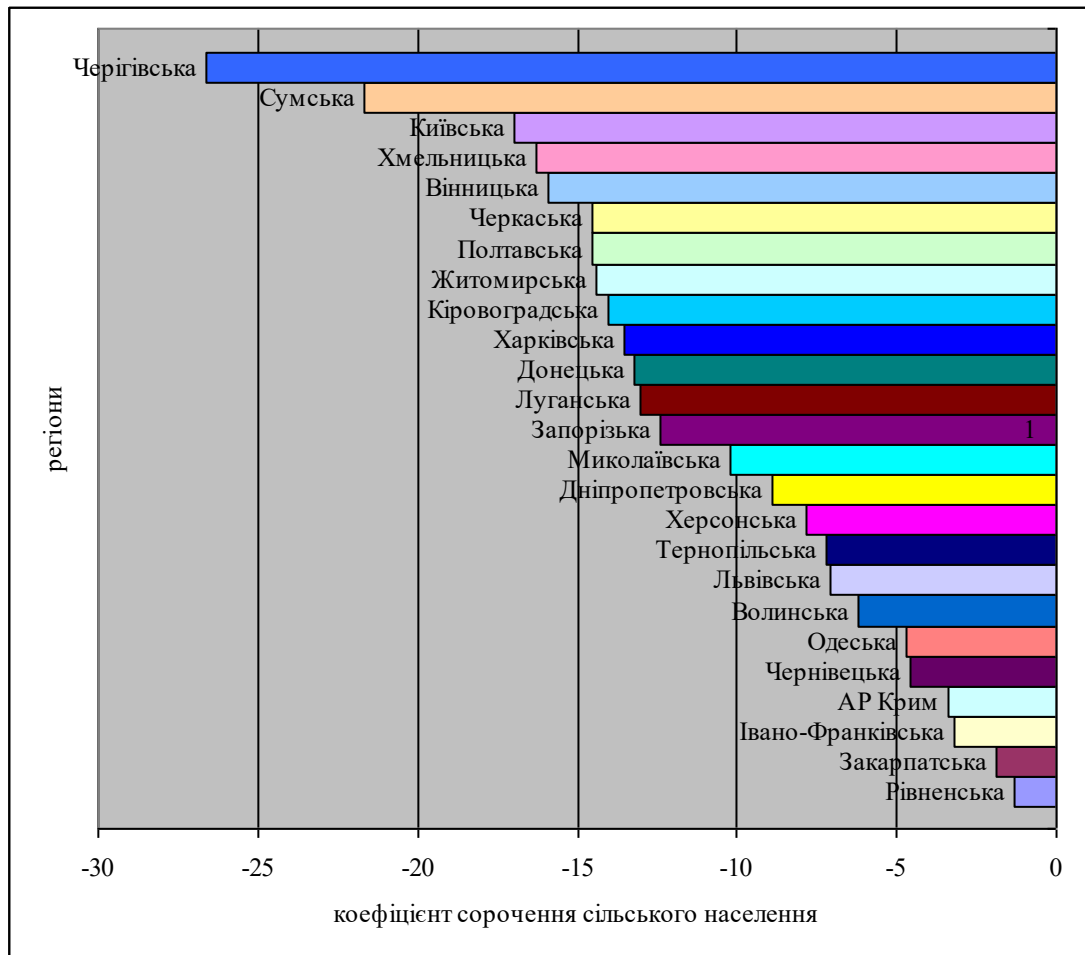

Рис. 1. Рангування регіонів за коефіцієнтом скорочення чисельності сільського населення у січні – липні 2006 року (у розрахунку на 1000 жителів)

Традиційно села України характеризувались вищим рівнем народжуваності, ніж міста. Однак у 2005 р. сформувалася тенденція до зближення репродуктивних настанов сільського та міського населення. У 2005 р. чисельність народжених у розрахунку на 1000 осіб у селах становила 9,0 осіб, в містах – 8,9 осіб (для порівняння – у 2000 р. ці показники становили 9,2 і 7,2 осіб відповідно). За регіонами коефіцієнт народжуваності у сільській місцевості варіював від 6,5 осіб у Чернігівській області до 13,8 осіб у Рівненській області [1, с. 57-60]. Набули поширення неповні та консенсуальні шлюби, (тобто шлюб за згодою сторін, але без його реєстрації), внаслідок чого питома вага дітей, народжених поза офіційним шлюбом, зросла до рівня, що перевищує 20 % від загальної чисельності народжень.

Кількість зареєстрованих шлюбів у розрахунку на 1000 осіб сільського населення (5,2 шлюби у 2005 р.) значно поступалася загальноукраїнському значенню цього показника (7,1 осіб у тому ж році). Вікова структура сільського населення не сприяла підвищенню рівня шлюбності. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. середній вік сільського жителя становив 40,2 роки; кожен третій селянин є особою пенсійного віку.

Деформація вікової структури сільського населення на користь старших вікових груп призвела до відповідних змін у режимі смертності. У 2005 р. чисельність померлих у розрахунку на 1000 осіб населення у селах сягала 20,5 осіб, тоді як у містах – 14,8 осіб. В структурі смертності переважали ті ж самі причини, що й для міського населення (хвороби системи кровообігу, органів дихання і злоякісні новоутворення), однак їх питома вага постійно зростала в динаміці. Необхідно зазначити, що сільські мешканці звертаються до лікарів значно менше, ніж жителі міст, хоча закономірності загальної захворюваності ідентичні. Рівень медичної допомоги, забезпеченість ліжками, лікарськими засобами на селі суттєво відстають від аналогічних показників міста; руйнація транспортних комунікацій позбавили переважну частину мешканців села можливості своєчасно отримувати кваліфіковану медичну допомогу. Як наслідок, смертність від хвороб системи кровообігу серед сільського населення в 1,3 рази вища, ніж се-

ред міського, а смертність від хвороб органів дихання - майже в 2 рази. Спеціалісти відзначають, що високі показники смертності від хронічних неспецифічних захворювань органів дихання серед сільського населення пов'язані не тільки з нижчим рівнем надання медичної допомоги на селі, але й з неточністю встановленого діагнозу.

Аналіз сучасних демографічних процесів свідчить про звуження природної основи відтворення сільського населення в умовах підвищення його потреб в якості життя, соціальній захищеності, створенні умов для сталого економічного зростання та соціального розвитку. Збереження існуючих соціально-демографічних тенденцій у перспективі негативно вплине на економічну активність сільського населення. З метою розв'язання соціально-демографічних проблем на селі необхідно підвищити ефективність реалізації державної демографічної політики у сільській місцевості. Її основними напрямками мають бути:

1. Підвищення рівня народжуваності шляхом:

- поліпшення якості медичного забезпечення материнства і дитинства, зокрема розвиток мережі акушерських та педіатричних закладів; забезпечення їх необхідними медикаментами; розширення спектру медичних послуг, які надаються сім'ям, що проживають в сільській місцевості;

- підтримки добробуту сімей з дітьми. Зокрема, забезпечення своєчасного надання одноразової матеріальної допомоги при народженні дитини; щомісячної додаткової допомоги одиноким матерям і малозабезпеченим багатодітним сім'ям та ін. Розмір допомоги повинен встановлюватись з урахуванням: зростаючих потреб дитини, втрат заробітної платні матері під час післяпологової відпустки або догляду за хворою дитиною, а також інших нагальних потреб сімей з неповнолітніми дітьми;

- покращання репродуктивного здоров'я населення на основі пропаганди здорового способу життя, відновлення системи масової санітарно-гігієнічної освіти, насамперед серед підлітків, за умови підтримки засобами масової інформації та координації дій органів місцевої влади усіх рівнів, громадських об'єднань, релігійних й благодійних організацій. Впровадження відповідних програм ранньої діагностики та якісного лікування порушень репродуктивного здоров'я сільського населення;

2. Збільшення тривалості життя та стимулювання здорового способу життя на основі :

- підвищення доступності й ефективності законодавчо гарантованої медичної допомоги, підтримання санітарно-епідеміологічного благополуччя, забезпечення повної імунізації дітей та підлітків; відновлення практики профілактичних оглядів сільського населення; розширення лікувально-оздоровчих послуг людям похилого віку; створення комплексної педіатричної служби та системи соціального обслуговування осіб цієї категорії;

- поетапного збільшення державних асигнувань на охорону здоров'я у сільській місцевості, забезпечення їх ефективного використання;

3. Обмеження надмірної урбанізації через:

- підтримку сільськогосподарського виробництва, надання податкових та кредитних пільг підприємцям-аграрникам;

- заохочення молодих спеціалістів аграрних спеціальностей до постійного проживання у сільській місцевості шляхом створення для них сучасних умов для роботи і життя;

- забезпечення сільських населених пунктів комунальними та побутовими зручностями, насамперед каналізацією, дорогами з твердим покриттям, водогонами, транспортними комунікаціями;

- підвищення рівня життя сільського населення через реалізацію комплексу рентних, фінансово-кредитних, соціально-економічних, організаційних та інформаційних заходів.

Література: 1. Населення України, 2005: Демографічний щорічник. - К.: Держ. комітет статист. України, 2005. - 400 с.

ВПЛИВ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ НА ІННОВАЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ

Завгородня М.Ю.

*Рада по вивченню продуктивних сил України НАНУ,
м.Київ, бульв. Т. Шевченка, 60, тел.(044)4860226, M_Zavgorodnia@mail.ru*

Актуальність. Настав час якісно нового етапу конверсії, пов'язаного з оборонною інфраструктурою в цілому, приведенням до рівня оборонної достатності рухомого і нерухомого майна Збройних сил та ОПК, взаємообумовленістю військової реформи з реформою оборонно-промислового комплексу, що потребує узгодженого характеру управління галузевого, відомчого і регіонального рівня.

На регіональному рівні досягається суттєво тісніша і гармонічніша взаємодія між освітою, наукою і промисловим потенціалом як оборонної, так і цивільної сфери, що є ключовою умовою успішного просування та підтримки нововведень.

Викладення основного змісту дослідження. В умовах регіоналізації економіки актуальність процесів реформування ОПК набуває для регіонів особливого значення, оскільки при формуванні стратегії розвитку регіону критеріями виступають: підвищення рівня життя, соціальної захищеності мешканців регіону; величина економічного ефекту для регіону у вигляді приросту фінансових або матеріальних ресурсів; ступінь екологічної безпеки та дотримання рівноваги системи. В цих умовах, інноваційні трансформації в ОПК будуть підтримані регіоном в тій мірі, в якій вони здатні внести свою частку у вирішення його соціально-економічних завдань.

Особливої уваги при формуванні критеріїв потребують міста, де містоутворюючі підприємства (в оборонно-промисловому комплексі їх біля 20) негативно впливають на розвиток регіону через спад виробництва, який призводить до масового безробіття та загострення соціальної напруги. Більшість із них - це казенні підприємства, обсяги виробництва яких залежать від оборонних замовлень, які недостатні для нормального завантаження потужностей.

Стимулювання розвитку інноваційних процесів в ОПК відбувається через активізацію ролі регіонів в функціонуванні підприємств та організацій оборонного виробництва, через координацію дій по використанню територіальних ресурсів, а саме: робочої сили, місцевої сировини та матеріалів, регіональної інфраструктури. Посилення регіонального інтересу досягається через реалізацію спільного алгоритму щодо економічного співробітництва в сфері розвитку об'єктів спільного підприємництва, технологічних інновацій та довгострокових інвестицій. Незважаючи на те, що об'єкти оборонного виробництва досить відокремлені від впливу місцевої влади, сьогодні проблеми ОПК стають проблемами регіону, особливо на етапі подальшого їх розвитку.

Рівень взаємовпливу економіки регіонів на функціонування та розвиток підприємств ОПК, може бути прямим і опосередкованим. Прямий вплив реалізується через фінансування інноваційних проєктів та створення робочих місць в результаті інновацій; опосередкований – через створення умов для впровадження інноваційних проєктів, забезпечення інноваційного середовища, прийняття рішень місцевими та державними органами влади щодо впровадження спеціальних заходів (прийняття нормативно-правових актів, зміну кадрової та соціальної політики, тощо).

Аналіз можливостей впливу економіки регіону на інноваційні трансформації в ОПК передбачає формування та аналіз сукупності показників, які характеризують виробничий, соціально-економічний та науково-технічний потенціали регіону, в тому числі їх оборонні компоненти (оборонна спеціалізація регіону; рівень завантаження підприємств оборонним замовленням; питома вага технологій подвійного значення; рівень зносу ОВФ; рівень забезпечення кваліфікованими кадрами; надлишкові оборонні потужності; вивільнені виробничі потужності в результаті конверсії, середня заробітна плата в оборонних галузях виробництва та інші).

В регіонах з високою концентрацією ОПК та суттєвою часткою ОПК в обсязі промислового виробництва, доцільно приймати спеціальні регіональні програми та планувати заходи щодо залучення потенціалу підприємств до випуску інноваційної, цивільної продукції для потреб регіону. Для цього необхідне підписання Угод про співпрацю Мінпромполітики та ін. відомств з облдержадміністраціями та інноваційноактивними структурами, згідно з Державною програмою реформування та розвитку ОПК на період до 2010 р. (перелік заходів Програми на 2004-2010 рр.).

Обов'язковим має бути узгодження політики реформування ОПК з регіональними інтересами при зміні складу майнового комплексу підприємств (виділення окремих цехів, ділянок для подальшого створення на їх базі інноваційних малих підприємств або для подальшого продажу частки майнового комплексу). Якщо регіон надає конверсійним підприємствам підтримку при перепрофілюванні їх потенціалу, то природно, щоб його інтереси (економічні, соціальні, технологічні) враховувалися в ході конверсії.

При погіршенні фінансових, соціально-економічних показників проблеми ОПК набувають ознак регіональних через виникаючу соціально-економічну напругу, ліквідація якої вирішується через об'єднання зусиль. В процесі реформування ОПК можливе включення у інтеграційну структуру підприємства регіону, що призводить до зміни напрямку потоку податків в інший регіон, де знаходиться головна організація структури. При певній вагомості обсягів таких податків, регіон може ініціювати зміну форми інтегральної структури. І навпаки, при позбавленні підприємства ОПК податкових пільг, регіон отримує об'єкт оподаткування та відповідний грошовий потік в місцевий бюджет.

Низка проблем виникає між регіоном і підприємствами ОПК в сфері земельних відносин: регіон висуває екологічні вимоги щодо раціонального використання землі та забруднення навколишнього середовища і має право на отримання екологічної антиренти та земельної ренти при перенесенні підприємств з центру міст за межі або в спеціальні промислові зони.

Найчастіше такі проблеми вирішуються спільними зусиллями по інвентаризації відповідних земельних площ, експертизі можливості перенесення підприємств з врахуванням техніко-технологічних особливостей та наданню відповідних інженерно забезпечених й недорогих площ в промисловій зоні.

Доцільним вважається також залучення місцевої влади до проведення інвентаризації оборонних підприємств та прийняття рішень щодо:

- підприємств ОПК, які зберігають оборонну орієнтацію, але недостатньо завантажені оборонним замовленням – передати у власність регіонів на період реструктуризації;
- підприємств ОПК, які виходять із сфери оборонного виробництва – передати у власність регіону з дозволом на його перепрофілювання.

Невідкладних заходів потребує і вирішення проблеми утримання мобілізаційних потужностей за участю регіонів. Переважна частина існуючих мобілізаційних потужностей ніколи не буде використана, а тому проблема фінансування їх утримання дуже суперечлива. Можливим вирішенням проблеми для регіонів вважається прийняття тимчасових нормативно-правових актів, відповідно яким запроваджується перехід від прямого фінансування підприємств щодо утримання мобілізаційних потужностей до виділення відповідних коштів регіонам, з передачею їм права розпорядження мобілізаційними потужностями.

Можливе покращення середовища функціонування ОПК шляхом підтримки його інноваційних трансформацій регіоном через:

- використання надлишкових і мобілізаційних потужностей для створення нових робочих місць;
- звільнення оборонних підприємств від податків, що надходять у місцевий бюджет;
- збільшення регіональних замовлень оборонним підприємствам;
- надання позик, гарантій по кредитах та ін.

Для участі у фінансуванні найбільш важливих інноваційних проектів потрібно розробити підзаконні акти з зазначенням можливої участі місцевої влади в управлінні майбутньою інтелектуальною власністю.

Для закріплення молоді на підприємствах ОПК можливе застосування регіональною владою системи мотивації, зокрема фінансування здобуття освіти за направленням по необхідних ОПК спеціальностях, інноваційних менеджерів та підвищення кваліфікації спеціалістів робітничих професій; надання житла. Досвід показує, що приплив робочої сили в наукомісткі галузі ОПК актуальний тим, що кожне робоче місце в них забезпечує додатково ще 9-10 робочих місць у суміжних галузях.

В умовах дефіциту державних коштів в Україні робляться спроби вирішувати проблеми інноваційного розвитку регіону на основі інтеграції оборонної та цивільної сфер. Саме цей шлях є найбільш економічним засобом підтримки оборонного науково-технічного потенціалу і забезпечує інтенсивний розвиток базових технологій подвійного призначення в регіоні.

Науково-технологічні наробки, накопичені в ОПК, повинні працювати на економіку регіону, чому буде сприяти створення спеціальних інноваційних структур з розповсюдження технологій подвійного призначення та їх адаптації до вимог конкретних підприємств. Основними напрямками впровадження оборонних технологій в цивільні галузі регіону можуть бути:

- адаптація продукції та технологій подвійного призначення;
- трансфер технологій оборонної продукції в цивільні галузі;
- використання оборонної продукції в цивільній сфері через створення внутрішнього

ринку.

Сукупність законодавчих актів повинна дозволяти більш повне використання потенціалу державних структур і прискорити промислове освоєння нових винаходів і відкриттів, що передбачає:

- можливість угод між державними і регіональними дослідницькими центрами й приватними компаніями про взаємне залучення устаткування, персоналу й послуг в інтересах проведення спільних НДДКР у військовій і цивільній сферах;
- поліпшення стимулювання праці вчених і винахідників за рахунок виплати їм винагород, надання права на одержання частини прибутку від комерційного використання їх відкриттів.

Активна позиція місцевої влади в регіонах відносно інноваційних трансформацій зумовить комплексне використання виробничого, науково-технічного, кадрового потенціалу ОПК через поєднання галузевого і регіонального управління при створенні інноваційної інфраструктури, інтеграційних утворень, проведенні заходів інноваційної політики.

УДК 338:91.312.90

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НИЗОВИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ РОЗБУДОВИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Заставецька Л.Б.

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка

Актуальність. У період розбудови незалежної української держави важливим стає пошук шляхів вдосконалення територіальної організації суспільства, зокрема регулювання процесу розселення населення. На сучасному етапі він пов'язаний із трансформацією систем розселення різних таксономічних рангів у зв'язку з формуванням нових одиниць адміністративно-територіального поділу у країні. Саме людина та задоволення її потреб повинні опинитися в центрі уваги влади, яка для ефективної реалізації покладених на неї функцій отримає необхідні повноваження і, у той же час, буде нести всю повноту відповідальності за втілення у життя цих функцій.

Викладення основного змісту дослідження. Формування адміністративно-територіальних одиниць низового рівня – територіальних громад – є відправним пунктом у розбудові системи управління територіями, у наближенні влади до людей. Ці одиниці формуватимуться на основі вже існуючої системи розселення, передусім її низового рівня. Такі громади, згідно з проектом Закону "Про територіальний устрій України", являтимуть собою "адміністративно-територіальну одиницю, до якої входять жителі одного або декількох поселень, яка має визначені в установленому Законом порядку межі її території і є територіаль-

ною основою для створення і діяльності органів місцевого самоврядування громади та надання населенню громади визначеного рівня адміністративних, соціальних та культурних послуг”[1, С.7] . При цьому необхідно виходити з того, що громада має мати близько 5 тис. жителів , а також із таких принципів її територіальної організації:

1) розселенський – основою територіальної громади має бути низова система розселення, що формується на основі трудових, соціальних, економічних, інформаційних та інших видів зв’язків;

2) територіальної єдності – громада має охоплювати територію сучасних сіл/рад, не порушуючи їх цілісності, вони мають займати компактну територію;

3) центральності – цей принцип передбачає формування ядер громад, по можливості як геометричних центрів (за теорією решіток Кристаллера), у такому випадку розселенські зв’язки будуть найбільш оптимальними. Цей принцип найкраще може бути реалізований на рівнинних територіях, не розмежованих водоймами, болотистими чи лісовими масивами, горбами чи горами. У інших випадках головним критерієм при виборі центру має бути його найкраща транспортна доступність до всіх решти поселень громади. У такому випадку центральним є пункт, який має найбільший соціально-економічний потенціал. Зважаючи на це, а також враховуючи інші принципи формування територіальних громад в Україні [3, с.12] нами запропоновано схему перспективної територіальної організації системи розселення Тернопільської області.

Одним з найважливіших завдань при проведенні нового адміністративно-територіального устрою буде визначення тих поселень, які змогли б стати ядрами формування нових територіальних громад. Найчастіше такими поселеннями будуть центри сучасних низових і кущових систем розселення. Виділяючи центр громади, необхідно враховувати ряд факторів, а саме: людність поселення; транспортну доступність до нього інших населених пунктів громади; особливості територіального розміщення поселення в громаді; рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури.

Проте, не завжди при визначенні ядра громади можна рівноцінно враховувати всі означені фактори. Інколи окремі з них відіграють домінуючу роль. Нерідко поселення-центри займають периферійне положення на території громади, проте вони мають добру транспортну доступність від всіх поселень громади, високу людність, досить добре розвинену соціальну та виробничу інфраструктуру. Якщо на території громади розміщене селище міського типу, то воно автоматично стає ядром територіальної громади і принцип геометричної центральності тут вже не має суттєвого значення.

Непоодинокими є випадки, коли до центру, розміщеному на периферії громади, територіально тяжіють поселення громад сусідніх районів, тому оптимізація меж низових систем зумовлюватиме і зміну меж районних систем розселення.

Таким чином, сьогодні в межах кожної з районних систем розселення можна виділити приблизно 8-10 територіальних громад. Кількість громад у районах є різною і коливається від 4 (в Підгаєцькому районі) до 13 (в Борщівському районі). При цьому середня кількість поселень, які входять до складу цих громад становить 8. Найбільша середня кількість поселень у громадах спостерігається у Зборівському і Бережанському районах (відповідно 11 і 10). Це пов’язано з наявністю тут великої кількості дрібних поселень.

При виділенні меж територіальних громад виникає ряд проблем, а саме: погана забезпеченість транспортними шляхами багатьох громад в Монастирському, Бережанському, Підгаєцькому, Шумському і Кременецькому районах; недостатня забезпеченість громад загальноосвітніми закладами I-III ступенів, закладами охорони здоров’я (лікарнями, аптеками, поліклініками тощо); культури і відпочинку (клубами, бібліотеками і т.д.); непропорційність кількості населення у громадах (середня кількість населення в громаді становить 6496 осіб у Тернопільській області, але в окремих громадах кількість населення коливається в межах від 3958 до 9102 осіб). Особливої уваги заслуговує аналіз площ майбутніх громад. З таблиці 1 бачимо, що на території області виділяються райони, які мають великі за площею громади, а саме: Підгаєцький, Зборівський, Ланівецький, Монастирський. Велика площа цих громад зумовлена наявністю дрібних поселень на їх територіях. В багатьох випадках цей фактор, а також проблема доріг в цих громадах в майбутньому перешкоджатимуть ефективному надан-

ню послуг населенню. Проте, на сьогоднішній день цю проблему можна компенсувати за допомогою засобів електронного, мобільного зв'язку та Internet.

Найбільш компактними є громади в Тернопільському, Заліщицькому, Буцацькому районах. В них переважають поселення з високою людністю, добре розвинена система доріг, густа мережа поселень.

Таблиця 1.

Параметри ймовірних низових систем розселення Тернопільської області*

<i>Райони</i>	<i>К-сть низових систем (громад)</i>	<i>Середня к-сть населення у низо- вій системі, осіб</i>	<i>Середня к-сть поселень у сис- темі</i>	<i>Середня площа си- стеми, км²</i>
Бережанський	6	7412	10	66,0
Борщівський	13	5797	6	76,9
Буцацький	10	6507	6	80
Гусятинський	10	6680	6	101,0
Заліщицький	8	6614	7	85,0
Збаразький	10	6035	7	86,0
Зборівський	8	5880	11	122,5
Козівський	6	6973	9	115,0
Кременецький	10	7319	7	92,0
Ланівецький	5	6659	10	126,0
Монастирський	5	6907	9	110,0
Підволочиський	8	5789	8	105,0
Підгаєцький	4	5728	9	125,0
Теребовлянський	12	5849	7	94,2
Тернопільський	10	6081	6	75,0
Чортківський	9	8985	6	100,0
Шумський	7	5216	9	120,0

*Розраховано за даними Тернопільського обласного управління статистики

Збільшення території низових систем розселення порівняно з сучасною, дозволить надати цим системам фінансову допомогу, бюджетні трансферти і тим самим забезпечити їх комплексний соціально-економічний розвиток. А проблема збільшення відстаней між поселеннями у системі в сучасних умовах може бути легко подолана шляхом використання сучасних засобів зв'язку та комп'ютерних технологій, розвитку транспорту.

Висновки. Загалом, формування нових одиниць адміністративно-територіального поділу, яке здійснюватиметься у процесі адміністративної реформи в нашій країні, має оптимізувати територіальну організацію систем розселення різних рівнів, що сприятиме комплексно-соціально-економічному розвитку територій.

Література: 1. Проект Закону України "Про територіальний устрій України".- К., 2005. 2. Доценко А.І. Адміністративно-територіальний устрій і розселення в Україні.- К.: РВПС України НАН України, 2003.- 76 с. 3. Заставецька О., Заставецький Т. Географічні засади формування територіальних громад у світлі нового адміністративно-територіального устрою України // Наукові записки Тернопільського національного університету. Географія, 2005.- Вип. 2 , с.10-12. 4. Населення України, 2001 рік: демографічний щорічник . - К.: Державний комітет статистики України, 2002.- 516 с. 5. Пістун Микола. Суспільно-географічні засади нового адміністративно- територіального поділу України // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. - 1999. - №2.-С.7-10.

РЕГІОНАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

Заяць В.С.

*Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України
м.Київ, б.Шевченка 60, тел. 8(044)486-04-97*

Вступ. В сучасних соціально-економічних умовах проблема формування доходів населення та ефективних факторів впливу є надзвичайно актуальною. Це обумовлено необхідністю підвищення життєвого рівня населення та його купівельної спроможності, а відтак і надання нових властивостей регіональному розвитку на основі залучення в економічний обіг частини доходів населення як джерела його інвестування.

Постановка проблеми. Необхідно сформувати регіональні фактори впливу на формування доходів населення в сучасних умовах з тим, щоб надати нових стимулів соціальному розвитку на рівні регіону.

Мета статті: обґрунтування регіональних передумов та факторів формування доходів населення в контексті завдань сучасної регіональної економічної політики.

Виклад основного матеріалу. При тому, що процес формування доходів населення значною мірою залежить від централізовано встановлених державою соціальних параметрів – таких, як мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, мінімальний розмір пенсії, співвідношення між оплатою праці різної складності - важливе місце належить суто регіональним передумовам. До них ми відносимо: комплексність розвитку регіону, його економічна самодостатність; наявність місткої сфери зайнятості населення та відповідної системи робочих місць; рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури; наявність регіональних центрів забезпечення соціального захисту різних категорій населення; ефективне формування та використання коштів місцевого бюджету.

Формування доходів населення будь-якої країни залежить, головним чином, від можливостей економічного зростання у країні, оскільки економіка – це фундамент соціального розвитку, а її міцність є запорукою соціального благополуччя. Сукупність факторів, що безпосередньо впливають на доходи населення, може бути представлена такими групами: економічні, соціальні, виробничі, особистісні.

Перша група – економічні фактори, які передбачають проведення ефективної державної регіональної економічної політики, встановлення оптимального податкового навантаження на підприємства та населення регіону, зростання інвестиційної привабливості регіону тощо, значною мірою впливають на можливості зростання сукупних доходів його населення.

Друга група – соціальні фактори, які визначають обсяги та структуру соціальних виплат, джерела формування соціального бюджету, ефективність соціальних програм та розгалуженість соціальних послуг. В умовах соціально орієнтованої економіки частка доходів населення, що визначаються соціальними чинниками, є досить значною.

Третя група – виробничі фактори: галузева належність, тип підприємства та його розміщення, форма власності, техніко-технологічний рівень, фінансовий стан та організаційний рівень.

Суттєвий вплив на диференціацію доходів населення має галузева належність підприємства. Свідченням цього є офіційні статистичні дані, які показують, що у 2005 році різниця між середньою заробітною платою працівників авіаційного транспорту, фінансової сфери (1622 грн. та 1553 грн. відповідно) і середньою заробітною платою у сільському господарстві, охороні здоров'я (437 грн. та 517 грн.) перевищувала 3 рази [2, с. 411]. Середня заробітна плата киян (за групами з однаковим рівнем освіти) більш, ніж удвічі перевищували заробітну плату жителів Тернопільської області і майже втричі – жителів, що працюють у селах та районних центрах інших областей країни [2, с. 412; 1, с.211].

Четверта група – особистісні фактори, тобто професійно-кваліфікаційний рівень, освіта, досвід роботи, інтенсивність та продуктивність праці, економічна активність. Серед них на особливу увагу заслуговує фактор професійно-кваліфікаційної підготовки економічно активного населення. Він покликаний вирішувати дві проблеми: по-перше – соціальну, що полягає в адаптації громадян до ринкових умов господарювання за допомогою надання їм можливості оволодіти професією, що користується попитом на ринку праці та визначити себе в суспільстві; по-друге – економічну, вирішення якої повинно задовольнити потреби економіки в робочій силі певного рівня професійної підготовки та кваліфікації. Важливе місце належить фактору освіченості населення, продуктом якої є якісно нова робоча сила з високим інтелектуальним та духовним рівнем.

Чисельними дослідженнями доведено безпосередній зв'язок між професійно-кваліфікаційним рівнем працівника та можливостями одержання певного рівня доходу. Зокрема, було визначено, що професійно-технічна, базова та повна вища освіта дають можливість людині швидко адаптуватися на ринку праці і досягати високих заробітків уже в молодому віці. Люди лише із загальною середньою освітою досягають відносного максимуму заробітків лише у віці 40-49 років, тобто пристосування таких людей до трудового життя відбувається набагато довше, що ще раз вказує на надзвичайно важливу соціально-економічну роль професійної освіти [1, с.207-209].

Визначено, що на формування доходів населення істотно впливає досвід працівника на ринку праці (загальний стаж роботи). Так, зростання заробітків залежно від досвіду на ринку праці становить у середньому 1-3 % на рік трудового стажу, змінюючись від 10-15 % у перші 10 років роботи до від'ємних значень у передпенсійний період та пізніше [1, с.209].

З об'єктивних причин працездатне населення не може отримувати однакові доходи, а їх надмірна диференціація призводить до невиправданої поляризації суспільства, що в свою чергу може мати негативні політичні, соціальні і економічні наслідки. Утримання економічно доцільної диференціації доходів населення є важливим елементом внутрішньої соціально-економічної політики держави, а отже вона має контролювати цей процес, щоб забезпечити його соціально безпечний рівень у суспільстві.

Висновки. На процес формування доходів населення впливає сукупність різних за походженням факторів, які в узагальненому вигляді можуть бути представлені такими групами – економічні, соціальні, виробничі, особистісні. Головною передумовою ефективного формування доходів населення регіону є комплексність його розвитку і економічна самодостатність, які розширюють можливості населення щодо зростання економічної активності.

Література: 1. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К.: Знання, КОО, 2001. - 254 с. 2. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С.І.Бандур, Т.А.Заяць, В.І.Куценко та ін. За заг.ред. д-ра екон.наук, проф., чл.-кор. НАН України Б.М.Данилишина. – 2-ге вид. доповн. і переробл. Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 620 с. 3. Статистичний щорічник України за 2005 рік . – К.: Державний комітет статистики України, 2006. – 571 с.

УДК.911.3

РАЗВИТИЕ БИЗНЕС-ИНФРАСТРУКТУРЫ ЕВРОРЕГИОНА «СЛОБОЖАНЩИНА»

Кирюхин А.М.

Исполнительный комитет Совета руководителей приграничных областей Республики Беларусь, Российской Федерации и Украины

г. Харьков, Госпром, 4 подъезд, к.407, тел. 700-34-01, www.crossborder.org.ua

За последние годы значительно возросла роль приграничных регионов в международных отношениях. Европейская рамочная конвенция о трансграничном сотрудничестве между территориальными сообществами и властями (Мадрид, 1980) стимулировала развитие трансграничных отношений на уровне местных органов управления в Европе. Она создала правовую основу использования трансграничного сотрудничества в интересах сопредельных территорий соседних стран. Украина и Российская Федерация подписали эту конвенцию и рати-

фицировали ее и протоколы к ней в своих парламентах. Поддержка трансграничного сотрудничества является инструментом социально-экономического развития регионов и смягчения территориальных диспропорций, а также содействует решению актуальных экологических, научно-технических и транспортно-коммуникационных проблем, обусловленных наличием государственной границы. Специфика приграничного сотрудничества в системе трансграничного сотрудничества заключается в том, что приграничные территории, в большинстве случаев, удалены от национального рынка, но приближены к рынкам соседних стран [1]. Ресурсной основой такого сотрудничества является сходство положений регионов, расположенных по разные стороны государственной границы.

Украина в 2004 году приняла закон о трансграничном сотрудничестве, которое определяется как совместные действия, направленные на установление и углубление экономических, социальных, научно-технических, экологических, культурных и иных отношений между территориальными сообществами, их представительными органами, местными органами исполнительной власти Украины с территориальными сообществами, соответствующими органами власти других государств в рамках компетенций, определенных их национальным законодательством [2]. В законопроекте Федерального закона «О приграничном сотрудничестве» под приграничным сотрудничеством понимается согласованная с партнерами из сопредельных государств деятельность участников приграничного сотрудничества в Российской Федерации, которая направлена на социально-экономическое развитие приграничных территорий, повышение благосостояния населения этих территорий, укрепление взаимовыгодных и дружественных связей Российской Федерации с сопредельными государствами, защиту национальных интересов Российской Федерации в пограничной сфере, создание надлежащих условий для уполномоченными государственными органами пограничной деятельности. Оба документа содержат понятия «участники трансграничного (приграничного) сотрудничества» и «еврорегион» (в российском законопроекте – «регион приграничной интеграции и сотрудничества»). Благодаря этим нормативным понятиям российско-украинское приграничное сотрудничество может осуществляться на основе программно-проектного принципа. Для Украины с 2007 года начинает реализовываться вертикально интегрированная система программ на европейском, межгосударственном, государственном, региональном и районном уровнях. Харьковская область благодаря созданному в 2003 году еврорегиону «Слобожанщина» - территориальному институту, наделенному новыми компетенциями сотрудничества с Белгородской областью, приступила к осуществлению первоочередных трансграничных проектов. Данные проекты охватывают наиболее важные сферы сотрудничества и направлены на увеличение объемов сотрудничества между приграничными районами двух областей.

1. Трансграничный экологический туристический маршрут “Природное и культурное наследие Слобожанщины”

Целью проекта является расширение международного сотрудничества между приграничными областями Украины и России в области туризма и экологии для достижения взаимовыгодных отношений путем создания совместного трансграничного экологического туристического маршрута.

Проект реализуется на территории приграничных областей Украины (Харьковской и Донецкой) и Российской Федерации (Белгородской).

Впервые на Украине разработан трансграничный экологический маршрут, который будет функционировать в рамках еврорегиона “Слобожанщина”.

Начальным пунктом трансграничного экологического маршрута определен Государственный военно-исторический музей-заповедник “Прохоровское поле” (пос. Прохоровка Белгородской области), а конечным - Свято-Успенская Святогорская Лавра (город Святогорск Донецкой области).

2. “Комплексный план оздоровления бассейна реки Лопань”

Целью работы является разработка комплексного плана мероприятий по экологическому оздоровлению бассейна реки Лопань вдоль ее основного русла, уменьшение отрицательного влияния воды на население и хозяйственные объекты, улучшение состояния экологической безопасности водо- и природопользования на водосборной площади бассейна.

Проект реализуется на территории приграничных районов Украины (Дергачевский р-н Харьковской области) и Российской Федерации (Белгородский р-н Белгородской области).

Впервые в бассейне трансграничной средней реки будет разработан общий согласованный комплексный план мероприятий по экологическому оздоровлению ее водных ресурсов и водосборной площади на основе современной системы управления на основе бассейнового принципа.

3. “Пилотный трансграничный проект смешанных железнодорожных перевозок “ХА-ТА”®”

Целью проекта является сохранение и развитие транзитных возможностей Харьковской области в системе международных транспортных коридоров. Предлагается организация смешанных железнодорожных перевозок пассажиров вместе с легковыми автомобилями к месту отдыха в Республике Крым.

Проект реализуется в Дергачевском районе Харьковской области на станции Казачья Лопань Южной железной дороги с участием Белгородского района Белгородской области и Медвенского района Курской области.

4. “Обеспечение биологической безопасности сельскохозяйственных производителей животноводческой продукции приграничных районов в еврорегионе «Слобожанщина»”

Целью проекта является создание условий для обеспечения биологической безопасности сельскохозяйственных производителей животноводческой продукции, а также мониторинг и прогнозирование эпизоотического состояния приграничных территорий Украины и России в отношении особо опасных инфекций, общих для человека и животных (зоонозов), в т. ч. гриппа А птиц, с использованием превентивных мероприятий.

Проект планируется к реализации на территории приграничных районов Харьковской (Дергачевский, Харьковский), Белгородской (Белгородский), Курской (Медвенский) и Ростовской областей.

В результате реализации проекта предполагается проведение соответствующих мероприятий, направленных на недопущение заноса и заражения инфекциями, общими для человека и животных, в т. ч. гриппа А птиц, регионов сопредельных государств.

5. *“Развитие бизнес-инфраструктуры еврорегиона «Слобожанщина»”*

Целью проекта является увеличения объемов трансграничного сотрудничества в еврорегионе “Слобожанщина” для сектора среднего и малого предпринимательства.

Проект реализуется на территории приграничных районов (Дергачевского, Волчанского и Харьковского) Харьковской области.

В результате реализации проекта будет создана постоянная система поддержки малого и среднего бизнеса на базе интегрированных интересов субъектов предпринимательской деятельности и местных органов власти.

Ключевым элементом бизнес-инфраструктуры еврорегиона «Слобожанщина» является приграничный выставочный комплекс, строительство которого предполагается осуществить на территории вблизи государственной границы между Украиной и Российской Федерацией, которая прилегает к международному автомобильному пункту пропуска «Гоптовка-Нехотеевка».

Данный выставочный комплекс предназначен для возрождения исторических традиций партнерства Харьковщины и Белгородчины, создания условий для новой модели эффективного рыночного взаимодействия между Харьковской и Белгородской областями, их приграничными районами, а также активизации международного и межрегионального украинско-российского торгово-экономического сотрудничества [3].

На базе выставочного комплекса планируется проведение выставочных мероприятий, ярмарок, экономических форумов, индивидуальных деловых встреч и переговоров между представителями регионов украинско-российского приграничья.

Координация и научное сопровождение проектов осуществляется Центром трансграничного сотрудничества, созданным в марте 2006 года, который тесно сотрудничает с Ассоциацией европейских приграничных регионов [4].

Литература: 1. Регионоведение: Учеб. пособие для студентов вузов / В.А. Дергачев, Л.Б. Вардомский. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 463 с., 2. Закон Украины «Про транскордонне співробітництво» - Ведомости Верховной Рады, 2004, - N 45, ст. 499., 3. Кірюхін О. Транскордонне співробітництво у російсько-українських відносинах / Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006: Монографія. – К.: НІСД, 2006. – С. 432-438., 4. Кірюхін А.М. Преображение Слобожанщины: шаги в новое измерение сотрудничества. // Европа-Центр. - №3(14). – 2006. – С.120-123.

УДК 913.3(100)

МАКРОРЕГІОНИ СВІТУ: НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНИХ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Книш М.М.

Львівський національний університет імені Івана Франка, географічний факультет,
м. Львів, вул. Дорошенка 41, к. 56, тел. 296-45-73

Актуальність. На початку ХХІ століття міжнародна міграція населення набула глобального характеру і охопила всі макрорегіони світу. Значно зросло міграційне сальдо в Європу і Північну Америку, викликане масовою імміграцією з Азії, Африки і Латинської Америки, тобто в основному з бідних у багаті регіони. Таке посилення міжнародної міграції стало основним результатом процесу глобалізації, яка призвела до глибоких змін у напрямках та структурі міграційних потоків. Завдяки інформаційним і комунікаційним технологіям (включаючи Інтернет) Європа і Північна Америка перетворилася у віртуально близькі регіони для жителів інших регіонів.

Викладення основного змісту дослідження. За даними ООН, кількість глобальних мігрантів зросла з 75 млн. осіб у 1965 році до 150 млн. осіб у 2000 році, що становило 2,3% населення планети. Щорічно в таких міграціях бере участь від 2 до 3 млн. осіб. Головну роль у міграційних потоках відіграють трудові міграції, зумовлені пошуками роботи за межами своїх країн.

Головні регіони імміграції – Західна Європа і Північна Америка. Саме вони є найбільшими центрами притягання легальних і нелегальних мігрантів. Міграційний потік з Європи у Північну Америку втратив своє домінуюче значення. Європа з постачальника емігрантів перетворилася в регіон імміграції робочої сили з Туреччини, Північної Африки та інших країн – колишніх колоній.

В останній чверті ХХ століття модель традиційної імміграції, яка ґрунтувалася на попиті і пропозиції тимчасової робочої сили у важкій промисловості, уступила місце новій моделі, в якій імміграція обумовлена сімейними (возз'єднання сім'ї), гуманітарними (пошуки притулку) і економічними мотивами. Новим явищем стало збільшення кількості біженців, які шукають політичного притулку в Європі, що призвело до посилення контролю за міграційними потоками з боку європейських країн. Майже всі розвинені країни Європи прийняли закони, що обмежують в'їзд іноземців з інших регіонів.

За останні 50 років Латинська Америка перетворилася з регіону імміграції в регіон еміграції. Переміщення мігрантів відбуваються або в рамках регіону, або за його межі – в розвинені регіони, особливо в США. Еміграція з Мексики до США нині є найпотужнішим міграційним потоком на планеті. Ознакою того, що Латинська Америка колись була регіоном приїому мігрантів, поступово зникають.

За останні десятиріччя змінився професійний та освітній рівень мігрантів. Більша частина мігрантів мають звання і ступені, отримані після закінчення вузів. За даними ООН, приблизно однакова кількість жителів Латинської Америки з вченими ступенями проживають у США і відповідних країнах свого походження.

В останній чверті ХХ століття значно зросли міграційні потоки з Азії. За даними ООН, серед іммігрантів Канади та Австралії ½ становили азійські, а США – ⅓. В ці три країни щорічно прибувало до 0,5 млн. азійських емігрантів. В міжнародних потоках азійських емігрантів домінують в основному китайці та індуси. Найбільша країна еміграції в Азії, з якої щорі-

чно до США переїжджають понад 60 тис. осіб – Філіппіни – колишня колонія США. Наприкінці XX століття країну покинуло 6.5 млн. філіппінців. Кожний 11 філіппінець був міжнародним мігрантом.

Контакти, які встановилися в колоніальний період, створили базу для багатьох міжнародних міграцій в постколоніальному світі, особливо у Велику Британію, яка стала місцем розселення великих общин вихідців з Південної Азії.

В Азії існують не тільки регіони еміграції, але й імміграції. В деяких країнах, таких як Таїланд і Малайзія спостерігаються обидва процеси. Робітники даних країн мігрують, щоб знайти роботу у більш розвинених країнах, а мігранти з країн більш низького рівня розвитку переїжджають у ці країни в пошуках роботи.

У нафтовидобувних країнах Аравійського півострова існує проблема нестачі власної робочої сили. Майже половина населення в цих країнах – діти. Жінки на Близькому Сході традиційно не працюють, а чоловіки – уникають постійної роботи. Високий рівень забезпеченості населення у цих країнах дає змогу їм не брати участі у суспільному виробництві. Унаслідок цього частка економічно-активного населення в них не перевищує 20%, а тому тут відбувається значний притік робочої сили з інших регіонів третього світу.

Спочатку до роботи в нафтовидобувні країни залучали арабів з бідних країн, зокрема палестинських біженців, але вони вступали в шлюби з місцевим населенням. Щоб призупинити цей процес, тут почали надавати перевагу робочій силі з Пакистану, Індії, Бангладешу. Іммігрантів, зазвичай, запрошували на визначений термін і поселяли в трудових таборах за межами населених пунктів.

Серед країн Азії, що імпортують робочу силу, треба назвати передусім Саудівську Аравію. Некорінні жителі цієї країни становлять 50% економічно-активного населення. Еміграція з Ємену та Йорданії в Саудівську Аравію набула такого широкого розмаху, що ці країни змушені бути імпортувати робочу силу з Індії і Пакистану.

На тенденції і моделі міжнародної міграції в Африці мають вплив демографічні чинники, політична нестабільність, етнічні конфлікти, безперервні економічні спади. Швидкий ріст населення і безробіття створили умови для міграції населення. Ріст неупорядкованих і незадокументованих міграцій, торгівля мігрантами пояснюється тут злиднями і погіршенням соціальних умов.

Нині значну частину міграційних потоків в Африці становлять жінки. Вони мігрують незалежно від чоловіків, щоб задовольнити свої матеріальні потреби, а не просто приєднатися до чоловіків або інших членів сім'ї.

За даними Світового банку, щорічно близько 23 тис. кваліфікованих спеціалістів з вищою освітою в пошуках кращих умов праці, покидають Африку. За останні роки кількість кваліфікованих випускників університетів зросла, і лише небагатьом з них вдалося отримати роботу. Тому тисячі випускників щорічно проходять аспірантуру в розвинених країнах, а деякі з них залишаються там. Провідною країною як за кількістю учасників, так і за швидкістю міграції висококваліфікованих кадрів стала Уганда. Щоб обмежити еміграцію у багатьох країнах Африки було введено дозвіл на виїзд і контракти на роботу.

Міграція в Африці розглядається як стратегія виживання сім'ї. Тут міграція більше, ніж в інших регіонах є сімейною справою. Мігранти зберігають тісний зв'язок з членами сім'ї, і, головне, здійснюють грошові перекази. За даними ООН, в бідних країнах Африки від 30% до 70%, а інколи – 80% потреб сім'ї покривають перекази іммігрантів.

В Африці є традиційні країни імпорту робочої сили – ПАР, Габон, Ботсвана, Кот-д'Івуар, в яких працюють понад 3 млн. мігрантів, що приїхали з сусідніх африканських країн.

Океанію теж зачепила міграція. Емігранти з островів південної і західної частини Тихого океану великими потоками мігрують в Нову Зеландію і Австралію, а жителі північних і східних островів – до США. Жителі островів Меланезії, Папуа Нова Гвінея, Соломонових островів менше беруть участь у міжнародних потоках міграції населення.

Висновки. Отже, в останній чверті XX століття міжнародна міграція населення в цілому пережила глибокі зміни. Зокрема, потоки мігрантів стали більш глобальними і різномірними за своїм складом. Європу, як основний регіон породження міграції, змінили Азія, Африка і Латинська Америка. Трансформації зазнали як загальні обсяги, так і характер потреби

в робочій силі приймаючих країн. Поширилася політика обмеження прийому мігрантів. Демографічна, політична і економічна ситуація в бідних регіонах заставляє очікувати посилення міграції у найближчі роки, як реакція на безробіття, соціальну нерівність і злидні.

УДК 912 (21) (075.8) / К67

ДО ПИТАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ГЕОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ І ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ З ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИМ АНАЛІЗОМ

Корнус А.О., Корнус О.Г.

*Сумський педагогічний університет ім. А.С.Макаренка,
м. Суми, вул. Роменська, 87, 40002, тел. (0542)34-25-20, e-mail: a_kornus@ukr.net
Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна,
м. Харків, пл. Свободи, 4, 61077, тел. (0542)34-25-20, e-mail: kornus@sspu.sumy.ua*

За енциклопедичним визначенням, регіон (область) – це поділ певних територій за тими чи іншими ознаками, що відрізняють ці території одна від одної. Однак географічне тлумачення і розуміння регіону значно ширше [2]. Воно ґрунтується на пріоритеті внутрішнього змісту над межами регіону, незбалансованістю і нежорсткістю його границь; можливістю обмеження регіону межами, що мають різний генезис (структурно-тектонічний, зональний, історико-етнічний та ін.); аналізі структури і сучасного стану регіону як результату накладання всієї сукупності діючих протягом історичного часу процесів – як природних, так і антропогенних, у т.ч. політичних, етнічних, економічних, соціальних тощо.

Регіональний підхід не новий для географії, адже виникнення і розвиток географії як науки від відбувався шляхом накопичення і систематизації знань про конкретні регіони. При цьому межі досліджуваних регіонів увесь час розширювались, поки не досягли усієї поверхні суші, а опісля – й океану. В географії глобальним об'єктом вивчення став саме регіон, який, тим не менше, унікальний по відношенню до Всесвіту. Тобто, при географічному дослідженні, незалежно від його геопросторових масштабів (адміністративний район, річковий басейн, держава, материк і т.д.), не може бути отримано законів, які подібно до законів фізики чи хімії виконувались би у будь-якій точці Всесвіту. Це означає зіставлюваність будь-яких географічних досліджень, незалежно від їх територіального охоплення [3]. Наприклад, не можна стверджувати, що дослідження проблем опустелювання фундаментальніше, ніж вивчення особливостей ландшафтної структури невеликої ключової ділянки.

Регіональний підхід у географії не варто плутати з хорологічним. Хорологічність також передбачає аналіз просторових властивостей об'єктів і явищ будь-якої природи, однак при цьому об'єкти розглядаються типологічно. Тоді як регіональність означає, перш за все, неповторність об'єктів, виявлення їх внутрішньої цілісності, а також просторових і просторово-часових властивостей.

Пріоритет неповторності, унікальності над типовістю і відтворюваністю зближує географію з історією – наукою у якій знання про кожен просторово-часовий відрізок мають самостійну цінність, а спроби виведення „історичних закономірностей” носять вторинний характер.

Більше того, поняття „регіон”, являючись багатоплановим і різноманітним, вміщує в себе, крім географічних, історичні й економічні особливості територій різних розмірів і рівнів. Регіон будь-якого рангу складається *історично* на території з певними фізико-географічними характеристиками, які визначають характер спочатку натурального, а потім і товарного господарства і, нарешті, соціально-економічну спеціалізацію регіону.

У зв'язку з цим виникла ідея розробки історико-географічного аналізу регіону, як наукового методу при здійсненні комплексних регіональних досліджень [1]. В таких комплексних програмах необхідно використовувати досвід історії заселення і освоєння території. Для вивчення регіону будь-якого рангу необхідний аналіз історичної спрямованості господарства і природи, результати якого дозволяють оцінити ресурсний, історико-культурний і соціально-економічний потенціали території. При історико-географічному аналізі регіон розглядається і оцінюється як єдине ціле, з вивченням відношень, що виникають між його складовими: при-

родною, історичною, соціальною, історико-культурною, економічною і т.д.

Блок природничо-географічної інформації у регіональному історико-географічному аналізі в першу чергу включає природні ресурси, необхідні для життя населення і функціонування промислових підприємств: корисні копалини, родючість ґрунтів, лісові та інші біологічні ресурси і т.п. Для оцінки природного потенціалу важлива історична інформація щодо використання того чи іншого ресурсу у минулому. Історична поінформованість дозволяє також оцінити сучасний стан природного середовища, а відомості про минуле природокористування дозволяють виявити ресурси, популярні на певних етапах розвитку регіону, а, можливо, невідомі тепер.

Блок історичної інформації свідчить про просторово-часову диференціацію процесу освоєння, дозволяє провести історичну реконструкцію типів господарського освоєння, встановити ландшафтні типи розселення, виявити роль природного фактору в освоєнні території.

Аналіз історико-культурного блоку інформації дозволяє виявити археологічні, архітектурні, історичні об'єкти, що цікаві для виділення історико-культурних ядер всередині природоохоронних територій, особливо для національних та регіональних ландшафтних парків, а також для їхнього перспективного рекреаційного освоєння. При просторово-часовому аналізі історичного заселення і освоєння території з'являється можливість виділити концентрації пам'яток історії і культури і оцінити територіальний історико-культурний потенціал.

Таким чином, історико-географічний аналіз регіону дозволяє раціонально вирішувати такі регіональні проблеми як районне планування, розробка концепції перспективного розвитку адміністративних районів, областей чи держави в цілому, програм розвитку природоохоронних територій і проектів розвитку туризму.

Література. 1. Вампилова Л.Б. Региональный историко-географический анализ // Регион и география: Тез. докл. междунар. науч.-практ. конф. – Пермь, Пермский ун-т, 1995. – Ч.2. – С. 9-11. 2. Гладкий Ю.Н., Чистобаев А.И. Регионоведение. – М.: Гардарики, 2003. – 384 с. 3. Исаченко Г.А. Регион как объект фундаментального географического исследования // Регион и география: Тез. докл. междунар. науч.-практ. конф. – Пермь, Пермский ун-т, 1995. – Ч.2. – С. 6-9.

УДК [338.45:664.35](477)

ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ГАЛУЗІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Ліщук Р. В.

Волинський державний університет імені Лесі Українки;
м. Луцьк, вул. Потапова, 7, (03322) 4-92-7, моб.: (093)751 98 02, ruslan-drek@yandex.ru

Актуальність. З виходом України з глибокої економічної кризи в середині 90-х років значної актуальності отримала проблема вибору раціональних напрямів та обґрунтування ефективних форм і механізмів, завдяки яким Україна зможе стати на шлях інтенсивного розвитку. За аналітичними дослідженнями фахівців, протягом останніх років спостерігається структурна деградація вітчизняної промисловості в сторону спрощення технологій виробництва. Шостий технологічний уклад (інформатика та електроніка, біотехнології, штучний інтелект) в Україні поки що взагалі не формується, частка технологій п'ятого укладу (військово-промисловий комплекс, виробництво засобів космічного зв'язку) становить майже 10 %, четвертого – понад 50 %, третього (що переважав у розвинутих країнах у 1920-х роках) – приблизно 30 %, реліктових укладів – майже 10 %. В більшості розвинутих країн частка п'ятого укладу складає 30-40 %. Це говорить про те, що Україна відстає від таких країн на ціле покоління техніки [3, 26].

Викладення основного змісту дослідження. Що стосується олійно-жирової галузі, яка входить до харчової промисловості, то, згідно оцінок вітчизняних фахівців, її зараховують до четвертого технологічного укладу, який відповідає за рівнем розвинутості технологічних процесів середньотехнологічним галузям. За випуском продукції частка четвертого укладу

становить 38 % (третього – 58 %), за фінансуванням науково-технічних розробок – майже 70 %, за витратами на інноваційну діяльність – 60 %, за витратами інвестицій, які визначають майбутнє на 10-15 років – лише 20 % (третього – 75 %) [3, 58].

Щодо інвестицій у технічне переоснащення, то четвертий технологічний уклад акумулює лише 10 %, а третій – 83 % [3, 74]. Це говорить про фактичне консервування відсталості промислового виробництва у технологічному плані, а також і структури випуску продукції. Для подолання такого явища в галузі необхідні інноваційні запровадження та розширення асортименту сучасної високотехнологічної продукції.

Проаналізуємо ситуацію в олійно-жировій галузі з позицій її ефективності та інвестиційної привабливості, оцінимо роль і вплив держави на її розвиток, розглянемо проблеми, які гальмують інноваційний розвиток галузі в регіонах України.

Харчова промисловість через специфічність вироблюваної продукції одна з перших виїшла зі стану рецесії та набула позитивних змін у розвитку, а олійно-жирова галузь практично не зазнала негативного впливу, змінювалися лише співвідношення експорту та внутрішньої переробки сировини і відповідно самої продукції. За позитивною динамікою олійно-жирової галузі приховані значні, а досить часто і глибокі відмінності між різними видами економічної діяльності. Наприкінці 1990-х років були започатковані та набули прискореного розвитку суперечливі за сутністю і протилежні за спрямованістю процеси та тенденції. Поглиблення формування ринкової економіки, формування фінансово-промислових груп і розширення їх впливу на аграрні відносини, збільшення припливу іноземних інвестицій, перекося в розвитку сировинної бази та ряд інших чинників зумовили виникнення нової ситуації в харчовій промисловості, та олійно-жировій галузі зокрема, що характеризуються такими рисами:

1) Збільшенням по регіонах виробництва продуктів олійно-жирової галузі (протягом 2005-2006 маркетингового року було вироблено майже 1400 тис. тон рослинної олії, що втричі перевищує показники 1998-1999 маркетингового року; найбільшими показниками зростання відрізняються Запорізька область – 11 %, Харківська – 12 % та Дніпропетровська – 10 % області), що супроводжується перерозподілом функцій і зміною між суб'єктами одного виду економічної діяльності ролей, внаслідок відмінності в обсязі та рівні використання виробничих потужностей, «прикріпленості» сировинної бази за підприємством та достатності виробленої агросировини для забезпечення його потреби, розвинутості системи логістики, маркетингу в агросфері тощо [2, 42]. Це стосується дрібних підприємств, які не мають достатньо коштів для модернізації або розширення виробництва. Як наслідок, підприємства в кращому випадку кооперуються з великими виробниками, але вже виконують другорядні ролі по переробці сировини. За даними Держкомстату в Україні існує понад 200 підприємств, що переробляють олійну сировину, але лідерами є лише 28 заводів, які виробляють понад 90 % всього обсягу соняшникової олії в країні. Серед цих підприємств виділяються: комбінат «Каргіл», Дніпропетровський олійно-екстракційний завод, Пологівський ОЕЗ, Запорізький олійно-жировий комбінат, Одеський ОЖК та ін.

2) На більшості олійно-жирових підприємствах, де переважає іноземний капітал, та окремих заводах, що перебувають у власності вітчизняних інвесторів, впроваджено системи управління якістю, які відповідають вимогам міжнародних стандартів ISO серії 9000 та 14000. Це дало змогу забезпечити виробництво високоякісної, конкурентноспроможної та безпечної продукції, що знаходить ринки збуту і за кордоном. Проте на деяких таких підприємствах спостерігається випуск продукції із заниженими споживчими якостями (окремі компоненти замінюються низькоякісними аналогами) під уже добре відомою маркою для українського споживача [1, 520]. Це говорить про те, що видача міжнародних сертифікатів на систему управління якістю не завжди гарантує дотримання вимог до продукції, яка виходить або буде надходити на український ринок.

3) Через відсутність протягом тривалого часу зваженої державної політики в агропромисловій сфері відбувся занепад суміжних і взаємопов'язаних підгалузей. Серед них виділимо льонарство, коноплярство та льоно- і коноплепереробні заводи. Крім того, внаслідок переміщення і концентрації вирощування сировини в окремому секторі фермерських госпо-

дарств деякі переробні підприємства не мали змоги перейти на нові форми відносин з рядом товаровиробників через відсутність обігових коштів.

Запровадження інноваційних напрямків розвитку в галузі стало одним із найактуальніших завдань. Існує два основних напрямки розвитку інноваційної діяльності в галузі:

а) запровадження сучасних технологій, модернізація або повна заміна застарілої техніко-технологічної бази та організації виробництва, проведення механізації й автоматизації виробничих процесів;

б) зміна асортименту продукції на кращі за показниками смакових якостей продукти, запровадження виробництва із значно меншими питомими витратами різних матеріальних, сировинних, енергетичних та трудових ресурсів на виробництво одиниці продукції.

Поки що ці напрямки вдається реалізовувати великим підприємствам (в основному з іноземними інвестиціями), та й то не в повній мірі. Яскравим прикладом залучення іноземних інвестицій є Дніпропетровський ОЕЗ, який залучив вже в 1994 році перші іноземні інвестиції для технічного переоснащення. Наразі глибоких інноваційних запроваджень на олійно-жирових підприємствах не відбувалося. Лише східні регіони України можна відзначити за показниками інновацій, оскільки основні грошові надходження спрямовуються саме туди (найбільша сировинна база). Сюди слід віднести групу компаній «Кернер Груп», до складу якої входять цілі виробничі ланцюги: елеватори, олійно-екстракційні заводи, заводи з виробництва майонезу, маргарину, мила. На відміну від цієї групи компаній, досить слабо представлена продукція Львівського олійно-жирового комбінату, яка в основному охоплює західні регіони України.

Коротко наведемо тенденції інноваційної активності підприємств:

- в олійно-жировій галузі інноваційна діяльність практично перебуває в початковому стані внаслідок її відсутності або незначних обсягів, про що говорять факти, згідно яких лише 1,8-2,2 % підприємств випускають інноваційну продукцію (Запорізький ОЖК, «Каргіл», Славолія, Дніпропетровський ОЕЗ тощо);

- відтворення основного капіталу в галузі відбувається в основному на застарілій техніко-технологічній базі;

- мало уваги приділяється такому виду інноваційної діяльності, який полягає у дослідженні та розробці нових напрямків розвитку та виробництва продуктів з новими якостями;

- розвиток олійно-жирової галузі характеризується різноспрямованими, різношвидкісними та навіть суперечливими явищами щодо інноваційних запроваджень;

- поступово нарощуються обсяги фінансування витрат на здійснення інноваційної діяльності за різними напрямками;

- слабо виражена спрямованість на створення цільових програм й ефективних механізмів інноваційного розвитку підприємств.

Висновки. Отже, в олійно-жировій галузі відбувається розрив між підприємствами різних виробничих потужностей та форм власності, що призводить до нерівномірного її розвитку по регіонах. Держава повинна створити сприятливі умови для малопривабливих і технічно відсталих підприємств, доцільно розглянути питання формування навколо менш потужних підприємств, в т. ч. олійниць, сировинних зон для виробництва олії та продуктів її переробки, забезпечити активізацію переходу підприємств галузі на інноваційну модель розвитку.

Література. 1. *Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку* / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т економ. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с. 2. Кучеренко С. Ю. *Інвестиційна привабливість олійно-жирового комплексу України* // *Фінанси України*. – 2005. – № 4. – С. 41-45. 3. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Стат. зб.* – К.: Держкомстат України, 2003. – 198 с.

О СТРУКТУРЕ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЁННЫХ ПУНКТОВ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ

Назаренко Н.В., Корнилов А.Г., Ковалёв М.Г.

Белгородский государственный университет,

Россия, 308015 г. Белгород, ул. Победы 85; 8(4772)301173, E-mail: nazarenko@bsu.edu.ru

При проведении антропофункционального зонирования и эколого-географического районирования территории Белгородской области [1] одним из существенных компонентов, на разработанных картах, представлена сеть населенных пунктов, занимающая площадь 737,4 км², что составляет 2,7 % от общей площади. Несмотря на относительно маленькую площадь, по сравнению с лесами (10 %) и сельскохозяйственными угодьями (79%), система населенных пунктов играет большую роль, так как более или менее равномерно накладываясь на карту области с учетом развитой автодорожной сети, приводит к значительной дефрагментации вмещающих ландшафтов. Некоторые ученые [2] относят земли населенных пунктов, и в первую очередь городов, к так называемым нарушенным землям с точки зрения их экологической значимости. Существуют и противоположные точки зрения, предлагающие дифференцированно рассматривать внутреннюю структуру, городов и иных поселений, в состав которых входят зеленные зоны, участки уличного и дворового озеленения, акватории и т.п. Соответственно, для оценки роли и значимости населенных пунктов Белгородской области необходимо более детально изучить их внутреннюю структуру. Например, территория земель типичного сельского поселения Мелавое представлена широким набором типов земельных участков. Здесь мы выделили 19 типов антропохозяйственных участков – это частные дворовые хозяйства, дороги, огороды, сенокосы, пастбища и т.д. Более подробно эти участки показаны в таблице 1.

Таблица 1

Функциональная структура с. Мелавое

Типы земель	Кол-во, шт.	Площадь, км ²	Площадь, %
Частные земельные участки	174	0,152	4,1
Дороги асфальтированные		0,127	3,5
Дороги грунтовые		0,017	0,5
Придорожная полоса		0,058	1,6
Водные объекты		0,448	12,2
Прибрежная полоса		0,034	0,9
Огороды		1,062	29,0
Пашня		0,061	1,7
Кладбище	1	0,007	0,2
Болото	1	0,014	0,4
Сад	1	0,018	0,5
Колхозные земли		0,151	4,1
Пастбища:		1,517	41,3
Луг		0,414	11,3
Кустарники		0,027	0,7
Кустарниково-луговая		0,95	25,9
Кустарниково-луговая заболоченная		0,082	2,2
Сенокосы		0,044	1,2
Всего		3,666	100,0

Из таблицы видно, что основную часть села занимают пастбища и огороды, которые возделываются местными жителями. В свою очередь, пастбища представлены в основном луговой растительностью с сосредоточенными здесь кустарниками, но встречаются ареалы, которые используются не только для выпаса скота, но и как сенокосы. Также, значительная часть занята дорогами с асфальтным покрытием. Как и в большинстве сел, в черту его территории входит кладбище, которое занимает 0,2% от общей площади территории. Неотъемлемой частью, сопровождающей водные объекты, являются заболоченные участки. Эта территория в основном не используется населением, поэтому нагрузка здесь минимальная.

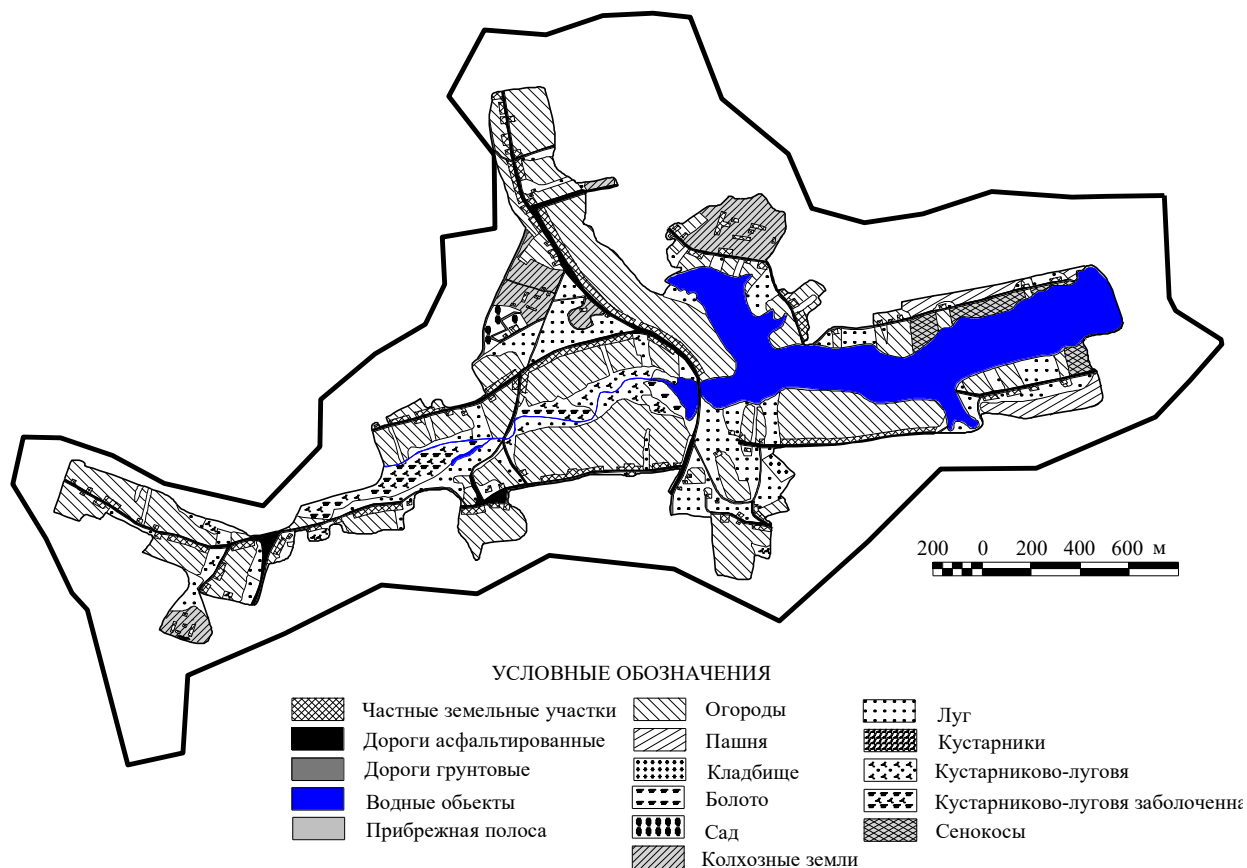

Рис. 1. Функциональная карта-схема структуры с. Мелавое.

В зону высокой антропогенной нагрузки входят дороги с придорожными полосами.

Зона повышенной антропогенной нагрузки представлена частными земельными участками, огородами, пашней и колхозными землями.

В зону умеренной антропогенной нагрузки входят водные объекты с прибрежными полосами, сад и пастбища, которые представлены луговой, кустарниковой, кустарниково-луговой, кустарниково-луговой заболоченной растительностью и сенокосами.

В зону с минимальной антропогенной нагрузкой входит болото, которое занимает 0,4% от общей площади села.

В свою очередь, частные дворовые хозяйства, также имеют функциональное деление. Это деление выражено в таблице 2.

Таблица 2

Функциональная структура дворовых хозяйств

Типы земель	Площадь, м ²
Постройки	150
Двор	80
Сад	300
Огород (пашня)	950
Непаханные участки	20

Самая большая нагрузка внутри частных земельных участков приходится на двор. Здесь возможен заезд автотранспорта, выгул животных и домашней птицы и т.д.

Умеренной нагрузкой характеризуются сады и непахотные земли. Непахотные земли находятся по периметру частных участков вдоль ограды.

Говоря о функциональной структуре в целом, можно отметить, что существует проблема с определением функциональных границ этого сельского поселения и, видимо, остальных, так как официальные границы в натуре, как правило, не вынесены, а в состав земель какого-либо населенного пункта могут входить произвольно выбранные участки прилегающих территорий (розданные под овощеводство участки пашен, выгоны, неудобья и т.п.), которые на среднемасштабных картах могут быть отнесены к другим функциональным группам. Собственно границы обозначения населенных пунктов на среднемасштабных картах М 1:200000 также не вполне точны, площадь населенных пунктов в пределах этих ареалов (1560 км²) не совпадает с официальными значениями площади земельных поселений (3178 км²).

Функциональные границы населенного пункта как более, на наш взгляд, точные, мы обозначали в виде касательной вокруг значимых объектов села, таких как: дворовые участки, автомобильные дороги, разделяющие село и пашни, местные сельские выгоны и иные объекты, относящиеся к населенному пункту. Необходимо иметь в виду, что система населенных пунктов в Белгородской области представлена несколькими их типами, которые следует изучать дифференцированно. С использованием ранее разработанной нами карты «Распределение плотности заселения населенных пунктов Белгородской области» [3] мы выделили 9 типов по людности и плотности населения и 2 типа по характеру расположения поселений. Исходя из расчета статистически достоверной выборки, необходимо провести анализ 800 населенных пунктов, что является достаточно трудоемкой и дорогостоящей задачей. Поэтому, на первом этапе для качественного анализа, мы предполагаем исследовать более ограниченную выборку – 5-10 населенных пунктов каждого типа. В последствии полученные данные позволят уточнить геоэкологическую интерпретацию ранее выполненных нами карт «Антропофункционального зонирования Белгородской области» и «Эколого-географического районирования Белгородской области».

Литература. 1. Корнилов, А.Г. Проблемы экологической безопасности Белгородской области и управления рациональным природопользованием / А.Г. Корнилов, А.Н. Петин, Н.В. Назаренко // Проблемы региональной экологии. - Смоленск, - 2005. - № 6. - С. 38-52. 2. Родоман, Б.Б. Поляризованная биосфера: Сборник статей / Родоман Б.Б. – Смоленск: Ойкумена, 2002 - 335 с. 3. Гененко, И.А. Проблемы экологической безопасности Белгородской области и управления рациональным природопользованием / И.А. Гененко. А.Г. Корнилов // Проблемы региональной экологии. - Смоленск, - 2005. - № 6. - С. 81-91.

УДК 911:45

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В РОЗСЕЛЕННІ ПІВНІЧНОЇ ЗОНИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Некрилов Д.О.

НПУ ім. М.П. Драгоманова, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Актуальність. Розглядаючи Луганську область найчастіше звертають увагу на її південні райони, де сконцентровано промисловий потенціал регіону. Проблеми цієї частини пов'язані безпосередньо з вирішенням питань промисловості та добувної галузі. У той же час північ області теж потребує значної уваги.

Загальна площа північних районів області складає 16,8 тисяч кв. км, це становить 63% від площі області. При цьому на півночі проживає лише 15% населення регіону [1]. Таким чином, північна зона регіону має величезний територіальний потенціал для формування поселенської мережі.

Завданням цієї статті є дослідження сучасних тенденцій в структурних зрушеннях розселення в цій зоні Луганської області.

Викладення основного змісту дослідження. До північних районів області (тих, що знаходяться на лівому березі Сіверського Донця) відносяться наступні: Троїцький, Білокуракинський, Новопсковський, Марківський, Міловський, Сватівський, Старобільський, Біловодський, Кремінський, Новоайдарський, Станично-Луганський. При тому що кількість населення між переписами 1989 р. та 2001 р. загалом в Луганській області знизилася на 11%, падіння чисельності населення в цих районах було значно меншим і складало у переважній більшості 3-6%, окрім Сватівського та Кремінського районів [2].

В цьому регіоні було знято з обліку 5 поселень та 2 поселення було утворено (виділено з двох інших поселень шляхом їх поділу), ще одне поселення було передане у підпорядкування до Сєверодонецької міськради. Отже, офіційне скорочення поселенської мережі в північній зоні є незначним.

Але для того, щоб стверджувати, що цей процес є невинновим, слід подивитись на зрушення в структурі людності поселень.

В північних районах за вказаний час відбулося скидання поселень по групах людності – з вищих груп до нижчих. Зворотній процес, характерний для реорганізації поселенської мережі, теж мав місце, але був набагато слабшим. У північних районах області 62 поселення змінили групу людності на нижчу і лише 10 поселень – на вищу.

При цьому слід відзначити, що найбільші позитивні зрушення мали місце у переході з групи людності 101-200 осіб до групи 201-500 осіб – 5 поселень.

Негативні зрушення були набагато значущі: з групи 1001-2000 осіб у нижчу перейшли 9 поселень, з групи 501-1000 осіб – 13 поселень, з групи 201-500 осіб – 12 поселень, з групи 101-200 осіб – 19 поселень.

Таким чином, можна стверджувати, що майже в усіх групах людності відбувся процес скидання поселень.

Окрім цього, відбувається також процес акумуляції (накопичення) поселень у групах меншої людності. Підтвердженням цієї тези є той факт, що кількість поселень у групі людності 1-100 осіб (найменша серед населених) збільшилася зі 123 до 139 поселень, або на 13 %. Втрати поселень у найвищих групах людності в північній зоні склали від 5 до 10 відсотків.

Якщо аналізувати ці процеси в територіальному вимірі, то слід відзначити, що вони були нерівномірні. Загалом на тлі зони можна виділити три райони – Новопсковський, Марківський та Міловський, - де процес скидання поселень по групах людності був найменшим (сумарно від 2 до 4 поселень на кожен район), у той же час в інших районах цей показник складав від 7 до 9 поселень на кожен район (це можна побачити на прикладах Троїцького, Білокуракинського, Старобільського, Кремінського, Станично-Луганського районів).

Причиною цього відносного благополуччя є відносна віддаленість районів від південної зони області, що заважає міграції мешканців поселень у південні міста у пошуках роботи. Інші центри півночі, які стягують до себе населення зони – Старобільськ, Кремінна, Біловодськ, Новоайдар, Сватове – не є настільки привабливими для жителів вказаних трьох районів, оскільки ці центри й самі перебувають в кризовому стані.

Окремо слід сказати про сталість найбільших поселень зони: кількість поселень у групах людності 5-10 та 10-50 тисяч осіб сумарно залишилася незмінною. У склад цих груп входять 10 селищ міського типу та 3 міста (тобто всі ці поселення відносяться до міської мережі). Інакше кажучи, мережа міських поселень півночі Луганської області залишається відносно сталою (принаймні у вищих групах людності).

Загалом з 16 міських поселень півночі лише 1 поселення знизило свою групу людності (Біловодськ) – через те, що зі складу цього селища міського типу було виділено село Семікозівка. Якщо розглядати ці поселення разом, то вони б залишилися на попередньому рівні. Отже, з цієї позиції можна стверджувати, що міська мережа північних районів області за час між переписами залишалася відносно сталою.

Якщо розглядати зміни у міських поселеннях півночі не по групах людності, а у відсотках, то слід відзначити, що у 3 поселеннях відбулося збільшення кількості населення (Троїцьке, Новопсков, Новоайдар), у 5 поселеннях – зменшення кількості населення склало менше 10 %. Найбільше зменшення кількості населення мало місце у смт Лозно-Олександрівка – 20 %. Всі інші міські поселення півночі втратили від 10 до 15% населення. Таким чином, завдя-

ки значній людності та порівняно ліпшим соціально-економічним умовам міська мережа півночі на відміну від сільської протидіє загальному процесу депопуляції населення в регіоні.

Відсоткові зміни між міським та сільським населенням північних районів не зазнали особливих відмінностей. Сумарно по всіх північних районах кількість міського населення знизилася на 0,2% (у 2001 р. порівняно до 1989 р.) [1]. Тобто процес змін в регіоні носить загальний характер, і торкається не окремо міського і сільського розселення, а обох одразу, і має інтегральні риси.

Згідно з цим, слід розглядати усі поселення по трьох великих групах: ті, що збільшили своє населення; ті, що є відносно сталі (зменшення населення складає від 0 до 10%); ті, що значно зменшили своє населення (понад 10%).

При характеристиці кожного району в такому випадку визначальним є співвідношення між першою та третьою групами поселень, яке одразу вказує напрям структурних зрушень в розселенні.

Порівняльна характеристика районів півночі наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Структура динаміки людності поселень північної зони

Назва району	Кількість поселень, які		
	збільшили чисельність населення	є відносно сталими	значно зменшили чисельність населення
Біловодський	10	12	11
Білокуракинський	9	16	31
Кремінський	5	15	18
Марківський	6	18	10
Міловський	9	8	13
Новоайдарський	6	15	17
Новопсковський	15	15	10
Сватівський	4	12	45
Станично-Луганський	16	15	18
Старобільський	17	16	26
Троїцький	14	15	36

З таблиці 1 видно, що на півночі області до відносно благополучних районів можна віднести Новопокровський та Біловодський, трохи гірше виглядають Марківський, Міловський та Станично-Луганський. Але порівняно з цими районами, в інших ситуація набагато гірша: у Троїцькому, Білокуракинському та Сватівському районах понад 50 % поселень втратили більше 10 % населення, а в Старобільському, Кремінському та Новоайдарському районах цей показник мають понад 40 % поселень.

Найбільшим змінам піддалися поселення з числом жителів 1-100 та 101-200 осіб, тобто найменші поселення. Показовим у цьому плані є рівень втрати понад 20% населення, характерний саме для цих груп: у Троїцькому районі таких поселень нараховується 21, у Білокуракинському – 17, у Сватівському – 22.

Висновки. Таким чином, в північних районах Луганської області відбувається процес деградації поселенської мережі, що особливо проявляється в дрібних та малих поселеннях.

Література. 1. Статистичний щорічник Луганської області за 2005 рік. Ч.1, 2.- Луганськ, 2006. 2. <http://www.ukrcensus.gov.ua/> - Офіційний сайт Всеукраїнського перепису населення 2001 року.

ОЦІНКА ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Нємець Л.М, Вовк О.В.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
61077, г. Харків, пл. Свободи, 4, e-mail: Olavovk@ukr.net

Актуальність. Незважаючи на те, що Україна досі не має достатньо обґрунтованої програми стійкого суспільно-політичного розвитку, яка б сконцентрувала увагу на пріоритетних напрямках міжнародної спеціалізації і тим самим прискорювала використання ринкових переваг національного виробництва, українська економіка пропонує на експорт як продукцію високих технологій, так і сировину. Специфічною складовою експортної продукції України, яка займає особливе місце, є рекреаційно-туристичні ресурси. З кожним роком експорт послуг, до яких відносяться і послуги туризму, як в Україні в цілому, так і в Харківській області зростає. Отже актуальним є питання дослідження регіональних особливостей туристичного потенціалу території.

Аналіз попередніх досліджень. Вивченням та оцінкою туристично-ресурсного потенціалу, розробкою методів та методики досліджень в Україні займаються О. Бейдик (розробка ресурсно-рекреаційного рейтингу регіонів), О. Любіцева (методика розробки туристичних турів), О. Топчієв (рекреаційно-географічні дослідження), І. Яковенко (класифікація рекреаційних ресурсів), М. Покоłodна (використання методу кластер-аналізу при визначенні ресурсно-рекреаційного актуалу). Але дані дослідження більш присвячені або загальним аспектам названого питання, або висвітлюють проблему в масштабах всієї України. Дана робота має на меті оцінити туристичний потенціал тільки Харківського регіону, бо саме регіональна політика є на сьогодні особливо важливою.

Викладення основного змісту дослідження. Різні регіони України, в залежності від свого географічного положення, природних особливостей, розвитку інфраструктури, історичного минулого мають різний туристичний потенціал і, як наслідок, різний рівень розвитку рекреаційної та туристичної галузі. Залежно від рівня просторового рекреаційно-туристичного потенціалу та актуалу О. О. Бейдик усі регіони України поділяє на три групи: ресурсодефіцитні, відносно ресурсобалансовані та ресурсонадлишкові. Згідно даної класифікації Харківська область відноситься до ресурсодефіцитних регіонів України [1].

Свого часу в області було біля 300 установ для оздоровлення та відпочинку, у тому числі більше 30 санаторіїв, пансіонатів та будинків відпочинку, 140 баз відпочинку та 100 таборів для відпочинку дітей.

В 1991-92 роках чисельність відпочиваючих досягла в межах Печенізького водосховища та у районі м. Чугуїв 15-20 тис. чол.; у Зміївському районі -20-25 тис. чол.; у Балаклійському, Ізюмському районах та Червонооскільському водосховищі - 5-10 тис. чол. У 2005 р. у Харківській області внутрішнім туризмом було охоплено 54, 3 тис. чол., кількість іноземних туристів становила 8,8 тис. чол., з яких більша частина прибула у службових справах. Зараз серед здравниць Харківщини відомими не тільки в області, але і за її межами є лише бальнеологічні курорти «Березівські мінеральні води» і «Рай-Оленівка» [3]. Інші здравниці регіону ледве існують через економічну скруту, занепад інфраструктури тощо.

В області нараховується 653 пам'ятки культури, в тому числі фортифікаційної - 18, культурної - 65, житлової - 410, громадської -121, виробничої - 31, садово-паркової - 4, малих форм – 4, 33 археологічні пам'ятки, 204 об'єкти природно-заповідного фонду, з них 9 – загальнодержавного значення ті 195 – місцевого. Але разом з цим на Харківщині функціонує лише 15 санаторіїв, 4 будинки відпочинку, 52 готелі на 1956 номерів. Слід зазначити, що в області немає жодного п'ятизіркового готелю, а аеропорт не відповідає міжнародним вимогам, що в купі не сприяє розвитку туристичної галузі. Тому на сучасному етапі доцільніше орієнтувати розвиток туристичного комплексу області на задоволення потреб внутрішнього ринку.

Темою даного дослідження є розгляд і аналіз адміністративних районів Харківської області з точки зору привабливості території для розвитку внутрішнього туризму. За допомо-

гою теоретичних, статистичних і картографічного методів було проведено групування і ранжирування районів Харківської області за їх забезпеченістю туристичними ресурсами.

За різними показниками проводилась типізація окремих туристичних ресурсів (водні ресурси, ресурси ПЗФ, курортні ресурси і т.д.).

Кожному району за даним показником присвоювався свій ранг. Після ранжирування туристичних ресурсів за всіма показниками, присвоєні ранги району підсумовують і за цими даними було складено комплексну карту розподілу туристичних ресурсів за районами Харківської області (табл.1, 2).

Таблиця 1

Загальна оцінка розподілу туристських ресурсів Харківської області

райони	ранги							
	Водні ресурси	Ресурси ПЗФ	Курортні ресурси	ресурси пам'яток археології	Місця пов'язані з народженням видатних осіб	Музеї	Пам'ятки археології	разом
Балаклійський	4	5	2	3	5	0	1	20
Барвінківський	2	2	2	2	3	0	1	12
Близнюківський	2	2	2	0	1	0	1	8
Богодухівський	3	3	4	2	5	0	1	18
Борівський	2	1	2	5	1	0	1	12
Валківський	2	4	2	2	5	0	2	17
Великобурлуцький	3	5	2	1	0	0	2	13
Вовчанський	4	4	4	5	3	0	2	22
Дворічанський	3	4	2	1	2	0	1	13
Дергачівський	3	2	3	4	4	0	0	16
Зачепилівський	1	3	1	2	0	0	2	9
Зміївський	3	5	5	2	4	0	1	20
Золочівський	3	2	2	2	4	1	1	15
Ізюмський	3	3	2	5	5	0	3	21
Кегичівський	1	2	2	0	0	0	0	5
Коломацький	1	1	1	1	0	0	0	4
Красноградський	1	1	3	1	4	0	2	12
Краснокутський	2	4	2	1	2	0	4	15
Куп'янський	3	1	3	3	3	0	3	16
Лозівський	3	2	3	1	2	0	2	13
Нововодолазький	2	2	1	1	0	0	2	8
Первомайський	2	2	2	2	1	0	2	11
Печенізький	1	4	2	2	2	0	1	12
Сахновщинський	2	1	2	1	3	0	1	10
Харківський	4	3	5	3	5	1	5	26
Чугуївський	3	3	3	3	5	1	5	23
Шевченківський	2	1	1	1	2	0	0	7

Аналіз карти та статистичних даних дає можливості виділити 4 рівні районів по забезпеченню туристськими ресурсами:

- I. Дуже слабо забезпечені туристськими ресурсами
- II. Недостатньо забезпечені туристськими ресурсами
- III. Середньо забезпечені туристськими ресурсами
- IV. Достатньо забезпечені туристськими ресурсами

З проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Найбільш сприятливими для розвитку туризму являються Вовчанський, Харківський, Зміївський, Чугуївський, Балаклійський, Ізюмський райони, де доцільно розвивати водний туризм по Сіверському Дінцю, а також пішохідний туризм.

2. Високий потенціал має Харківський район, з центром м. Харковом - одним з найбільших міст Східної України, який має багатий культурно-історичний, науковий потенціал, достатньо розвинену туристичну інфраструктуру.

3. Перспективним в області є розвиток порівняно нового напрямку туризму – екологічного, який можна розвивати в межах національних парках («Гомільшанські ліси», Зміївський р-н), а також в природно-заповідних територіях (ПЗТ) нижчого порядку, зокрема як напрямком наукового туризму; для чого необхідно розробити та облаштувати екологічні стежки; цікавими можуть бути тури історичного плану; зелений або сільський туризм (Богодухівський, Краснокутський, Валківський, Дергачівський р-ни).

4. В перелічених районах необхідно в першу чергу покращувати соціальну, транспортну, готельну інфраструктуру, а також провести відповідну роботу з підготовки кадрів для зазначених видів туристичної галузі.

5. За даними дослідження Харківська область з сьогоднішнім показником природно-ресурсного актуалу недостатньо сприятлива для розвитку зовнішнього (міжнародного) туризму. Дійсно, область значно поступається Карпатському, Кримському регіонам, не тільки багатством рекреаційно-туристичних ресурсів, а й розвитком готельної, транспортної інфраструктури. Але згідно ресурсно-рекреаційного рейтингу О. О. Бейдика вона має значно вищий показник, ніж сусідні області – Луганська, Сумська, Полтавська, Донецька, тому її туристичний комплекс можна зорієнтувати саме на внутрішній туризм, в перспективі можливості для розвитку зовнішнього туризму стануть більш сприятливими через розвиток інфраструктури, відбудову історико-культурних пам'яток, створення музеїв народної творчості тощо [1].

Таблиця 2

Виділення груп по забезпеченості районів туристськими ресурсами

Рівень забезпечення туристськими ресурсами		Райони
майже не забезпечені	менш 10 	Близнюківський, Зачепилівський, Кегичівський, Коломацький, Нововодолазький, Шевченківський
недостатньо забезпечені	від 10 до 15 	Барвінківський, Борівський, Великобурлуцький, Дворічанський, Красноградський, Лозівський, Первомайський, Печенізький, Сахновщинський
середньо забезпечені	від 15 до 20 	Богодухівський, Валківський, Дергачівський, Золочівський, Краснокутський, Куп'янський
достатньо забезпечені	більш 20 	Балаклійський, Вовчанський, Зміївський, Ізюмський, Харківський, Чугуївський

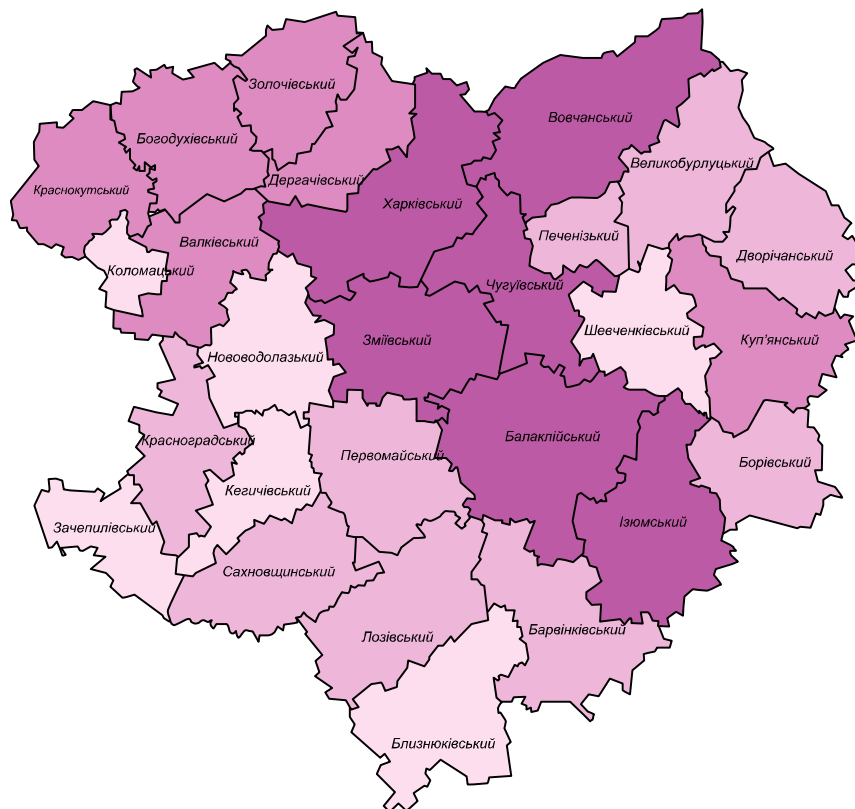

Рис. 1. Диференціація туристських ресурсів по районах Харківської області.

Висновки. Дане дослідження може бути використане при плануванні подальшого розвитку туристичного бізнесу та розробці регіональної політики в сфері туризму в області, а також, як рекомендації туроператорам для реклами регіону на ринках сусідніх областей, які були визначені як пріоритетні споживачі послуг туризму на Харківщині. Дослідження туристичного потенціалу регіону планується продовжити.

Література: 1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України як чинник регіонального розвитку// «Регіон-2003: стратегія регіонального розвитку» – Харків, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2003. –с. 17-19. 2. Любіцева О. Географія туризму в Україні //Географія та основи економіки в школі. — 1997. - № 2. - с.3 - 6. 3. Харківська область у 2005 р. (статистичний щорічник). – Харків, 2006. – 660 с.

УДК 331.59

РЕГІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ СПРИЯННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Павlachик Л.В.

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,
м.Київ, б.Шевченка, 60 8 – 044 – 486-04-97

Вступ. Важливе значення для забезпечення економічного зростання має розвиток сфери зайнятості населення, покращання її якісних характеристик та приведення у відповідність до вимог часу. Зайнятість населення – це не тільки можливість одержання стабільного доходу, але й всебічний розвиток людини, що дає змогу професійно зростати, вдосконалювати кваліфікаційні навички. Особливе значення проблем зайнятості населення обумовлено необхідністю економічного зростання в країні та досягнення соціального прогресу.

Науковою розробкою проблем забезпечення зайнятості населення займаються відомі вчені Бандур С.І., Бондар І.К., Заяць Т.А., Лібанова Е.М., Онікієнко В.В., Петрова Т.П., Петрова І.Л. та інші. Проте регіональні аспекти забезпечення зайнятості населення залишаються найменш дослідженими.

Мета роботи полягає у визначенні чинників, які найбільшою мірою сприяють зростанню рівня зайнятості населення та покращанню її якісних характеристик.

Виклад основного тексту. Серед численних регіональних чинників сприяння зайнятості населення найбільш впливовими є ті, що визначають місткість цієї сфери, тобто її можливість забезпечити працевлаштування якомога більшої чисельності населення – це наявність інвестиційних ресурсів та фінансових потоків, спрямованих у цю сферу. Проте для цього необхідні певні макроекономічні передумови – стабільність нормативно-правового поля; нівелювання інфляційних впливів; стимулювання створення робочих місць; гнучке регулювання оплати праці. Теоретично доведена залежність між основними пропорціями, що характеризують структуру господарства регіону, зміни в обсягах промислового та сільськогосподарського виробництва та структурними характеристиками зайнятості населення та її продуктивності. В Україні обсяги зареєстрованої пропозиції робочої сили значно перевищують обсяги попиту; як показують результати статистичних обстежень руху робочої сили на українському ринку праці, певна кількість промислових підприємств має надлишкову робочу силу.

Розвинені регіональні економічні системи з потужними власними ринками та стійкими позиціями на міжнародних товарних ринках мають значні можливості для розвитку сфери зайнятості населення. Значну кількість нових робочих місць створюють невеликі підприємства, розвиток яких зорієнтований на високу продуктивність трудової діяльності.

Регіональні диспропорції спричиняють такі деформації у системі зайнятості населення як нерегламентована зайнятість, поширення безробіття серед осіб з високим освітньо-професійним рівнем, формування територіально локалізованих осередків високого рівня безробіття. На рівні регіону основні обмеження щодо розвитку сфери зайнятості населення пов'язані з недосконалою структурою економіки, низькими темпами модернізації виробництва, несприятливими умовами праці. На сьогодні пріоритетного значення набувають інституціональні перетворення, які повинні забезпечити формування конкурентного середовища, насамперед у сільській місцевості. Протягом 2005–2006 рр. частка найманих працівників сільської місцевості скорочувалась майже у 2 рази інтенсивніше, ніж в економіці загалом, що обумовлено зростанням частки осіб, працюючих в особистих селянських господарствах (у першому півріччі 2006 р. цей становив 81,8%, у тому числі в сільській місцевості – 56,2%). При цьому рівень безробіття населення працездатного віку майже у 2 рази перевищував його рівень відносно економічно активного населення. Сільські мешканці працездатного віку навіть за умови наявності низькодохідної зайнятості потребують державної соціальної допомоги. При цьому слід відзначити, що рівень зареєстрованого безробіття не відображає реальну ситуацію на ринку праці сільської місцевості, оскільки служби зайнятості внаслідок різних причин не реєструють усіх пошукувачів роботи.

В сучасних умовах значення регіонів для забезпечення зайнятості населення постійно зростає, що значною мірою залежить від їх податкоспроможності, видатків місцевих бюджетів на освіту, соціального захисту, фінансової підтримки безробітних. При цьому система регіональних регуляторів повинна забезпечити оптимальне співвідношення між різними формами впливу на цю сферу. Продуктивну зайнятість населенню забезпечують, як правило, висококонкурентоспроможні підприємства, які володіють ресурсами та ринками збуту, а тому мають можливості для розширення сфери зайнятості населення.

На регіональному рівні формуються чинники сприяння зайнятості населення, які безпосередньо залежать від дієвості бюджетно-фінансових важелів, завдяки яким забезпечується цілісність економічного простору країни та стимулюється розвиток будь-якої території. В Україні зберігається негативна тенденція невідповідності динаміки ВВП та надходжень до бюджету; залишається невирішеною і проблема міжбюджетних взаємовідносин між центром і адміністративно-територіальними утвореннями – в доходах місцевого бюджету низькою є частка місцевих податків і зборів. За останні роки дещо зросли надходження податкових зборів та інших обов'язкових платежів до місцевого бюджету; найвищі показники у розрахунку на душу населення спостерігалися у Києві та Полтавській області.

Основними завданнями щодо забезпечення зайнятості населення на регіональному рівні є:

- досягнення рівномірного розподілу податкових навантажень на суб'єктів регіонального господарювання з метою посилення їх заінтересованості у розширенні сфери зайнятості;
- відпрацювання гнучкого механізму оподаткування малих і середніх підприємств, надання податкових пільг у випадках створення нових продуктивних робочих місць;
- сприяння нагромадженню капіталу в сфері продукуючого підприємництва як найбільш пристосованого до змін ринкової кон'юнктури;
- посилення фінансової підтримки інноваційних структур малого та середнього бізнесу як джерела наукомістких робочих місць.

Висновки. Ефективним стимулом зростання зайнятості є підвищення рівня внутрішнього споживання, а для цього слід відродити платоспроможний попит, докорінно переглянувши і грошово-кредитну політику. Необхідно мобілізувати регіональні фактори економічного зростання. Перспективним напрямом слід вважати активне залучення вітчизняних та іноземних інвестицій на створення нових робочих місць у наукомістких та експортоспроможних виробництвах, галузях соціальної інфраструктури, а також формування надійних джерел поповнення інвестиційних ресурсів.

Література. 1. Данилишин Б.М. *Продуктивні сили: місце і роль у системі економічної науки та суспільного поступу* // *Продуктивні сили України: науково-теоретичний економічний журнал.* - 2006. - № 1. - С.5-20. 2. Бандур С.І., Заяць Т.А., Куценко В.І. *Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи.* - Черкаси: Брама-Україна, 2006.- 620 с. 3. Данилишин Б.М., Бистряков І.К., Коваль Я.В. *Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку і трансформацій.* - Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 704 с.

УДК 908 (477)(075.8)

ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ ГІРСЬКИХ РАЙОНІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Паньків Н.М.

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка 41, м. Львів, 79000, Україна*

Гірські райони Львівщини – це територія найбільшого туристичного освоєння області. Вони можуть репрезентувати цілу низку висококонкурентних турпродуктів, що користуватимуться стабільно високим попитом як на національному, так і на міжнародному туристичних ринках. Природні умови і ресурси, історичні особливості заселення та освоєння гірських районів, специфіка соціально-економічних умов гірських територій є передумовами розвитку гірського регіону. Природні, історичні та соціально-економічні чинники розвитку території сприяють формуванню цілісної системи, що повинна повноцінно функціонувати та приймати участь у територіальному поділі праці.

Загальновідомим є те, що гірські території Львівської області у складі Старосамбірського, Сколівського та Турківського районів відносяться до депресивного регіону області, із слабо розвинутою соціально-економічною та транспортною інфраструктурою. Стан промислових підприємств майже у критичному стані. Обсяг виробництва товарів народного споживання різко зменшився. Низькі ціни на сільськогосподарську продукцію, відсутність ринку збуту товарів, периферійність та важкодоступність районів створюють ряд перешкод і проблем щодо економічного розвитку регіону. Негативно впливає на соціально-економічний розвиток території і демографічна ситуація, що характеризується значним скороченням чисельності населення (179,6 тис. осіб у 2006 р. проти 193,8 тис. осіб у 1995 р.) . Все це підсилюється слабким, а іноді відсутністю розвитку соціально-економічної інфраструктури у гірському регіоні. Складним є питання забезпеченості закладами зв'язку, побутового обслуговування та розв'язання проблем транспортних комунікацій.

Досвід розвинутих країн свідчить про те, що для України розвиток туризму є вкрай важливим та актуальним саме тому, що завдяки йому можна забезпечити нову якість економічного зростання, підвищення добробуту громадян та подолання нерівномірності розвитку регіонів.

Гірські території України володіють величезною різноманітністю туристично-рекреаційних ресурсів, належне вивчення та господарське залучення яких у сферу рекреації і туризму зможе призвести до розквіту галузей невиробничої сфери, що пов'язані з оздоровленням, лікуванням, відпочинком, розвагами та всебічним світопізнанням населення.

Нині питаннями рекреаційно-туристичного вивчення Українських Карпат займаються ряд науковців, кожен в своєму аспекті бачення. Зокрема, А. Мельник аналізує закономірності територіального розподілу рекреаційного потенціалу Українських Карпат, пов'язаного з природними умовами у ландшафтних місцевостях [1]. Проблеми використання гірських лісів Карпат для організації екскурсійно-туристичної діяльності висвітлені у статті П. Теліша [2]. Ряд інших географічних аспектів розвитку туризму в межах Українських Карпат висвітлені в працях І. Рожка, І. Стеціва.

Карпатська гірська система розміщена в центрі Європи. Це велика і складна екологічна територія, яка впливає на формування кліматичних особливостей на значній площі. В Українських Карпатах зосереджено більше половини видів флори і фауни нашої країни, а лісові і водні ресурси цього краю вплинули безпосередньо на виникнення і розвиток багатьох галузей господарства гірського населення. Невелику частину території Українських Карпат, розташовану в межах Львівської області, називають Сколівськими Бескидами, що представляють собою не тільки резерват самотньої природи, а й величезне багатство надр. З метою збереження, відтворення і раціонального використання природних ландшафтів даного регіону, що мають важливе природоохоронне, естетичне, наукове, освітнє, рекреаційне, оздоровче значення, Указом Президента України №157 / 99 від 11 лютого 1999 року створено національний природний парк «Сколівські Бескиди» [3]. Бескидські ландшафти представляють собою низько- і середньогірні ландшафти зовнішньої антиклінальної зони Карпат [6]. До Бескидної групи відносять Борівській, Сколівській та Верхньодністровській індивідуальні ландшафти.

Природні рекреаційні ресурси гірських районів Львівщини представлені лікувальними мінеральними водами, лікувальними грязями, озокеритними, кліматичними, водними, лісовими ресурсами, що відображено у таблиці. Гірські райони Львівської області за сумарним потенціалом природних ресурсів поступаються лише Закарпаттю.

Таблиця

Основні форми туризму гірських районів Львівської області та наявність ресурсів

Розподіл і форми туризму	Туристично-рекреаційні ресурси та місце їхнього прояву
1. Лікувально-оздоровча: - лікування органів травлення; - лікування серцево-судинної системи та опорно-рухового апарату. 2. Відпочинкова: - відпочинково-оздоровча; - відпочинкова; - соціальна	Гідрокарбонатні і гідрокарбонатно-сульфатні та сульфатні мінеральні води: курорт Східниця. Кліматичні курорти Бескид та найвідоміші відпочинкові центри: Коростів, Славське, Гребенів, Розлуч, Східниця, Тисовець, Майдан
Гірськолижний туризм	- круті схили і сталий сніговий покрив у зимовий період, а також гірськолижна інфраструктура (витяги та підготовлені траси) у Сколівських Бескидах і основні центри: Славське, Тисовець, Орявчин, Розлуч.
Кваліфікований туризм: - пішохідний; - велосипедний; - водний; - скелелазіння.	Траси для пішохідного і велотуризму у Сколівських Бескидах, Розлучі тощо. Водний туризм – р. Дністер та Стрий. Скелелазіння – Урицькі скелі.
Екологічний туризм:	Дидактичні екологічні та тематичні стежки

- природний, пізнавальний і кваліфікований на території національних парків і ландшафтних парків; -/- на території заказників; - етнографічний.	на території національного парку «Сколівські Бескиди» визначені і прознані пішохідні маршрути, обладнаний доступ до цікавих об'єктів (водоспадів, скель)
Конференційний туризм: - ярмарки, виставки, наукові конференції та семінари.	Славське- основний центр організацій і проведення різних науково-конференційних та семінарських заходів серед гірських районів Львівщини.
Сільський туризм: - сільський туризм в курортних місцевостях і гірськолижних центрах; - агротуризм.	Приватні будинки у найпопулярніших гірськолижних і оздоровчих центрах (Славське, Східниця, Орявчик).

Провідне місце в структурі рекреаційного потенціалу гірських районів займають лікувальні мінеральні води. З восьми типів мінеральних вод, що використовуються в бальнеології, в межах Львівщини відомі сім, які виділяються у чотири зони поширення. Зона поширення мінеральних вод неспецифічного складу типу « Нафтуса» охоплює майже всю гірську територію і південну частину Передкарпатського прогину. В її межах розташовані Східницьке, Верхньосинеvidненське родовища та близько 40 інших проявів джерел «Нафтусі» [4]. В межах гірської Львівщини також виявлено вуглекислі мінеральні води (с. Климець Сколівського району, с. Боберка Турківського району), є підстави стверджувати про знаходження родовищ гідрокарбонатно-натрієвих вуглекислих вод типів «Боржомі», «Лужанська».

Окрім бальнеологічних ресурсів гірські райони володіють іншими природними особливостями, які також доповнюють базу розвитку рекреаційно-туристичної галузі регіону. Кліматичні умови гірської території області дозволяють займатися активною туристичною діяльністю протягом 10 місяців у році, за винятком середини березня-квітня та кінця жовтня-середини листопада (с. Дубина, Верхнє Синьовидне, Турка, Розлуч).

Особливу цінність складають гірські місцевості, придатні для гірськолижного спорту. Найбільш перспективними у цьому плані є Славське, Тис овець, Розлуч, Турка. Крім цього, значним кліматично-ландшафтним потенціалом володіють деякі інші поселення у Сколівському, Старосамбірському та Турківському районах (с. Козьова, с. Верхня Рожанка, с. Волосянка тощо). Для водних видів відпочинку, оздоровлення і туризму найбільш придатними є річки Дністер, Стрий, Опір.

Лісові ресурси – важлива передумова розвитку рекреаційного господарства серед яких основну роль відіграють ліси першої групи, які в області займають 271,1 тис. га або 39,3% від усієї площі. Вони поділяються на ліси зелених зон – 137,7 тис. га, курортні ліси – 11,1 тис. га, ліси спеціального призначення – 2,6 тис.га, заповідні ліси – 2,1 тис. га. Цілющі властивості хвойних лісів здатні вилікувати ревматизм, хвороби шкіри, зміцнити весь організм. Живиця з ялиці білої, наприклад, сприяє загоєнню ран, а шишко-ягодами ялівця лікують висипи на тілі, нирки, сечовивідні шляхи, шлунок, дезінфікують внутрішні органи від вторинної бактеріальної фауни [6].

Загальна площа земельного фонду гірського регіону Львівщини становить близько 383,5 тис. га, з них площа сільськогосподарських угідь складає 141,6 тис. га (38%), половину з яких займають пасовища і сіножаті (45,9%). Тому основною галуззю с/г виробництва в гірських районах є тваринництво (за винятком Старосамбірського району, де рілля займає 65% усіх сільськогосподарських земель району), оскільки більшість земельних угідь становлять ліси, пасовища та сіножаті. Незначні площі сільськогосподарських угідь, що припадають на одну особу в межах гірських районів у поєднанні із складними соціальними і економічними умовами, значно посилюють процеси сезонної міграції населення [5]. Все це ще більшою мірою спонукає до інтенсивного розвитку туристично-рекреаційної сфери регіону, що зможе позитивно відобразитися на працевлаштуванні місцевого населення та соціально-економічному розвитку території в цілому. Крім того, географічне положення гірських районів Львівської області є досить сприятливим за рахунок спільного кордону з Польщею, а також з ін-

шими областями Карпатського регіону (Івано-Франківською і Закарпатською). Це створює можливість розширити економічні, соціальні, культурні та інші зв'язки гірських територій, спільно вирішувати найбільш суттєві проблеми.

Сучасний стан використання існуючого природного туристично-рекреаційного потенціалу гірських районів Львівської області значною мірою визначається економічною ефективністю функціонування мережі підприємств рекреаційно-туристичного обслуговування, що складають матеріально-технічну базу та інфраструктуру рекреації та туризму. На жаль, сучасний рівень матеріально-технічної бази ще далекий від світових стандартів, незважаючи на деякі позитивні зрушення. Тому ключовим завданням сьогодення та найближчої перспективи слід вважати не збільшення кількості туристично-рекреаційних об'єктів і їхніх потужностей, а насамперед налагодження конкурентноспроможного ринку туристично-рекреаційних послуг шляхом модернізації існуючої матеріально-технічної бази та інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери у гірських районах Львівщини.

Література. 1. Мельник А. Рекреаційний потенціал ландшафтів Українських Карпат. /Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2003. Випуск 29. – С. 39-43. 2. Теліш П. Проблеми використання гірських лісів Карпат для організації екскурсійно-туристичної діяльності. /Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2003. Випуск 29. – С. 112-115. 3. Національний природний парк “Сколівські Бескиди”. – Львів, 2003 р. – 20 с. 4. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник. – К. Альтерпрес, 2003. – 353 с. 5. Паньків Н.М. Населення Українських Карпат.- Львів; 2003, - 243 с. 6. Українські Карпати. Природа – Київ: Наукова думка, 1988. – 208 с.

УДК 911.3

ВИКОРИСТАННЯ ТЕОРІЇ ГРАФІВ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ПРОСТОРОВИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Пилипенко І.О.

Херсонський державний університет, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, буд. 27, тел. 8(0552)326754, e-mail: glutsenko@ksu.kherson.ua

В результаті проведеної типології адміністративних одиниць Херсонської області за показниками відтворення населення, виділено два типи – Центр та Периферійний. Різниця між ними настільки значуща, що автор взяв на себе сміливість вичлїнити із традиційної для суспільної географії тричленної схеми полупериферію. Наводимо головні характеристики виявлених типів.

Тип І. Центр. До нього відносяться: Білозерський, Верхньорогачицький, Генічеський, Голопристанський, Скадовський і Цюрупинський райони та міста Каховка, Нова Каховка та Херсон. Загалом можна відзначити, що для типу характерним є такі показники формування чисельності населення: народжуваність, як і в цілому по області, має невисокі показники і суттєво не відрізняється від середньообласного; смертність має подібні до середньообласних значення, що в сукупності ізпоказниками народжуваності формує в типі середній по регіону природний приріст. Тип відрізняється високим позитивним сальдо внутрішньорегіональних міграцій, в той час як зовнішньорегіональний напрямок характеризується показником, середньозважено близьким до нуля. В зв'язку із переважанням зовнішньорегіональних міграцій загальне для типу сальдо також дорівнює нулю. В цілому слід відзначити, що хоча для типу притаманним є скорочення населення, його обсяги значно менші за середньообласний рівень.

Підтип 1.1. До його складу входять Голопристанський, Скадовський та Генічеський райони і міста Каховка, Нова Каховка та Херсон. Для підтипу характерним є близькі до середнього по регіону показники природного приросту та його складових, позитивне сальдо внутрішньорегіональних міграцій. Загальне сальдо міграцій, завдяки високим від'ємним результатам зовнішньорегіональних рухів населення, залишається також негативним. Сукупність взаємодії природного та механічного руху призвела до того, що для підтипу

притаманним є скорочення населення в обсягах, трохи менших за загальнообласний показник.

Підтип 1.2. До його складу віднесемо один адміністративний район – Верхньорогачицький. Показник народжуваності майже не відрізняється від загального, тоді як смертність характеризується найбільшими в області показниками, що формує відповідно самий високий показник депопуляції. В той же час, позитивне сальдо внутрішніх міграцій – одне з найбільших в області, хоча зовнішній потік емігрантів превалює, формуючи від’ємне загальне сальдо (воно відносно і невисоке, за ним район переважає навіть обласний центр). Загалом формується скорочення чисельності населення трохи менше за середньообласний показник. Слід відзначити, що цей район є практично єдиним, де природний рух є головною складовою формування чисельності населення.

Підтип 1.3. Проведена кластеризація дозволила виділити підтип у складі Білозерського і Цюрупинського районів та міста Каховки. Підтип є єдиним, в якому спостерігається найменша депопуляція населення, позитивне внутрішньорегіональне сальдо міграцій, нульове сальдо зовнішніх міграцій, і як наслідок, зростання чисельності населення за рахунок позитивного руху населення.

Тип II. Периферійний

До складу цього типу відносяться райони, які займають периферійне та глибинне положення в Херсонській області, а саме: Бериславський, Великоолександрівський, Каланчацький, Новотроїцький, Горностаївський, Каховський, Великопетиський, Високопільський, Нижньосірогозький, Нововоронцовський, Чаплинський та Іванівський райони. В цілому для адміністративних одиниць типу характерними рисами є: - високі показники депопуляції; - негативне сальдо міграцій; - сильне скорочення населення. Причому найбільшу роль відіграє саме сальдо міграцій, за рахунок якого відбувається скорочення населення прискореними темпами та значними обсягами.

Підтип 2.1. В цей таксон входять Бериславський, Великоолександрівський, Каланчацький, Новотроїцький, Горностаївський та Каховський райони. Особливостями цього підтипу є: вищі за середньообласний показники смертності та, як наслідок, природного скорочення населення. Для районів цього виділу притаманними є від’ємні показники міграції та, відповідно, високе скорочення чисельності населення.

Підтип 2.2. До складу цього підтипу можна віднести три адміністративні райони - Великопетиський, Високопільський та Нижньосірогозький. Для районів цього підтипу характерним є дуже високе природне скорочення населення та від’ємні показники міграції. А за рахунок одновекторності цих складових формування чисельності населення скорочення має високі значення.

Підтип 2.3. Особливостями цього підтипу є тотожність показників природного руху населення із середньо регіональними. Не відрізняється в принципі і показник внутрішньорегіональної міграції. Але від’ємне сальдо зовнішніх міграцій призводить разом із природним скороченням населення до зниження загальної чисельності населення. Склад підтипу – Нововоронцовський та Чаплинський райони.

Підтип 2.4. Іванівський район. Відрізняється надзвичайно високими обсягами скорочення населення, і перш за все, за рахунок надвисоких обсягів виїзду населення [2].

Просторовий розподіл адміністративних одиниць наведено на рис. 1.

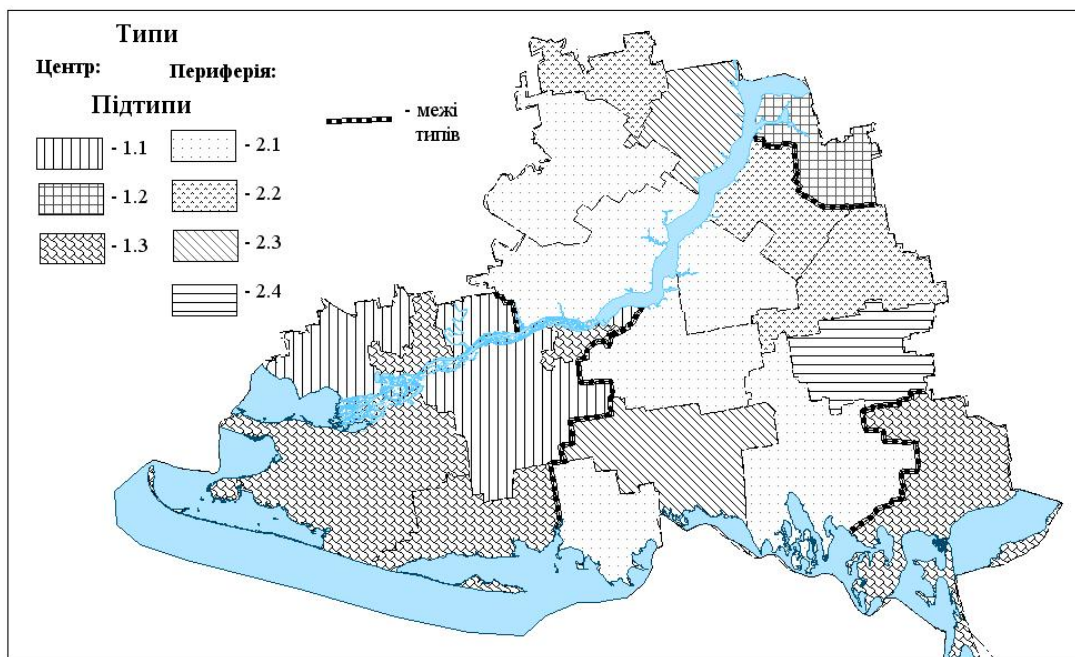

Рис. 1 Типологія адміністративних одиниць Херсонської області за особливостями формування чисельності населення

Для виявлення просторових закономірностей зміни показників формування населення нанесемо приналежність адміністративних одиниць області до виявлених в результаті проведеної типології таксонів на граф Херсонської області. Результати наводимо в рис. 2. Застосування цього методу дозволяє в достатній мірі формалізувати результати проведеного районування [3].

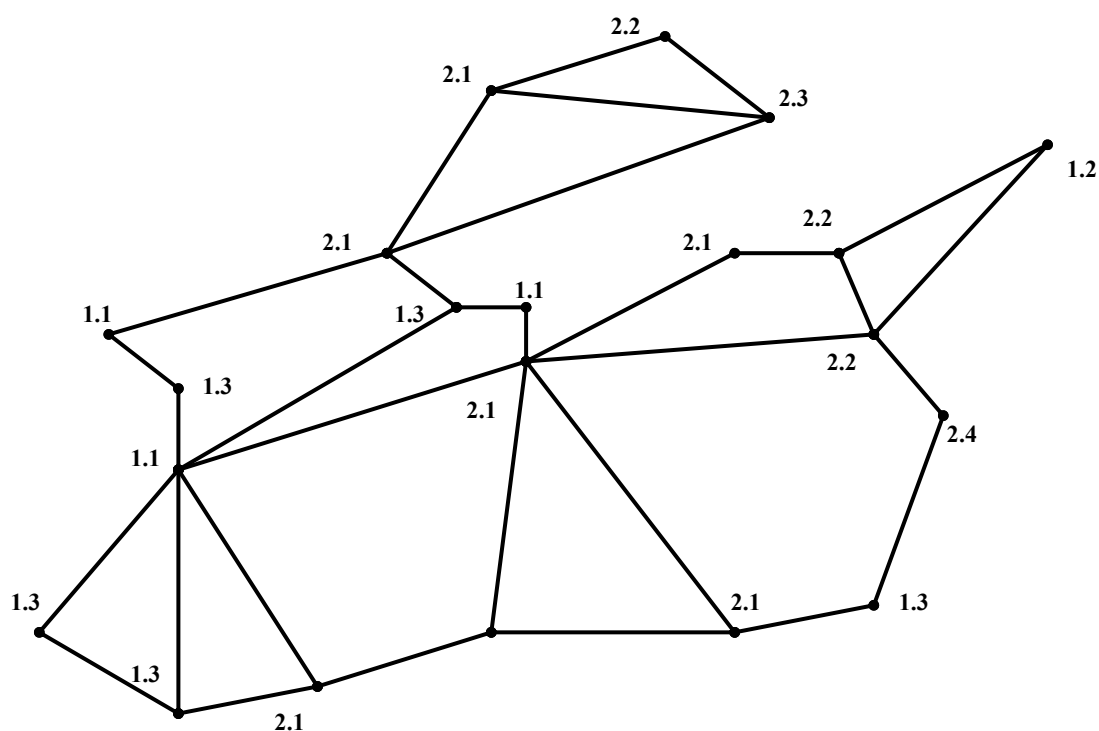

Рис. 2 Граф сусідського положення адміністративних одиниць Херсонської області [1]

Власне конфігурація графа дозволяє виявити два крила (північне і південне). В топологічних центральних „місцях” графа знаходяться адміністративні одиниці з найбільш позитивними характеристиками процесів формування населення. Використовуючи результати проведеної типології та перепрацьованого графа побудуємо суспільно-географічний „профіль” результати якого наводимо в рис.3.

Як свідчить рисунок 3, показники формування чисельності населення змінюються в просторі синусоїдально, із загальним трендом до погіршення.

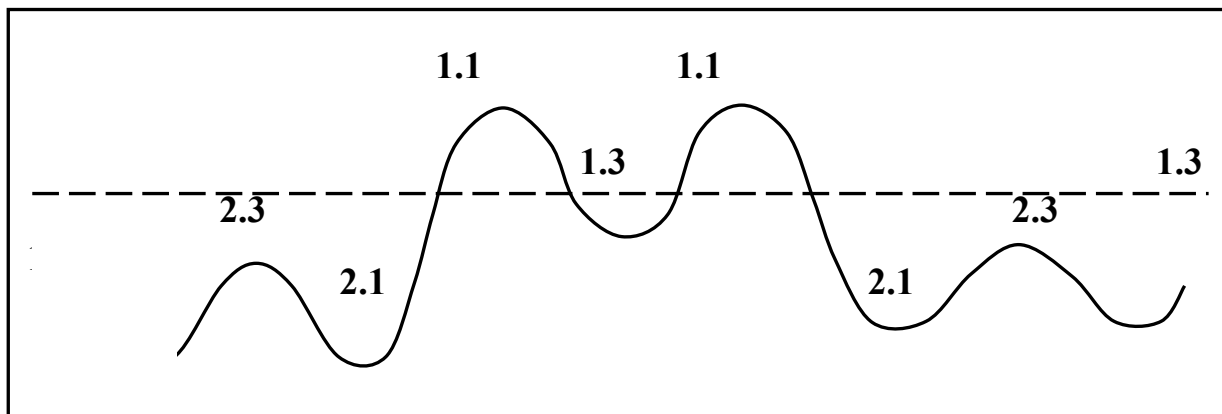

Рис. 3. Суспільно-географічний „профіль” Херсонської області за результатами типології

Цікавим на нашу думку є формування позитивних „форм рельєфу” в Чаплинському та Нововоронцовському районах (тип 2.3), які демонструють кращі показники в Периферії. Скоріш за все ці райони стали свого роду „центральноними містами” для інших одиниць цього типу.

На нашу думку, запропонований підхід дозволяє достатньо ефективно виявляти просторові закономірності прояву суспільно-географічних процесів та беззаперечно потребує подальшого розвитку та конструктивної критики.

Література. 1. Котовський І.М., Бойко В.М., Пилипенко І.О. Польові практики з географічних дисциплін. Методичні рекомендації для вчителів загальноосвітніх шкіл та студентів Інституту природознавства. Херсон: Вид-во ХДУ. – 2004. – 89 с. 2. Мальчикова Д.С., Пилипенко І.О. Деякі особливості розселення населення та його змін у межах Херсонської області // Печатное слово. Информационно-методический журнал издательства ХГУ. – №5 (10). – Херсон: Вид-во ХДУ, 2004. – С.70-73 3. Топчиев А.Г. Пространственная организация географических комплексов и систем. – К.; Одеса Выща школа. Головное изд-во, 1988 – С.147

УДК 911.3:620.91(477.54)

ЕНЕРГОЄМНІСТЬ ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Путренко В.В.

Інститут географії НАН України, Київ, вул. Володимирська, 44, т. 234-14-81

Актуальність. В умовах дефіциту енергетичних ресурсів України питання їх раціонального та максимально ефективного використання стоїть дуже гостро. У зв'язку з цим підвищення енергоефективності господарського комплексу є дуже актуальним. Суспільна географія, вирішуючи це завдання, може надати рекомендації щодо просторового удосконалення структури господарства з метою зниження енергоемності економіки. Харківська область відноситься до числа регіонів України зі значними запасами паливних корисних копалин, однак проблема зниження енергоемності економіки для області є досить серйозною.

Викладення основного змісту дослідження. Аналіз динаміки використання паливних ресурсів в Харківській області свідчить, що з 2000 р. їх споживання зросло з 6690 тис. туп до 7446 тис. туп у 2004 р. При загальній позитивній динаміці тільки в 2004 р. споживання палива було на 1,8% менше, ніж у попередньому році.

По окремих видах паливних ресурсів динаміка була наступною: споживання природного газу зменшилось у порівнянні з 1990 р. майже удвічі, проте після 2002 року має тенденцію до збільшення; споживання кам'яного вугілля в області зменшується, і нині становить 2500 тис. т на рік; темпи споживання газового конденсату в області мають стабільну тенденцію до збільшення, а його обсяг перевищує сьогодні 800 тис. т; споживання деревини в якості палива залишається в області на рівні 1990 р. і перевищує в середньому 20 тис. м³ на рік; показники споживання автомобільного бензину та дизельного палива знизились у порівнянні з 1990 р. удвічі і продовжують зменшуватись. В структурі спожитих енергоресурсів в 2004 р. 52,8% припадало на природний газ, 22,4% - на кам'яне вугілля, 15,5% - на газовий конденсат.

В результаті, можна зробити висновок, що домінуючою сировиною паливно-енергетичної системи Харківської області є природний газ, що пов'язано з дефіцитом та низькою ефективністю використання інших енергетичних ресурсів та достатніми обсягами видобутку газу в області.

Можна також зробити висновок про необхідність відмови від використання деревини в якості енергетичного ресурсу в області.

Головна частка витрат енергетичних матеріалів припадала на виробництво електроенергії, газу та води - 55,9% від загальних обсягів споживання, з них 43,3% спожито підприємствами електроенергетики [1].

Традиційно в області найбільші обсяги паливно-енергетичних ресурсів споживаються промисловістю. Промисловими підприємствами використано 93,8% котельно-пічного палива, 59,4% теплоенергії та 60,1% електроенергії від загальних витрат по області в 2004 р.

Провідною у структурі промислового енергоспоживання є обробна промисловість. На виробничі потреби підприємствами цього виду економічної діяльності використано в 2004 р. 74,4% теплоенергії та 47,3% електроенергії.

Якщо порівняти ефективність використання енергоресурсів в суспільно-територіальному комплексі Харківської області з іншими регіонами України, то за рівнем споживання область знаходиться на 9 місці, а за енергоємністю - на 13 серед регіонів України.

За окремими складовими енергоємності за видами використання сировини область займає наступні місця: за ефективністю використання вугілля - 7, природного газу - 13, бензину автомобільного - 21, пального дизельного - 23, мазуту топкового - 14 місце. Отже, в області першочерговим завданням є більш раціональне споживання вугілля, природного газу та мазуту топкового [2].

Територіальний аналіз енергоспоживання показує, що у м. Харкові спожито 25,9% енергоресурсів, а решта - в межах адміністративних районів. У районах області використано 67,0% котельно-пічного палива, 28,4% теплоенергії та 20,9% електроенергії від загального споживання; у містах обласного підпорядкування (без м. Харкова) - 5,3%, 16,2%, 14,3% відповідно; у місті Харкові - 27,7%, 55,4%, 64,7% відповідно. Таким чином, можна зробити висновки, що основним центром енергоспоживання області є м. Харків; загалом споживання енергетичних матеріалів в області немає чіткої територіальної концентрації, міста обласного підпорядкування відіграють недостатню роль в просторовій структурі економіки області і не виконують на сьогодні в повному обсязі комплексують функцію.

Більш детальний аналіз територіальної диференціації показників споживання паливних ресурсів в 2004 р. показує дуже значні відмінності у використанні палива. За показником загального споживання енергетичних матеріалів в туп перше місце займає м. Харків, потім Балаклійський, Зміївський, Дергачівський, Чугуївський райони - більше 20 тис. туп. Найнижчі показники споживання палива мають Зачепилівський, Близнюківський та Печенізький райони. За показником споживання котельно-пічного палива перше місце займає Зміївський район, останні - Куп'янський, Первомайський. За споживанням теплоенергії лідирує м. Харків, м. Первомайське, Балаклійський район. Останні місця займають Близнюківський, Барвінківсь-

кий райони. Споживання електроенергії має найбільші обсяги в м. Харкові, Балаклійському районі, м. Куп'янську, м. Первомайське, найменші - в Зачепилівському, Первомайському, Печенізькому районах.

Аналіз показників кількості спожитого палива на одну особу показує, що найбільші їх значення є у Зміївському, Балаклійському, Дергачівському, Чугуївському районах.

Обласний центр м. Харків займає лише 10 місце в регіоні за показником споживання палива на одну особу.

Найбільш енергоефективним є господарство Куп'янського, Харківського, Печенізького районів. Розподіл індексу локалізації за цим показником показує значення більше 1 для згаданих вище районів з високою енергоємністю, а також м. Первомайське. Для Зміївського району показник енергоємності більший у 9 разів за середній рівень по області, що пояснюється районною спеціалізацією на виробництві електроенергії (Зміївська ДРЕС).

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що рівень енергоефективності господарства Харківської області у порівнянні з іншими регіонами України є недостатнім і потребує підвищення. Друге місце області в Україні за розвитком інноваційної та освітньої сфери дозволяє за короткий час підвищити показники енергоефективності обласного господарства за рахунок впровадження інноваційних розробок. В області необхідно приділяти особливу увагу раціональному використанню вугілля, природного газу та мазуту. В галузевому розрізі удосконалення споживання потребує обробна промисловість, а також галузі електроенергетики.

В територіальному розрізі споживання енергоресурсів в Харківській області розподіляється вкрай нерівномірно. За індексом локалізації енергоємності господарства області виділено 5 адміністративних одиниць області, які мають показники вище 1 та потребують капітало вкладень для забезпечення зниження енергоємності господарства.

Література. 1. Харківська область у 2004 році. - Х, Головне управління статистики у Харківській області, 2005. - 591 с. 2. Статистичний щорічник України за 2004 рік. - К., Державний комітет статистики, 2005. - 680 с.

УДК 911.3

РИНКОВІ ЗМІНИ РЕГІОНАЛЬНОГО АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Сердюк А.М.

Мелітопольський державний педагогічний університет
м. Мелітополь вул. Леніна 20, тел. (8-0619) 44-04-64

Актуальність. Зміна соціально-економічних умов господарювання визначає нові концептуальні підходи можливості і оцінки розвитку регіонального АПВ. Важлива роль при цьому належить створенню, аналізу та розробці шляхів вирішення певних проблем. Ринкова трансформація аграрної сфери виробництва передбачає формування інститутів, які забезпечують ринкові відносини, ринкове саморегулювання та регулювання, зупинення спаду агро-виробництва, досягнення раціональних норм споживання продуктів харчування на душу населення, визначення основних напрямів реформування економічних, соціальних та правових відносин, створення економічного механізму функціонування різних форм власності і господарювання. Дуже важливим для реформування АПВ є використання економічно-організаційних «правил гри» суб'єктів ринку в межах правового простору та механізму економічного регулювання. Забезпечення і розвиток ринкових інститутів в системі АПВ, можливо лише за рахунок впровадження і використання інституціонального підходу. Успішне реформування регіонального АПВ неможливо без ґрунтовних наукових досліджень, що передбачає сучасне моделювання агропромислового виробництва, створення оптимальних умов для пропорційного розвитку провідних ланок.

Викладення основного змісту дослідження. Реформування АПВ передбачає органічну єдність розвитку ринкових форм господарювання з впровадженням земельної і господарської реформ, техніко-технологічним переоснащенням агровиробництва, сутністю інтеграційних

процесів в його галузях, вдосконаленням фінансово-кредитної, податкової та митної політики, розвитком інноваційних процесів виробництва із залученням банківської системи [1].

На сучасному етапі розвитку АПВ відомі державні діячі та вчені аграрії А.Кінах, В.Ющенко, А.Гальчинський, Е.Лясковець та інші справедливо наполягають на необхідності створення української моделі реформування агровиробництва, яка була б комплексною з урахуванням природних, історичних, соціально-економічних, психологічних умов.

Комплексна модель реформування регіонального АПВ – це намічена до здійснення у визначений період та узгоджена за ресурсами, виконавцями і строками система соціальних, економічних, виробничих, науково-дослідних, організаційно-господарських заходів, виконання яких повинно забезпечити розв’язання реформаторських проблем агровиробництва загалом і зокрема всіх його складових.

Агропромислове виробництво (АПВ) – це складний об’єктивний, закономірний і інституціональний процес, що відбувається на основі суспільно-географічного, територіального поділу праці та формування ринкових взаємовідносин. Агропромислове виробництво як структурно-функціональне утворення характеризується функціональною єдністю, виробничою цілісністю, специфічністю та особливостями функціонування. Зазначимо, що його доцільно досліджувати як специфічний, міжгалузевий комплекс взаємопов’язаних та взаємозалежних галузей сільського господарства, галузей та виробництв, що переробляють сільськогосподарську сировину, а також галузей народного господарства, які виробляють засоби виробництва. Всі ці найважливіші складові АПВ повинні розвиватись пропорційно та збалансовано, використовуючи певні територіальні природно-кліматичні, соціально-економічні та ринкові важелі будь-якого суспільно-економічного регіону, що сприяють зростанню його економічної ефективності.

Безперечно, забезпечення сталого, збалансованого та пропорційного розвитку всіх складових АПВ на регіональному рівні є одним з головних напрямів сучасної, регіональної та державної економічної аграрної політики.

Агропромислове виробництво, як комплекс, що відрізняється від інших своїми специфічними особливостями, необхідно досліджувати як окремий, суспільно-економічний об’єкт, який характеризується такими рисами:

- єдністю призначення економічної продукції – виробництвом високоякісних екологічно чистих продуктів харчування та промислової продукції галузей легкої та харчової промисловості, що розвиваються на базі використання сільськогосподарської сировини, з метою більш повного задоволення потреб суспільства;
- однорідністю сировини та матеріалів, яка використовується виробництвами харчової та легкої промисловості;
- спільністю матеріально-технічної бази і виробничо-технологічних процесів виробництва продуктів харчування, одягу, взуття;
- особливим професійним складом трудових ресурсів, які обслуговують основні і допоміжні ланки, а також структурні сфери даного виробництва;
- специфічними розміщеннями особливості і розвитку продуктивних сил аграрної сфери.

Кожне територіально-виробниче утворення має свою специфічну регіональну (просторову) функціональну структуру в залежності від агроресурсного, трудового, виробничого потенціалу, а також економічного рівня процесів агропромислової кооперації та інтеграції, яка зумовлюється тісним взаємозв’язком між сільськогосподарським виробництвом, переробкою його сировини та галузями промисловості, що виробляють засоби праці. Успішне реформування АПВ в значній мірі залежить не тільки від ринкових взаємовідносин власності, але й від організаційно-економічних передумов. Велика увага приділяється в цьому випадку агропромисловій кооперації і інтеграції.

Агропромислова кооперація – це сукупність певних інститутів виробничих, організаційних і соціально-економічних, які відображують взаємовідносини сільськогосподарських підприємств. Відомо, що науково-технічний прогрес в практиці сільськогосподарського виробництва якісно впливає на виробництво, його форми, методи. Деякі галузі виходять за рівнем розвитку на межі окремих підприємств і потребують більш значних масштабів. Така

проблема має декілька аспектів і вирішується через створення міжгосподарських підприємств і об'єднань. Перший аспект міжгосподарської кооперації полягає в тому, що сільгосп-підприємства поєднують свої зусилля з іншими підприємствами. Другий аспект виявляється у поглибленні аграрного кооперування через стабільні взаємозв'язки між спеціалізованими агропідприємствами. Учасниками міжгосподарської кооперації можуть бути сільськогосподарські підприємства з різним рівнем розвитку, прибутковості, розмірів.

Аграрна реформа – якісне перетворення аграрних відносин або відносин власності у сільському господарстві, передбачає паювання землі та основних засобів виробництва, створення нових форм господарювання, тобто відображає трансформацію взаємовідносин в умовах ринкових перетворень. Складовими елементами даного інституціонального перетворення є техніко-економічні, організаційно-економічні та відносини економічної власності. Матеріальним підґрунтям аграрної реформи виступає прогресивний розвиток технологічно-виробничого циклу, дотримання технологій сівозмін в землеробстві, поліпшення бази кормовиробництва, поживлення досліджень в селекційній, племінній та насінницькій справі.

Висновки. В сучасних умовах в Україні аграрна реформа має на меті усунення державної монополії на землю, формування дбайливого господаря землі, використання державної, колективної та приватної форм власності. Водночас на думку С.В. Мочерного, Е.Г. Лясковець, В.В. Юрчишина, І. Михасюка, В.Я. Месель - Веселяка [2, 3, 4, 5, 6] помилковою є орієнтація на переважання приватної власності на землю як основу аграрних перетворень. Зміна форми власності як стверджує Е.Г. Лясковець як і зміна організаційних форм господарювання є лише важливою передумовою для ефективного розвитку АПВ. Вона може дати бажані результати лише тоді, коли зміниться ставлення до землі, яка, згідно Конституції, є «основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» і опікуватися цим має держава. Відомо, що мета товарного ринку – прибуток. Саме прибуток визначає напрямки діяльності власника засобів виробництва, тобто власника землі. Отримання максимального прибутку за короткий строк призвело на практиці до ігнорування господарствами агротехнологій, наукових розробок вчених, порушення сівозмін. Результатом такого господарювання може стати виснаження ґрунтів, зменшення родючості землі, спад врожайності. В зв'язку з цим держава повинна контролювати посівні площі, зменшувати їх розораність, вилучати із земельного фонду еродовані та техногенно забруднені землі, сприяти розробці системи управління регіонального АПВ в умовах ринкової економіки.

Література. 1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. К.: КНЕУ, 2002. – 622с. 2. Лясковець Я.Г. Розвиток економічної теорії і комплексне реформування галузі. – К.: 2001. – 247с. 3. В.Я. Месель – Веселяк Реформування аграрного виробництва. – К.: Інститут аграрної економіки ІААН, 1999. – 272с. 4. Михасюк І.Р., Майовець Є.Й. Аграрний сектор АПК: проблеми і шляхи їх вирішення. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. 5. Могильний О.М. Концепція розвитку сектора аграрної економіки пореформеного періоду: трансформаційна парадигма // Економіка АПК. – 2002. - № 11. 6. Юрчишин В.В. До проблеми організаційного забезпечення реформування аграрних відносин. Агроінком, № 11 – 12, 1998.

УДК 911.3:32:913(477)

ПРОЦЕС РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ І БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

Сливка Р.Р.

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника,
м. Івано-Франківськ, вул. Мазени 10, тел. 75-04-87, romanslyvka@inbox.ru

Актуальність. Реалії сьогодення світу ставлять перед Україною ряд викликів, серед яких можливі наслідки політики регіоналізації, яка об'єктивно пов'язана з інтеграцією нашої держави до загальноєвропейського політико-правового та економічного просторів.

Проблема посилення процесів регіоналізації останнім часом викликає жвавий інтерес не тільки у колах географів і економістів, які мають значний доробок у цій сфері (О.Шаблій, Ф.Заставний, О.Топчієв, М.Пістун, М.Долішній, М.Дністрянський, І.Кононов та ін.), але й у

соціологів і політологів.

Не претендуючи на абсолютну повноту викладу теми, ставимо собі за мету визначити, які аспекти регіоналізації відповідають національним інтересам держави, а які слід поставити під сумнів як такі, що підривають національну цілісність і суверенітет.

Викладення основного змісту дослідження. У багатьох вітчизняних науковців і політиків посилилась віра в ефективне регіональне врядування. На перший погляд вона видається доволі виправданою, особливо на тлі спогадів про радянську модель надмірно централізованого політико-територіального устрою. Проте українська дійсність свідчить, що регіоналізм як ідеологія часто протиставляє себе молодій державі як політико-територіальній данності.

В багатьох випадках пасивність центральної влади в Києві дозволяє експлуатувати подібні почуття місцевих громадян. Регіональна політика в нашій державі, відсутня, оскільки її тільки задекларовано, а виконання не забезпечується через дієві інституційні, фінансові, адміністративні та інші інструменти та механізми [1, с.35]. На шляху структурних реформ Україна повинна трансформувати місцеву систему самоврядування. Дати низовим органам влади незалежний бюджет і забезпечити на рівні громад, районів повноваження формувати і використовувати фінансові ресурси, що було дуже важливою реформою для Польщі на вимогу ЄС [2, с.41]. Важливою складовою державної політики повинно бути не тільки сприяння функції перерозподілу матеріальних ресурсів на рівні регіону, але що важливіше, – сприяти формуванню громадянського суспільства, як основи свідомого і відповідального відношення громадян до регіонального і місцевого самоврядування. Про це переконливо свідчить досвід регіоналізації в 70-80-х рр. в Італії, який ґрунтовно досліджено Р.Д. Патнамом [3].

В основі демократизації державного управління і правовою підставою цього процесу в Європейському Союзі є принцип субсидіарності. Останній означає постійне оцінювання обґрунтованості дій ЄС з погляду наявних можливостей на національному, регіональному та місцевому рівнях [4, с.117]. Згідно з «Хартією місцевого самоврядування» охорона і посилення місцевого самоврядування в різних країнах Європи є важливим внеском у розбудову Європи на принципах демократії і децентралізації влади [5, с.198]. Європа прямує не лише до перерозподілу функцій між центром і регіонами, але й до наднаціональної інтеграції. Вони можуть взаємно доповнюватися, в тому сенсі, що розв'язання певних конкретних завдань вимагає перенесення їх із центрального на місцевий рівень, тоді як успішне розв'язання інших – перенесення у зворотному напрямку, тобто з площини національної на європейську [6, с.32].

Що ж спонукало держави нашої частини світу погодитися на перерозподіл національного суверенітету на користь регіонів? Як вважає Н.Загладін [7, с.67], в сучасних умовах всередині більшості держав Європи виділяються території з різноманітними економічними укладами життя: інформаційним, індустріальним, аграрним. Багато з них знаходяться в стані економічного занепаду. Коли в окремих регіонах однієї держави уклади надто відмінні це призводить до соціальної нестабільності.

Зростання внутрішнього багатоманіття, відмінностей в статусі, інтересах і укладах окремих регіонів нерідко породжує (чи посилює) регіональний сепаратизм, з проявами якого мають справу багатонаціональні держави. Його джерелом є незадоволення політикою “центру”, якого звинувачують або в недостатній увазі до розвитку “зон занепаду”, чи, навпаки, в несправедливій експлуатації ресурсів процвітаючих регіонів.

Внаслідок деволуційного тиску відбувається децентралізація політичної влади, надання «згори» автономного статусу територіально-адміністративним одиницям, що сприймається як в цілому позитивний процес. Ця тенденція, попри всю її привабливість, містить ряд моментів, які можуть бути розцінені як загрозливі для національної безпеки. Зокрема, ряд субнаціональних регіонів сподіваються мати не тільки «голос» у ЄС, але вони також будуть мати певний вплив на процес прийняття політичних рішень [8, с.423]. Виникають регіональні центри економічної влади та впливу. Регіони розвивають прямі зв'язки один з одним, оминаючи столичні міста і центральні органи влади у своїх країнах. Сьогодні вони рухаються до наступного рівня, розширюючи свої ділові канали для розвитку прямих економічних зв'язків з центрами бізнесу по всьому світові [9, с.80-81].

В таких умовах головна мета державної регіональної політики – це збереження терито-

ріальної цілісності і суверенітету на всій території. Але як це узгодити з проблемою збалансованого розвитку регіонів? Сучасна національно-державна мета регіоналізації – пише О.І.Шаблій – полягає в обґрунтуванні такого поділу України на макрочастини, щоб регіональна національна, демографічна, соціальна, екологічна та екістична (розселенська) політика забезпечила гармонійний і сталий розвиток суспільства в цілому, створила умови нормальної і духовної життєдіяльності людини [10, с.4].

План дій «Україна – Європейський Союз» передбачає у розділі «Економічні та соціальні реформи і розвиток» особливу увагу щодо питань регіонального розвитку: «Зменшення розриву між рівнями розвитку регіонів та покращення можливостей для місцевого розвитку». Пропонується запровадити стратегічне планування на державному та регіональному рівнях в Україні, розробити проект Державної стратегії регіонального розвитку до 2015 року та створити нормативно-правову базу для стимулювання розвитку регіонів, включаючи депресивні території [11, с.16].

Отже, регіональна політика – це, перш за все, інструмент забезпечення конституційних прав громадян незалежно від того, в якій частині України вони проживають, чи це жителі села, чи міста. Регіональна ідентичність повинна зміцнювати національну єдність через порозуміння, довіру і високий рівень “усвідомленої взаємозалежності”.

З точки зору суспільної географії, повна рівність регіонів в державі розмірів України є нездійсненним ідеалом. Проте важливим є сам процес вирівнювання. Політично і економічно слабкий центр нездатний ефективно сприяти процесам міжрегіональної інтеграції. Навпаки, слабка держава і її незмінний атрибут – корумповане чиновництво, об’єктивно зацікавлені в дезінтеграції країни. Тому віддавати регіональну політику в руки місцевих еліт в обмін на ілюзорний політичний компроміс не слід. Ситуація з розвитком Криму, показує, що особливих економічних переваг політичний автономізм не дає. «Економічне» відродження може мати вигляд напівтіньового перерозподілу дефіцитних ресурсів між небагатьма зацікавленими групами. Оскільки кон’юктура світового ринку змінюється досить стрімко, експортний потенціал деяких регіонів може швидко вичерпатись, а повернути в назад процеси децентралізації, як свідчить досвід Бельгії, Швейцарії і Канади, дуже важко.

Державна пропаганда рівномірного регіонального розвитку повинна привести до усвідомлення нацією гетерогенного територіального простору країни як потенціалу, який насправді не послаблює, а дає конкурентні переваги в глобальному просторі.

Висновки. Отже, повністю погоджуємось з С.Удовиком [13, с.389-394], що в багаторівневій системі «цивілізаційний (європейський) рівень – національна держава – регіональний рівень – місцева влада – громадянин» держава стає ядром, скелетом і мозковим центром, покликаним гармонізувати відносини між всіма цими рівнями. Сподіваємось, що Україні в найближчому майбутньому вдасться вийти на таку модель регіонального розвитку, яка не суперечитиме її національним інтересам.

Література. 1. Максименко С. Перспективи регіональної політики України в контексті європейського досвіду // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2002. - №23. – С.32-44.; 2. Найдер З. Реформи: шість контрапунктів // Європейські перспективи України: Досвід країн Вишеградської групи та Балтії. Матеріали конференції. – К., 2005. – С.40-41.; 3. Патнам Роберт Д. Творення демократії: Традиції громад. активності в сучасній Італії. – К.: Основи, 2001. – 302с.; 4. Субсидіарність // Європейський Союз. Словник-довідник / Ред.. М.Марченко. – К.: К.І.С., 2006. – 117с.; 5. Європейська хартія місцевого самоврядування (ETS No. 122) // Збірка договорів Ради Європи. Українська версія. – К.: Парламентське видавництво, 2000. – С. 198-206.; 6. Штайнер Ю. Європейська демократія і федералізм // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2002. - №23. – С. 24-32.; 7. Загладин Н.В. Социальные процессы и отношения в XX в. // Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет / Под ред. И.С.Королева. – М.: Экономистъ, 2003. – С. 48-77.; 8. Томпсон Е. Народна Європа? Соціальні аспекти європейської інтеграції // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф, Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер-Знання, 2002. – С. 409-423.; 9. Блій Г де., Муллер П., Шаблій О. Географія: світи, концепти, регіони. – К.: Либідь, 2004. – 740с.; 10. Шаблій О.І. Деякі питання методології і теорії макрорегіоналізації України // Вісник Львівського університету.

Сер. геогр. – 1999. – Вип. 24. – С.4-9.; 11. План дій Україна – Європейський Союз. – К.: ТОВ «Компанія Лік», 2005. – 40с.; 12. Структурні фонди та фонд гуртування // Європейський Союз. Словник-довідник / Ред.. М.Марченко. – К.: К.І.С., 2006. – С.115-117.; 13. Удовик С.Л. Глобалізація: семиотическіе підходи. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2002. – 480 с.

УДК 914 (476)+911:312 (476)

БЕЛОРУССКИЙ ТУРИЗМ: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Хомяков В.Г.

*УО «Могилевский государственный университет им. А.А. Кулешова»,
Беларусь, г.Могилев, ул. Первомайская, 44, корп.№3, оф.5, 22-92-78, sharukhgeo@rambler.ru*

Потенциал. Беларусь обладает значительным потенциалом для развития туризма - более 15 тыс. объектов. Туризм может стать фактором для создания новых рабочих мест и роста занятости населения и источником стабильного поступления доходов в бюджет (туризм входит в тройку наиболее доходных отраслей мирового хозяйства). В стране туризм пока является слабым звеном экономики.

В развитии **экологического туризма** для создания зон активного отдыха можно использовать национальные парки (4), заповедники (2), заказники (90), памятники природы (160) республиканского значения, уникальные ландшафты центральной части, дюны Полесья, суффозионные западины и мощные отложения лессовидных пород севера - востока Могилевской области и др. В частности НП «Беловежская пуща» внесен в список Мирового культурного наследия (44 вида растений, 14 видов животных, занесенных в Красную книгу, в т.ч. пихта белая, дуб скальный, сокол - сапсан, черный аист, зубр и др.; музей природы, резиденция белорусского Деда Мороза, правительственная резиденция Вискули). Для отдыха местных жителей используется более 20 крупных старинных парков, 30 участков ценных насаждений древесно - кустарниковых пород, более 70 отдельных редких и вековых деревьев или их групп. Наиболее известны Несвижский, Жиличский, Поречский, Краснорбережский и др. парки. Так, в Поречском парке (сер.ХІХ в.) растет масса экзотов: тюльпанное дерево, пихта белая, ель канадская, дугласия серая и др.. Геологическую историю можно изучать в карьерах «Парадино», «Руба», «Микашевичи», обнажениях «Нижнинский Ров», «Чериков», на выходах Украинского щита в Гомельской области. Ледники оставили много валунов, 45 из которых объявлены памятниками природы республиканского значения. Самым крупным из них является «Большой камень» у д.Горки Шумилинского района (длина - 11, ширина – 5,6, высота - 2,8 м).

Для **курортно-санаторного туризма** используются минеральные воды и лечебные грязи источников «Нарочь», «Дарида», «Лётцы», курорты «Ушачи», «Белое озеро», «Новоельня», санатории «Сосновый бор», «Буг», «Вязье», соляная шахта Солигорска.

В стране создана мощная база для развития **спортивно-оздоровительного туризма**. Прекрасные места для отдыха представляют реки (24000), озера (11000), водохранилища (160). Зоны отдыха сложились на Браславских озерах, вокруг озер Нарочь, Селява; Вилейского, Заславского, Чигиринского водохранилищ. Они принимают группы туристов, организуют для них пешие и водные прогулки, походы, экскурсии на интересные объекты природы. Работают горные курорты «Логойск», «Силичи» и «Якутские Горы».

Промысловый туризм включает традиционные его виды: сбор грибов и ягод (Логойский, Дзержинский, Глубокский, и др. районы), рыбалку (вдхр. Селец, Осиповичское, Волмянское, озера Снуды, Белое, Шо и др.). В его развитие включается малый бизнес. Развивается такой вид промыслового туризма как охота, в т.ч. для иностранных граждан, в гослесхозах «Красносельское» Волковысского, «Тетеринское» Круглянского, «Логойское» Логойского района, в национальном парке «Беловежская пуща».

Для развития агротуризма можно использовать крепкие фермерские хозяйства и сельскохозяйственные предприятия разных форм собственности. Приемом туристов зани-

маются более 50 туристических усадеб, ферма пантовых оленей в Горецком, пятнистых оленей в Поставском, страусиная ферма в Кобринском районе и др..

Большие возможности у **познавательного и экскурсионного** туризма (многочисленные памятники истории, культуры, архитектуры, места жизни и деятельности всемирно известных людей). Мировую известность получили Брестская крепость, мемориальные комплексы «Хатынь», «Катюша» (Орша), «Прорыв» (Ушачи), «Ленино» (Горецкий), «Лесная» (Славгородский район), «Линия Сталина», памятники архитектуры: Спасо – Ефросиньевская (Полоцк, памятник ЮНЕСКО), Каложская (Гродно) церкви, Софийский собор (Полоцк), костел Божьего Сердца (Несвиж), 40 замков, в т.ч. Мирский, Несвижский, Ружанский, Лидский и т.д., многочисленные дворцы, более 1200 старинных усадеб, кварталы жилой застройки Троицкого предместья в Минске и др..

Особая тема - музеи, - начало целого направления - **музейного туризма**. В стране более 140 крупных музеев и музейных комплексов, каждый из которых несет огромную культурную информацию. Среди них: «Оборона Брестской крепости» (Брест), Советско - польского боевого содружества (Ленино), Истории Великой Отечественной войны (Минск), Книгопечатания (Полоцк), М. Шагала (Витебск), материальной культуры «Дудutki» (под Минском), художественный В. Бялыницкого - Бирули (Могилев), археологический (Гродно) и др.

Беларусь - родиной многих известных людей. Это военачальники И.Гурко (герой русско - турецкой войны, освободитель Болгарии), маршал И.Якубовский, госдеятели Н.Судзиловский (Президент Гавайской республики), А.Громыко (МИД СССР), ученые Я.Зельдович (Трижды Герой Соцтруда, физик-ядерщик), П.Сухой (авиаконструктор, Су), киносценарист Б.Ласкин, режиссер В.Туров, актер П.Алейников, композиторы М. Огинский, Э. Колмановский, М.Фрадкин, первопечатники Ф.Скорина и П. Мстиславец, художники М.Шагал и М.Савицкий, ряд Нобелевских лауреатов и многие другие.

Знаменитых людей дал каждый город, каждое местечко. Например, Орша – родина писателей В.Короткевича («Дикая охота короля Стаха», «Черный замок Ольшанский» и др.), А.Миронова («Корабли выходят в океан», «Только море вокруг», Морские будни и др.), киносценариста Б.Ласкина (к/ф «Центр нападения», «Карнавальная ночь» и др.), Президента АН БССР В.Купревича, психолога Л.Выготского, пловца С.Коплякова, фехтовальщика Ю.Смолякова, гроссмейстера Ю.Цейтлина и др.

Значительным потенциалом туризма в той или иной степени обладают многие населенные пункты как большие, так и малые – Мстиславль, Горки, Шклов, Кричев, Туров, Кобрин, Несвиж, Новогрудок и др. Например, в Мстиславле привлекают туристов Александроневский собор, костел Наисвятейшей Девы Марии, Замковая гора, здания земской управы, казначейства, гимназии, торговых рядов конца XIX – нач. XX вв., музыкальной школы им. Н.Чуркина, памятники П.Мстиславцу. Рядом находятся Пустынский монастырь, 3 святых криницы (Кагальный колодец, Пустынки, Белково), музей братьев Горецких в М.Богатковке (Максима – писателя и Гавриила - геолога, академика; академиком стал в 28 лет), конезавод - 120.

Развивается **деловой и ностальгический туризм**. В 60 странах мира существуют белорусские диаспоры (только из Израиля ежегодно приезжает до 2000 туристов) и люди желают приехать в страну, где жили они сами или их предки. Более активная организация бизнес - встреч и форумов в Беларуси может стать толчком для развития такого туризма. **Фестивальный туризм**. Популярностью пользуются песенные фестивали «Славянский базар» (Витебск), «Золотой шлягер» (Могилев), «Минская музыкальная весна», «Белая вежа» (Брест), духовной музыки «Магутны божа» (Могилев), «Званы Сафіі» (Полоцк), кинофестивали «Золотой витязь», «Листопад», «Листопадик» (Минск), «Анимаевка» (Могилев) и др.

Проблемы. Все эти ресурсы для развития туризма активно использовались до 1991 г. Сдерживающим фактором было недостаточное количество гостиничных мест и автотранспорта. За 1990 - е гг. Беларусь потеряла 85 % объёмов иностранного туризма, а Могилевская область - почти 100%. Основные причины падения: экологические (радиоактивное загрязнение 23% территории страны), политические (развал СССР, границы, таможни, разные валюты), социально – экономические (падение уровня жизни населения). Нет сегодня средств и у профсоюзов, по путевкам которых развивались туристические предприятия, организовались

экскурсии, отдых и т.д. Фирмы, пришедшие в постсоветское время, работают на прием туристов из-за рубежа только на 5-10%, правда, в последние 3 года наблюдается их небольшой рост. Что касается своей страны, то и у турфирм и у наших жителей интерес к Беларуси на низком уровне.

В перспективе необходимо развивать инфраструктуру туризма, рекламировать свои достопримечательности, готовить кадры экскурсоводов, групповодов, менеджеров туризма и т.д. Богатые рекреационные ресурсы станут прочной базой для развития туристско - экскурсионной деятельности. В «Национальной программе развития туризма до 2010 г.» определены 27 туристских зон, в которых будет вестись активная работа по развитию инфраструктуры (ежегодный ввод 2 - 3 туристических объектов, рост приема иностранных туристов в 8-10 раз). Уже действуют ультрасовременные туркомплексы «Вискули», «Нарочь», «Силичи», ряд 4-х звездочный, более 30 – 3-х звездочных отелей, восстановлен Августовский канал (Польша, Беларусь). Достигнута международная договоренность (Беларусь, Украина, Латвия) по восстановлению Балтийско - Черноморского водного пути через Западную Двину, Березинский канал, Березину в Днепр. Идет создание кадастрофикация и паспортизация туробъектов. Четыре объекта включены в список мирового культурного наследия (Несвижский, Мирский замки, Дуга Струве, Беловежская пуца).

УДК 914 (476)+911:312 (476)

ГЕОГРАФИЯ БЕЛОРУССКОЙ ДИАСПОРЫ

Шарухо И.Н.

*УО «Могилевский государственный университет им. А.А. Кулешова»,
Беларусь, г.Могилев, ул. Первомайская, 44, корп.№3, оф.5, 22-92-78, sharukhgeo@rambler.ru*

Диаспора – относительно новый термин в политико - географическом лексиконе. Впервые термин употребили в отношении к еврейскому народу, затем - к полякам (польская диаспора более 13 млн.), армянам (более 3). Отношения с митрополией могут быть осуществляться в аспектах: морально - правовом, политическом, экономическом, культурном. Человек имеет право выбирать себе место жительства (Всеобщая Декларация прав человека – Ст. 13, 14), отсюда - возможность формирования диаспор.

Беларусь – классическая страна эмигрантов: за ее пределами проживает 4 млн. этнических белорусов. Издревле известны экономические, брачные, конфессиональные и насильственные эмиграции. Демократический режим в ВКЛ и Речи Посполитой благоприятствовал свободному перемещению своих граждан, эмиграции.

За XIII – XVI вв. только в татарские полоны было уведено от 250-500 до 1000 тыс. жит.. На протяжении XV – XVII вв. граждане ВКЛ чаще всего выезжали в «Священную Римскую империю», Италию, Чехию, Францию, Испанию, Голландию, где поступали на службу или повышали свой образовательный уровень, содействовали распространению науки.

Первая крупная волна эмиграции приходится на кон. XVI и XVII в. как реакция на многочисленные войны с Московским государством (в итоге белорусы стали активно расселяться по Европе, Сибири, Америке), усиление церковного и феодального гнета, ущемление прав и свобод. Во времена восстания Богдана Хмельницкого, войны 1654-67 гг., затем Северной войны (1700-21 гг.) население Беларуси за счет военных и миграционных потерь сокращалась на 50% [5, с.288]. Особенно много белорусов - более 300 тысяч - было пленено и расселено в Московии после войны 1654-1667 гг. С 1672 г. в московской Мещанской Слободе обосновалось 600 семей белорусов, строивших Новодевичий монастырь, Покровский собор, Успенскую церковь, Коломенский, Донской и Ново-Иерусалимский монастыри, работали в Оружейной палате. Во 2 пол. XVII в. белорусы составляли 20% населения Москвы. Выходцами из Беларуси были известные бояре (Бельские, Мстиславские, Милославские, Глинские /из рода Глинских - мать Ивана Грозного/, Друцкие и др.). Многие переселенцы и их потомки стали начинателями географического и этнографического изучения новых колонизированных Россией территорий (А. Коменский, Л.Сеницкий и др.). Многочисленные крестьяне уходили в Сечь, за днепровские пороги не только от гнета но и в неуро-

жайные годы (1588 1601-02 1655 1690 и др.), от эпидемий (в XVI-XVIII вв. их было более 80).

Следующий этап эмиграции - 1772-95 гг. – после разделов Речи Посполитой. Тогда же сформировалась первая мощная волна политической эмиграции – дворянство, шляхта массово покидали Беларусь после поражения восстания 1794 г. и занятия Варшавы войсками А.Суворова. Тогда выехало 20 - 50 тыс. чел.. От 10 до 20 тыс. выехали в 1812-13 гг., около 10 тыс.чел. по причине конфессиональных гонений, 5-10 тыс.- после восстания 1830-31 гг., более 10 тыс. – после восстания 1863-64 гг..

Экономические проблемы породили трудовую эмиграцию, особенно значительную в 1897-1914 гг.. В 1897 г., за пределами белорусских губерний проживало около 500 тыс. белорусов. Эмигранты участвовали в изучении дальних регионов России (И.Черский, Э.Пекарский, А.Янушкевич и др.). Первая волна массовой экономической миграции дала более 700 тысячный поток, главным образом в Сибирь, еще 500 – 800 тыс. за пределы Российской империи – в США, Парагвай, Аргентину, Германию, Францию, Австралию, германские, французские колонии [2]. До первой мировой войны на запад выехало по данным В. Титова 600 тыс. [6], Г.Сергеевой и Т.Поповской – до 800 тыс. [5, с.289], В. Кипеля [3] - не менее 900 тыс. Только через Либаву в 1912 г. в США убыло 58.5 тыс. белорусов. По официальным данным, в 1861 – 1913 гг. выехало 1387 тыс. белорусов (без учета детей), отрицательное сальдо составило 0.5 млн. [8]

Комплекс проблем породил смешанную миграцию в 1914-1921 гг.. Только в августе 1914 – весной 1915 гг. 318 тыс.белорусов попали в плен или о них не осталось сведений. В 1915 г. по данным проф. В.Игнатовского, около 2 млн. белорусов переселилось в центральные и восточные регионы России. По данным белорусских демографов, 246 тыс. белорусов и эвакуированных не вернулись по окончании войны в родные места, еще 122 тыс. выехали за пределы России. В 1917-20-х гг. после завершения краткой истории БНР, разгрома национальных формирований, в Польшу, Германию, США, Чехословакию переехало не менее 15 тыс. чел., в основном интеллигенции. Последующие этапы эмиграции: 1924-39 – трудовая с территории Восточной и Западной Беларуси - в 1920-30-е гг. в ходе индустриализации, культурного строительства, свершения планов первых пятилеток белорусы БССР выезжали в Россию, Украину, Среднюю Азию на строительство каналов, предприятий (150 тыс.; по переписи 1926 г. в РСФСР проживало 722 тыс.белорусов [4, с.127], в 1926 – 41 гг. выехало 500 тыс.белорусов БССР; в 1921-39 гг. из Западной Беларуси выехало в Америку, Австралию от 200 [4] - 250 [5] до 600 [6] тыс. белорусов. При раскулачивании сослано более 250 тыс.чел.. в 1939-41 гг. депортировано 100 тыс. из Западной Беларуси. В.Титов отмечает, что на 1925-39 гг. приходится новая волна белорусской эмиграции из Западной Беларуси в Южную Америку и Канаду. Первое место по количеству эмигрантов в это время занимала Бразилия (350 тыс.), затем Аргентина (120, из них ½ в Буэнос - Айресе), Уругвай (60), Парагвай (60), Чили (10 тыс.). Много переселенцев по пути в Америку на некоторое время задержалось в странах Европы. В частности, в 1930-х гг. во Франции проживало более 20 тыс. белорусов. В 1929-41 гг. – в процессе репрессий («врагами» стало от 0.7 до 2 млн. белорусов), по данным Я.Найдюка и И.Касяка, более 1.5 млн. белорусских крестьян [7, с.328] были арестованы, расстреляны, депортированы. В 1939-40 гг. при передаче Виленского края, в Литве осталось 500 тыс. белорусов. В 1941 г. на Волгу, Урал, в Сибирь, Казахстан эвакуировалось более 1.5 млн. жит.; в 1941-44 гг. немцы вывезли на работы от 260 до 700 тыс. (у В. Титова - 380 тыс.; официальные данные 400 тыс. [5, с.290]. Вместе с колаборантами в Германию выехало от 200 до 400 тыс.. Всего в процессе репатриации вернулось на Беларусь 520 тыс. [5, с.290]. Много белорусов, находившихся в лагерях Германии, после 1945 г. выехали во Францию, Бельгию, Великобританию, США, Канаду, Австралию. В США поселилось около 50 тыс.чел., столько же – в Канаде, десятки тысяч – в Германии, Франции, Австралии [1].

В 1945 г., при передаче Польше Белосточчины (17) и части Брестчины 3 района) в Польшу оказались от 250 до 400 тыс.белорусов. В 1945-47 гг. в процессе взаимных обменов, в Беларусь переехало 36, а выехало 274 тыс. чел.. Эмиграция продолжалась в 1947-52 гг. (10 тыс. выехали из Западной Беларуси), в 1945-53 гг. (послевоенные репрессии), в 1950-70-е гг. (трудовые эмиграции - целина, БАМ, Севера). В 1950-65 гг. из БССР выехало на 1175 тыс.

больше, чем прибыло. Выезжали белорусы и евреи, а приезжали преимущественно русские, что привело к размыву титульной нации, разрушению белорусских традиций, уклада жизни, психологии, национального культурного ландшафта. Новый этап - 1986-90-е гг. – эмиграция после аварии на ЧАЭС и распада СССР. В связи с распадом СССР в новых независимых государствах оказалось 2130 тыс. белорусов [5, с.290]. Демократизация жизни страны привела к новым волнам эмиграции. Пики эмиграции пришлось на 1990, 1994 гг., когда выехало соответственно 136 (в т.ч. 97% в Израиль) и 57 тыс. чел.. Ежегодная эмиграция в 1990 – 2000 гг. составляла в среднем до 30 тыс.чел./год.

За постчернобыльский период выехало более 500 тыс. (в т.ч. в 1994-2004 гг. около 230 тыс.). Наибольшую долю в объеме эмигрантов занимают страны СНГ, Израиль, США, ФРГ. В ходе трудовой миграции выбыло не менее 250 тыс.чел.. В 1992-2000 гг. в Беларусь приехало на постоянное жительство 432 тыс. (в т.ч. белорусов - 201), эмигрировало в страны СНГ 217 тыс.. В настоящее время около 700 тыс. белорусов – гастарбайтеры (300 тыс. в России).

По официальным данным “в кон.ХІХ–1980-е гг. белорусская диаспора составляла от 1/6 до почти 1/3 части белорусской нации. В нач. 1990 гг. за рубежом проживало 3.0-3.5 млн. белорусов“ [5, с.288], по другим – 4 млн.. В итоге свободной эмиграции с территории Беларуси, после 1772 г. выехало более 4, вынужденно-насильственной – более 3 млн. чел..

Белорусы заграничья имеют разную судьбу: одни попали за границу не съезжая – это жители земель, включенных в состав России, Латвии, Литвы, Польши при изменении границ; другие выехали добровольно, вынужденно либо насильно.

В нач. ХХІ в. [5, с.291] белорусов: в России 1.2 млн. (0.8% населения), на Украине 440 тыс. (1.9%), в Казахстане -183 (1.2%), Латвии – 120 (4.5), Литве – 63 (1.7), Эстонии – 29 (1.8), Узбекистане – 29 (0.2), Молдове – 20 (0.5%). От 600 - 800 до 850 – 1100 тыс. осело в США [3], более 200 тыс. белорусов живет в Польше, от 120 до 200 тыс. выходцев из Беларуси и белорусов - в Израиле, десятки тысяч – в Канаде, Аргентине, Бразилии, Уругвае, Парагвае, Чили, Великобритании, ФРГ, Франции, Чехии, Словакии, Австралии [6] и в других – всего в 63 странах мира.

Белорусы в мире наиболее компактно проживают на исторических белорусских землях Польши (Белосточчина), в этноконтактных зонах с Россией, Украиной, Литвой, Латвией.

Литература: 1. *Беларусазнаўства: Навуч. дапам. /Пад рэд. П.Брыгадзіна. – Мн., 1997;* 2. *Беларусы: Атлас. – Мн., 1996;* 3. *Кіпель В. Беларусы ў ЗША. –Мн., 1993;* 4. *Раков А. Население БССР. – Мн., 1969;* 5. *Сяргеева Г.Г., Папоўская Т.А. Беларуская дыяспара //БЭ. – Т.18. –Кн.2., 2004;* 6. *Цітоў В.С. Этнаграфічная спадчына: Беларусь: Краіна і людзі/ В.С.Цітоў. – 2-ое выд. – Мн.: Беларусь, 2001.* 7. *Найдзюк Я., Касяк І. Беларусь учора і сёння: папулярны нарыс з гісторыі Беларусі /Пасъл. А.Грыцкевіча; укл. Н. Дашкевіч. – Менск: Навука і тэхніка, 1993.* 8. *Насельніцтва //БЭ. – Т.18. –Кн.2., 2004.*

УДК 658.26.004.18

РАЗВИТИЕ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕГИОНЕ

Шильников А.А., Шильникова З.Н.

*Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля, кафедра финансы,
г. Луганск, кв. Молодежный 20а. Тел. 41-13-59.*

*Луганский национальный педагогический университет имени Тараса Шевченко,
кафедра менеджмента, г. Луганск, ул. Оборонная, 2. Тел. 59-90-43.*

Украина относится к государствам с высоким уровнем отрицательных последствий хозяйственной деятельности.

За годы независимости на Луганщине была закрыта 41 шахта, из них 29 — фактически ликвидированы. Закрытия шахт в Луганской области явились источником очень многих серьезных экологических проблем. Нерассмотрение широкого спектра экологических вопросов, как при проектировании, так и в процессе ликвидации шахт, нарушение природоохранного законодательства привело к существенному ухудшению состояния окружающей при-

родной среды в угледобывающих регионах Луганской области и необходимости привлечения дополнительных денежных средств на разрешение экологических проблем, которые возникают в связи с реструктуризацией угольной промышленности.

Следует отметить, что экологическая безопасность ликвидации шахт находится в прямой зависимости, в первую очередь, от состояния финансирования и своевременности выполнения природоохранных мероприятий. Таким образом, ликвидация угольных шахт, которая осуществлялась без учета прогнозных оценок экологических последствий с частыми нарушениями природоохранного законодательства в условиях недостаточного финансирования мероприятий, направленных на обеспечение экологической безопасности, по остаточному принципу, привела к существенному осложнению экологической ситуации в угледобывающих регионах области. [1,3]

Уголь во всех правительственных программах определен как основное стратегическое сырье, однако, учитывая то, что большинство предприятий отрасли являются государственными, перспективы их развития полностью зависят от эффективности госполитики по управлению и развитию отрасли. Эти факторы привели к тому, что большинство шахтерских городов области отнесены к разряду «бедных» и получили дополнительный эпитет «депрессивные».

В свою очередь Донбасс как крупный промышленный регион Украины, в котором насчитывается несколько тысяч крупных промышленных предприятий, производственно-промышленных объединений и предприятий топливно-энергетического комплекса, горнодобывающей, металлургической, химической промышленности, тяжёлого машиностроения, строительной отрасли, а также агропромышленного комплекса обеспечивает большую часть промышленного производства Украины, причём в наиболее экологически опасных отраслях ощущает недостаток собственных энергоносителей и зависимость от поставок из-за рубежа, что делает экономику страны крайне уязвимой. При этом собственные запасы энергетических углей, по оптимистичным прогнозам, составляют порядка 117 млрд. тонн, этого может хватить более чем на 400 лет добычи даже при возрастающем потреблении. Эффективность же использования собственного энергетического сырья в Украине составляет 14—16%, в США — 50—60, в ЮАР — до 80%. При этом КПД извлечения энергии в схожих процессах в России выше в два раза по сравнению с Украиной, а в западных странах — в шесть-семь раз. [5]

Сегодня самой главной задачей является переход существующих альтернативных технологий энергообеспечения из лабораторных условий в область промышленного производства. Ученые Украины — предлагают различные направления получения альтернативных энергоносителей, в частности широкий выбор технологий преобразования угольной массы в синтетическое жидкое топливо (СЖТ), исходя из характеристик угольной породы, объемов и условий производства, энергозатрат на его получение, а также экологической безопасности. В том числе расширив рамки вопроса производства СЖТ из угля до решения проблемы утилизации угольных отходов шахт и обогатительных фабрик и попутного извлечения редкоземельных металлов.

Благодаря освоению производства СЖТ из угля, из 1 тонны угля, сегодня стоящей от 150 гривен, можно получать до 2 тысяч гривен прибыли. Себестоимость одного барреля синтетической нефти может колебаться в пределах 30—35 долларов без учета сопутствующей продукции и 20—25 долларов с учетом сопутствующих продуктов углехимии, которые могут быть востребованы в иных отраслях промышленности. [4]

Луганщина обладает уникальным потенциалом и имеет специалистов угольной отрасли, химии и нефтехимии, машиностроения и металлургии. Такие промплощадки, как неработающий в настоящее время стахановский «Коксохим», имеют развитую инфраструктуру для размещения производственных площадей проекта, а на уже закрытых и затопленных шахтах Луганщины можно отработать технологию подземной газификации.

Каждая технология предполагает использование угля с определенным содержанием и комбинацией микроэлементов, но, как выяснилось, на сегодняшний день угольные запасы Луганщины по своему составу должным образом не сертифицированы. Только после подробной классификации углей можно определить перспективное месторождение, а также метод

и технологию производства СЖТ, а исходя из технологии, мощности и глубины добычи угля, просчитать и экономику проекта. [4]

Сегодня можно выбрать технологически готовую установку, сэкономив время и заплатив не больше, чем за самостоятельную разработку технологических линий, тем более что в мире таких работает уже более 20 и 2 млрд. долл. (цена установки из ЮАР) — это не так уж и много, если учесть, что Украина за год совершает закупки энергоносителей на сумму порядка 8,5—9 млрд. долл.

По общему мнению ученых, дебютная проектная установка по производству СЖТ из угля должна давать минимум 1 млн. тонн жидкого топлива в год при потреблении 3—4 млн. тонн угля. И кроме экологической составляющей, имеющей принципиальное значение для жителей промышленного Донбасса, такая установка должна учитывать желание ученых сделать ее промышленно-опытной «лабораторией». Главное препятствие при воплощении темы альтернативных энергоносителей в жизнь — это отсутствие соответствующей правовой базы для подобной переработки. [2]

Украина не располагает другими ископаемыми, имеющими большую энергетическую значимость и геологические объемы запасов, чем каменный уголь. И рано или поздно Украина вплотную подойдет к необходимости его переработки в альтернативные виды топлива.

Литература. 1. Зубков Р.М., Аверин Г.В. *Энергетические проблемы деминерализации шахтных вод // Охорона навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів / Збірка доповідей I Міжнародної наукової конференції аспірантів та студентів. Т.1 – Донецьк: ДонНТУ, ДонНУ, 2002. – с. 90-91.* 2. *Материалы Луганской международной инвестиционной конференции «Производство синтетических моторных топлив из угля Донбасского бассейна как составляющая энергетической безопасности Европы», состоявшуюся в Луганске 11-14 октября 2006 года.* 3. *Материалы «Годового отчета Госуправления экологии и природных ресурсов в Луганской области о состоянии окружающей природной среды за 2005год».* 4. *Синтетические моторные топлива. Шаг первый. Юрий Асеев (Луганск), «Зеркало недели» №41 (569) от 22-28 октября 2005 года.* 5. <http://www.library.lg.ua>

СЕКЦІЯ 3.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

УДК 911.3

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНОГО ФАКТОРА НА ФОРМУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ СТОЛИЧНОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ

Безпала О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Київ, 03022 просп. акад. Глушкова, 2

Тел. 8(044)521-32-70, 521-32-04, geography@univ.kiev.ua

Можна виділити 5 основних груп факторів, які впливають на регіональний ринок праці, змінюючи співвідношення попиту і пропозиції на ньому (рис.1)

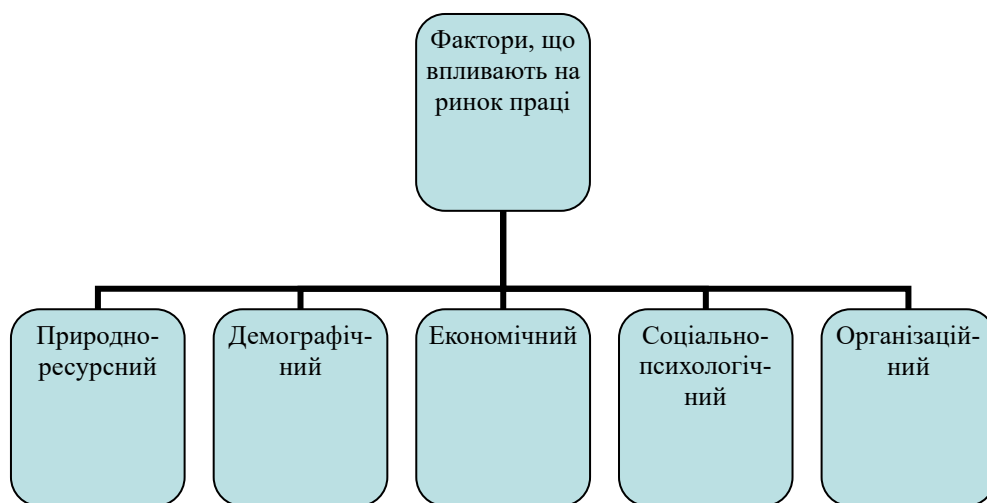

Рис.1. Фактори, що впливають на регіональний ринок праці.

Фактори, які впливають на розвиток регіонального ринку праці, не є статичними, незмінними. Вони діють і проявляються у відповідності з етапами розвитку суспільства та виявляються наслідком здійснюваної соціально-економічної стратегії держави.

Використання демографічного фактора у ході дослідження регіонального ринку праці потребує застосування наступних показників:

1. Кількість населення, млн.чол./ % (у тому числі міського, сільського, чоловіки, жінки).
2. Розподіл постійного населення за основними віковими групами, млн. чол. /%:
 - молодше за працездатний;
 - працездатного віку;
 - старшому за працездатний.
3. Кількість народжених на 1 тис. чол. населення (всього, у міській місцевості, у сільській місцевості).
4. Кількість померлих на 1 тис. чол. населення (всього, у міській місцевості, у сільській місцевості).
5. Природний приріст на 1 тис. чол. населення (всього, у міській місцевості, у сільській місцевості).
6. Міграційний приріст населення, тис.чол..
7. Демографічне навантаження.

Розглянемо коротко основні демографічні показники областей Столичного суспільно-географічного району.

Табл.1

Кількість постійного населення у Столичному суспільно-географічному районі
(на початок відповідного року)

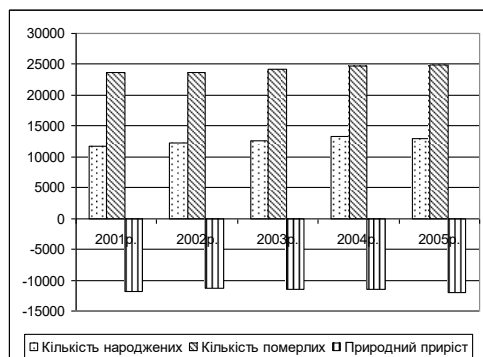
Область	Показник, тис.чол.	2001р.	2003р.	2004р.	2005р.
Житомирська	Все населення	1412,7	-	1360,6	1346,0
	Міське	798,7	-	7624,7	758,0
	Сільське	614,0	-	598141	588,0
Київська*	Все населення	4411,5	-	4385,8	4398,2
	Міське	3662,1	-	3638,1	3664,1
	Сільське	748,8	-	7476,6	734,1
Чернігівська	Все населення	1264,5	-	1198,3	1179,2
	Міське	745,4	-	7044,8	698,8
	Сільське	519,1	-	4937,9	480,4

*- Київська область та м. Київ

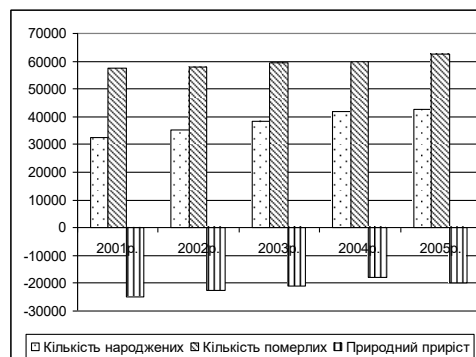
- - нема даних

Очевидно, що впродовж 2001-2005 років населення областей Столичного суспільно-географічного району скорочувалося. На 2005 рік найменша кількість населення спостерігалася у Чернігівській області. У Київській області кількість населення втричі більша, ніж у Житомирській та Чернігівській областях, зокрема за рахунок м. Києва, де кількість населення складає 2625, 1 тис.чол.(2005 рік).[1]

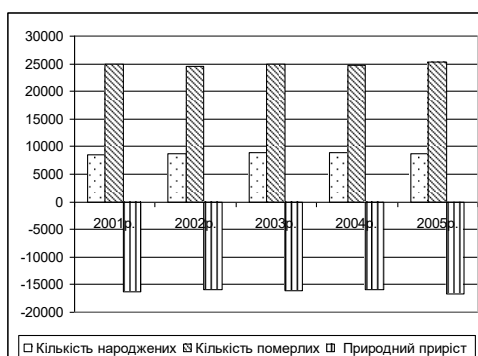
Скорочення населення обумовлене від'ємним природнім приростом (рис.2)

(1)

(2)

(3)

Рис.2. Абсолютні дані кількості народжених, померлих та природного приросту Житомирської(1), Київської(2) та Чернігівської областей (3).[3],[2]

Хоча народжуваність в даних областях дещо підвищується, вона все ж таки залишається досить низькою. На противагу цьому смертність не знижується, а в деяких регіонах навіть зростає.

Очевидно, що за такої ситуації зменшується кількість населення, віком молодшим за працездатне, а це у свою чергу є негативним при формуванні пропозиції робочої сили на ринку праці. Натомість збільшується кількість населення старшого за працездатний вік, що зумовлює певну напруженість на ринку праці. (рис.3)[4]

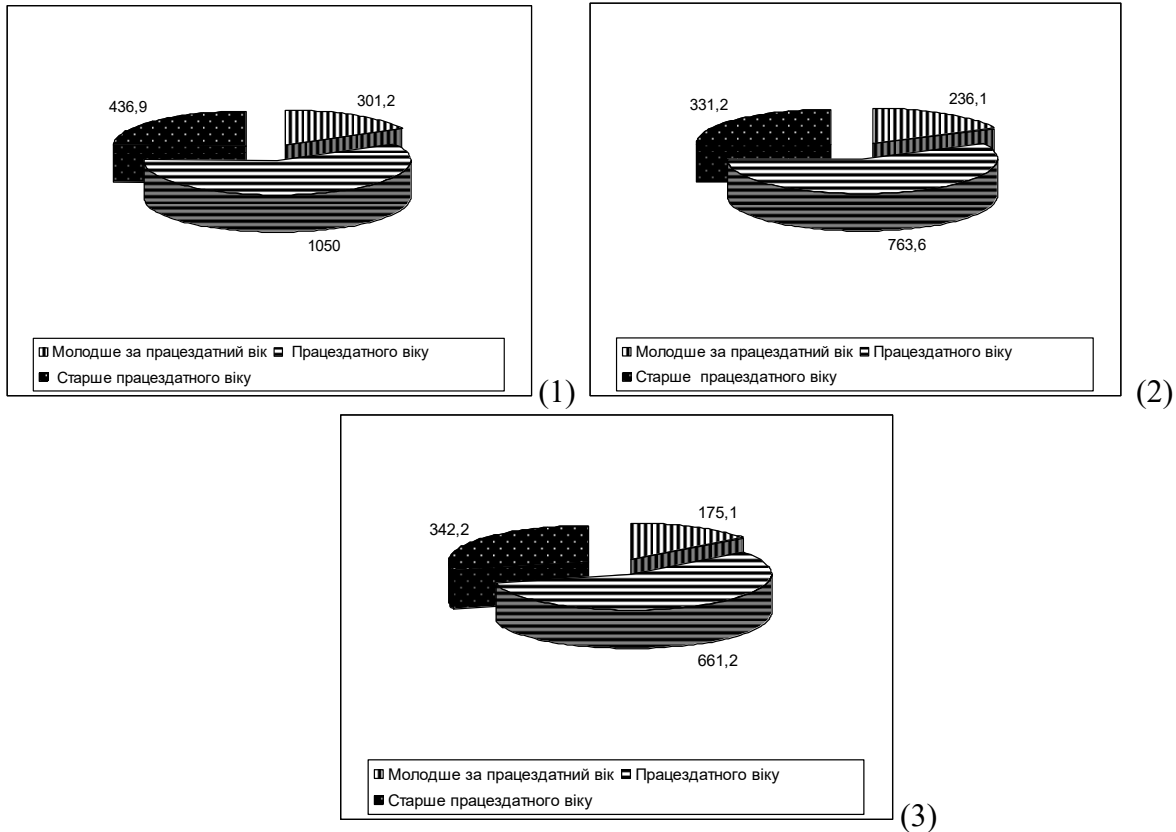

Рис.3. Розподіл постійного населення за основними віковими групами Київської (1), Житомирської (2) та Чернігівської (3) областей (млн. чол.).[2]

При аналізі ринку праці за допомогою демографічних показників доцільно враховувати не лише показники природного, але і міграційного руху населення.(табл.2)

Табл.2

Міграційний приріст (скорочення) з внутрішніх та зовнішніх міграцій (на 1000 жителів) у Київській, Житомирській та Чернігівській областях

Рік	Київська область	Житомирська область	Чернігівська область
2000	-1,9	-1,2	-1,0
2001	-0,3	-1,0	-0,2
2002	-0,5	-1,7	-1,7
2003	0,8	-2,0	-1,9
2004	0,3	-2,3	-2,7
2005	0,5	-2,4	-2,3

Аналіз статистичного матеріалу свідчить, що як для України в цілому, так і для областей Столичного суспільно-географічного району найбільш болючішими проблемами є скорочення народжуваності, старіння населення та слабо регульовані міграційні процеси.

Прогнози на майбутнє зовсім невтішні. Абсолютно всі галузі національної економіки скоро зіткнуться з гострою нестачею трудових ресурсів. А в низькій на сьогодні народжуваності закладена загроза падіння інтелектуального потенціалу країни.

Причинами погіршення демографічної ситуації в Україні та її регіонах вважають падіння рівня та якості життя, зміна цінностей жіночої половини населення, зміна традиційного життєвого ладу, домінування міського способу життя над сільським, зростання нерівності в розподілі благ і ресурсів між багатими та бідними.

Таким чином, вивчення демографічного фактору впливу на формування і розвиток регіонального ринку праці є досить вагомим.

Література. 1. Статистичний бюлетень “Соціальне та економічне становище Київської області”. - К. - 2006. 2. www.ukrstat.gov.ua. 3. www.chernigiv.stat.gov.ua. 4. www.static.zt.ua.

УДК. 338.49:332.01

ВПЛИВ РІВНЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ НА ЙОГО ЗАГАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

Васильєв О.В.

*Харківська національна академія міського господарства,
Харків, вул. Революції, 16, тел. 706-15-35, rektorat@ksame.kharkov.ua*

Розуміння інфраструктурного забезпечення розвитку передбачає створення умов для існування певного явища чи процесу.

Сучасна інфраструктура регіону є найважливішою підсистемою ринкової економіки за масштабами, обсягами та характером залучених ресурсів, а також за рівнем впливу на функціонування господарчих систем в цілому. Вона у значній мірі визначає розвиток економіки регіону.

В радянській економічній науці вважалося, що функціонально інфраструктурні галузі поєднують суспільне виробництво, скорочуючи витрати часу на виробництво та обіг і збільшуючи таким чином швидкість обертання суспільного капіталу. [1]

Сучасними дослідниками більше уваги приділяється сутнісним засадам інфраструктури. Достатньо глибоко вивчені організаційні та соціально-економічні засади інфраструктурного забезпечення [2,3,4,5]. Однак і на сьогодні проблемним залишається методологічний аспект визначення видів діяльності, які будуть забезпечувати умови (тобто галузі інфраструктури) та тих видів діяльності для яких ці умови будуть створюватися (назвемо їх «базові» галузі), а також особливостей взаємодії цих галузей.

Метою пропонованого дослідження є обґрунтування концептуальних основ диспозиції економічного розвитку регіону і розвитку галузей інфраструктури.

Розвиток економіки представляє собою загальне визначення, що узагальнює зміну показників соціально-економічного розвитку, що визначають стан економіки протягом певного періоду. [6, с.702] Під регіональним розвитком слід розуміти комплексну позитивну зміну показників соціально-економічного розвитку регіону.

Виходячи з наведеного визначення під головним завданням інфраструктури слід розуміти забезпечення умов для позитивної зміни показників соціально-економічного розвитку країни.

Однак економічне зростання може бути забезпечене як за рахунок зростання галузей інфраструктури регіону так і за рахунок зростання «базових» галузей.

За часів незалежності України в галузевій структурі економіки відбулися істотні зміни. При цьому частка «базових» галузей істотно зменшилася, а інфраструктурних, навпаки – зросла. Логічно постає питання : «Яким чином така зміна відіб'ється на показниках економічного зростання регіону?», Особливо ця проблем є актуальною для Харківщини, де сконцентрований істотний потенціал машинобудівної галузі.

На думку автора однозначної відповіді на це питання немає. З одного боку, зростання частки енергетики, транспорту та ін. інфраструктурних галузей зумовило істотні перекоси у структурі промислового виробництва. Інфраструктурні галузі, за рахунок збільшення собіва-

рності забезпечили істотний перерозподіл багатства. Частка доданої вартості, що припадає на інфраструктурні галузі зросла у кілька разів.

З іншого боку, для сучасного стану економіки України мова може йти про формування постіндустріального суспільства, у якому частина матеріального виробництва має істотно зменшитися. А відтак, галузі, що відносяться до інфраструктурних в умовах індустріального суспільства будуть віднесені до «базових» в умовах постіндустріального суспільства.

Що ж буде означати такий висновок для окремого регіону?

Поняття постіндустріального суспільства в категоріях регіональної політики є занадто абстрактним. Тому в якості критерію може бути прийнята структура зайнятості населення у сфері виробництва та послуг. Якщо частка останнього перевищить 50% можна вести мову про постіндустріальне суспільство [7]

Розрахунок цього показника за регіонами має засвідчити стан переходу економіки до постіндустріальної стадії.

У відповідності до цього можна формувати концептуальні основи критерію економічного розвитку інфраструктурних і «базових галузей». Його сутність полягає у наступному.

За умови, коли певна галузь може бути визначена як інфраструктурна, загальний (нетіньовий) рівень ефективності її функціонування має бути орієнтований на середній рівень прибутковості економіки регіону. Тобто функціонування галузі має забезпечувати повноцінне відтворення потенціалу галузі та середній відсоток прибутковості.

Цей показник може визначатися експертним шляхом та орієнтуватися на облікову ставку національного банку. У разі перевищення показника ефективності інфраструктурної галузі вбуватиметься фінансування його доходності за рахунок «базових» галузей, що споживають його продукти та послуги. А оскільки значна частина інфраструктурних галузей є монополістами, то вказаний принцип має враховуватися в системі антимонопольного регулювання.

Розрахунки проведені автором свідчать, що для більшості інфраструктурних галузей, за допомогою інструментарію кореляційно-регресійного аналізу може бути виявлено діапазон оптимального показника ефективності функціонування для окремої інфраструктурної галузі, перевищення якого веде до зменшення рентабельності «базових» галузей-споживачів, а зменшення - до проїдання її власного потенціалу.

За такого підходу «базовим» галузям створюються всі умови для розвитку та мультиплікації темпів економічного розвитку регіону та держави в цілому.

З іншого боку, стає підвищення рівня рентабельності в інфраструктурних галузях (за умови відсутності значних тіньових проявів) є істотним регулятивним індикатором та може свідчити про поступову зміну форми організації суспільства.

На жаль реальна картина полягає в наступному: значні фінансові ресурси, консолідується у інфраструктурних галузях за рахунок зміни відповідних тарифів. Тобто відбувається майже непомітне «перекачування» коштів із «базових» галузей. Але ці кошти у значній частині випадків носять тіньовий характер і дуже часто вилучаються з даного сектору. У такий спосіб інфраструктурні галузі стають «насосом» за допомогою якого системно вилучаються кошти з усієї економічної системи регіону.

Література. 1. Плацинский Н.А. *Инфраструктура и эффективность общественного производства*. — Минск: Беларусь, 1985. -С. 12 -13. 2. Ципліцька О.О. *Соціально-економічна інфраструктура як фактор зростання трансформаційної економіки України: Дис. ... канд.екон. наук: 08.01.01*. — Миколаїв, 2005. — 193с. 3. Долішній М., Бєленький П. *Проблеми розвитку ринкової інфраструктури (методологічний та регіональний аспекти)* // Вісник Тернопільської академії народного господарства. - № 5-1, 2004. — С. 179 - 188. 4. Павлов В. І. *Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації)*. - Луцьк. Надстир'я. 2000. — 580 с. 5. Ткач А. А. *Базисні інститути ринкової інфраструктури в трансформаційній економіці* // Економіка розвитку. Харківськ. держ. економ. університет. - № 92 [30], Харків, ХДЕУ, 2004. — С. 50-54. 6. *Новый экономический и юридический словарь* /Под ред. А.Н. Азрилияна. — М.: Институт новой экономики, 2003. — 1088 с. 7. Porat M. *Global implications of information Society. J.Community*, 1978, Winter, p.76.

СУЧАСНИЙ СТАН СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Головко Л.В.

Рада по вивченню продуктивних сил України, м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 60, 486-90-36,

Актуальність. Соціально-демографічний потенціал населення є головним критерієм визначення пріоритетів, напрямків та форм соціально-економічного розвитку країни її національним багатством. Позитивні трансформаційні процеси, які окреслились в загальних тенденціях соціально-економічного розвитку країни не мають адекватного відображення у його зростанні. Основними формуючими чинниками, що визначають кардинальні зрушення структури потенціалу є природний і механічний приріст населення.

Зокрема, за оперативними даними Держкомстату України на початок 2007 р. очікувана чисельність наявного населення Харківської області становила 2812,1 тис. осіб. На тлі усталеного скорочення населення України, питома вага постійного населення Харківської області у 2006 р. становила понад 6,0 % від загальної кількості населення країни.

Викладення основного змісту дослідження. Протягом 1995-2005 рр. намітилися певні зрушення з боку міграційної мобільності населення, що спричинило позитивне сальдо міграції. Так, у 1995 р. від'ємне сальдо міграційного руху населення поєднувалося з від'ємним природним приростом (у розрахунку на 1000 осіб сальдо міграції становило -2,9 осіб; природний приріст -8,5 осіб); у 2005 р. від'ємне значення природного приросту (-8,6 осіб на 1000 населення) поєднувалося з позитивним сальдо міграції (1,8 осіб на 1000 населення).[1, С.363]

Основою соціально-демографічного потенціалу будь-якого суспільства є режим народжуваності населення, на який впливає статеві-вікова структура населення, тенденції шлюбності та розлучуваності, репродуктивні чинники, рівень життя населення та інші. Демографічний розвиток області за останні роки характеризувався певним зниженням народжуваності і незначним збільшенням смертності населення. Чисельність народжених у розрахунку на 1000 населення скоротилась з 8,0 осіб у 1995 р. до 7,9 осіб у 2005 р. при тому, що режим народжуваності мав такі особливості: сумарний показник народжуваності становив 1,0 дитини на одну жінку фертильного віку; збільшилась чисельність народжених у групі жінок віком 30 – 34 роки і знизилась народжуваність серед жінок віком до 20 років; сформувались вищі, порівняно з середньоукраїнськими, темпи зростання позашлюбної народжуваності.

У процесі формування демографічного потенціалу країни і області зокрема, з'явилися нові соціально обумовлені явища, які мають неоднозначний характер як з точки зору економічних потреб країни, так і соціальних наслідків. Насамперед це стосується тенденцій народжуваності – різко збільшилась частка позашлюбних народжень, особливо у сільській місцевості. За вказаний період питома вага позашлюбних народжень у Харківській області зросла – з 17,2 до 26,9 % (в Україні – з 13,2 до 21,4 %). У 2005 р. у сільській місцевості даного регіону питома вага народжених у матерів, які не перебували в зареєстрованому шлюбі, в загальній кількості народжених становила 32,9 % (в Україні – 21,8 %). При цьому кількість зареєстрованих шлюбів у розрахунку на 1000 населення (6,9 у 2005 р. проти 8,6 у 1995 р.) в цілому відповідала загальноукраїнському значенню цього показника (7,1 проти 8,4 у відповідних роках).[1, С.72]

За умов збереження існуючих темпів поширення позашлюбної народжуваності можна очікувати, що у перспективі кожен третій-четвертий в області буде народженим поза шлюбом, що на тлі високої розлучуваності населення (у 2005р. – 4,1 розлучень, в Україні – 3,9 розлучень на 1000 населення) означатиме появу низки нових соціальних проблем, вирішення яких потребує реалізації ефективних та досить високовитратних державних заходів, пов'язаних із вихованням дітей у неповних сім'ях. Висока економічна активність жінок, як правило, обмежує для них вільний вибір форми шлюбних стосунків. Серед окремих соціальних груп населення зростає кількість консенсуальних шлюбів, поширенню яких сприяє толерантність суспільства до різних стилів життя; відбува-

ється зміна традиційних моделей поведінки молодих поколінь, формування особистості яких пов'язано із отриманням освіти та нерідко тривалим періодом пошуку роботи за фахом.

У Харківській області, як в цілому по Україні сформувалась досить висока смертність населення, яка у 2005 р. досягла рівня 16,5 ‰, що зумовлено демографічним постарінням населення, тобто істотним зростанням частки населення старших вікових груп, недостатньо високим рівнем розвитку системи охорони здоров'я та відповідною якістю медичних послуг, наслідками чорнобильської катастрофи тощо. У режимі смертності населення, насамперед, дітей спостерігаються певні позитивні зрушення. Якщо у 1995 р. коефіцієнт смертності немовлят становив 16,1 дітей на 1000 народжених, то у 2005 році – 10,2 дітей. Структура причин смертності немовлят у 1995 – 2005 рр. залишалася відносно стабільною, майже 49 % смертей пов'язано із станом, що виникає у перинатальному періоді, а також із вродженими вадами розвитку, деформацій та хромосомних аномалій 28,4 % від загальної кількості померлих у 2005 році. [1, С.210] Однак, високим залишається показник кількості абортів, особливо серед жінок репродуктивного віку 18-34 роки, що становить майже 84 % абортів від загальної кількості в області, і 5,4 % від загальної кількості абортів у даній віковій групі в країні. Лише у 2005 році в цілому в області за офіційними даними зроблено 61,5 % абортів на 100 дітей народжених живими.

Складне соціальне становище, економічна нестабільність, неврівноваженість сімейних стосунків, зниження рівня доходів сім'ї призводить до зростання кількості неповноцінних сімей і часто стають причинами згаданого негативного соціально-демографічного явища від якого в першу чергу потерпає стан здоров'я самих жінок, як у фізіологічному так і в емоційному відношенні.

На загальному тлі зростання смертності від захворювань системи кровообігу, новоутворень показники захворюваності та смертності істотно різняться за статеві-віковими групами населення. На початку 2006 року середній вік населення області становив 40,4 роки, у тому числі чоловіків – 37,5, жінок – 42,8 роки; (середньоукраїнські значення відповідно 39,7; 37,0 та 42,0 років). Найвищі показники медіанного віку населення були у сільській місцевості і становили 41,8 роки, у тому числі чоловіків – 38,0, жінок – 45,4 роки. [1, С.51].

Порушення нормального перебігу процесів природного відтворення обумовило демографічно стару структуру населення з високою питоною вагою осіб у віці 60 років і старше (понад 20 % населення) і невисокою часткою дітей. На початку 2006 року серед основних вікових груп населення зберігаються тенденції зростання питомої ваги населення працездатного віку – 62,5 відсотків до всього населення. Негативний вплив на зростання соціально-демографічного потенціалу Харківщини має і зниження відносного показника кількості населення у віці молодшому за працездатний 13,5 відсотків, що є найнижчим по Україні (середньоукраїнське значення даного показника – 15,8 відсотків). На відміну від інших регіонів область має нижче демографічне навантаження, яке становить 600 осіб непрацездатного віку у розрахунку на 1000 осіб працездатного віку, з них дітей – 36,0 ‰ (в Україні відповідно – 657 особа і 40,0 ‰).

Протягом останніх років істотно змінилася роль міграційних процесів у формуванні соціально-демографічного потенціалу населення. В цілому міграційний рух впливає на соціально-демографічний потенціал через зміну статеві-вікової структури населення регіонів, обсягів вибуття та прибуття мігрантів, їх репродуктивну поведінку, а також обсягів пропозиції робочої сили на регіональному ринку праці. За останні роки в області зростає міграційний приплив населення, внаслідок чого сальдо міграції населення набуває позитивних значень.

Визначення причин зменшення чисельності населення і своєчасність їх вирішення сприятиме стабільності природних та механічних процесів відтворення населення.

Систематизований підхід до визначення факторів перспективного розвитку регіону має бути спрямований на:

- забезпечення сприятливих соціально-економічних умов для збереження здоров'я населення на основі зростання особистого споживання високоякісних товарів та послуг, поширенням здорового способу життя і підвищення якості медичного обслуговування населення;
- підвищення життєвого рівня населення, що позитивно вплине на демографічний потенціал області;
- зростання ролі інституту сім'ї серед молоді;
- сприяння розвитку малого та середнього бізнесу з метою працевлаштування репродуктивного населення;

- підвищення рівня житлозабезпечення;
- збільшення інвестицій в соціальний розвиток;

З метою уникнення зростання рівня депопуляції слід спрямовувати більшу частину соціально-економічних заходів і фінансування з боку держави і місцевих органів влади на підтримку і розвиток центрів, клінік репродуктивного здоров'я. Основна роль яких полягає у зростанні коефіцієнту народжуваності і підвищенні шлюбності.

Висновки. Пріоритетним напрямом реалізації соціально-демографічного потенціалу населення повинно стати зміцнення реального сектору економіки, зростання продуктивної зайнятості в сфері офіційної економіки і на цій основі – життєвого рівня населення області.

Література: 1. Населення України, 2005 рік. – К.: Держкомстат України, 2006. – 400 с.

УДК 338(477.85)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Грицьку В.С.

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2 географічний факультет, тел. 8372584854*

Важливим чинником впливу на агропромислове виробництво Чернівецької області є динаміка кількості населення та інших його головних демографічних показників: ситуація на ринку праці, особливо у сільській місцевості; рівень соціально-економічного розвитку сільської місцевості в цілому. На перше січня 2006 року в Чернівецькій області проживало 908,2 тис. чол., що на 3,3 тис. чол. менше ніж в попередній рік. Щільність населення в середньому по області досягла 112,1 чол. На 1 км² відсоток міського населення 41,1. [3] Чернівецька область (Буковина) за щільністю населення займає 4 місце в Україні. Випереджають її тільки Донецька, Львівська та Дніпропетровська області. Буковина має високу частку сільського населення у загальній структурі населення. Цей показник є важливим чинником забезпечення аграрного виробництва трудовими ресурсами, спонукає розвивати у системі АПК нові виробництва та види і напрями діяльності з метою забезпечення відповідної пропозиції робочих місць на ринку праці. В Чернівецькій області, в одній з небагатьох в Україні, спостерігаються значні відмінності у кількості населення, його щільності, людності населених пунктів по адміністративних районах. Найбільш заселеними є рівнинні та перед-гірські райони – Сторожинецький, Новоселицький, Кіцманський, Глибоцький та Хотинський райони. Тут загалом проживає 42,3% всього населення області, у тому числі 60,8% сільських жителів. Найменша кількість населення характерна для гірського Путивльського та найменшого в області Герцаївського районів. В цих районах спостерігається і найменша щільність населення.

Виявлені закономірності у територіальному розподілі кількості населення мають велике значення для управління, функціонування та розвитку ринку праці в АПК [1].

У статевій структурі населення протягом останнього сторіччя переважають жінки. В останні 10 років вони склали 53,2% у структурі населення. Високою питомою вагою є частка населення у працездатному віці 51,1% а також населення яке старше працездатного – 21,5%. Останнє свідчить про те, що практично кожен 5 житель області є пенсіонером, у Кельменецькому та Хотинському – кожен 3, у Заставнівському, Кіцманському, Новоселецькому – кожен 4. Така ситуація склалася в результаті старіння населення та зменшення його природного приросту в останні десятиріччя.

З 1995 року природний приріст населення Буковини стає від'ємним. Його зниження відбувається за рахунок різкого скорочення народжуваності навіть при скороченні смертності. Так, коефіцієнт народжуваності зменшився з 14,9 чол./1000 чол. у 1995 році до 9,7 чол./1000 чол. у 2005 тобто на 30,7%. Це сталося через різке ускладнення соціально-економічного становища населення, зниження його життєвого рівня, різкого погіршення екологічної ситуації, зокрема у місті Чернівці після аварії на ЧАЕС, а також масове захворювання дітей міста Чернівці у кінці 90-х років на алопецію (облисіння) [1].

Від'ємний приріст населення характерний для обласного центру та рівнинних районів. Позитивний приріст населення мають гірські райони: Путильський (5,4), Сторожинецький (1,9) та Герцаївський (1,4).

Негативним для природного руху Буковини є різке збільшення дитячої смертності за останні роки (коефіцієнт смертності у 2003 році – 8,9, у 2005 – 12,6). Слід відмітити, що показники дитячої смертності в Чернівецькій області в 2005 році були найвищими серед регіонів України (вищими були тільки в Івано-Франківській області 13,0). Це на 24,7% вищі показники ніж середні по країні. Чимале значення при цьому має низький рівень медичного обслуговування особливо віддалених гірських сіл та доходи населення які є найнижчими в таких областях як Закарпатська (4669,9 грн. в 1 особу на рік), Тернопільська (4701,1 грн. на 1 особу в рік) та Чернівецька (4762,6 грн. на 1 особу в рік). Середній показник цей по країні становить 6076,7 грн. на 1 особу в рік, найвищий він у місті Києві – 10518,3 грн. на 1 особу в рік (в Київській області відповідно – 6271,7 грн. на особу в рік)[3].

Житловий фонд у Чернівецькій області є досить значним. Забезпеченість житлом у середньому на 1 жителя є високим і відповідає державному рівню – 21,5 м² / на 1 жителя. Житловий фонд неухильно зростає і досяг у 2005 році у містах 20,1 м²/на 1 жителя і у селах – 22,4м²/ на 1 жителя. Проте забезпеченість житлового фонду водопровідними та каналізаційними мережами, центральним опаленням, газом, гарячим водопостачанням є на 20-30% меншою, ніж у середньому по країні. Це пояснюється нижчим рівнем благоустрою сільських населених пунктів за рахунок яких зростає житлове будівництво.

Особливо покращилися за останні 15 років у Чернівецькій області послуги зв'язку. Насамперед це стосується телефонного зв'язку та розвитку телефонізації населення. Так, забезпеченість телефонними апаратами загального призначення у містах у 2005 році зросла порівняно з 90 роком на 76,5%, у селах на 117,2%, домашніми телефонами – відповідно на 85,2% та 200,9%.

Наведені показники, а також ріст показників грошових доходів населення, у тому числі заробітної плати свідчать про зростання його життєвого рівня. Проте можна говорити про тенденції зростання тільки його окремих показників. Це пояснюється різким зменшенням купівельної спроможності гривні, зростанням грошових витрат та зміною їх структури. Зросли витрати на купівлю товарів та оплату послуг, обов'язкові платежі.

У Чернівецькій області значною є довжина шляхів сполучення. Це сприяє інтенсивності перевезень, товарообміну, забезпеченню споживчого ринку. Разом з тим, в останні роки шляхове будівництво ведеться значно нижчими темпами ніж у попередні. Щільність експлуатаційної довжини залізничних колій знизилася з 57 км/1000 км² в 1990 році до 51км/1000 км² території у 2005 році. Проте і цей показник є у 1,4 більший ніж у середньому по країні. У стільки ж разів вищою середньодержавного показника є щільність автошляхів – 366 км проти 271км/1000км². Більш ніж у 2 рази зросла кількість автомобілів у приватній власності населення у 2005 році у порівнянні з 1990 роком. Якщо у 1990 році 1 автомобіль приходився на 20 жителів області, то у 2005 році – на кожні 9 чоловік. Загалом це відповідає загальнодержавній тенденції зростання автомобілізації населення.

Отже, суттєвий вплив на сучасний соціально-економічний стан сільської місцевості мають: значна кількість населення (908,2 тис. чол.); висока питома вага сільських жителів (58,9%); велика щільність населення -112,1 чол/1 км². Це спричиняє загострення ситуації на ринку праці і вимагає пошуку нових напрямів розвитку виробництва та вирішення соціально-економічних проблем.

Література: 1. Грицьку В.С. Структурні зрушення та ефективність функціонування регіональних АПК (на матеріалах Чернівецької області). Наукове видання – Херсон, 2002-152с. 2. Статистичний щорічник Чернівецької області за 1996 рік – Чернівці, 1999 – 284 с. 3. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2005 рік. – Чернівці, 2006 – 497 с.

СТОЛИЧНЕ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ЯК РЕСУРС РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Денисенко О.О.

*Інститут географії НАН України, Київ, вул. Володимирська, 44
Тел. 8(097)133-72-36 devotion@list.ru*

Не заглиблюючись у розкриття сутності суспільно-географічного положення, зазначимо, що усталено у суспільній географії під даною категорією розуміють сукупність просторових відношень, виділяючи різні види суспільно-географічного положення, серед яких – соціально-географічне, економіко-географічне, політико-географічне та ряд інших. Деталізація кожного з перерахованих видів СГП дає можливість виокремити найбільш істотні фактори територіального розвитку. Очевидно, що столичний статус є одним з таких факторів, що здійснює потужний вплив на розвиток міста, його функціонально-компонентну структуру, внутрішню територіальну організацію і напрямки впливу та взаємодії з іншими регіонами. Виходячи з цього, доцільно вживати словосполучення «столичне суспільно-географічне положення», розуміючи під ним таке положення окремого міста і прилеглої території, що створює особливі умови розвитку порівняно з іншими містами і регіонами. Дана категорія виражає територіальну та інші форми близькості до найвищих органів державної влади, що перетворюється на потужний фактор розвитку міста.

У процесі виконання своїх функцій столичне місто здебільшого перетворюється на потужний вузол у системі міжрегіональних політичних, економічних, транспортно-комунікаційних і навіть особистих зв'язків. Таке становище столиці надає їй подальших можливостей для росту і наступних якісних трансформацій, як у самому ядрі, так і на прилеглих територіях, що становлять єдине ціле з містом (інколи це закріплене в існуванні столичного регіону в адміністративно-територіальному устрої держави).

Можна виділити наступні чинники, що визначають пріоритетну роль столиці і прилеглих територій у структурних перетвореннях саме столичної суспільно-територіальної системи:

1.) Першочерговий доступ до міжнародного середовища через різні форми зв'язків.

Даний фактор стимулює розвиток різних форм співробітництва, обміну інформацією та набуття досвіду, що призводить до формування більш якісних трансформацій у столиці;

2.) Безпосередній і найбільш інтенсивний вплив зовнішніх чинників на внутрішньо-столичні процеси.

Оскільки столиця є найбільш включеною у міжнародні господарські, соціально-культурні та інші зв'язки, то й вплив міжнародних чинників, зокрема ринкової кон'юнктури, є найбільш помітним, а подекуди і визначальним у процесах формування функціонально-компонентної структури, форм зайнятості, організації побуту і відпочинку;

3.) Найбільш швидке перетворення впливів на різного роду зміни в межах столичної суспільно-територіальної системи, що уможливлене її порівняно високою адаптивністю і мобільністю.

Дані якості територіальної системи визначаються специфічними соціально-культурними властивостями столичного середовища, що розвиваються на основі реалізації столичного потенціалу і просторового лідерства у засвоєнні інновацій. Крім того, цьому сприяють соціально-психологічні риси столичних жителів, сформовані усвідомленням причетності до соціально-просторового феномену столичності;

4.) Іманентна потреба постійних організаційних і естетично-ландшафтних змін столичного середовища, яке виконує репрезентативну функцію.

Це відбувається значною мірою внаслідок необхідності відповідати певним усталеним у високорозвинених країнах стандартам естетично привабливого середовища з розвинутою соціальною інфраструктурою, яка покликана надавати послуги елітарного характеру і орієнтована на певне коло споживачів. З іншого боку, важливою рисою, що повинна лежати в основі

концепції соціально-просторового перетворення внутрішньої організації столичного міста, має бути впорядкованість, комплексність і продуманість таких змін. Адже неприпустимим є руйнування історично значимих споруд і зміна певного мікроклімату центральних районів задля їх перетворення на ділові зони. А особливо якщо процес трансформації функцій і оновлення морально застарілої забудови відбувається лише на центральних вулицях столиці;

5.) Першочергове впровадження організаційно-технологічних інновацій на національному просторі відбувається саме в столиці, не говорячи вже про соціально-інституційні перетворення, що формуються в столичних містах.

Дане явище можливе, з одного боку, завдяки морально-психологічній готовності до таких змін, більше того, - потребі в них, а з іншого – за рахунок наявного уже досить високого рівня організації технологічних процесів. Втім, столичне середовище, будучи активним і енергійним, потенційно саме готове генерувати нововведення, а не лише виступати ланкою у процесі їх дифузії;

6.) Значний потенціал інфраструктури столичного міста, що разом з високими організаційними можливостями створює конкурентні переваги у проведенні загальнонаціональних заходів – форумів, конкурсів, зібрань, конгресів, фінальної частини спортивних змагань, виступів відомих виконавців;

7.) Високий прибуток від туристичної індустрії.

Столичне положення дозволяє реалізувати наявний історико-культурний потенціал міста чи сприяє створенню об'єктів туристичної індустрії іншого характеру, розвиваючи сферу розваг чи діловий туризм залежно від іміджу («образу») міста. Дійсно столичний статус міста слугує перманентною рекламою для таких місць, не говорячи про транспортну доступність та сферу обслуговування, що особливо актуально для ряду держав (зокрема і України). Таким чином, дана галузь стає однією з найбільш прибуткових і помітних у функціонально-компонентній структурі столиці саме завдяки реалізації столичного суспільно-географічного положення;

8.) Транспортно-комунікаційний аспект.

З одного боку, даний аспект реалізації столичного суспільно-географічного положення відображає потребу у забезпеченні зовнішніх зв'язків столиці (міжнародні аеропорти та магістралі, висока густота та диверсифіковане забезпечення послугами стільникового зв'язку та доступу до мережі Інтернет). З іншого боку, формування концентричної транспортної системи чи її розвиток в умовах прикордонного положення столиці (особливо за умов малокомпактної форми державної території) може ускладнити і значно зменшити ефективність системи комунікацій, а відповідно міжрегіональних зв'язків і всієї територіальної організації суспільства.

Таким чином, у країнах, які ще не досягли зрілого високоіндустріального етапу територіальної організації суспільства, особливо вдала реалізація столицею свого суспільно-географічного положення і суспільного потенціалу створює загрозу територіальної диференціації у доступі до різного роду суспільних благ і можливостей їх задоволення (починаючи з платоспроможності і закінчуючи власне виникненням запитів у суспільства, що є ще більш небезпечним).

УДК 913: 330.111.4 (477.43/.44)

РОЛЬ ПРИРОДНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ У ФОРМУВАННІ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ)

Донченко О.І.

*Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України
м. Київ, бульвар Тараса Шевченка 60, (044) 486-90-36*

Актуальність. В сучасний період зростає значення рекреації у зміцненні фізичного та психічного здоров'я людей, а розвиток туристично-рекреаційного господарства може суттєво впливати на соціально-економічний розвиток регіону. При проектуванні рекреаційних систем виникає ряд складностей, пов'язаних зі зростанням попиту на рекреаційні послуги і об-

меженими можливостями розміщення рекреантів. Розвиток систем розселення в рекреаційних районах тісно пов'язаний з розвитком рекреаційної системи. Для повного задоволення вимог рекреації повинна формуватися особлива рекреаційна система розселення (РСР) як територіально цілісна і функціонально взаємозалежна сукупність ієрархічно супідрядних рекреаційних поселень, що розвиваються на основі формування територіального рекреаційного комплексу.

Викладення основного змісту дослідження. Розміщення рекреаційних поселень, особливості їх функціонування та перспективи розвитку залежать від рекреаційного потенціалу територій, який містить у собі природні, соціально-економічні і культурно-історичні передумови (умови і ресурси). Передумови розвитку рекреації можуть бути обов'язковими або необхідними для організації РСР і додатковими або такими, що сприяють організації РСР.

Рекреаційні природні умови та ресурси регіону представлені кліматичними, лісовими, водними ресурсами, пам'ятками природи, джерелами мінеральних вод, що сприяє розвитку санаторно-курортної галузі та туризму різного напрямку: водний, спелеологічний, екскурсійний, сільський (зелений), пішохідний, кінний, автомобільний та велосипедний.

Кліматичні умови є необхідними для організації санаторно-курортного лікування, особливо кліматичних курортів, де клімат є одним з факторів лікування. Додатковими є кліматичні ресурси для організації різних видів туристичної діяльності, особливо оздоровчого та спортивного, оскільки саме вони визначають період проведення подорожі (найбільш сприятливим є теплий період року). Ті поселення, що знаходяться в сприятливих кліматичних умовах, мають можливості для перетворення в міста і села туристичного та курортного профілю.

Клімат Поділля помірно-континентальний, вологий, з м'якою зимою і теплим вологим літом. Середні річні температури повітря змінюються від +8,1° С до +6,5° С. Подільський лісостеп отримує атмосферних опадів вище середньої зональної норми – 500-600 мм / рік. На теплий період припадає 65-70% річної суми. В цілому кліматичні умови в регіоні характеризуються як помірно-комфортні для організації оздоровлення та відпочинку. Це дозволило створити кліматичні курорти в с. Печера Тульчинського району (на березі Південного Бугу), м. Заліщики (клімат тут сухіший і тепліший, ніж в цілому в регіоні).

Водні ресурси необхідні для організації будь-якої господарської діяльності, особливо рекреаційної, яка пов'язана з обслуговуванням людей (питна вода, на технічні потреби). Водні об'єкти (річки, озера, ставки) дають також можливість здійснювати спортивно-оздоровчі види рекреаційно-туристичної діяльності (подорожі на човнах, рибна ловля). Мікрокліматичний комфорт, мальовничі берегові ландшафти дозволяють вважати водойми природними оздоровницями і сприяють організації як довготривалого (більша частина рекреаційних закладів розміщується безпосередньо на берегах водойм або поблизу них), так і короткотривалого відпочинку (у приміських зонах, туризм вихідного дня).

Водні ресурси Поділля представлені великими річками Південний Буг та Дністер, середніми Случ, Горинь, Збруч, Серет, Ікра тощо. Регіон багатий на цікаві та привабливі гідрологічні об'єкти, в силу специфічних геолого-геоморфологічних і орографічних особливостей території: каньйоноподібні річкові долини, бурхливі водні потоки, пороги, водоспади, особливо у Придністров'ї. Зокрема, гранітні пороги на річці Південний Буг поблизу с. Сокилець Немирівського, с. Печера Тульчинського районів на Вінниччині дозволяють здійснювати спуск по річці на катамаранах або байдарках. Найбільші водоспади рівнинної частини України знаходяться у Тернопільській області: Сокилецькі водоспади, каскад водоспадів в с. Русилів Бучацького району (12 водоспадів, окремі з яких досягають 13 м), Червоноградський водоспад в с. Нагоряни Заліщицького району (висота 16 м), Долина джерел у Торках поблизу с. Криве Козівського району (10 джерел) і можуть бути як екскурсійними об'єктами, так і місцем відпочинку.

Для оздоровлення та відпочинку населення використовують ліси рекреаційного призначення, до яких належать лісопаркові частини приміських зелених зон, лісові насадження навколо санаторно-курортних закладів, лісопарки, рекреаційні зони природних національних парків. Наявність лісів створює найкращі передумови для організації короткотривалого (туризм вихідного дня, мисливство, збір грибів та ягід) та довготривалого відпочинку (будинки

відпочинку, санаторії, турбази). Тут ліси виступають як необхідні, так і додаткові передумови.

Загальна площа земель лісового фонду Подільського регіону становить 844, 9 тис. га, з них ліси, що виконують санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції займають 74,6 тис. га, тобто 8,8 %. Найбільша їх площа у Вінницькій області – 33,4 тис. га, у Тернопільській – 31,1 тис. га, у Хмельницькій – 10,1 тис. га.

Родовища лікувальних мінеральних вод дають можливість розвивати санаторно-курортне лікування і є однією з найважливіших передумов формування рекреаційної системи розселення. На їх базі формуються спеціалізовані рекреаційні поселення (міста, селища, села) з розвиненою рекреаційною інфраструктурою.

На Поділлі є родовища мінеральних підземних вод з затвердженими балансовими запасами 9,34 тис. м³/добу. За хімічним складом виділяють радонові мінеральні води (на їх базі створені бальнеологічні курорти Хмільник, Немирів, працюють водолікарні Шепетівки і Полонного), сульфідні води Конопківського родовища, води з підвищеною концентрацією органічних речовин типу „Нафтуса” (курорти Сатанів, Маків), бромні та води без специфічних компонентів та властивостей. Войтовичське родовище лікувальних торфів із затвердженими запасами 88 тис.м³ використовується на курорті Хмільник. Не експлуатуються лікувальні торфові болота у Тернопільській області.

На сьогодні широкого використання як рекреаційний ресурс набули об'єкти природно-заповідного фонду – національні природні парки, заповідники, пам'ятки природи, а також штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендропарки, пам'ятки садово-паркового мистецтва. Вони мають науковий та пізнавальний інтерес, можуть виступати як необхідні (пішохідні, кінні, велосипедні, водні маршрути по території національного природного парку) та додаткові екскурсійні об'єкти.

Більша частина заповідників, національних природних парків регіону розташована за межами поселень, але окремі села знаходяться в їх межах і тому можуть бути задіяні у туристичній діяльності як місця ночівлі, харчування, екскурсій. Наприклад, у Хмельницькій області в межах Національного парку „Товтри” передбачено створення туристичних маршрутів, які проходять через деякі поселення, що мають перспективи розвитку як рекреаційні. Наприклад: села Маків, Голозубинці, Маліївці та Михайлівка Дунаєвського району. Об'єктами показу в них є Михайлівський парк XVIII ст., Голозубинецький парк XVIII ст., Маліївський парк XIX ст., печера Кармалюка. Протягом маршруту – знайомство з неповторними ландшафтами гір Товтр.

Всього у Подільському регіоні налічується 1829 територій і об'єктів природно-заповідного фонду, з них 110 об'єктів має загальнодержавне значення, зокрема національний природний парк Подільські Товтри, природний заповідник Медобори, 351 заказник, 820 пам'яток природи, 86 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 4 ботанічні сади, 2 зоологічних парків, 9 дендрологічних парків, 4 регіональні ландшафтні парки.

Важливе науково-пізнавальне значення мають геологічні (спелеологічні) пам'ятки – печери, яких багато на Поділлі, особливо у Тернопільській області. Вони є передумовою формування рекреаційних центрів. Печери мають особливу рекреаційну цінність, туристсько-спортивне, історико-культурне, навчально-краєзнавче значення, можуть бути об'єктами як односторонньої, так і багаторонньої подорожі. Тому в поселеннях, де вони розташовані, необхідне створення відповідної інфраструктури (житло, побут, заклади харчування). Більшість з них розміщена у Борщівському районі, в т.ч. печера Вертеба в с. Більче-Золоте (знайдено поселення кам'яної доби і ранніх слов'ян), Оптимістична поблизу с. Коралівка (загальна довжина підземних лабіринтів понад 200 км), Кришталева на краю с. Кривче (є електрифікована підземна траса цілорічно доступна для огляду), Озерна (Голубі Озера) на околиці с. Стрілківці (це єдина на Поділлі печера з підземними озерами). Багато кристалів, загадкові ходи, лабіринти для туристів з різними рівнями підготовки можна побачити в печері „Млинки” поблизу с. Залісся Чортківського району. Ще одна відома сталактитова печера „Атлантида” знаходиться в с. Завалля Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.

Висновки. За останні роки помітно розширилося значення рекреації і це знаходить відображення у необхідності взаємопов'язаного розвитку розселення і рекреації. Удосконален-

ня рекреаційного розселення сприятиме більш повному і комплексному використанню рекреаційних ресурсів, забезпеченню рекреаційних потреб населення, підвищенню рівня його зайнятості та рівня життя.

УДК 368.9.06

СИСТЕМА МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ.

Зенченко Н. С.

*Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,
м. Київ, б-р Шевченка, 60, Тел. (044)486-90-40*

Соціально-економічне становище країни, як результат впливу господарської діяльності на повсякденну життєдіяльність суспільства, безпосередньо впливає на існуючу демографічну ситуацію, а саме на природний рух населення [1].

Сьогодні в Україні спостерігається скорочення абсолютної кількості населення внаслідок зменшення народжуваності та зростання смертності. Основними причинами першого явища є обмеження природної (нерегульованої протизаплідними засобами) народжуваності, що в багатьох випадках пов'язано з невпевненістю в матеріальному благополуччі родини, та погіршення здоров'я населення репродуктивного віку. Зростання смертності та скорочення тривалості життя, безперечно, відбувається також внаслідок погіршення стану здоров'я населення, зокрема, в підвищенні рівня його захворюваності.

Тяжка соціально-економічна ситуація в країні призвела до зменшення доходів громадян і, як наслідок, зниження рівня їх життя. Це зробило недоступною для значної частини населення якісну медичну допомогу, якісне харчування і більшість інших соціальних благ, що негативно позначається на здоров'ї. А саме: захворювання переходять в хронічну форму, виникає багато ускладнень, спостерігаються часті нервові розлади внаслідок соціальних негараздів, недоступність якісного діагностичного обстеження призводить до того, що діагноз ставиться тоді, коли хворобу вже неможливо вилікувати, або навіть після смерті людини.

Щодо сільського населення, то внаслідок високого рівня безробіття, дуже низького рівня доходів, закриття в багатьох селах лікарень і відсутності лікарів, якісне медичне обслуговування є практично недоступним.

Подібна ситуація вимагає пильної уваги до проблем охорони громадського здоров'я, яке безпосередньо визначається соціально-економічними чинниками, передусім наявним станом системи охорони здоров'я, що повинна забезпечувати доступність медичної допомоги та її належну якість [1].

Основною проблемою системи охорони здоров'я в сучасній Україні є недостатність її фінансування. Видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я становлять приблизно 12% від загальної суми видатків, тобто 3,5% від внутрішнього валового продукту (ВВП) (табл.1) [2]. Це набагато менше ніж в більшості країн. Але також варто зазначити, що водночас з дефіцитом фінансових ресурсів ми маємо справу і з неефективним їх використанням.

Таблиця 1

Бюджетне фінансування охорони здоров'я в Україні

Показник	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я, % від ВВП	4,8	2,9	3,1	3,3	3,7	3,5
Частка від загальної суми видатків, %	10,7	10,2	11,2	12,5	12,8	12,0

Зараз проблеми фінансування галузі намагаються вирішити шляхом зменшення кількості лікарняних установ та лікарняних ліжок, що призводить до зниження доступності медичної допомоги і негативно відбивається на стані здоров'я населення.

Єдиним шляхом подолання кризи охорони здоров'я і залучення додаткових коштів є впровадження обов'язкового медичного страхування (ОМС). Воно має давні традиції в багатьох країнах Західної і Південної Європи. У останні 10-20 років ОМС одержало значний розвиток у більшості країн Латинської Америки, Північної Африки, у Південно-східній Азії. До такої форми медичного страхування переходять більшість країн Центральної і східної Європи, включаючи Росію.

Привабливість ОМС ґрунтується на принципах суспільної солідарності, коли багаті субсидують бідних, а здорові – хворих. Більш того, в умовах економічної кризи саме система медичного страхування дозволяє забезпечити доступність певного переліку безкоштовних медичних послуг населенню [3].

Реформування галузі охорони здоров'я, зокрема впровадження ОМС, має наступні цілі:

- покращення стану здоров'я населення (зниження захворюваності, смертності, збільшення тривалості життя і активного довголіття);
- соціальна справедливість (забезпечення кожній людині рівного фізичного, фінансового і соціального доступу до мінімально необхідної медичної допомоги для того, щоб зменшити відмінності в рівнях здоров'я представників різних соціально-економічних і етнічних груп);
- задоволеність населення медичним обслуговуванням [4].

За умови впровадження ОМС кошти в галузь охорони здоров'я мають надходити з декількох джерел: з державного і місцевих бюджетів, акумулюватися через систему медичного страхування та безпосередньо від населення. Бюджетне фінансування галузі охорони здоров'я повинне забезпечувати безоплатність надання медичної допомоги у державних і комунальних закладах та державне фінансування спрямованих на охорону здоров'я соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм, що гарантується статтею 49 Конституції України [5]. Загалом бюджетне фінансування заходів щодо охорони здоров'я має насамперед враховувати необхідність лікування захворювань, які мають важливе соціальне значення (туберкульоз, СНІД, інші епідемічні захворювання, хвороби, отримані внаслідок професійної діяльності на державній службі та внаслідок непередбачених екологічних або техногенних катастроф).

За рахунок коштів ОМС оплачуватимуться певні послуги, перелік яких повинен бути чітко визначений законодавчо. Всі інші медичні послуги (пластична хірургія і т. ін.) мають оплачуватись населенням самостійно, або за рахунок добровільного медичного страхування.

Для поліпшення ефективності управління системою охорони здоров'я та забезпечення якісного медичного обслуговування пропонується передача повноважень регіонам, надання їм можливості самостійної роботи у сфері охорони здоров'я. Це дозволить врахувати демографічні та медичні характеристики населення, соціальну та економічну інфраструктуру, що важливо для обґрунтування заходів у сфері державної і регіональної політики. Лише за умов врахування інтересів населення в охороні здоров'я створюються можливості розробки ефективної стратегії реформування регіональних систем охорони здоров'я.

Можна виділити наступні заходи на шляху впровадження ОМС в регіонах України:

- вивчення громадської думки населення про прийнятні види та форми медичного страхування, проведення активної роз'яснювальної роботи;
- розробка, узгодження та затвердження відповідної законодавчої бази;
- розробка нових і адаптація вже існуючих програм медичного страхування з врахуванням демографічних та медичних характеристик населення, соціальної та економічної інфраструктури на регіональному рівні;
- формування переліку та системи лікувально-профілактичних заходів для організації обслуговування застрахованих, підготовка, оформлення та налагодження системи страхових відшкодувань;

- організація роботи по охопленню всіх верств населення медичним страхуванням; укладення договорів медичного страхування з підприємствами, організаціями та мешканцями;
- організація контролю за якістю медичних послуг, що надаються;
- забезпечення діяльності інформаційних систем [6].

Кінцевим результатом ефективного функціонування системи медичного страхування має стати підвищення рівня здоров'я. Воно є важливою складовою людського капіталу, який обумовлює економічний розвиток регіонів і за рахунок якого створюється значна частина ВВП. Тобто не тільки соціально-економічне становище впливає на громадське здоров'я, а спостерігається і зворотній вплив.

Отже, соціально-економічна ситуація, яка на сьогодні склалась в регіонах України, є несприятливою для поступального демографічного розвитку. Передусім це впливає з того, що до сьогодні не створено належних умов для функціонування на рівні сучасних вимог вітчизняної системи охорони здоров'я.

Введення обов'язкового медичного страхування дозволить виправити ряд недоліків бюджетного фінансування (ліквідувати залишковий принцип фінансування галузі, ввести адекватне фінансування медичних послуг), поетапно трансформувати функції управління охороною здоров'я і сприяти розвитку економічних методів управління, підвищити структурну і соціально-економічну ефективність діяльності медичних закладів.

Література 1. С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. І. Куценко та ін. *Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи*. - Черкаси: Брама-Україна, 2006. – С. 266. 2. *Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України в 2004 році: Стат. бюл.* – К.: Держкомстат України, 2005. – 81с. 3. Л. М. Підгорна. *Медичне страхування і реформування охорони здоров'я. // Стратегія реалізації державних гарантій надання медичної допомоги населенню України на засадах медичного страхування: Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції (25-26 грудня 2001 р.) – Ірпінь, 2001. – с. 171-176.* 4. *Доповідь Міністра охорони здоров'я України Поліщука М. Є. “Стан охорони здоров'я (за підсумками 2004р.) та завдання щодо виконання програми Кабінету міністрів України “Назустріч людям”, 2005р.* – www.hippocrat.com.ua. 5. *Конституція України.* – Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство “ДБА”. – 1996. – С. 21. 6. Н. С. Зенченко. *Інноваційні процеси в системі медичного страхування населення України. // Прометей. Регіональний збірник наукових праць з економіки.* – 2006. - № 2(20). – С. 91.

УДК 911.3

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНЩИНИ

Козловець А.

*Херсонський державний університет,
Херсон, вул. 40 років Жовтня 27, glutsenko@ksu.kherson.ua*

Актуальність. Вікова структура населення території є дуже важливим показником, який впливає на розвиток господарства й культури території, враховується при багатьох дослідженнях. Але в межах окремої території можуть існувати суттєві відмінності в показниках вікової структури населення, дані відмінності обов'язково необхідно враховувати, так як вони мають суттєвий вплив на розвиток територій, також важливою є динаміка даних показників.

Дослідженням вікової структури населення південних регіонів України займалися такі вчені, як В.В. Яворська, С.Б. Куделіна [3, 4]. Але дане питання вивчене недостатньо.

Мета нашої роботи полягає у виявленні відмінностей між віковими структурами населення окремих адміністративно-територіальних одиниць Херсонської області. При проведенні роботи перед нами постали наступні **завдання**:

- виявити відмінності між віковими структурами адміністративно-територіальних одиниць Херсонщини;
- простежити динаміку вікової структури населення на території області.

Викладення основного змісту дослідження. Дослідження вікової структури населення Херсонщини ми проводили за даними 2001 року [1], наразі досліджуємо, які зміни відбулись в період з 2001 по 2004 рік. Аналіз статистичних даних за даний період дозволив встановити суттєві відмінності у віковій структурі населення окремих адміністративно-територіальних одиниць області та їх зміну в часі.

Середній показник частки населення молодше працездатного віку в області на 1 січня 2004 року складає 18 % [2]. Але в окремих адміністративно-територіальних одиницях він зано відрізняється. Так, високу частку населення молодше працездатного віку мають Великоолександрівський, Горностаївський, Іванівський та Чаплинський райони, тут даний показник коливається в межах від 21% до 21,8%, що більш ніж на 3 відсотки відрізняється від середньо обласного показника. Натомість на території Херсонської та Новокаховської міськрад даний показник становить 15,2% й 16,8% відповідно. Лише у даних двох територій цей показник є меншим від середньообласного. Це вже відмічалось в попередніх дослідженнях, у порівнянні з 2001 роком в даних міськрадах частка наймолодшого населення зменшилась.

Показник частки населення працездатного віку теж суттєво різниться по території області. Середнє його значення для області 59,9%. Високу частку працездатного населення мають Новокаховська й Херсонська міськради, де він рівний 62,5% і 62,7% відповідно, такі високі значення даного показника тут відмічені і в попередніх дослідженнях, а також Білозерський район – 61,7%. Низькими дані показники є в Великоолександрівському, Верхньорогаицькому та Високопільському районах – 55,2%, 55,3 % й 54% відповідно. Два останні райони в й раніше характеризувались як депресивні. Тобто є відхилення від середнього показника на 5,9%.

Середня чисельність населення пенсійного віку в області складає 22,1%. Але у Верхньорогаицькому й Високопільському районах даний показник є значно вищим – 25,8% і 25,4%, що на 3,5% більше. Натомість Білозерський, Каховський райони і Новокаховська міськрада мають нижчі показники – 20%, 19,6% і 20,5% відповідно. Знову це співвідноситься з даними, отриманими в попередніх дослідженнях, що свідчить стабільну динаміку розвитку вікової структури населення окремих адміністративно-територіальних одиниць області. За всіма показниками найбільше відрізняються від інших Херсонська й Новокаховська міськради, Білозерський, Високопільський і Верхньорогаицький райони.

Виходячи з наведених даних, можна зробити наступні **висновки**:

- між віковими структурами адміністративно-територіальних одиниць області існують суттєві відмінності;
- в таких територіях, як Верхньорогаицький та Високопільський райони продовжуються процеси старіння населення;
- на території Херсонської і Новокаховської міськрад продовжує зростати частка населення працездатного й зменшуватись частка населення молодше працездатного віку, до них за своїми показниками наближується Білозерський райони.

Література 1. Козловець А., Пилипенко І., Мальчикова Д. Просторова диференціація особливостей статево-вікової структури населення Херсонської області. // Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства. Збірка наукових праць. Випуск 1. – Херсон. ПП Віноградов Г.О. 2005. – С. 67-76. 2. Статистичний щорічник Херсонської області. 2003 рік. Херсон, 2004. 3. Яворська В. В. Геодемографічні процеси і геодемографічна ситуація в регіоні Українського Причорномор'я. Автореф. дис...канд. геогр. наук. 11.00.02 / Одеський нац. Ун-т. ім. І. І. Мечникова – Одеса, 2003. – 20с.. 4. Яворська В. В., Куделіна С. Б. Вікова структура населення як провідний чинник геодемографічного процесу. // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський, 2005. – С. 266-271.

ГЕОПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СИТУАЦІЇ В МОНОЕТНІЧНОМУ РЕГІОНІ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Кушнірчук О.М., Ровенчак І.І.

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, вул. Дорошенка 41, (032)2-96-46-61, ir_pavuk@ukr.net*

На даний час в українській етногеографії немає єдиного розуміння категорії „моноетнічний”. На нашу думку, моноетнічним можна вважати регіон, де питома вага корінного етносу складає більше $\frac{3}{4}$, або 75%. Є й інші, більш складніші підходи до визначення рівня етнічної однорідності території, наприклад, українського вченого політико – географа М. Дністрянського [1, с.76]. Інший український вчений – географ Р.Лозинський важливого значення надає формуванню етнокультурних ядер, для яких характерною є кількісна критична межа [2, с.277]. Це стосується тільки міського населення.

В Україні, згідно нашого підходу, до моноетнічних можна віднести 18 областей, де частка корінного етносу більша 75%. З них виділяються Тернопільська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Вінницька, Львівська, Хмельницька, Чернігівська, Київська, Полтавська, Житомирська, Кіровоградська, з питомою вагою українців > 90%. Як бачимо, Львівська область знаходиться на шостому місці в Україні за показниками питомої ваги українців. За матеріалами першого Всеукраїнського перепису населення 2001 року питома вага українців у Львівській області, як типової моноетнічної території становить 94,8%. За міжпереписний період (1989 – 2001рр.) питома вага українців зросла з 90,37% до 94,82% , або на 4,45% (рис.1).

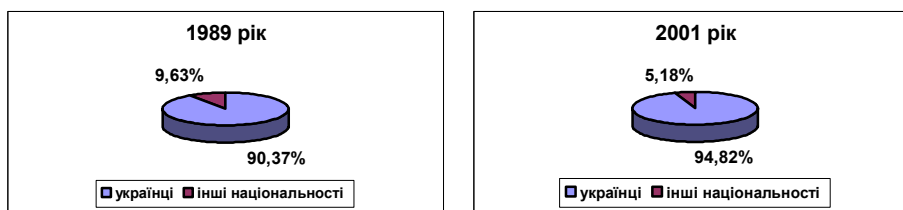

**Рис. 1 Динаміка питомої ваги українців у населенні Львівської області
в 1989 – 2001 рр., %**

Основні риси географії частки українців у населенні Львівської області зображено на рис.2.

Під час картографування за основу бралися матеріали перепису 2001 року. Одиницями картографування обрані адміністративні райони і міста обласного значення, станом на рік перепису, тобто 2001. Через неможливість візуального сприйняття територій міст обласного значення (крім Львова), 6 міст були умовно приєднані до суміжних адміністративних районів, це такі райони та приєднані до них міста: Дрогобицький район + Дрогобич + Трускавець + Борислав; Сокальський район + м.Червоноград; Самбірський район + м.Самбір; Стрийський район + м.Стрий. Вони беруться як одне ціле під час розрахунків показників картографування для картографічних моделей. Територія Львова значна за площею і піддається візуальному сприйняттю на карті, тому її показано окремо.

Під час картографування питомої ваги українців у населенні Львівської області було виявлено, що максимальні значення частки українців (>99%) у Південній і Південно – Західній частині області – Сколівський, Турківський, Старосамбірський райони, - а також на сході - Радехівський, Буський, Золочівський, Перемишлянський райони. Велику частку (98-99%) складають українці у середній частині Львівської області. Однорідність території між середньою і Південною частиною області перерізано смугою з меншою часткою українців: Стрийський, Дрогобицький, Самбірський, Мостиський райони. Найменша частка українців спостерігається у місті Львові (88%). Львів, а також Мостиський район мають найнижчі показники

через наявність у Львові великої кількості етнічних меншин (у Львові сконцентрована найбільша кількість росіян у Львівській області), поляків, білорусів, євреїв і вірменів,- а у Мостиському районі великої кількості поляків. Отже, найвища питома вага українців у Турківському районі (99,7%), а найнижча – у Львові (88,4%). За переписом 1989 р. частка українців менше 90% була ще й у Дрогобицькому, Пустомитівському та Стрийському районах [4,с.62].

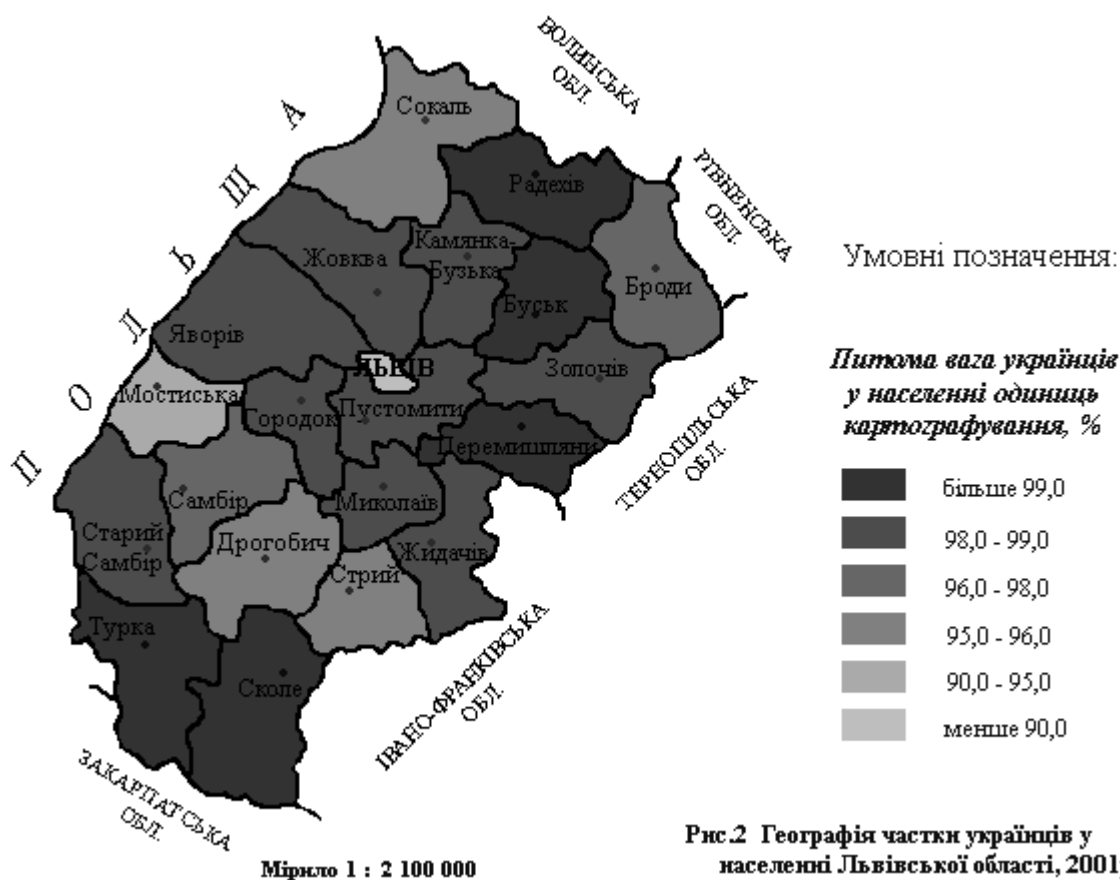

Рис.2 Географія частки українців у населенні Львівської області, 2001р.

Геопросторове розміщення етнічних меншин у Львівській області відображено на рис.3. Найчисельнішими етнічними меншинами в області є росіяни, поляки, білоруси, євреї. Методика картографування частки росіян у населенні аналогічна до попередньої (рис 2). Тут спостерігається збільшення кількості росіян від периферії до центру (на рис.2 питома вага українців зменшується від периферії до центру), і максимального значення досягає у Львові(8,72%). Найменша частка росіян у Турківському районі (0,15%), де питома вага українців найбільша. Можна виділити 3 райони з найбільшою питомою вагою росіян: м.Львів, Городоцький і Сокальський райони, а також 3 райони з найменшою часткою росіян: Турківський, Перемишлянський і Радехівський райони. До речі, це саме ті райони, в яких питома вага українців найбільша, більше 99% . Найбільша кількість росіян сконцентрована у м.Львові – 64,6 тис. осіб, трошки менше у Сокальському і Дрогобицькому районах. Найбільше поляків у Львові (6,5 тис.), а також у Мостиському і Самбірському районах. Виділено лише один район локалізації євреїв – м.Львів (1930 осіб). Загалом, у Львівській області проживає 2,2 тис. євреїв, основна частина у Львові (87,6%).

На мапах зображено лише три меншини: поляки, росіяни і євреї. Білоруси хоч і більші за чисельністю від євреїв, але не є традиційними для території. За матеріалами попереднього перепису 1989 р. білорусів, можливо, варто було б віднести до основних меншин, бо їх чисельність тоді була вдвічі більшою (10 787 осіб), ніж у 2001 році (5 437 осіб) [5]. Росіяни також з'явилися не так давно (після 1945 р.), але серед етнічних меншин регіону займають частку 75%, якою не можна знехтувати, тому на картах виступають однією з основних меншин. Поляки історично характерні для території, вони знаходяться по – сусідству і уже віддавна перебувають тут. Не виникає питання щодо присутності євреїв на карті, бо переселились сюди з міст сусідньої Середньої Європи ще на початках заснування Львова.

У регіоні проживають також інші етнічні меншини: вірмени, молдовани, цигани, татари, німці, тощо, проте займають мізерну частину населення області (0,5%), разом з росіянами, поляками, євреями вони становлять 5,18%, тобто мало впливають на загальну картину етнічного складу населення.

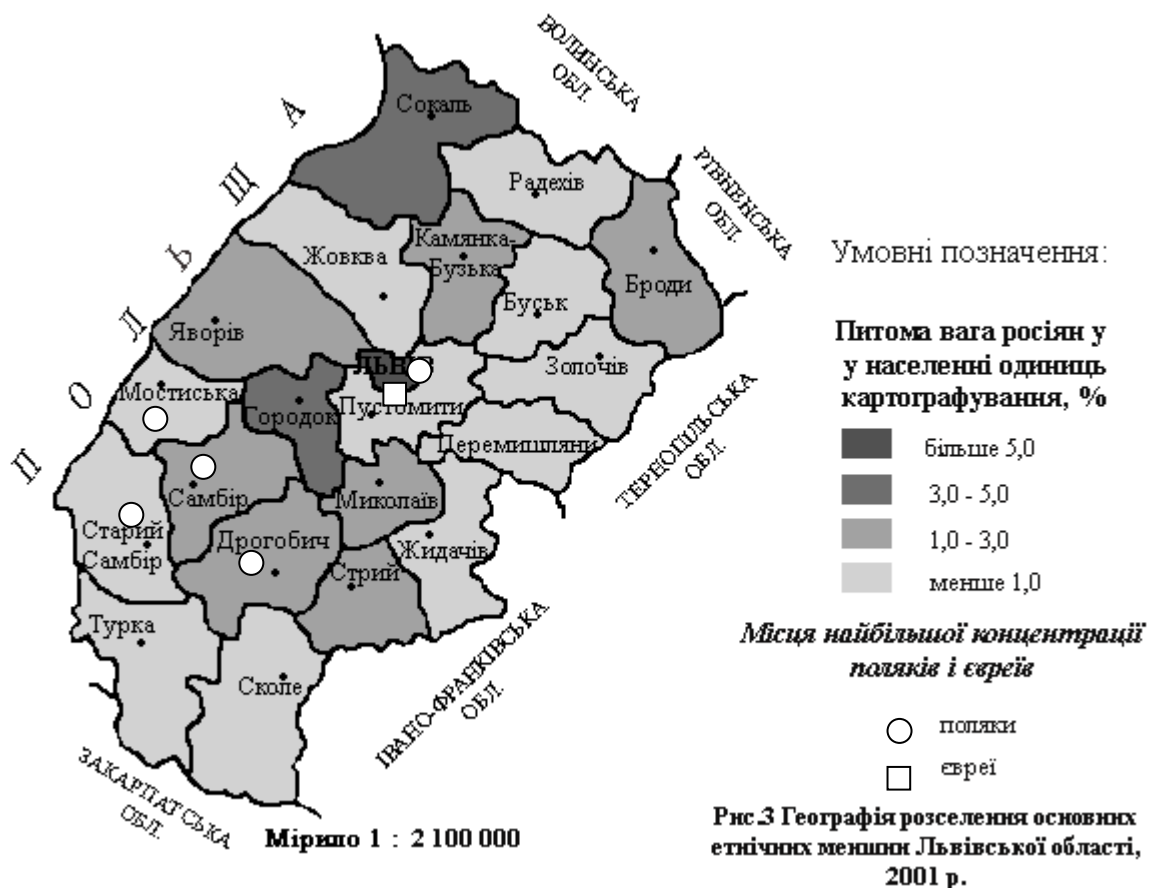

Рис 3 Географія розселення основних етнічних меншин Львівської області, 2001 р.

Такими є загальні риси етнокультурної ситуації Львівської області, як моноетнічної території, основну частину якої складає український етнос, який ділиться між собою на субетноси [5], а також етнічні меншини росіян, поляків, євреїв і інших, які разом формують етнокультурне середовище регіону.

Література: 1. Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. – Львів: ЛНУ, 2003. – 114 с. 2. Лозинський Р. Етнічний склад населення Львова. – Львів: ЛНУ, 2005. – 355 с. 3. Національний склад населення Львівської області та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Стат. зб. – Львів: ЛОУС, 2003. – 142с. 4. Перхач О. Етнічний склад населення Львівської області на кінець 80-х рр. XX ст.// Економіко -, соціально - і еколого - географічні проблеми західноукраїнського прикордоння. Тем. зб. наук. праць / Відп. ред. О.І. Шаблій. - Львів: ЛДУ, 1999.- С.59 - 69 . 5. Ровенчак І.І. Етногеографія. М 1 : 1 700 000 // Львівська область: Географічний атлас: Моя мала Батьківщина/ Відп. ред. О.І. Шаблій. – Київ: Мапа, 2005. – С 13

РАЙОНУВАННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА РІВНЕМ ЗАХВОРЮВАНOSTІ СІЛЬСЬКИХ ЖИТЕЛІВ ЯК ОДИН З ПІДХОДІВ ВИЗНАЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Машкова О.В.

Херсонський державний університет, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня 27

Актуальність. Проблема виявлення рівня життя населення стала досить актуальною останнім часом. Це, насамперед, пов'язано з посиленням соціальної орієнтації економіки. Вчені відмовились від трактування процесу розвитку тільки як зростання обсягу матеріальних благ та послуг, а отже усвідомили те, що характеристиками розвитку не можуть слугувати тільки макроекономічні показники, зокрема обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП) та середній дохід на душу населення. На даному етапі розвитку суспільства дослідники (Ліанова Е.М., Власенко Н.С., Власик О.С., Калачева І.В., Макарова О.В., Шевчук П.Є., Шишкін В.С.) вийшли на якісно нове бачення ролі та значення людини в економіці, сформулювали так звану концепцію людського розвитку. Концепція має соціальне спрямування, відповідно підсилюється зв'язок економіки з демографією. Демографічні характеристиками рівня життя стали на один щабель поруч з економічними. Особливо це стосується виявлення рівня життя в сільській місцевості, де в умовах пострадянського переходу до індивідуального господарства, доходи населення стали нефіксованими, а відповідно офіційні дані про середній дохід на душу населення не відображає реального рівня життя селян. Тому, лише концепція людського розвитку, в якій враховуються соціальні фактори розвитку суспільства, може вирішити проблему оцінювання рівня життя сільського населення.

Викладення основного змісту дослідження. Згідно цієї концепції, виділяють 9 груп факторів, які враховують при виявленні рівня розвитку життя, а саме :

1. стан і охорона здоров'я ;
2. фінансування людського розвитку;
3. рівень освіти населення;
4. екологічна ситуація;
5. демографічний розвиток;
6. розвиток ринку праці;
7. соціальне середовище;
8. матеріальний добробут населення;
9. умови проживання населення;

Але, сама концепція людського розвитку, сформульована вищезазначеними авторами, розрахована на визначення рівня життя в регіоні в цілому, тому треба скоригувати наявні групи факторів з урахуванням особливостей сільської місцевості. Відповідно до цього деякі групи факторів будуть недоречними, особливо це стосується матеріального добробуту, який, як зазначено вище, не може бути досліджений прямими методами і ринку праці, який в умовах українського села несформований. Деякі фактори в окремих групах не треба враховувати через те, що вони розраховані для міської місцевості, наприклад, рівень урбанізації, питома вага міського населення, що проживає у містах, що налічують більше 100 тисяч жителів. Крім того окремі групи можна доповнити: зокрема в групу умов проживання населення можна додати забезпеченість населення модернізованою сільськогосподарською та побутовою технікою (після 1995 року випуску) в розрахунку на 100 сімей, забезпеченість автотранспортом в розрахунку на 100 сімей.

Розглянемо характеристику причин захворюваності сільського населення, що використовуються як один з критеріїв визначення стану і охорони здоров'я, детальніше.

За даними Херсонського обласного управління статистики було проведено районування Херсонської області з восьми причин захворюваності сільського населення: інфекційні та паразитарні хвороби, злоякісні новоутворення, хвороби ендокринної системи, хвороби крові і кровотворних органів, хвороби системи кровообігу, хвороби органів дихання, хвороби органів травлення, хвороби сечостатевої системи. Згідно цих даних виділено 2 типи і 6 підтипів.

Перший тип, до якого входять Білозерський, Новотроїцький, Високопільський, Великоолександрівський, Верхньорогачицький, Горностаївський, Каланчацький, Нижньосірогозький, Нововоронцовський, Чаплинський райони, характеризується відносно низькою захворюваністю з усіх восьми причин.

Другий тип, в межах Бериславського, Генічеського, Каховського, Іванівського, Цюрупинського, Великопетихського, Голопристанського, Скадовського районів, міст Нової Каховки, Каховки, Херсона, характеризується значно більшими показниками з усіх причин захворюваності.

В межах першого типу нами виділено 2 підтипи. Перший підтип (Білозерський, Новотроїцький, Високопільський райони) характеризується значно більшою захворюваністю на інфекційні та паразитарні хвороби, хвороби ендокринної системи, хвороби органів дихання, хвороби сечостатевої системи, а другий підтип (Великоолександрівський, Верхньорогачицький, Горностаївський, Каланчацький, Нижньосірогозький, Нововоронцовський, Чаплинський райони) визначений більш високими показниками захворюваності на хвороби крові і кровотворних органів, хвороби системи кровообігу, хвороби органів травлення.

В межах другого типу нами виділено 4 підтипи. Перший підтип (Бериславський, Генічеський, Каховський райони) має найвищу захворюваність з хвороб крові і кровотворних органів, хвороб системи кровообігу, найнижчу з хвороб сечостатевої системи, за останніми показниками перший підтип має середні значення в межах типу. Другий підтип (Іванівський, Цюрупинський райони) характеризується найнижчою захворюваністю в межах типу за усіма показниками крім хвороб сечостатевої системи, де підтип має найвищі показники. Третій підтип (Великопетихський, Голопристанський райони) має найвищі показники захворюваності за інфекційними та паразитарними хворобами, хворобами органів дихання. Четвертий підтип (Скадовський район, міста Нова Каховка, Каховка, Херсон) відзначається найвищими характеристиками майже за усіма показниками, особливо за рівнем злоякісних новоутворень, хвороб ендокринної системи, хвороби органів травлення.

Отже, ми проаналізували територію Херсонської області за рівнем захворюваності сільських жителів з різних причин. Даний матеріал доцільно використати при визначенні стану і охорони здоров'я як однієї з характеристик рівня життя сільського населення.

Література. 1. Демография. Современное состояние и перспективы развития: Учеб. Пос. Для студентов вузов / Под ред. Д. И. Валентя. – М. Высшая шк., 1997. – 271с. 2. Лібанова Е. М., Власенко Н. С. та ін. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан. – К., 2002. – 123с. 3. Методы сбора информации в социологических исследованиях. Кн.2. Организационно – методологические проблемы опроса. Аналіз документів. Наблюдение. Эксперимент/ Отв. Ред.. В. Г. Андреенков, О. М. Маслов. – М.: Наука, 1990. – 224с.

УДК 911.2 (477.64)

МІСЦЕ МАЛИХ МІСТ В СИСТЕМІ РОЗСЕЛЕННЯ ЗАПОРІЬКОЇ ОБЛАСТІ

Орєхова Н.А.

*Київський національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
М. Київ, вулиця Пирогова, 9, тел.. 239-30-79.*

Постановка та актуальність проблеми. На державному рівні прийнято багато програмних документів, які підкреслюють необхідність розширення прикладних досліджень систем міських поселень, їх динаміки, особливостей функціонування в умовах структурної перебудови економіки України: «Закон про місцеве самоврядування», «Загальнодержавна програма розвитку малих міст», «Концепція державної регіональної політики» та багато інших.

Посилення контрастів між регіонами потребує негайної зміни масштабів цих досліджень, наближення до конкретних районів, окремих поселень, та їх типів. Для розробки відповідної політики враховуючи циклічний характер ринкової економіки і динамізм найважливіших показників вимагають регулярної «діагностики» стану, як окремого регіону так всіх регіонів в цілому.

Важливу роль у формуванні поселенської мережі, розвитку та розміщенні продуктивних сил будь-якої країни відіграють малі міста. Насамперед, тому що, адапційні можливості до умов ринку зменшуються, як правило, з чисельністю населення поселень. Серед цієї категорії найчастіше зустрічаються проблемні (депресивні) посилення. Завдання забезпечення серйозних зрушень в соціально-економічному розвитку малих міст, які є найбільш уразливими в умовах ринкової трансформації поселень, потребує активізації цього традиційного для суспільної географії напрямку геоурбаністики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За період трансформації українського суспільства географами виконано чимало робіт, в тому числі прикладного характеру, в яких досліджено різні аспекти функціонування малих міст як самостійних об'єктів або у складі регіональних систем розселення. Серед цих робіт треба зазначити дисертаційні праці Д.О. Ткача «Економіко- і суспільно-географічні проблеми малих міських поселень (на матеріалах Тернопільської області)», 1995 р.; О.О. Афоніної «Удосконалення територіальної організації розселення в Чернігівській області», 2003р.; А.А. Мозгового «Функціональний розвиток малих міст в регіональній системі розселення (на прикладі Подільської регіональної системи розселення)», 2004 р.; І.Г. Маєльник «Суспільно-географічні засади розвитку малих і середніх міст Луганської області», 2006 р. Ці та деякі інші наукові праці виконані на матеріалах переважно областей аграрно-промислового типу освоєння з відносно однорідним розселенням.

Масштаби структурних перетворень в економіці, кризові явища у соціальній та частково в економічній сферах, збільшення просторової диференціації малих міст, що спостерігається в Запорізькій області, обумовили зміни в системі розселення, функціональній структурі поселень.

Мета дослідження полягає у визначенні місця (за людністю, функціями та роллю) малих міст в системі розселення Запорізької області в умовах ринкової трансформації суспільства. **Завданнями дослідження** є вивчення сучасних особливостей системи розселення області, динаміки малих міст, трансформаційних змін в їх функціонуванні.

Виклад основного матеріалу досліджень. Згідно з адміністративно-територіальним поділом Запорізька область складається (2006 р.) з 20 районів, 26 міст (з них 5 обласного підпорядкування), 23 селища міського типу, 920 сільських населених пунктів об'єднаних у 263 сільських ради.

Малі міста Запорізької області володіють особливою значимістю в системі населених місць і в першу чергу, є ядрами локальних (низових, кущових, районних, міжрайонних) систем розселення, організовують своїм впливом розвиток прилеглих сільських поселень в системах розселення виконують роль з'єднувальної ланки в обласній системі розселення між її центром і сільськими населеними пунктами. В малих містах області проживає (на 1.01.2005 р.) 6,3 % від загальної кількості города що складає 4,8 % від загальної чисельності населення області. Серед 13 міст 9 – це міста з людністю до 50 тисяч осіб, 1 місто має чисельність населення від 50 до 100 тисяч осіб. Як видно з таблиці 1, яка характеризує урбаністичну структуру Запорізької області, частка середніх та великих міст в загальній чисельності населення значно перевищує малі міста (відповідно 86,6 та 13,4 %).

Всі міста Запорізької області були утворені за часів радянської влади, це період коли їх розміщення та спеціалізація, господарські зв'язки, чисельність та соціальна забезпеченість жителів повністю відповідали системі планового управління, централізованому механізму мобілізації і розподілення державних ресурсів в інтересах «єдиного державного комплексу».

Різка зміна економічних умов господарювання в країні та регіоні, на даному етапі розвитку нашої держави, обумовила негативну динаміку рівня і якості життя населення малих міст. Одним з основних факторів їх соціально-економічного стану є зміни в чисельності населення.

Аналіз динаміки чисельності населення 10 малих міст Запорізької області за період з 1993 до 2005 рр. показує зменшення населення цих міст з 18,2 до 13,4 % від загальної чисельності міського населення області. Природний приріст дедалі зменшується в середньому з 1993 по 2005 рр. ще на 11% [1].

Урбаністична структура Запорізької області на 1.01.2005 р.

Категорії міст за людністю, тис. осіб	Кількість міст	Чисельність населення, тис. осіб	Питома вага в чисельності населення міст, %
До 10	1	8	0,6
10,1 - 20	6	91,8	7
20,1 - 50	3	76,2	5,8
50,1 - 100	1	54,7	4,2
Понад 100, У тому числі м. Запоріжжя	2	278,6 800,1	21,3 61,1
Всього		1309,4	100

Загалом, ступінь прояву негативних тенденцій у динаміці міст залежить від багатьох факторів: людності поселень (в малих містах ситуація значно складніша, ніж в середніх та великих), вікової структури (визначається характер демографічних процесів та мобільності населення), соціально-економічної ситуації та проблем із зайнятістю населення, особливостями ЕГП.

Економічна база малих міст Запорізької області складається в своїй основі з підприємств по переробці сільськогосподарської продукції: хлібокомбінати, заводи по переробці молочної продукції, цехи по переробці насіння соняшника. Також деякі міста мають великі підприємства по виробництву товарів широкого вжитку: поліграфічна продукція, швейні та взуттєві фабрики, заводи по виробництву автозапчастин та ще деякі підприємства. Економічна ситуація області досить складна в цілому, а тим паче малих міст, насамперед через нерівномірне розміщення їх по території та, часом, велика відстань одне від одного та від обласного центру, що заважає ефективному соціально-економічному розвитку як регіону так і міст в цілому.

Наявність в регіоні значної кількості міст із депресивною динамікою чисельності населення потребує комплексного вивчення ситуації в кожному малому місті з метою надання адресної допомоги в стабілізації та подальшому соціально-економічному розвитку.

Важливою цілеспрямованою задачею ефективного розвитку малих міст Запорізької області та країни в цілому - є досягнення стабільного функціонування і сталого розвитку всіх об'єктів економіки. Необхідно відмітити що економічний бік цього питання, на сучасному етапі розвитку України, не характерний для малих міст Запорізької області і держави в цілому. Для подальшого перспективного розвитку малих міст регіону необхідно стимулювати подальше поліпшення розміщення продуктивних сил та раціонального поєднання галузевого і територіального планування, а також розвиток економічно перспективних малих міст. Розв'язання цього завдання сприятиме усуненню надмірного скупчення населення у великих містах, подальшому поліпшенню в малих містах нового житлового будівництва, кращому забезпеченню комунальним та інженерним обладнанням.

Література. 1. Статистичний щорічник. Міста та райони Запорізької області.: Головне управління статистики у Запорізькій області, м. Запоріжжя, 2006.-253с.

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ АПК РЕГІОНУ

Пашинська Н.М.

Інститут географії НАН України, м. Київ, вул. Володимирська, 44.

Актуальність. Кризовий стан АПК України потребує проведення комплексу заходів з реформування цієї галузі. Пріоритетними напрямками сучасної державної політики є розвиток високоефективного агропромислового виробництва, здатного забезпечувати продовольчу безпеку країни, конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції, підвищити її експортний потенціал. У цьому плані важливе місце відводиться виробничій інфраструктурі, насамперед транспорту, як основній її галузі. Рівень транспортної забезпеченості, технічний стан транспортної інфраструктури суттєво впливають на рівень витрат з перевезення вантажів, їх швидкість, якість і ціну перевезеної продукції, її конкурентоспроможність на агропромислових ринках; транспортну доступність сільських населених пунктів і соціальних об'єктів; екологічний стан навколишнього середовища та, відповідно, на темпи соціально-економічного розвитку регіонів.

Викладення основного змісту дослідження. Транспортна інфраструктура є важливою складовою АПК, що обслуговує виробництво, забезпечує продовження технологічного циклу на стадіях отримання сільськогосподарської сировини, її промислової переробки і реалізації продукції. Вона включає сукупність шляхів сполучення, рухомий склад, різноманітне технічне обладнання, заклади управління і зв'язку, які взаємодіючи спільно, найповніше задовольняють потреби АПК в перевезеннях та інших супутніх роботах і послугах. Рівень розвитку транспортної інфраструктури є важливим чинником, що впливає на територіальну організацію сільського господарства і переробної промисловості. Високий рівень транспортного забезпечення створює можливості для інтенсифікації сільського господарства, розширення його зв'язків з іншими галузями економіки, для поглиблення територіального поділу праці, формування агропродовольчих ринків, більш ефективного використання агресурсного потенціалу території. Недоліки в її організації та функціонуванні призводять до втрат сировини, погіршення якості продукції, збільшення транспортних витрат, значного зниження ефективності АПК.

Динамічне ринкове середовище вимагає адекватних змін з боку транспортного обслуговування. Підвищуються вимоги до функціонування транспорту, зокрема, щодо швидкості, комфортності, надійності перевезень, виникають нові форми транспортного обслуговування, змінюється питома вага різних видів транспорту у перевезеннях. Розвивається конкуренція між перевізниками різних форм власності, що сприяє підвищенню якості послуг, їх надійності, забезпечує ефективну модернізацію рухомого складу. Поява різноманітних форм і типів власності як у транспортній сфері так і АПК, кардинально змінила систему транспортно-виробничих і міжрегіональних зв'язків. Це призвело до змін у транспортному обслуговуванні. Споживач формує ринок транспортних послуг у сфері АПК і попит на них. Однак, ринок транспортних послуг у цій галузі тільки починає формуватися. Він є частиною загального транспортного ринку, але має ряд особливостей, що пов'язані зі специфікою агропромислового виробництва.

Транспортна інфраструктура відчуває вплив перетворень, що відбуваються у розвитку АПК. В умовах ринку зростають вимоги до транспортного обслуговування у зв'язку з поглибленням зональної спеціалізації, підвищенням рівня концентрації виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, формуванням продовольчих ринків та розширенням їх місткостей, реалізацією експортного потенціалу регіонів України. Крім того, зосередження виробництва у приватному секторі з його невисокою концентрацією, потребує розвитку особистого автотранспорту та його оперативної роботи. Нині важливого значення набувають регіональні дослідження проявів цих процесів.

Удосконалення транспортного обслуговування АПК з метою підвищення його ефективності повинне проводитись з урахуванням територіальних особливостей його розвитку, що формуються під впливом природно-географічних та соціально-економічних чинників, відображаючи своєрідність господарської діяльності на даній території. У цьому плані важливе значення має проведення типізації районів регіону щодо показників транспортного забезпечення відповідно до рівня розвитку агропромислового виробництва, що дозволяє виявити територіальні відмінності у розвитку транспортної інфраструктури.

Територіальна диференціація проводиться засобом ранжування, що базується на аналізі ознак типізації адміністративних районів. Кожен район розглядається як окрема територіально-адміністративна одиниця, яка являє собою цілісну систему з притаманними внутрішніми властивостями. Основними ознаками типізації районів регіону слід вважати співвідношення рівнів розвитку транспорту і АПК, оскільки діяльність цих галузей є взаємообумовленою: потреба в транспортних послугах АПК визначається відповідно до рівня розвитку усіх його ланок; функціонування комплексу в нових умовах господарювання неможливе без надійного та своєчасного надання транспортних послуг високої якості, що, в свою чергу, залежить від рівня розвитку АПК і економіки регіону в цілому. При проведенні типізації необхідно враховувати нові вимоги споживчого ринку та розширення попиту на транспортні послуги, що викликають потребу у якісно новому рівні перевезень, спонукають до підвищення якісних показників роботи транспорту, серед яких комфортність, швидкість, точність, гнучкість, адресність, надійність, збереженість вантажу, безпечність (впровадження принципу доставки “just-in-time”).

Територіальна організація транспортного обслуговування повинна враховувати як фактичний стан сільського господарства і переробних галузей, так і перспективи їхнього розвитку на основі впровадження нових технологій, зміни форм власності, залучення іноземних інвестицій, нарощування експортного потенціалу.

Ранжування районів регіону пропонуємо проводити на підставі наступних показників:

- виробництво валової продукції сільського господарства, тис.грн./100 га с/г угідь;
- виробництво продовольчих товарів на особу населення, грн./особу;
- щільність шляхів сполучення загального користування, км/1000 кв.км;
- щільність автомобільних доріг місцевого значення, км/100га;
- щільність автомобільних доріг місцевого значення з твердим покриттям, км/100га;
- чисельність вантажних автомобілів у підприємствах АПК, одиниць/тис.га;
- обсяги перевезених вантажів АПК, тонн/100га;
- середньорічні темпи зростання виробництва сільськогосподарської продукції, %;
- середньорічні темпи зростання перевезення вантажів АПК, %.

На основі ранжування районів природно-господарського регіону Київське Придніпров'я за даними показниками було обраховано зведений індекс і встановлено ранг кожного району за рівнем розвитку транспортного обслуговування АПК. Використовуючи показник рейтингу районів, їх було згруповано за рівнем розвитку транспортної інфраструктури відповідно до розвитку АПК та визначено основні напрямки поліпшення транспортного обслуговування.

Висновки. Сучасний рівень транспортної інфраструктури АПК у Київському Придніпров'ї та тенденції у її розвитку зумовлюють необхідність розроблення системи заходів, спрямованих на розбудову та докорінну реорганізацію, зокрема технологічне вдосконалення та оновлення транспортних засобів, шляхів сполучення, застосування новітніх технологій у перевезенні та зберіганні сировини вдосконалення транспортного сервісу з урахуванням екологічних вимог, розвиток ринку транспортних послуг.

СЛОБОДЫ КАК ФОРМА ОСВОЕНИЯ ПРИГРАНИЧНОГО ПРОСТРАНСТВА

Попкова Л.И., Попков В.А.

*Курский государственный университет,
г. Курск, ул. Радищева, 33, (7412)521696, poligeo@yandex.ru*

Слободами в старину назывались села свободных людей, а также пригородные селения и поселки за стеною города. В XII–I-й половине XVI в. слобода – отдельное поселение, в т.ч. около города-крепости, или группа поселений, жители которых освобождались от налогов и повинностей. В XVI в. в городах начали формироваться слободы служилых людей (стрельцы, пушкар и т.п.), ямщиков и казенных ремесленников, а также иностранцев (иноземные слободы).

Жители слобод заселялись свободными (т.е. не крепостными) людьми и на 10-15 лет освобождались от налогов и повинностей, при этом наименование «слобода» сохранялось за поселением и после истечения льготных лет. Документы свидетельствуют также, что в отдельных случаях термин «слобода» подчеркивал право перехода жителей данного сельского поселения в другое место в отличие от поселения, жители которого устраивались «на вечное житье».

Некоторые слободы положили начало будущим городам. Жители этих многолюдных селений, которые постепенно приобретали полугородской характер, занимались не только сельским хозяйством, но и торговой, и промышленной деятельностью.

В I-й половине XVIII в. в связи с созданием регулярной армии и другими государственными реформами слободы превратились в обычные села, деревни или в поселки городского типа. Пригородные слободы стали городскими кварталами. В XIX–начале XIX в. слобода – крупное село, где больше одной церкви, торг, ярмарка или волостное правление. Слободами назывались промышленные фабричные села, где крестьяне почти не пахут [1]. В последнее время наименование «слобода» для обозначения поселений сельского типа постепенно выходит из официального употребления и сохраняется только как народное название.

Слободы приобрели особое распространение и значение на южной окраине государства, там, где в XVII в. под защитой Белгородской, а затем и Изюмской черт шло активное заселение земель жителями русских районов Центральной России, бежавшими от крепостной неволи, и украинцами, устремляющимися из правобережной Украины от панского гнета. Правительство поощряло украинскую колонизацию и на первых порах не преследовало беглых из России. Оно нуждалось в людских резервах и для организации обороны и для развития земледелия. Таким образом, сложилась **Слободская Украина** («украина» - так как это была окраина, край государства, «слободская» - потому что слободы сделались распространенным и ключевым типом поселений).

Слободская Украина занимала более обширную территорию, чем та, которая контролировалась полками. С середины XVII в. был образован Белгородский разряд, в который входила полностью Слободская Украина, а также территория к северу от нее. Слободы распространены во многих частях бывшей Российской империи – на Севере, в Центре, в Поволжье, Зауралье. Преимущественно и не случайно на окраинах. Люди устремлялись сюда, бежали от неволи, из мест, где свободы не было. Здесь же они создавали поселения как свободные люди [2].

В Воронежском крае большинство уездных слобод было основано и заселено украинцами в конце XVII – первой половине XVIII вв. [3]. В XVIII веке в Воронежском крае вырастают крупные (по количеству населения) черкасские слободы: Россошь, Богучар, Калач, Бутурлиновка, Воронцовка, Ольховатка, Белогорье, Подгорная, Кантемировка, Петропавловка, Старая Криуша и другие.

Некоторые из бывших черкасских слобод в последующем превратились в города (табл. 1), другие – остались поселениями сельского типа и стали именоваться селами, третьи – сохранили название «слобод».

Таблица 1

Современные города российско-украинского приграничья, выросшие из слобод

Город	Год возникновения	Численность населения на 1.01.2003 г.
Алексеевка	1685	38,0
Барвенково	1653	13,5
Бутурлиновка	1740	26,6
Дергачи	1650	19,9
Калач	1716	22,9
Россошь	1600	64,3

Слободы развивались как крупные и экономически крепкие поселения. Они постепенно становились эмбрионами будущих городов. По экономическому значению и людности слободы нередко превосходили официальные уездные города. Наделение их городским статусом приобрело массовый характер уже в годы административной реформы 1775-1785 гг. В 1779 г. в составе Воронежского наместничества из слобод были образованы города: Беловодск, Бирюч, Бобров, Богучар, Ливенск, Калитва, Купьянск [4, с. 139]. В 1838 г. слобода Грайворон стала городом. Часть бывших слобод, преобразована в города в советское время: Алексеевка (1954), Бутурлиновка (1917), Калач (1946), Россошь (1925), Шебекино (1938).

Создание городов, положившее начало формированию городского каркаса, одновременно сопровождалось развитием сети сельских поселений. Города-остроги сразу же обрастали слободами, создавая их как свое необходимое дополнение. В слободах селились служилые люди, составлявшие гарнизон крепости – стрельцы, пушкарки, драгуны, казаки. До сих пор в окружении бывших острогов, даже когда они утрачивали городской статус или вообще прекращали существование, сохранились гнезда поселений – бывших слобод с примечательными названиями – Стрелецкое, Пушкарное, Драгунское, Казачье – и с характерным рисунком. Подобно лучам они расходились от места существующего или исчезнувшего города. Такие гнезда сохранились в районе несуществующих ныне городов – Карпова, Болховца, Усерда и др. (рис. 1).

Под влиянием Белгородской, а затем и Изюмской черт сложился своеобразный этнокультурный и этноконтактный район Слободская Украина. «Слободская» потому, что ведущим типом поселения стали слободы, «Украина» - вследствие окраинного положения («у края» государства).

В Слободской Украине расселение русских и украинцев приобрело взаимопроникающий характер. Многовековое проживание на одной территории, совместное использование водных, земельных, лесных ресурсов способствовали «перемешиванию» населения. В то же время это не мешало сохранению известной обособленности, которая не переходила в противостояние. До острых конфликтов дело не доходило, спорные вопросы решались мирно. Сохранялась культурная идентичность. В то же время, в результате постоянных долговременных контактов возникли языковые, бытовые, хозяйственные особенности. Возник своеобразный язык «суржик».

Регион, который был заселен, освоен и защищен совместными усилиями русского и украинского народов, в настоящее время составляет значительную часть российско-украинского приграничья. Это создает благоприятные условия для культурной и экономической интеграции, плодотворного взаимодействия и добрососедства между двумя государствами и народами в постсоветское время.

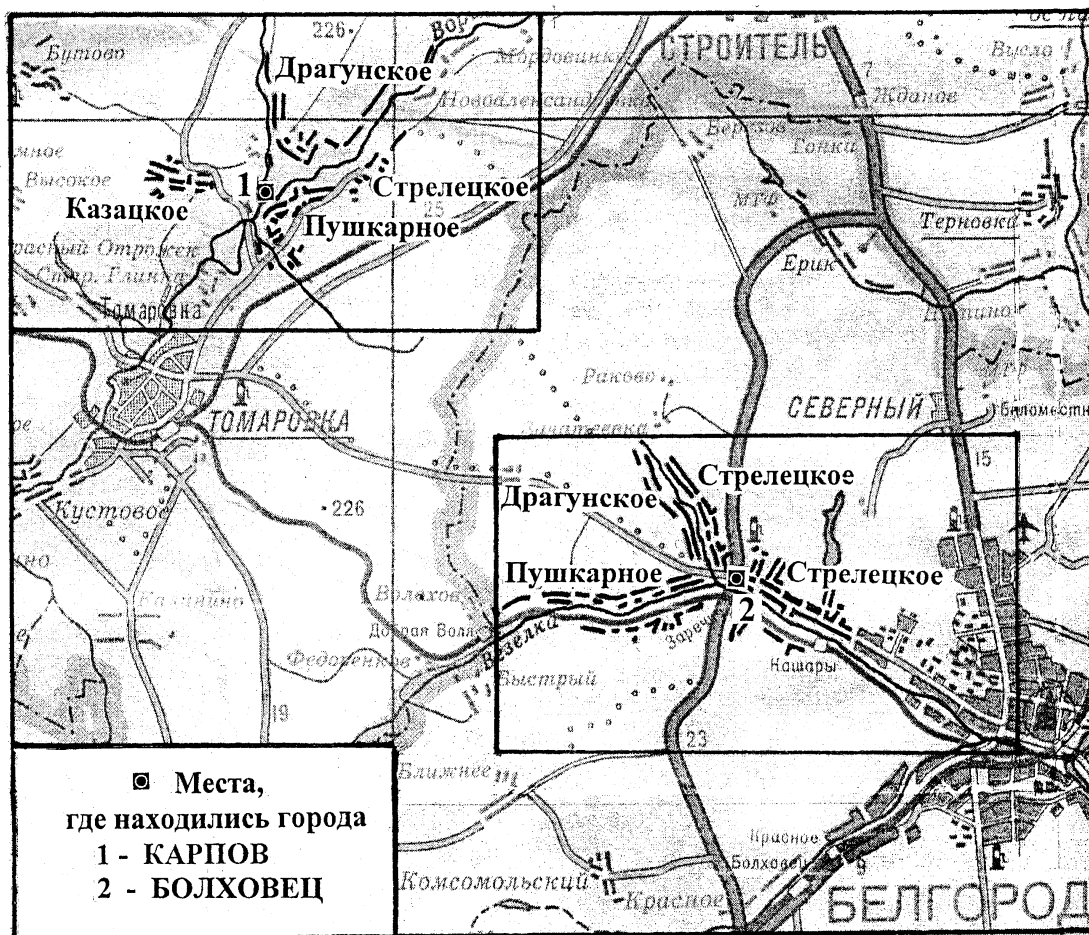

Рис. 1. Исчезнувшие города Карпов и Болხოвец в окружении бывших слобод

Литература: 1. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауз-И.А. Ефрон. Т. 59, 1890. 2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1988. 3. Загоровский В.П. История Воронежского края от А до Я. – Воронеж: Центр.-Черноземное кн. изд-во, 1982. 4. Махнова Г.П. Ход и результаты административно-территориальной реформы 1775-1785 гг. в России // Вопросы географии, сб. 83, 1970.

УДК. 332.01

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМОЙ

Родченко В.Б.

Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина,
ул. Мироносицкая, 1, тел. 705-52-29, vl_rodchenko@mail.ru

Организация управления любой системой предполагает исследование ее функциональных элементов и управляющих органов. С точки зрения рассмотрения региональной системы, как объекта управления, можно утверждать, что она является не только открытой системой, но и системой управляемой на различных иерархических уровнях.

Проблемами исследования организации механизма регионального управления занималось значительное число ученых. Следует отметить труды В.М. Гейца [1], А.П. Голикова [2], Б.М. Данилишина [3], А.О. Єпіфанова [4], И.И. Лукинова, Б.Я. Панасюка, И. В. Сало[4], Л.Г. Чернюк [3], Н.Г. Чумаченко [5]. На сегодняшний день проблемы регионалистики являются достаточно актуальными, о чем свидетельствует значительное число публикаций по данной тематике. Однако в современной школе регионалистики существует ряд системных противоречий, которые автор попытается сформулировать, опираясь на работы указанных авторов.

Целью данной работы является уточнение отдельных концептуальных элементов построения системы регионального управления, определяющих структурирование системы регионального управления и формирующих предпосылки концентрации властных полномочий на определенном уровне.

Региональная система, как объект управления на сегодняшний день в Украине представлена рядом регионов административного деления, которое соответствует административным областям, районам, городам, селам, и т. п. Кроме того, в литературе можно встретить значительное число специфических видов структурирования территории Украины обусловленных историческими, хозяйственно-экономическими, национальными факторами и их комбинацией.

По мнению автора, подобные деления могут иметь место исключительно в рамках классификационных исследований применительно к анализу отдельных видов потенциала и не могут быть использованы наравне с законодательно определенным территориальным делением областей, районов и т. п.

С другой стороны, определение вопроса эффективности существующего регионального и территориального деления требует учета современных концептуальных положений, которые, по мнению автора, нашли не достаточное отражение в современной региональной политике. Рассмотрим наиболее проблемные.

Принцип создания субрегиональных структур управления отдельными секторами.

Основой регионального деления территории страны является формирование наиболее эффективных предпосылок развития и управления соответствующей региональной системой. Необходимо помнить, что при определении эффективности функционирования определенной сложной хозяйственной системы всегда возникает вопрос выбора между различными критериями эффективности. Как правило, оптимум эффективности для системы более высокого ранга не является простой суммой оптимумов эффективности для ее подсистем. С другой стороны общий эффект получаемый на уровне системы в целом по своему объему является существенно большим чем эффекты уровня отдельных подсистем. Исходя из подобной логики и построена система современного регионального управления и перераспределения: максимум эффекта получаемого на уровне надсистемы, а на уровнях подсистемы реализуется принцип оптимизации эффекта в рамках общей стратегии.

В экономической практике существуют примеры формирования специфических структур, которые могут обеспечить существенное повышение эффективности отдельных секторов региональной экономики. Однако необходимо подчеркнуть, что существует как положительный, так и отрицательный опыт.

Примером формирования такой структуры в системе директивно-планового управления является опыт работы Совнархозов. В литературе неоднократно обсуждались преимущества и недостатки функционирования подобных механизмов. В рамках данной работы представляет интерес обоснование уровня централизации системы управления. Эффективное функционирование данного механизма было обусловлено критерием, который был положен в основу, а именно *передача реализации управленческой функции на тот уровень системы, который наиболее эффективно может обеспечить оценку и удовлетворение интересов получателей функции системы, единство целеполагания стратегии системы и обеспечение связи с другими системами и надсистемами.*

Высокая эффективность создания таких систем может быть достигнута в тех секторах и сферах экономики, в которых действующая система управления оказывается неэффективной. Однако следует помнить, что речь идет о создании определенной надстройки к существующему механизму управления и принятие решения о ее создании должно осуществляться если доказана недееспособность существующего механизма. Создание подобной системы должно осуществляться на принципах прозрачности и гласности, поскольку создание нового управленческого механизма предполагает большое поле деятельности для теневых и коррупционных схем.

Создание подобных институтов в условиях должно основываться на существенном властно-управленческом потенциале. Поскольку изменение схемы управления предполагает «ломку» существующих управленческих механизмов. Особенно актуальным это является в условиях рыночной экономики и существования разнополюсных сил в регионе.

Учет указанных факторов и определит конечный результат функционирования подобной системы. Так, до сегодняшнего дня существуют противоречивые оценки функционирования коммунального предприятия «Региональный контракт», которое взяло на себя функции организации расчетов и погашения неплатежей в сельском хозяйстве, коммунальной сфере и энергетике Харьковского региона. А на сегодняшний день мы являемся свидетелями создания подобной структуры, основной целью которой будет являться обеспечение жилищно-коммунального сервиса.

Вторым принципом, вскрывающим несоответствие современной системы административно-территориального деления является *несоответствие природы размещения производственно-экономического потенциала территориальному делению страны.*

Речь идет о том, что в промышленно развитых регионах, определяющая доля валового регионального продукта создается на территории, не превышающей десятой части площади региона. А, например, город Киев, по большинству социально-экономических показателей (численность населения, объем производимой добавленной стоимости и пр.) превышает показатели любого региона.

И последним принципом, который будет обозначен в данной работе, является точечная природа развития инфраструктуры. В силу объективных обстоятельств достижение равномерного уровня развития инфраструктуры на всей территории страны является нереализуемой задачей. С другой стороны принцип равенства социальной защиты является одним из основополагающих принципов государственности. Таким образом, мы приходим к неравномерности уровня инфраструктурного обеспечения по стране (для примера можно привести численность мест в дошкольных учреждениях в Донецком и Ивано-Франковском регионах) и различной эффективности их использования (например, в городской и сельской местности).

Подводя итог сказанному можно сказать, что существенные противоречия между системой организации управления регионов и существующим административно-территориальным устройством Украины заключаются в:

необходимости создания субрегиональных структур управления отдельными секторами, которые бы обеспечивали рост их эффективности;

несоответствие природы размещения производственно-экономического потенциала территориальному делению страны;

точечная природа развития инфраструктуры и невозможность и неэффективность обеспечения равенства услуг на всей территории страны.

Література. 1. Геєць В.М. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні // Економіка України. – 2000. – № 1. – С. 4–11; № 2. – С. 4–12. 2. Регіони України: пошук стратегії оптимального розвитку / За ред. А. Голікова. – Харків: ХДАУ, 1994. – 164 с. 3. Методологічні засади комплексного розвитку і розміщення продуктивних сил регіонів / Данилишин Б. М., Чернюк Л. Г., та ін. – К.: РВПС України НАН України, 1998. – 158 с. 4. Єпіфанов А. О., Сало І. В. Регіональна економіка: Навч. посібник. – 2-ге вид. – К.: Наукова думка, 2000. – 343 с. 5. Чумаченко М. Нариси з економіки регіону. – К.: Наукова думка, 1995. – 338 с.

УДК 64.012+711.455 (477.83)

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САНАТОРНО - КУРОРТНОГО ГОСПОДАРСТВА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Скабара Р.М.

Львівський державний університет фізичної культури.

Львів, 79000, вул. Костюшка, 11. Тел.: (0322) 72-75-61, postmaster@lsifc.lviv.ua

Актуальність. Наукові дослідження, предметом яких є аналіз сучасного стану і варіанти вдосконалення просторової організації туристичної галузі у регіональному вимірі, допомагають обґрунтувати перспективні напрями інтенсивного розвитку найбільш соціального сегменту туристичної індустрії, яким сьогодні, безсумнівно, є лікувально-оздоровчий туризм. Саме цей вид рекреаційної діяльності покликаний забезпечити відновлення здоров'я чи профілактику (попередження) захворювань серед населення.

Викладення основного змісту дослідження. Центрами лікувально-оздоровчого туризму є санаторно-курортні (оздоровчі) заклади, а особливістю турпродукту - сезонний характер, переважання внутрішньорегіональних поїздок і специфічний віковий склад споживачів.

Сьогодні проблеми просторової організації туристичної індустрії і, зокрема, лікувально-оздоровчого туризму є предметом дослідження двох нових напрямів в соціально-економічній географії - географії туризму та рекреаційній географії. Вагомий внесок у вивчення різних аспектів рекреаційного потенціалу Карпатського регіону і Львівської області зробили представники львівської суспільно-географічної школи. Зокрема, структурно-динамічні процеси, що відбувались в санаторно-курортній субгалузі Карпатського регіону України у 1996-2006 роках є предметом дослідження М.Рутинського [1]. Результати діагностики сучасного стану та розроблення схем перспективного територіального розвитку туристичного господарства Карпатського регіону наведено у публікації науковців ЛНУ імені Івана Франка і Варшавського Інституту туризму [2].

Сьогодні Україна і Львівська область зокрема володіє усіма передумовами для відновлення і розвитку лікувально-оздоровчого туризму. В області діє 132 санаторно-курортні заклади (4,07% загальної кількості в Україні), що у три-чотири рази більше, ніж у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській чи Чернівецькій області [3].

Основну частину санаторно-курортних закладів Львівської області складають санаторії (37,9%) і бази відпочинку (24,5%). В галузі на кінець 2005 року було задіяно 11529 працівників, серед них 819 лікарів і 2304 осіб середнього медперсоналу. Зайнятість у санаторно-курортних закладах, безумовно, має найбільше значення для міст-курортів області - Моршин і Трускавець.

Помітною є тенденція скорочення чисельності осіб, які лікуються і відпочивають в санаторно-курортних закладах; впродовж 1995-2005 рр. цей показник зменшився на 67,9 тисяч осіб (з 313,3 до 245,4) або на 21,7%. Різке падіння чисельності обслужованих за вказаний період відбулось у пансіонатах з лікуванням, санаторіях-профілакторіях та базах відпочинку (в середньому у 3 рази). Водночас, починаючи з 2000 р., зростає кількість обслужованих в санаторіях, курортних поліклінах та бальнеологічних лікарнях, грязелікарнях. Поряд зі скороченням чисельності обслужованих відбувається процес здорожчання вартості послуг.

Процеси розвитку лікувально-оздоровчого туризму у регіоні характеризує також чисельність і питома вага іноземних громадян, оздоровлених у санаторно-курортних закладах регіону. Серед держав-постачальників туристів з лікувально-оздоровчою метою в Львівську область потрібно назвати Російську Федерацію (11815 осіб у 2004/2005 р., 39% у загальній чисельності), Білорусію (4837, 16%), Молдову (4073, 13%), Німеччину (3718, 12%), Польщу (2238, 7%) і Ізраїль (773, 2%).

Дев'ять з кожних десяти іноземних туристів на Львівщині для оздоровлення і лікування обирає місто Трускавець - курорт державного значення, де діє 23 санаторії, шість пансіонатів з лікуванням, три пансіонати відпочинку, одна курортна поліклініка і база відпочинку. У санаторно-курортному господарстві міста зайнято приблизно 7 тис. осіб, з них третина - лікарі і середній медперсонал.

Другим за значенням курортом області є місто Моршин, де працюють 12 санаторіїв, два пансіонати з лікуванням, бальнеогрязелікарня і пансіонат відпочинку. У санаторно-курортному господарстві міста зайнято 2098 працівників, що у середньому за рік обслужовують приблизно 40 тисяч рекреантів.

Територіальна структура лікувально-оздоровчого туризму в Львівській області, окрім Трускавця і Моршина, представлена також бальнеологічними курортами Великий Любін, Немирів), Шкло і Східниця, окремими підприємствами в Мостиському, Турківському, Жидачівському, Пустомитівському, Сокальському, Кам'янка-Бузькому і Сколівському районах. Курорти Трускавець, Моршин і Східниця є функціональним ядром санаторно-курортної галузі Карпатського регіону України.

Література. 1. Рутинський М.І. Аналіз тенденцій динаміки чисельності санаторно-курортних закладів Карпатського регіону України у 1996-2006 роках.// Наукові вісті Інституту менеджменту та економіки Галицька академія. Спеціальний випуск матеріалів III міжнародної науково-технічної конференції Еколого-економічні проблеми Карпатського єв-

рорегіону. - Івано-Франківськ: ІМЕ Галицька академія, 2006. - С.115-118. 2. Зінко Ю., Занько Ю., Лозинський Р., Мальська М., Щецінський Р. Діагностика та багатопоказниковий аналіз туристичного потенціалу Карпатського регіону для потреб територіального планування.// Матеріали міжнародного наукового семінару "Львівська суспільно-географічна школа у національному і європейському вимірах". - Львів: Вид. Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. - С. 347-360. 3. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм у Львівській області. Статистичний збірник. - Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2005. - 46 С.

УДК 312 (470.325)

СОВРЕМЕННАЯ СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Соловьев А.Б., Сазонова Н.В.

*Белгородский Государственный Университет,
308015, Россия, Белгород, ул. Победы 85, (тел.4722301177, e-mail solowew@bel.ru)*

Демографические аспекты жизни Белгородской области весьма сложны и многообразны. В настоящее время регион переживает значительное количество проблем демографического плана, затрудняющих его социально-экономическое развитие.

К социально-демографическим проблемам, требующим безотлагательного решения, следует отнести: проблему повышения уровня и качества жизни населения, жилищную проблему, проблему семьи и материнства, занятости и безработицы, экологическую проблему.

К сожалению, демографическую обстановку в России последних лет никак нельзя считать благополучной. Депопуляционные процессы приобрели общегосударственные масштабы. И они охватили практически все субъекты Российской Федерации, включая Белгородскую область. Демографические процессы в этом субъекте Российской Федерации имеют много общего с другими регионами России, и по ряду процессов Белгородская область может даже служить своего рода моделью, но в развитии демографических процессов области немало и специфических особенностей.

В Белгородской области претворяется в жизнь интегральная Губернаторская программа повышения качества жизни населения, затрагивающая решение всего спектра социально-демографических проблем регионального развития.

Актуальность проблем изучения различных демографических аспектов в Белгородской области и форм управления демографической ситуацией определяется: во-первых, большой значимостью воздействия демографических процессов на поступательное социально-экономическое развитие областного региона, во-вторых, участием в данных процессах значительной массы населения, интересы которой непосредственно затрагивает региональная демографическая политика.

Задача выявления взаимосвязей между современными демографическими процессами, протекающими в Белгородской области, и качеством жизни населения региона является одним из важнейших направлений исследования в рамках соответствующей проблемы.

В настоящий период демографические процессы оказывают доминирующее воздействие на все сферы социально-экономической жизни области – экономику, уровень жизни, социальную инфраструктуру, безопасность. Исследование современных процессов естественного и механического движения населения области в настоящее время приобретает все большую научную и социально-экономическую значимость, т.к. без территориального анализа современных демографических процессов, тенденций и перспектив их развития не представляется возможным оценить уровень и качество жизни населения, обосновать и разработать прерогативные направления демографической и социально-экономической политики.

Депопуляционные процессы в настоящее время приобрели общегосударственные масштабы. И они охватили практически все субъекты Российской Федерации, включая Белгородскую область. Демографические процессы в этом субъекте Российской Федерации имеют

много общего с другими регионами России, и по ряду процессов Белгородская область может даже служить своего рода моделью, но в развитии демографических процессов области немало и специфических особенностей. Особо следует подчеркнуть, что актуальность проблем исследования современной территориальной организации населения области предопределена степенью их непосредственного воздействия на уровень и качество жизни.

Социально-демографическая политика - целенаправленная деятельность государственных органов и иных социальных институтов в сфере регулирования процессов воспроизводства населения. Демографическая политика включает систему целей и средств для их достижения. В широком смысле демографическая политика иногда отождествляется с политикой народонаселения, в узком - рассматривается как одна из её составляющих, наряду с регулированием условий занятости и труда, а также уровня жизни и социального обеспечения населения.

Эффективность демографической политики определяется быстротой достижения поставленных целей при минимально возможных расходах общества и при соблюдении действующих в нём социальных норм. Условиями эффективности демографической политики являются комплексность проведения, ориентированность на длительную перспективу, устойчивость осуществляемых мероприятий.

В настоящее время социально-демографическая ситуация, складывающаяся в Белгородской области сложна и противоречива. Она может быть определена рядом негативных тенденций: сокращением количественных показателей процессов воспроизводства населения, а также снижением положительного сальдо миграции.

До 1990 года динамику роста численности населения Белгородской области определял естественный прирост. Начиная с 1991 года, положительный естественный прирост сменился убылью населения, которая является следствием социально-экономического кризиса в регионе. Как показали исследования, в 2000 – 2005 годах в процессах естественного движения Белгородской области отмечены положительные тенденции.

Общая тенденция динамики смертности населения области характеризуется повышенной смертностью людей трудоспособного возраста, среди которых большую часть составляют мужчины. Основными причинами смертности населения Белгородской области, также как и по России в целом, являются болезни системы кровообращения (66 процентов), злокачественные новообразования (12,4 процента), несчастные случаи, отравления и травмы (10,5 процентов). Состояние здоровья и уровень смертности отражаются на показателях ожидаемой продолжительностью жизни населения области, которая в настоящее время составляет 67,9 года (в 1990 году – 70,7 года).

К основным социально-демографическим проблемам области мы относим: жилищную; занятости населения; повышения качества жизни населения; семьи, материнства и детства; здоровья и экологического благополучия.

Основные аспекты жилищной проблемы:

- недостаточность объемов жилищного строительства и его несоответствие платежеспособному спросу населения;
- несовершенство нормативно-правовой базы для рыночных отношений в сфере жилищной недвижимости;
- корреляционная зависимость между различными аспектами жилищного строительства и миграционными процессами (среди субъектов РФ по уровню миграционной нагрузки область занимает второе место, после Краснодарского края);
- диспропорции в темпах и качестве жилищного строительства в различных административных районах Белгородской области;
- несбалансированное соотношение себестоимости и рыночной стоимости жилья.

В сфере занятости региона происходят следующие тенденции: диспропорции между наличием рабочих мест и спросом на них; рост безработицы; сокращения удельного веса населения в трудоспособном возрасте и рост пенсионеров; переизбыток юристов, экономистов, врачей; нехватка представителей рабочих профессий.

Белгородская область, на основе параметров социально-экономического характера (покупательная способность среднедушевых денежных доходов населения, реальное

среднедушевое потребление товаров и платных услуг, обеспеченность жильем, состояние рынка труда), входит в пятерку регионов с наиболее высоким качеством жизни. Однако, уровень жизни еще очень низкий. Он эквивалентен уровню жизни в средней развивающейся африканской стране.

Мы видим выход из создавшегося положения в проведении активной демографической политики направленной на стимулирование рождаемости, охраны материнства, субсидирование многодетных семей и т.д. Безусловно, такая политика необходима, однако реальное воплощение подобной демографической политики в жизнь невозможно без серьезного улучшения материального положения и бытовых условий основной массы населения и радикального улучшения медицинского обслуживания населения.

Целями демографической политики Белгородской области являются стабилизация численности населения и формирование предпосылок к последующему демографическому росту.

Основные направления региональной социально- демографической политики мы видим в следующем:

- увеличение ожидаемой продолжительности жизни населения;
- увеличение продолжительности здоровой (активной) жизни;
- улучшение репродуктивного здоровья населения;
- улучшение качества жизни хронически больных и инвалидов;
- создание предпосылок для повышения рождаемости;
- всестороннее укрепление института семьи как формы гармоничной жизнедеятельности личности;
- создание условий для самореализации молодежи;
- обеспечение адресной социальной защиты семьи, включая предоставление материальной помощи при рождении ребенка;

Социально-демографическая политика региона является важнейшим структурным компонентом программы повышения качества и уровня жизни населения Белгородской области.

УДК 911.3

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ МІСЬКОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ СТОЛИЧНОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ

Сологуб Ю.І.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет
м.Київ, 03022 просп. акад. Глушкова 2. тел. 8(044)521-32-70, 521-32-04, geography@univ.kiev.ua*

Виконуючи роль вагомого фактору розвитку окремих суспільно-географічних районів зокрема, і країни в цілому в соціально-економічному плані, територіальне переміщення населення – міграція, має визначний вплив на формування сітки поселень, а відтак й існуючих систем розселення різних таксономічних рівнів. Результат даного впливу виливається в рості чи скороченні кількості як міських так і сільських населених пунктів, у зміні динаміки кількісних та якісних показників населення, у коливанні рівня урбанізації тієї чи іншої території й ін..

Якщо вести мову в більш всеохоплюючому плані, то можна стверджувати, що міграційні процеси, котрі мають місце на тій чи іншій території, є своєрідними індикаторами її соціально-економічного рівня розвитку та екологічного стану. Проблема вивчення міграційних процесів як на рівні держави так і на рівні її адміністративних одиниць, особливо гостро поставила перед Україною на сьогоднішній день. В основному це зумовлено порівняно різкою зміною передумов і факторів розвитку міграційних процесів, що мають місце в державі. Основний збудник даного процесу можна вбачати в різкій зміні вектору розвитку економіки нашої

держави з адміністративно-планового на ринковий, що у свою чергу призвело до часто не контрольованих “збурень” в подальшому розвитку її секторів.

Україна традиційно характеризувалася високою міграційною мобільністю свого населення, першопричина якої лежить в історичних особливостях її розвитку як у суспільно-економічному так і в загальнополітичному планах, при цьому перший аспект розвитку у великій мірі витікає з другого. Як результат, у державі пройшов процес становлення напрямків міграційних потоків населення, котрі характеризувалися певними масштабами, а також кількісними та якісними параметрами. В основному дані потоки мали індустріально-виробничий характер і зв’язували кілька індустріальних центрів, що мало значний позитивний вплив щодо посилення соціально-економічних взаємозв’язків між ними. Наявність значних за своєю інтенсивністю міграційних потоків направлених на розвиток індустріальних територій країни призвело також до значного розростання і згущення існуючої на ній сітки поселень, а відтак і ускладнення структури відповідних їй систем розселення. Осідання ж трудового населення навколо індустріально-виробничого центру, носило визначальний характер при формуванні зон маятникових міграцій, що у свою чергу дало імпульс до утворення складних системних одиниць на основі кількох міст, а саме агломерацій. [2] Таким чином, можна говорити про формування складних регіональних міських систем розселення з агломераційними утворенням у ролі консолідуючих їх центрів.

Саме до таких системних утворень можна віднести регіональну міську систему розселення Столичного суспільно-географічного району.

Специфікою даного суспільно-географічного району, котра в значній мірі впливає на характер міграційних потоків населення, виступає наявність на його території міста, що характеризується особливим статусом в адміністративно-політичному плані, а саме міста Києва – столиці держави.

Так для Столичного регіону найхарактернішою є трудова міграція, у котрій можна виділити дві стадії переміщення населення: стаціонарну та маятникову. Суть стаціонарного переміщення населення полягає в прагненні потенційного робітника працевлаштуватися в столиці з відповідною зміною постійного місця проживання на користь останньої. Маятникове ж переміщення пов’язане з переміщенням населення в основному між ядром та існуючими містами супутниками Столичної агломерації.

Вплив наведених переміщень населення на структуру та особливості розвитку регіональної системи розселення носить двоякий характер. У першому випадку, за рахунок стаціонарного переміщення населення до столиці, як центру соціально-економічного життя держави, а відтак і більш вигідного місця працевлаштування, у порівнянні з іншими містами, відбувається процес “витягування” населення з населених пунктів регіону, з нижчим адміністративно-господарським статусом, у бік столиці, або навіть до міст територіально-адміністративної одиниці адміністративним центром якої вона є. Це можна презентувати у вигляді наступних графіків (Рис. 1.).

Наслідком такого процесу є відчутні структурно-територіальні зрушення в системах розселення, у вигляді значного посилення диспропорції типу “центр-периферія”.

Наслідки ж маятникового руху населення в певній мірі виражаються через стаціонарне його переміщення. Справа в тому, що не завжди людина працевлаштувавшись в столиці може закріпитися в ній у житловому плані. Таке населення в основному осідає в населених пунктах близько розташованих до столиці, поповнюючи, таким чином, ряди маятникових мігрантів. Результатом цього явище є підвищення кількості жителів відповідних міст супутників, що призводить до територіального розширення Столичної агломерації.

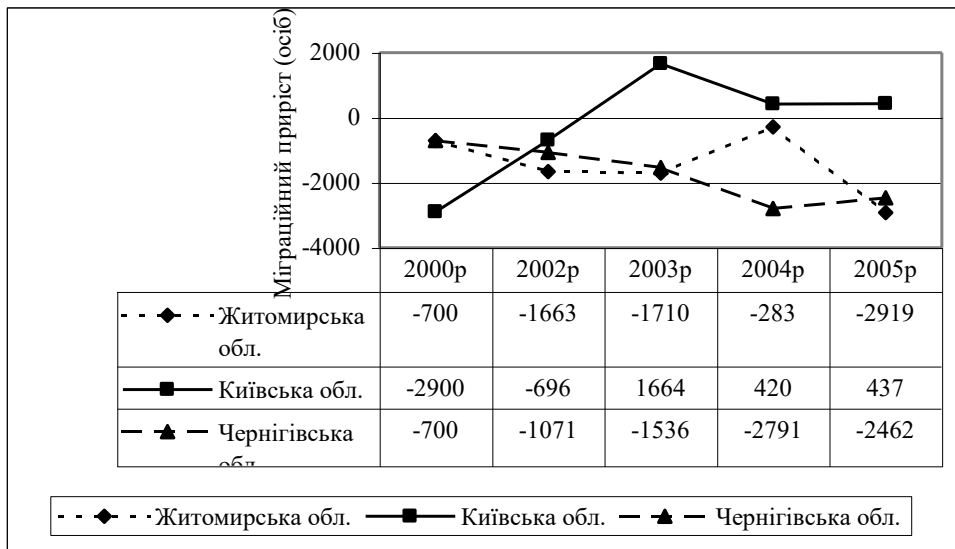

Рис. 1. Абсолютний міграційний приріст міжрегіональної міграції населення Столичного суспільно-географічного району

Провівши ретроспективу внутрішньодержавних міграційних процесів міста Києва (Рис.2), можна вести мову про планомірне збільшення міграційних потоків у бік столиці з відповідним осіданням у ній трудових ресурсів. Цей процес наочно ілюструє поступове збільшення кількості прибулого населення з відповідним зменшенням частки вибулого. Як результат маємо додатний приріст з його відносно стабільною тенденцією до зростання.

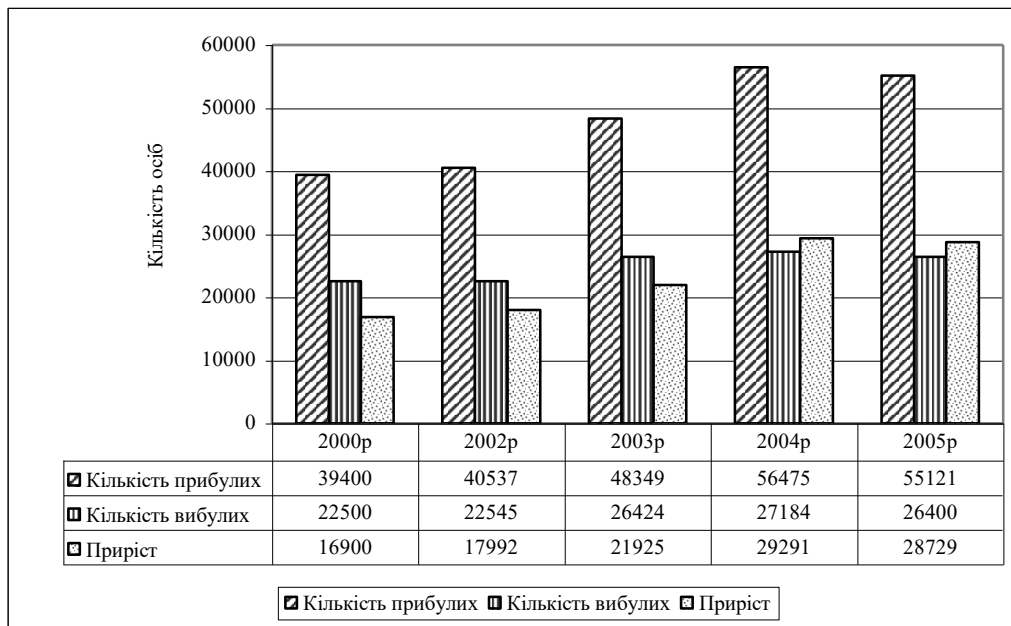

Рис.2. Ретроспектива внутрішньодержавних міграційних процесів міста Києва

Наведені діаграми наочно показують збереження наявних тенденцій розвитку процесів внутрішньодержавного переміщення населення “Київ - периферія”. Логічним результатом дії цього процесу можна вважати подальше збільшення кількості жителів столиці, що позитивно впливатиме на посилення її ролі в соціально-економічному житті суспільства. Також можна вважати можливим посилення тенденцій щодо ускладнення Столичної агломерації як у структурно-територіальному так і функціонально-компонентному планах.

Розвиток Києва і посилення агломераційних тенденцій у регіоні, може мати досить специфічний вплив на стан та розвиток його міської розселенської мережі. Перш за все може стати нагальна проблема оптимізації процесів управління розвитком та особливостями функціонування “перебудованими” системами розселення. Про конфліктні ж ситуації в плані ад-

міністративно-територіального управління на різних таксономічних рівнях організації соціально-економічного життя суспільства доцільним є говорити вже сьогодні.[1]

Для Столичного регіону існуюча проблема підсилюється ще й постійним зростанням соціально-економічного статусу Києва, темпи якого значно посилилися після отримання Україною незалежності. Це призвело до значного розширення зони активного впливу міста, котра нині вже не обмежується межами існуючої агломерованої території.

Отже, можна зробити **висновок** про те, що дослідження впливу міграційних процесів на тенденції та напрямки розвитку систем розселення різних таксономічних рівнів, а точніше регіональних міських систем розселення, як базових у структурі загальнодержавної системи розселення, на даний час носить актуальний характер, виходячи із загальноекономічного напрямку розвитку держави.

Література. 1. Доценко А.І. Адміністративно-територіальний устрій і розселення в Україні./ НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К.: РВПС України, НАН України, 2003. – 76 с. 2. Іщук С.І., Гладкий О.В. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту. Монографія/ Київський національний ун-т. імені Тараса Шевченка – К.: ВГЛ “Обрії”, 2005, - 289 с. 3. www.ukrstat.gov.ua

УДК 911. 3.

ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ БЕЗРАБОТИЦЫ УКРАИНЫ

Ткаченко Е.В.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Актуальность темы исследования. Трансформационные процессы, которые активно происходят в Украине после получения ею независимости вызвали и рост негативных изменений в социуме, в частности рост безработицы. Особенно остро эта проблема касается женщин, что в свою очередь требует проведения соответствующих научных исследований для нахождения оптимальных путей решения социальных проблем. Анализу гендерных особенностей безработицы и посвящено данное исследование.

Изложение основного содержания исследования. Изменение социально-экономического статуса женщины в условиях экономических трансформаций является предметом особой заинтересованности социологов и экономистов, занимающихся изучением гендерной проблематики. Данный интерес обусловлен объективными факторами, связанными с тем, что экономический аспект социального статуса в условиях кризисной экономики приобретает особое значение. Но анализ данного вопроса не может быть полным без его рассмотрения социо – экономико - географами, которые рассматривают данную тему в территориально - временном аспекте и благодаря комплексному, географическому подходу, способному интегрировать данные других наук на междисциплинарной основе, имеют возможность разрабатывать различные динамические модели сложных социоприродных процессов. Так, результаты социологических исследований свидетельствуют о том, что начало экономических трансформаций обострило уже существующие гендерные диспропорции в сфере экономической активности населения. Важным является тот факт, что обозначенные проблемы в полной мере касаются мужского и женского населения, но по-разному территориально выражены. Исследователи выделяют следующие факторы изменения параметров занятости в целом и женской занятости, в частности: глубокий экономический кризис и спад производства; отсутствие целостной государственной политики в отношении положения женщин на рынке труда и, как следствие, стихийное регулирование процессов трансформации женской занятости; формирование правового нигилизма, в частности, повсеместное невыполнение трудового законодательства со стороны всех субъектов трудовых отношений; беспрецедентный рост теневой экономики; всё более широкое распространение патриархальных отношений в обществе и усиление традиционного разделения труда.

Занятость женщин в Украине характеризуется, прежде всего, долей женщин среди экономически активного населения. Экономически активное население, по определению Международной организации труда, - это население обоих полов 15-70 лет, которое на протя-

жении определенного периода обеспечивает предложение рабочей силы для производства товаров и услуг.

Согласно данным обследования Госкомстата в 2004 году населения в возрасте 15-70 лет, уровень занятости в Украине среди женщин составлял 51,7% в сравнении с 60,4% среди мужчин. Наибольший уровень женской занятости зафиксирован в Волынской области (62,3%), а наименьший – в Черновицкой (43,2%). Причем, за период с конца 1990-х и до начала 2000-х годов происходит увеличение доли женщин в численности занятых в экономике на фоне снижения доли мужчин в общем количестве занятых в экономике за этот же период.

Традиционно проблема женской безработицы рассматривалась экономистами в качестве второстепенной по сравнению с проблемой безработицы мужской (считалось, что женщина не теряет работу – женщина возвращается домой). Однако, масштабы и последствия воздействия рыночных трансформаций на структуру женского рынка занятости, превращают проблему труда женщин и женской безработицы в одну из наиболее актуальных для современных постсоветских обществ.

Согласно официальным данным на 1.01.1997 года среди официально зарегистрированных безработных в Украине 67% - женщины, что определяет формирование представления о «женском лице» безработицы. Следует отметить, что в европейских странах женская безработица также превышает мужскую, но лишь на 5% [1]. Женщины составляют весомое большинство среди зарегистрированных безработных во всех регионах Украины. Исследование динамики численности зарегистрированных безработных женщин в Украине за последние три года говорит о том, что наблюдается стойкая тенденция к ухудшению ситуации. Так, начиная с 2001 года и по 2003 год, доля женщин в структуре безработицы увеличилась с 62,1% до 64,0% соответственно [1].

Таким образом, уровень официально зарегистрированной женской безработицы, на сегодняшний день значительно превышает долю мужской безработицы. Утверждение о «женском лице» безработицы, таким образом, справедливо лишь для безработицы официальной. Прежде всего, согласно данным социологических исследований, женщины более активно, по сравнению с мужчинами, обращаются в службы занятости и регистрируются в качестве безработных. Выделяют несколько причин данного феномена. Во-первых, с экономической точки зрения, женщины преобладают среди безработных, потеря работы которых была связана с реорганизацией предприятий. Именно этой категории, прежде всего, назначаются компенсационные выплаты и помощь по безработице. Безработица, таким образом, является способом получения временных доходов (пособия по безработице) либо переходным периодом к статусу домохозяйки. Во-вторых, способы устройства на работу зависят от существующих связей и распределения власти в обществе. Женщины в этом смысле в большей степени пользуются официальными каналами, чем мужчины. Исследователи указывают также на социально-психологические факторы, связанные с чувством неуверенности женщин в собственных силах.

Тем не менее, приведенные выше выкладки вряд ли могут обрисовать полную картину ситуации с женской безработицей. Прежде всего, важно не только общее соотношение уровней женской и мужской безработицы, но и различия ее отдельных показателей. Так, существенные различия наблюдаются в средней продолжительности поиска работы женщинами и мужчинами. По данным статистики в 2003 году у мужчин это время составляло 8,9, у женщин – 9,3 месяца. Государственные службы занятости оказались неспособными оказать женщинам реальную помощь в трудоустройстве. В целом это связано с несовпадением спроса и предложения рабочей силы. По данным на начало 2000 года, в Украине на одного зарегистрированного безработного мужчину приходилось 1,9 вакансии, а на одну безработную женщину – 0,2 вакансии. Позднее ситуация значительно ухудшилась: на 1 безработного мужчину на начало 2003 года приходилось 0,16, а на 1 безработную женщину – 0,01 вакансии. Одной из важнейших причин ухудшения положения женщин на рынке труда является также несовпадение спроса и предложения в профессионально-квалификационном разрезе. Так, основным фактором, тормозящим трудоустройство женщин, является несоответствие предложенной работы, имеющейся в субъекта специальности. Эти показатели соотносятся как 48,4% у женщин против 20% среди мужчин. Более того, явно прослеживается тенденция, ко-

гда пол работника, а часто наличие и количество детей, становятся определяющими при трудоустройстве, затрудняя этот процесс.

В результате, уровень трудоустройства женщин оказался более низким, чем у мужчин. Если в 1996 году в Украине из общего числа мужчин, обратившихся в службу занятости по вопросу трудоустройства, было трудоустроено 37,1%, то среди женщин этот показатель составил всего 23,0%. В 2001 году в Украине государственными службами занятости было трудоустроено 772,7 тысячи человек, из них женщины составляли меньше половины – 48,3 %, а в 2003 году этот показатель составлял 877,3 тысячи человек и среди них - 49,7% соответственно женщины[1]. Если учесть, что женщины в 2003 году составляли 64,0% всех зарегистрированных безработных, то уровень трудоустройства женщин представляется крайне низким и говорит о дискриминационном отношении общества к женщине – работнику в Украине.

Следует отметить, что женская безработица имеет *двухуровневую структуру*: безработицу открытую и скрытую, вторая по своим масштабам опережает первую группу. К группе «скрытых» безработных относятся женщины, лишившиеся работы, но не зарегистрированные на бирже труда. Сюда также входят так называемые «формально занятые работники», которые включены в различные формы неполной занятости: сокращенная рабочая неделя, сокращенный рабочий день, неоплачиваемые отпуска и т. д. Эта группа безработных явилась первым откликом государственного производственного сектора на начавшийся экономический кризис.

Реальный уровень безработицы, согласно обследованию Госкомстата Украины экономически активного населения в возрасте 15-70 лет, в 2003 году составлял 11% среди женщин и 11,2% в группе мужчин.

Наибольший уровень женской безработицы был зафиксирован в Хмельницкой области (13,3%), наименьший – в г. Киев – 4,8% [1]. Женщины существенно преобладают среди тех, кто уволен с рабочего места по экономическим причинам. В целом гендерные особенности причин незанятости распределены следующим образом (рис. 1).

Рис. 1. Распределение безработных по причине незанятости и полу в 2003 году (%) [1]

Таким образом, среди неработающих женщин – 42,6% уволены по экономическим причинам, а среди мужчин таковых только 31,8%. Это в целом способствует ухудшению психологического самочувствия женщин, появлению чувства тревожности, неуверенности в завтрашнем дне. Во многих случаях это приводит к появлению болезней психогенного характера,

распространению пьянства и алкоголизма среди социально незащищенных слоев населения и т. д.

Данные опасения побуждают женщин к занятию рабочих мест, не соответствующих уровню их квалификации, с тяжелыми и вредными условиями труда. В Украине доля женщин, работающих в условиях, не отвечающих санитарно-гигиеническим нормам, в 2000 г. составляла 15% занятых в основных отраслях экономики. В 2003 году этот показатель составлял 15,7%, а в целом по экономике доля работников занятых в таких условиях составляла 23,0% [1]. Это – одна из возможных стратегий реагирования на ситуацию безработицы, когда женщина идет на понижение своего социального статуса, отдавая предпочтение материальному стимулу. Социально-географического анализа требуют и гендерные проблемы мужского и, даже детского населения, которые территориально ярко выражены в Украине и характеризуются обострением ситуации во времени. Так, например, в Донецкой, Луганской областях, особенно в маленьких шахтерских городах и поселках, очень остро стоит проблема мужской занятости. Безработица мужского населения тут связана с тенденцией к закрытию шахт и сокращением угледобычи, повышением рискованности труда шахтеров из-за изношенности шахтного оборудования и ряда других причин. Пропорционально этим проблемам нарастает и усугубляется напряженность социальной обстановки, что в свою очередь, приводит к распространению алкоголизма, наркомании, преступности и других социально опасных явлений.

Выводы. Таким образом, гендерные проблемы безработицы в Украине очень сложны и относятся, в полной мере, к женскому и мужскому населению. Они по-разному проявляются в разных регионах Украины, но имеют одинаково негативные и опасные проявления в социуме. Отмеченные выше особенности и закономерности требуют расширения социогеографических исследований, результаты которых могут быть положены в основу разработки региональных и общегосударственных программ развития. Сами гендерные проблемы и социальные неблагополучия, вызванные ими, выступают объектом исследования социальной географии.

Литература: 1. *Статистичний щорічник України*. - Київ: „Консультант”, 2004.

УДК 911.3

ИЗМЕНЕНИЕ ЧИСЛЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ РОССИИ И ЕЁ РЕГИОНОВ

Чаплыгина О.Г.

*Курский государственный университет,
г.Курск, ул.Радищева 33, т.56-19-11, sysenko1@mail.ru*

Представляют большой интерес рассмотрение тенденций изменения численности населения России и её регионов по итогам переписи населения 2002 года.

Численность постоянного населения Российской Федерации составила 145,2 млн. человек (7 место в мире).

По сравнению с переписью населения 1989 г. численность населения сократилась на 1,8 млн человек, в том числе проживающих в городских поселениях - на 1,6 млн. человек, в сельской местности - на 0,2 млн. человек. [2]

Эти изменения связаны с демографическими и миграционными процессами. В России с 1989 г. по 2002 г. родилось 20,5 млн. человек, умерло 27,9 млн. Естественная убыль составила - 7,4 млн. человек. За этот же период прибыло в страну около 11 млн. человек, а выбыло 5,4 млн.

Сокращение населения происходило в основном за счет естественной убыли населения. С 1992 года на фоне естественной убыли населения миграция стала единственным источником пополнения потерь численности населения России. Однако даже в 1994 году, когда миграционный прирост был наибольшим за последние тридцать лет и составил 811 тыс. человек, он не компенсировал естественную убыль населения.

За весь межпереписной период (1989-2002 г.г.) естественная убыль населения была на три четверти компенсирована миграционным потоком населения из-за рубежа, подавляющая часть которого приходилась на иммигрантов из стран СНГ и Балтии.

Сокращение численности населения отмечено в большинстве регионов России. Из 7 федеральных округов наибольшее уменьшение численности населения произошло в Дальневосточном федеральном округе (на 1 млн. 263 тыс. - 15,9 %) и Северо-Западном (на 1 млн. 250 тыс. - 8,2 %). В Уральском федеральном округе на 1,2%, Приволжском - на 2%, Сибирском - на 4,8%. [1]

Сокращение числа жителей в Северо-Западном и Сибирском федеральных округах было обусловлено естественной убылью и миграционным оттоком населения, в Приволжском и Уральском - превышением естественной убыли над миграционным приростом, в Дальневосточном - превышением миграционного оттока над естественным приростом.

На перераспределение численности населения субъектов Российской Федерации заметное влияние оказали объемы и направления внутренних миграций населения, которые составляют около 80% в миграционном обороте населения России. Определяющим направлением внутренней миграции является Центр, Поволжье и Юг страны, что в результате привело к значительному сокращению численности населения районов Севера, Сибири и Дальнего Востока.

Увеличение числа жителей за рассматриваемый период произошло лишь в 2-х федеральных округах - Южном (более чем на 2,3 млн. человек - 11,6%) и Центральном (всего по 51 тыс. человек - 0,2%, в основном за счет Москвы). Фактором увеличения численности населения в этих округах был значительный миграционный приток населения, который компенсировал естественную убыль.

Численность населения за период после 1989 г. сократилось в 66 субъектах Российской Федерации. К регионам со значительным уменьшением численности жителей относятся, прежде всего Чукотский автономный округ, где население сократилось в три раза, Магаданская область (более чем в два раза), Корякский (на 37%), Таймырский (Долгано-Ненецкий), Эвенкийский (по 29%) автономные округа. Это стало результатом значительного превышения миграционного оттока над естественным приростом населения.

В 23 субъектах Российской Федерации численность населения за прошедший период возросла. Наибольший рост отмечается в республике Дагестан - 43%, Кабардино-Балкарской Республике - на 20%, городе Москве - на 17%, в Ставропольском крае - на 13%, Республике Северная Осетия-Алания и Ханты-Мансийском автономном округе - по 10%, Краснодарском крае - на 11%, Белгородской и Калининградской областях - по 10%. В республиках Алтай, Башкортостан, Дагестан, Северная Осетия-Алания, Кабардино-Балкарской и Карачаево-Черкесской республиках и Ханты-Мансийском автономном округе увеличение численности населения произошло за счет естественного прироста и притока мигрантов, в остальных территориях - только за счет миграционного притока. Численность населения Чеченской Республики и Республики Ингушетия в сумме увеличилась на 23% по сравнению с числом жителей бывшей Чечено-Ингушской АССР.

Следует отметить, что более 60% населения России проживает в Центральном (26,2%), Приволжском (21,5%) и Южном (15,8%) федеральных округах. На долю Сибирского, Северо-Западного и Уральского приходится соответственно 13,8%, 9,6% и 8,5% жителей страны. Самым малочисленным является Дальневосточный федеральный округ - 4,6%.

Таким образом, сокращение численности населения России и её регионов представляет собой острую проблему современного периода, которая продолжает углубляться.

Литература. 1. Итоги Всероссийской переписи населения 2002 года: в 14 т. - Офиц. изд.-М.: Статистика России. Т.1: Численность и размещение населения.-2004.-574 с. 2. Основные итоги Всероссийской переписи населения 2002 года.- М.:Госкомстат России,2003.- 48 с.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В СУМСЬКОМУ ТА КРАСНОПІЛЬСЬКОМУ РАЙОНАХ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Шульга В.П.

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

Туристична індустрія належить до видів людської діяльності з відносно незначним екологічним впливом на природне середовище. Зокрема, одна з його галузей – екологічний туризм, що на сьогодні у світі є найбільш динамічно зростаючою, при належній організації та правильному підході є не тільки економічно вигідною, але й сприяє сталому розвитку культурних ландшафтів, збереженню природних багатств, впорядкуванню й розподілу рекреаційного навантаження на природні ландшафти тощо. Україна має величезний потенціал розвитку цього напрямку, але його популяризація пов'язана зі значними труднощами – не лише економічними, політичними, освітніми, а й інформаційними. Активний розвиток екотуризму в традиційно туристичних регіонах країни, таких, як Карпати й Крим, призвів до певної недооцінки природно-рекреаційного потенціалу в інших регіонах. Подібна ситуація склалася й у Сумській області, природні ресурси якої дозволяють розраховувати на те, що екологічний туризм може стати тут істотним, хоча й не домінуючим сектором економіки. Однак необхідно мати на увазі, що відсутність визначних, популяризованих, яскравих історичних пам'яток тисячолітньої культури обумовлює особливі вимоги до якості навколишнього середовища, яке є не тільки екологічною, але й ресурсною складовою для розвитку галузі. Таким чином, питання про розвиток туристичного бізнесу тісно пов'язане з проблемою зниження негативного впливу інших видів діяльності: вирубки лісів, промислового забруднення, порушення ландшафтів тощо [4]

Існує цілий ряд об'єктивних причин, що стають на заваді розвитку екотуризму в регіоні. Насамперед це відсутність наукових досліджень ландшафтно-ресурсного потенціалу території для розвитку галузі. Серйозною проблемою є також практично повна невідповідність суспільної свідомості до нових форм економічної діяльності, що насамперед пов'язане з недостатньою інформованістю населення й відсутністю популяризації цього виду туризму. Слід також відмітити, що найближчим часом навряд чи слід чекати на розвиток в регіоні дорогого, «елітного» туризму, який вимагає значних капіталовкладень. Між тим попит на відпочинок «на природі» поступово зростає насамперед серед місцевого населення. Досить поширена думка про те, що «чим далі від цивілізації, тим краще», не має нічого спільного з екологічним туризмом, розвиток якого потребує певних умов, специфічної інфраструктури. (зелений туризм). Приміські території повинні стати тим плацдармом, з якого екотуризм почне розвиток у регіонах. Власне відпочинок є критерієм для виділення в приміській зоні внутрішньої підзони (місце відпочинку й деяких виробництв, ширина не перевищує 10-15км) й зовнішньої підзони (включає території багатоденного «осілого» відпочинку, має ширину до 40км) [2]

Аналіз практичного досвіду дозволяє визначити критерії для виділення секторів з найбільш сприятливими умовами для розвитку екотуризму.

Ландшафтна різноманітність місцевості. Власне природне середовище, його якість, різноманітність, унікальність й естетична цінність є одним з найважливіших критеріїв для визначення територій для відпочинку й прокладання маршрутів. При певній невизначеності самого поняття екотуризму, першочергову важливість цього критерію підкреслюють практично всі дослідники. Привабливим вважається наявність на маршруті або в межах рекреаційної території гідрологічного об'єкту: широкий спектр ландшафтних комплексів річкових долин найкраще задовольняє рекреаційні потреби. З іншого боку, від традиційного туризму екотуризм відрізняється саме орієнтацією на природні об'єкти, які є його основною ресурсною базою, і відзначається безпосереднім впливом на соціально-економічний розвиток території. Екотуризм є такою формою природокористування, що сприяє збереженню ландшафтного різноманіття, яке є необхідною умовою стабільності довкілля.

Сприятливий екологічний стан природного середовища є також важливим критерієм вибору території потенційно придатної для розвитку екотуризму, оскільки окрім пізнавальних, виховних та інших цілей, будь-який відпочинок передбачає оздоровлення, відновлення фізичних сил людини.

Наявність історичних, археологічних, природних пам'яток може значно урізноманітнити відпочинок на природі, зробивши його більш змістовним, задовольняючи не тільки фізичні, а й духовні потреби людини. Екотуризм не повинен зводитись тільки до «спілкування з дикою природою» [1], якщо на рекреаційній території знаходяться об'єкти культурно-історичної спадщини. Наразі все більша увага приділяється охороні цілісних історико-культурних і природних територіальних комплексів, які включають окремі пам'ятники та їхні ансамблі, історично характерні типи забудови й об'єкти ландшафтно-архітектури, природно-технічні системи, біоценози, адаптовані до традиційного природокористування, інші об'єкти, що демонструють взаємодію й взаємообумовленість природних і культурних об'єктів, явищ і феноменів. Саме вони й складають один з найскладніших об'єктів історико-культурної спадщини, що належить до категорії «культурний ландшафт». Зокрема, в якості культурно-ландшафтних феноменів розглядаються палацово-паркові ансамблі, дворянські садиби, монастирські комплекси тощо. Первісно при закладенні цих об'єктів одним з головних критеріїв виступали якість, різноманітність, унікальність й естетична цінність природного середовища. Інтерес сучасного суспільства до історії взагалі й давньої зокрема свідчить про нагальну потребу залучення пам'яток найдавнішої культури до туристичних маршрутів. І хоча це вимагає вироблення програми консерваційних заходів, створення «археопарків» і «археодромів», це сприятиме збереженню їх *in situ* [3]. Виділення їх як об'єктів екологічного туризму сприятиме відновленню, упорядкуванню й збереженню історико-культурної спадщини регіону.

Наявність специфічно орієнтованих інфраструктур є однією з головних передумов успішного розвитку туристичного бізнесу. Наявність надійного транспортного сполучення, доступного медичного обслуговування, достатньо комфортних умов пересування маршрутом, проживання й відпочинку, ненав'язливий, але якісний сервіс відрізняють власне екологічний туризм від «дикого», стихійного відпочинку. Вивчення практичного досвіду розвитку екотуризму в Чернігівській області («Козацьке обійстя» В.Черепа, Ічнянський район) показало, що при наявності всіх вищезгаданих критеріїв, саме відсутність регулярного транспортного сполучення й фельдшерсько-акушерського пункту в селі часто бувають причиною відмови бажаючих відпочити «на природі».

Інформаційне забезпечення, насичена програма відпочинку. Пізнавальний аспект екотуризму охоплює досить широке коло питань. Це вимагає від екскурсів, інструкторів, керівників груп, власників об'єктів агротуризму володіння природознавчою, етнографічною, історичною інформацією й уміння її використати для створення найбільш привабливих умов відпочинку. Передусім це питання підготовки кадрів для туроператорів та туристичних організацій, просвітницької та популяризаторської роботи серед населення.

Відправною територією для розвитку екологічного туризму в регіонах повинна стати насамперед зона в межах Сумського та Краснопільського районів Сумської області. Очевидно, в цьому випадку краще відмовитись від традиційних «кільцевих» маршрутів, що намагаються охопити якнайбільше історичних пам'яток, і виділити сектори, найбільш сприятливі для розвитку екотуризму, тобто території, які відповідають вищеназваним умовам. В Сумській області вони розташовані поблизу районних центрів, і власне біля м.Суми. При цьому поряд з обласним центром чітко виділяється північно-східний сектор. Природні умови в межах 30-кілометрової зони від Сум відповідають вимогам: достатньо висока лісистість, складний рельєф, широкий спектр ландшафтних комплексів долини р.Псел, наявність цікавих географічних об'єктів (геологічні відслонення поблизу с.Могриця, Барилівка, джерело біля с.Вакалівщина, заказники Банний Яр, Битицький, Вільшанківський), пам'яток садово-паркового мистецтва, маєтків (Кияниця, дім-музей А.П.Чехова, Низи, дім-музей А.В.Суханова), археологічних пам'яток (Городище, с.Токарі) [6]. Екологічна ситуація у верхній течії Псла (по Сумській області) відносно стабільна, тут відсутні великі промислові підприємства тощо [5]. Розвинута мережа доріг та близькість населених пунктів й обласного

центру також є сприятливим фактором для розвитку екотуризму на цій території. Окрім того, організація екотурів для жителів обласного центру дозволить знизити рекреаційне навантаження на зелену зону міста, «розвантажить» її й сприятиме зменшенню стихійного, «дикого» відпочинку, а отже, й пов'язаних з ним негативних наслідків. Оскільки при вирішенні завдань збереження й використання історико-культурної спадщини, ландшафтного різноманіття головна роль повинна належати місцевому населенню, що часто недооцінюється при організації відповідних заходів, науково-просвітницька робота й популяризація екологічного туризму саме в цьому секторі повинна бути найбільш результативною й сприяти розвитку галузі в регіоні.

Література. 1. Жанна Бучко. Екотуризм та можливості його розвитку в Буковинських Карпатах. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: географія. – Тернопіль. - №2. – Ч.1 – 2004. 2. О.І.Бабчинська. Приміські зони: історія формування, ландшафтна структура. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія: Географія – Вінниця, 2001. – Вип..І. 3. О.М.Титова, Д.В.Кепін. Включення пам'яток первісної археології до туристських маршрутів. Туристично-краєзнавчі дослідження: Збірник наукових статей. – Випуск 6. – К., 2005. 4. Р.В.Гончаренко. Экологический туризм и оздоровление населения в регионах Байкальского бассейна. Міжнародний туризм. – Ч.1. – К., 2004. 5. С.І.Сюткін, Ю.В.Буц, А.О.Корнус, Басейново-ландшафтна концепція оптимізації антропогенного навантаження на агро ландшафти (на прикладі басейну р.Псел у межах Сумської області). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія: Географія – Вінниця, 2001. – Вип..І. 6. Суми. Вулицями старого міста: Історико-архітектурний альбом/Керівники автор. колективу: Ю.С.Кобиляков, В.С.Соколов, В.К.Шейко. – Суми: РВО “АС-Media”, 2003.

СЕКЦІЯ 4.

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЕКОЛОГІЧНА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА

УДК 551.44

ОЦЕНКА СПЕЛЕОРЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА И СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОХРАНЫ И ОСВОЕНИЯ ПЕЩЕР КРЫМА

Амеличев Г.Н.

*Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского,
Симферополь, просп. Вернадского 4, т.(0652)230-319, lks0324@yandex.ru*

Современные представления о спелеоресурсах только формируются. В спелеологии и карстологии развивается направление, в соответствии с которым, к спелеоресурсам относят компоненты карстовых полостей, имеющие материальное выражение (объем полости, вмещающие ее породы, отложения, подземная атмосфера, гидросфера, биосфера и пр.; [5]). Отмеченные компоненты представляют собой совокупность средоформирующих ресурсов, определяющих экологическое равновесие полости, выполняющих функцию саморегуляции подземной среды. При этом не только вещественный состав спелеоэкосистемы, но и ее способность формировать (эмерджентность) и поддерживать (устойчивость) параметрические соотношения системной среды, выступает средообразующим ресурсом. Материально-энергетические компоненты карстовых полостей можно рассматривать, как интегральные (обладающие свойством целостности и взаимосвязанности) ресурсы. Так изъятие или пополнение ресурсов подземной гидросферы приводит к изменениям емкостных соотношений между водной, воздушной и сухопутной частями подземных пространств, вызывает глубокую перестройку натечных образований, циркуляции пещерной атмосферы, условий обитания животных.

Полным набором средообразующих компонентов обладают полости вадозной стадии развития (полиресурсные); полости фреатической стадии человеку практически не доступны и могут быть полезны для использования какого-либо одного компонента (моноресурсные). Набор видов компонентов (спелеоресурсов) по данной полости (региону) характеризует спелеоресурсный комплекс [6]. Всю совокупность спелеоресурсов, возможных к использованию, можно выразить через спелеоресурсный потенциал. При этом учитываются не только емкостные и вещественно-энергетические параметры, но и возможность их использования в различных сферах хозяйственной деятельности (полифункциональность). В целом, чем выше ресурсный потенциал карстовой полости, чем богаче и разнообразнее выражены ее компоненты, тем ценнее она для природопользователей, тем выше должен быть ее природоохранный статус. В практике спелеоиспользования интерес представляют не столько сами компоненты, сколько их отдельные параметры и характеристики, составляющие их физическую и социально-историческую сущность. Определение ряда параметров субъективного восприятия (эстетичность, аттрактивность и др.) наталкивается пока на методологические и методические трудности, нуждается в разработке специальных критериев оценки.

Важным моментом в природоохранной оценке пещер является определение ценности отдельных видов спелеоресурсов, спелеообъектов и спелеорегионов в целом. В соответствии с разработками Н.Ф. Реймерса [7], ценность претендующей на заповедание территории (объекта) складывается из территориальной (пространственной), экологической и социально-психологической составляющих и определяется комплексом материальных, трудовых и природных ресурсов. Пространственная ценность пещер заключается в их преимущественном размещении на неудобьях, что не ведет к изъятию ценных земель. Несомненна экологическая ценность подземных ландшафтов, труднодоступность и удаленность которых обеспечила их слабую нарушенность и возможность использования как эталонов природного равновесия. Обладая значительными информационно-познавательными ресурсами, карстовые полости

служат культурно-просветительским и воспитательным целям. В этом заключается их социально-психологическая ценность.

На основании изложенных ресурсоведческих исследований автором была разработана методика оценки спелеоресурсного потенциала карстовых полостей и массивов Горного Крыма [3]. Она позволила теоретически обосновать выбор группы оценочных критериев, разработать балльную шкалу и оценить ресурсный потенциал каждой карстовой полости. С помощью методов математической статистики осуществлено природоохранное ранжирование пещер с выделением памятников природы общегосударственного и местного значения. В результате исследования установлено, что 89% карстовых полостей Крыма относятся к типичным, не имеющим заповедного статуса, 6% - идентифицируются как памятники природы местного значения, 5% - государственного значения.

Предложенная автором методика позволила наметить перспективные карстовые массивы Крыма для создания новых заповедных территорий, а также осуществить природоохранное районирование закарстованных территорий по спелеоресурсному признаку. Лидирующее положение среди карстовых регионов занимает Чатырдагский массив, в пределах которого предпочтительней всего создание крупной заповедной территории [1].

Анализ литературы и исторического опыта освоения пещер свидетельствует, что доступные для человека подземные пространства можно использовать в 7 различных сферах деятельности, внутри которых выделяется более 130 видов использования. Впервые для Крыма оценка возможности хозяйственного использования пещер и степени их полифункциональности была выполнена В.Н. Дублянским [4]. Прошедшие за 10 лет изменения, связанные с открытием новых спелеологических объектов, позволяют откорректировать количество пещер, в которых возможна ограниченная хозяйственная деятельность. Из 1045 карстовых полостей, учтенных в Кадастре на 01.01.2007 г., можно использовать в разных целях 331 (32%). Многие подземные пространства Крыма выступают как полифункциональные объекты: 285 полостей (86,1%) могут иметь 1-5 видов использования, 45 (13,6%) – 6-10, 1 (Красная пещера) – более 10. Наибольшее количество полостей, которые представляют интерес для природопользователей, находится на Ай-Петринском (137), Карабийском (103) и Чатырдагском (47) массивах.

Оценка потенциальных возможностей хозяйственного использования карстовых полостей страдает одним недостатком. Она не учитывает, как скажутся на состоянии подземного ландшафта такие виды использования. Учитывая высокую ранимость и уязвимость пещерной среды, низкую в большинстве случаев устойчивость к внешним воздействиям, а также то, что около 90% спелеоресурсов относятся к исчерпаемым, невозобновимым и невозполнимым, в первую очередь необходимо создать условия для сохранения компонентов и механизмов, обеспечивающих поддержание и восстановление полостного гомеостаза – т.е. средоформирующих (экологических) ресурсов. Только затем, проведя нормирование качества подземной среды, оценив устойчивость экосистемы, можно рекомендовать наиболее щадящие виды хозяйственного использования.

К сожалению, до настоящего времени для пещер Крыма и Украины не разработаны методики нормирования экологического состояния подземной среды. Контролирующие природоохранные организации пользуются нормами, не учитывающими специфику спелеоландшафтов. Вследствие этого между ними и природопользователями возникают конфликтные ситуации, причина которых кроется в отсутствии эмпирических знаний об используемых спелеоресурсах [2]. Поэтому выход из этой ситуации видится в обязательном создании на базе эксплуатируемых пещер сети мониторинговых станций. Учитывая широкое распространение пещер на полуострове и усиливающийся процесс их вовлечения в разнообразные сферы хозяйственной деятельности, организация таких станций будет способствовать развитию регионального мониторинга, в задачи которого входит разработка оптимальных лимитов изъятия спелеоресурсов, предупреждение создающихся критических ситуаций, выработка грамотных и оперативных управленческих решений и др.

Работы в этом направлении уже начаты созданным в 2006 г. Украинским институтом спелеологии и карстологии. В частности реанимирована мониторинговая станция в пещере

Красная (Долгоруковский массив), создан горно-спелеологический стационар при пещерах Мраморная и Баир (Чатырдагский массив), заложены организационные основы создания постоянной наблюдательной сети в пещере Скульской (Ай-Петринский массив). В конкурсную комиссию Министерства образования и науки Украины подан научно-исследовательский проект «Створення системи автоматизованого моніторингу карстового та печерного середовища на Гірсько-Кримському спелеологічному стаціонарі». Работы в этом направлении следует продолжать.

Литература. 1. Амеличев Г.Н. *Спелеоресурсный потенциал Крыма // Україна: географічні проблеми сталого розвитку.* – К: Обрії, 2004, т.3. – С.146-147. 2. Амеличев Г.Н. *Скульская пещера: состояние изученности, проблемы охраны и использования // Спелеологія і карстологія, №1, 2006.* – С.62-72. 3. Амеличев Г.Н., Лукьяненко Е.А. *Оценка спелеоресурсного потенциала карстовых полостей и массивов Горного Крыма // Географія і сучасність.* – Київ: КНПУ, 2003. – Вип.10. – С.134-154. 4. Дублянский В.Н., Дублянская Г.Н. *Карстовая республика (Карст Крыма и его проблемы).* – Симферополь, 1996. – 85 с. 5. Дублянский В.Н., Дублянская Г.Н., Лавров И.А. *Классификация, использование и охрана подземных пространств.* – Екатеринбург: УрО РАН, 2001. – 195 с. 6. Коржик В.П., Минькевич И.И. *О теоретических основах спелеоресурсоведения // Проблемы изучения, экологии и охраны пещер.* – Киев, 1987. – С. 149-151. 7. Реймерс Н.Ф. *Природопользование.* – М: Мысль, 1990. – 630 с.

УДК 553.04:001

МЕТОД АНАЛОГИЙ В РУДНОЙ ГЕОЛОГИИ, ЕГО ПОЗИТИВНЫЕ И НЕГАТИВНЫЕ СТОРОНЫ

Воеводин В.Н.

*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина,
г. Харьков, пл. Свободы, 4, тел. 8(057)707-54-59, E-mail:
Alexandr.V.Chuenko@univer.kharkov.ua*

Метод аналогий очень широко используется как в обиходной практике, так и в различных отраслях науки, в том числе и рудной геологии.

При характеристике любого нового рудного объекта, независимо от степени его изученности, практически всегда появляется соблазн его типизации, идентификации с другими хорошо известными месторождениями, и, соответственно, отнесения его к определённой рудной формации или типу в рамках какой-либо классификации. То же касается и «старых» слабо изученных рудных объектов, которые в силу тех или иных причин вновь привлекли к себе внимание. В таких случаях начинается массовое привлечение метода прямых аналогий.

Однако, массовое использование метода аналогий далеко не всегда является продуктивным, часты и негативные последствия. Этот метод помимо неоспоримых достоинств имеет и вполне определённые ограничительные рамки. Нельзя сравнивать рудные объекты по интуитивным или слабо обоснованным представлениям об их общем облике, по каким-либо единичным признакам и параметрам, которые могут оказаться случайными, не определяющими существенные черты генетического типа или рудной формации.

В связи с этим возникает вопрос: что с чем, по каким показателям, в какой размерности, в каком объёме и с какой целью мы будем сравнивать, т.е. проводить аналогию. Совершенно идентичные предметы по размерам, форме, материалу, внутреннему строению, предназначению, способу производства никаких сравнений и доказательств не требуют – их одинаковость очевидна, метод аналогий здесь излишен. Необходимость в методе аналогий возникает лишь тогда, когда мы имеем дело с различными объектами, которые имеют далеко не полные черты сходства по некоторым признакам, свойствам, параметрам, общему строению, деталям. Обусловлена такая необходимость нашим стремлением к систематизации (классификации) окружающих нас предметов и явлений. Но прежде чем приступить к сравнению, т.е. прибегнуть к методу аналогий, мы должны изучить ряд объектов, *выбрать среди них эталон или создать в виде эталона абстрактный собирательный образ этих объектов*, который бы отражал главные наиболее характерные существенные их признаки и параметры. Т.е. определить тот ми-

нимум качественных и количественных показателей, которые присущи данному классу предметов и определяют их сущность. Следовательно, применение метода аналогий не возможно в изолированном виде – он всегда сопровождает анализ предметов и явлений. При использовании метода аналогий мы можем лишь говорить о чертах сходства по тем или иным показателям или некоторой (не полной) их сумме, а не их идентичности. Причём, как показывает опыт, метод аналогий в своём большинстве опирается не на теоретическую, а на эмпирическую в той или иной степени статистически подкреплённую основу. Метод аналогий предусматривает как иерархическую ранговость признаков сравниваемых объектов, так и их многогранность в зависимости от поставленных задач. Т.е метод аналогий является многоступенчатым и, несмотря на кажущуюся простоту его применения, весьма сложным, приводящим в зависимости от выбранных признаков и параметров сравнения к различным, а порой и противоречивым результатам.

Систематизация по одному признаку очень часто совершенно не будет совпадать по другим признакам. В пределах определённого таксона, выделенного по какому-либо одному признаку, необходима последующая классификация по другим признакам.

Для получения полного и объективного представления о геологической сущности рудного объекта необходимо привлечение аналогий и классифицирования по целому ряду различных признаков.

Аналогия должна проводиться после анализа минералого-геохимического состава, внутреннего строения и геологических условий проявления месторождения. Причём аналогия должна проводиться не в общем, а системно, по вполне определённым признакам, являющимся главными в рамках выбранной классификации.

Сравнение должно проводиться строго по одним и тем же главным признакам в рамках той или иной конкретной классификации. Для другой классификации, построенной на других принципах, учитывающих другие теоретические посылки (генетические, геотектонические, магматические и т.п.), набор этих главных признаков будет уже не совпадать. Рассчитывать на положительный результат при огульном механическом привлечении метода аналогий в данном случае не приходится.

И, несмотря на все трудности и неоднозначности систематизации всех предметов и явлений, она необходима нам для понимания общей картины мироздания и возможности нашей ориентации в окружающем мире.

Следовательно, все рудные классификации (вещественные, структурные, генетические, металлогенические) необходимы нам как эталоны, а метод аналогий позволяет нам их использовать в первую очередь для утилитарных прикладных целей: прогнозирования возможных масштабов оруденения; ожидаемого геологического строения месторождений, что необходимо для выбора оптимальной схемы разведки и последующей отработки; предполагаемого качества руд, попутных компонентов и вредных примесей для определения рациональных схем обогащения; прогнозирования и поисков аналогичных объектов в окрестностях и сходных по геологическому строению структурах.

Сколько оправданны эти ожидания при огульном привлечении метода аналогий? Начнём с прогнозирования практической значимости и возможных масштабов оруденения. В этом случае возможны три направления аналогии. В первом – производится интуитивное сравнение общего облика исследуемого объекта с известным реперным месторождением, которое рассматривается как эталонное. Во втором случае исследуемый объект сопоставляется по целому ряду выбранных признаков не с конкретным месторождением, а со статистически обобщённым обликом ряда месторождений, соответствующим абстрактной рудной формации. В третьем – проводится сравнение особенностей проявления конкретных рудных формаций и их масштабов в различных металлогенических провинциях, зонах.

I. Очень широко, к сожалению, распространилась мода на сравнение изучаемых рудных объектов с уникальными, гигантскими и очень крупными месторождениями, преимущественно из очень дальнего зарубежья, детальная однозначная характеристика которых нам мало доступна. В геологии золота довольно часто звучат названия как реперных объектов таких месторождений-гигантов как Витватерсранд, Поркьюпайн, Колар, Хоумстейк, Калгурли и т.п. Причём сравнение производится в общем, а не по определённым признакам, без учёта ин-

формационного веса каждого признака. При этом остаётся не ясен объект аналогии. Что сравнивается – минеральный состав, генетический тип оруденения, рудная формация, геологическая обстановка проявления или само конкретное месторождение? Причём для сравнения выбирается самое крупное месторождение, несмотря на то, что в окрестностях расположено много однотипных малых и средних объектов. Например, как реперный объект в докембрийских зеленокаменных структурах Западно-Австралийского щита выбирается месторождение Калгурли с запасами много превышающими тысячу тонн золота, а не рядом расположенные Калгурди или Лондондерри с запасами порядка 10 т. Психологическая сторона таких аналогий понятна, так как вселяет оптимизм. Однако научная представляется некорректной, так как для уникальных и гигантский месторождений необходимо стечение в пространстве и времени очень большого количества факторов, в том числе случайных и непознанных. Следовательно, для прогнозирования масштабов оруденения по методу аналогий выбор как эталонных объектов уникальных и очень крупных месторождений будет весьма малоэффективным. Да и вообще для таких месторождений термин «эталон» не подходит по определению. Это направление тупикивое.

II. Сравнение исследуемого объекта по целому комплексу вполне определённых признаков с характерными чертами месторождений абстрактной рудной формации позволяет более точно и надёжно его идентифицировать, а соответственно и прогнозировать особенности его вещественного состава, внутреннего строения и геологических условий проявления. Однако с масштабами оруденения вопрос выглядит сложнее. Дело в том, что в пределах большинства рудных районов, узлов и даже отдельных рудных полей проявлено разномасштабное оруденение конкретной формации – от крупных, средних до малых месторождений, рудопроявлений.

Т.е. принадлежность рудного объекта к определённой формации свидетельствует лишь о возможности обнаружения крупного месторождения, но не о параметрах конкретного объекта. Прогнозирование ожидаемых масштабов оруденения в данном случае возможно лишь опосредовано косвенным путём. Аналогия проводится лишь с наиболее типичными, характерными для конкретной формации масштабами. Например, для раннеорогенной касситерит-(вольфрамит)-кварцевой формации наиболее обычны малые и средние рудные объекты. Хотя встречаются и исключения (Иульгинское месторождение на Чукотке, Панашкейра в Португалии). Однако, несмотря на средние и малые параметры таких объектов, они имеют существенную промышленную значимость в силу своих высококачественных легкообогатимых руд, а также узлового расположения на небольших территориях. В добавок крупнокристаллический характер оруденения способствует формированию россыпей. Например, Конго и Нигерия, на территории которых широко развиты многочисленные проявления касситерит-кварцевой формации, но не известны объекты со сколь-нибудь значимыми параметрами оруденения, вошли в число мировых экспортёров олова за счёт эксплуатации россыпей, сформированных в результате разрушения коренных источников. То же самое относится и к раннеорогенной золото-шеелит-кварцевой формации.

III. Сравнение определённых рудных формаций с аналогичными объектами в других металлогенических провинциях, зонах также довольно широко используется, является вполне оправданным и правомочным. Его плодотворность подтверждается тем, что во многих геотектонических структурах Земли сходного или близкого режима развития известны месторождения однотипных рудных формаций. Однако полных аналогий в данном случае нет. Поэтому необходим учёт специфики каждой конкретной геотектонической структуры. Дело в том, что металлогенические провинции, приуроченные к однотипным подвижным областям, не являются строго идентичными. При единой в общем направленности хода развития геосинклинально-складчатых областей некоторые этапы с характерным магматизмом и присутствующими ему рудными формациями могут получить доминирующее значение, другие – угнетённое или вообще быть редуцированы. Может разниться и геохимический профиль структурно-формационных комплексов различных подвижных областей или их элементов. Поэтому однотипные рудные формации при сохранении своего облика и основных характерных черт в различных подвижных областях будут далеко не всегда сопоставимы как по экстенсивности и интенсивности проявления, так и по масштабам отдельных рудных объектов.

Следовательно, использование метода аналогии при прогнозировании однотипного оруденения в других геотектонических структурах вполне правомочно, так как позволяет расширять перспективы на конкретные рудные формации, не традиционные для каждого региона, однако требует значительно большей осторожности.

IV. Метод аналогий основан на чётком знании и, в то же время, он препятствует его расширению и получению новых знаний, так как во всех эмпирических систематиках (классификациях) отражены только предметы и явления, а также их модификации, известные к настоящему текущему моменту. Следовательно, традиционное использование метода аналогий исключает возможность прогнозирования новых типов оруденения.

Методу аналогий всегда предшествует детальный анализ (изучение) реперных эталонных и сравниваемых рудных объектов. Причём сравнение должно проводиться системно по одним и тем же признакам или их комплексу для иерархически одноранговых объектов в зависимости от поставленной задачи. Результат часто будет зависеть от субъективных факторов – личных предпочтений исследователей и увлечённостью той или иной металлогенической концепцией или авторитетом разных учёных, собственным опытом и т.п.

Таким образом, метод прямых аналогий хотя и крайне необходим в рудноформационном анализе, однако не в состоянии решить многих его вопросов. Большое количество признаков сравнения рудных объектов, опора на разные теоретические концепции, многообразие задач, которые предполагается решать методом аналогий, довольно часто приводит к неоднозначным и даже противоречивым выводам.

УДК 911.2 911.52

ВИВЧЕННЯ ГЕОКОМПЛЕКСІВ ВОЛИНСЬКОЇ ВИСОЧИНИ ДЛЯ ГЕОПРОСТОРОВОГО ПЛАНУВАННЯ ЇХ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ (НА ПРИКЛАДІ КЛЮЧОВОЇ ДІЛЯНКИ “ДІХТІВ”)

Карпець Ю.М.

*Львівський національний університет імені Івана Франка, географічний факультет,
кафедра фізичної географії, м. Львів, 79000, вул. Дорошенка, 41, тел.8-032-2964-744, kar-pets_yu@ukr.net*

Актуальність. Використання природних ресурсів і умов є невід’ємним елементом економічного розвитку держави. Від правильного планування природокористування залежить його економічна ефективність і життя людей. Ландшафтознавство володіє методологічною здатною вирішувати ці завдання.

Викладення основного змісту дослідження. У травні 2006 року нами проводилося експедиційне ландшафтознавче дослідження [1, 2, 4, 5, 6] на ключовій ділянці “Діхтів” площею 1,9 км², що знаходиться на 1 км північніше від с. Діхтів Володимир-Волинського району Волинської області, а у фізико-географічному відношенні - у Нововолинському ландшафті області Волинської височини Західноукраїнської лісостепової провінції.

Ключова ділянка представлена урочищами місцевості лесових міжрічкових горбистобалкових підвищень [3], які зайняті виключно вторинними луками. Кілька років тому вся площа інтенсивно використовувалась у рільництві. На території ключової ділянки виділяються дванадцять різних типів геокомплексів рангу “урочище” (рис.1). 1) Урочища випуклих вершинних поверхонь, складені лесоподібними суглинками із чорноземними неглибокими середньосуглинковими слабо-змитими ґрунтами, зайняті вторинними луками на місці ріллі. Процеси площинної ерозії, призводять до змивання ґрунтів. Точка спостережень №2НВ характеризує ці урочища: профіль випуклий, вторинні сильно розріджені злаково-різнотравні луки. Опис ґрунту: Нк+Нрк орн., 0-15см, темно-сірий, середньосуглинковий, грудкувата структура, ущільнений, кипить від 10% НСІ, перехід різкий; Phk, 15-20 см, перехідний до породи, палево-бурий з темно-сірими плямами гумусу, структура грудкувата, ущільнений, середньосуглинковий, кипить від 10% НСІ, перехід поступовий; Рк, 20-80 см, палевий лесоподібний суглинок, кипить від 10% НСІ, перехід поступовий; Рк↓, 80-120 см, палевий лесоподібний суглинок, спорадично є карбонатні вицвіти і уламки мергелю, кипить від 10% НСІ.

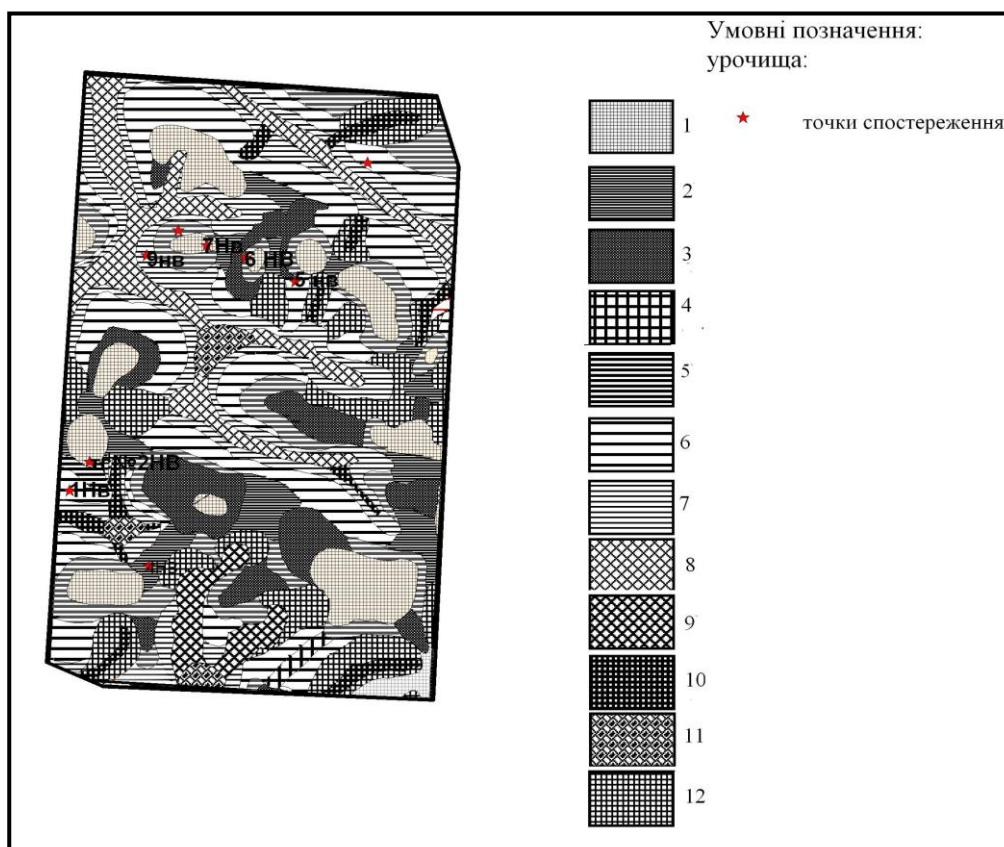

Рис.1. Карта урочищ ключової ділянки “Діхтів” (масштаб 1:25000).

Назва ґрунту: чорнозем неглибокий середньосуглинковий, середньо-змитий. 2) Урочища вододільних увігнутих сідловин, складені лесоподібними суглинками із чорноземними неглибокими намитими ґрунтами, зайняті вторинними луками на місці ріллі, розміщені у вододільній частині. Відбувається акумуляція делювію, у верхніх горизонтах ґрунту. Точка спостережень №4НВ: сідловина, ухил поверхні 2-3°, делювіальні процеси. Опис ґрунтового розрізу: Рк, 0-15 см, палевий, намитий, дуже щільний, делювіальний лесоподібний суглинок, кипить від 10% НСІ; Нк орн., 15-32см, гумусовий горизонт, темно-сірий, середньосуглинковий, пухкий, перехід поступовий; Нрк, 32-50 см, перехідний до материнської породи, темно-сірий із палевими плямами, суглинок середній, ущільнений. Назва ґрунту: чорнозем неглибокий середньосуглинковий сильнонамитий. 3) Урочища субгоризонтальних плоских та слабо-випуклих поверхонь, складені чорноземними неглибокими середньосуглинковими ґрунтами, зайняті вторинними луками на місці ріллі займають вододільне положення. Прямий профіль поверхні забезпечує незміненість морфології ґрунтів по генетичних горизонтах під дією ерозійних процесів. Площинний змив проходить у приграничних частинах цих геокомплексів. 4) Урочища випуклих гребенів крутістю 2-5°, складені лесоподібними суглинками із чорноземними неглибокими середньосуглинковими середньо- та сильнозмитими ґрунтами, зайняті вторинними луками на місці ріллі, займають вододільне положення, відзначаються випуклістю профілю і значним поздовжнім ухилом поверхні, що посилює змив ґрунтів. 5) Урочища випуклих привододільних схилів крутістю 3-9°, складені лесоподібними суглинками із чорноземними неглибокими середньосуглинковими сильнозмитими ґрунтами, зайняті вторинними луками на місці ріллі, є плавним переходом між спадастими схилами та вершинними поверхнями. Вони найбільше зазнають змиву ґрунтів та формування вимоїн. Точка спостережень №10НВ: профіль випуклий, ухил поверхні - 10°, мікрорельєф хвилястий, є кротовини. Проходить змив ґрунту. Опис ґрунту: Нр+Ph орн., 0-18 см, сірий, щільний, середньосуглинковий, свіжий, з поодинокими ржавими плямами, структура грудкувата, перехід різкий з невеликими язиками; Р(h)₁, 18-48см, материнська порода слабогумусована, палевий, лесоподібний важкий суглинок, з плямами та затьоками гумусу, щільний, вологий, перехід пос-

туповий; Рк₂, 48 – 60 см, сірий, лесоподібний легкий суглинок, карбонатний, вологий, карбонатні вицвіти. Назва ґрунту: чорнозем неглибокий сильнозмитий. 6) Урочища прямих та слабобоввігнутих середніх частин схилів крутістю 5-15°, складені лесоподібними суглинками із чорноземними неглибокими середньосуглинковими слабонамитими ґрунтами, зайняті вторинними луками на місці ріллі. Відбувається акумуляція делювію у верхніх горизонтах ґрунтів. Точка спостережень №1НВ: профіль слабо ввігнутий, є борозни орання вздовж схилу, крутизна схилу понад 15°, делювіальні процеси, лінійна ерозія по борознах орання і польових дорогах. Опис ґрунту: Рк, 0-9см, палевий, намитий, делювіальний легкосуглинистий, слабо скипає від 10% НСІ, сухий, дуже щільний перехід помітний; Н+Нрк орн., 9-30см, орний, темно-сірий буруватий, середній суглинок, ущільнений, дрібні корінці, перехід чіткий, слабо скипає від 10% НСІ; Phk, 30-41 см, слабо кипить від 10% НСІ, палево-бурий із темно-сірими плямами і затьоками гумусу, піщанисто-важкосуглинковий, щільний, вологий, перехід чіткий і затягнутий темно-сірим кольором; Р(h)к₁, 41-67 см, палевий лесоподібний середній суглинок, пилюватий, грудкуватий, ущільнений вологий, сильно кипить від 10% НСІ, перехід чіткий озалізнений, сильно нахилений; Рк₂, 67-84 см і нижче, сірий, звітрілий, важкий суглинок, піщанистий, затьоки озалізнені, зустрічаються кременисті стяжини і тверді "зародки" (конкреції) кременів. Назва ґрунту: чорнозем неглибокий середньосуглинковий, середньонамитий. 7) Урочища ввігнутих нижніх частин схилів крутістю 5-15°, складені лесоподібними суглинками із чорноземними неглибокими середньосуглинковими сильнонамитими ґрунтами, зайняті вторинними луками на місці ріллі. Відбувається акумуляції делювію у верхніх горизонтах ґрунту. Точка спостережень №9НВ: профіль ввігнутий, вторинні луки (деревій, пирій, кульбаба (проективне покриття 80%)), делювіальні процеси. Опис ґрунту: Нрк, 0-28 см, сірий з жовтуватим відтінком, структура грудкувата, ходи комах, корінці, щільний, середньосуглинковий, ущільнений, перехід поступовий нерівний, червоточини, перехід поступовий; Не орн., 28-45 см, темно-сірий, структура зернисто-грудкувата, ущільнений, корені рослин, ходи комах, червоточини, присипка кремнезему, середньосуглинковий, перехід поступовий; Ні, 45-75 см, сірий з буруватим відтінком, горіхувато-зерниста структура, ущільнений, середньосуглинковий, перехід язиковатий; Іh, 75-89 см, бурий, середньосуглинковий, вологий, плями і затьоки гумусу, перехід помітний; Ph, 89-119 см і нижче, світло-сірий, делювіальний, супісок, нещільний, плями і затьоки гумусу. Назва ґрунту: темно-сірий середньосуглинковий сильнонамитий. 8) Урочища днищ широких (понад 100 м) пасивних балок ухилом 0-2°, складені делювіальними та балково-алювіальними суглинками із лучними намитими ґрунтами, зайняті вторинними луками на місці ріллі, займають найнижче положення у рельєфі. Протікають лінійна ерозія та делювіальні процеси (у при граничних частинах геокомплексів). 9) Урочища днищ широких (80-90 м) балок ухилом 2-4°, складені делювіальними і балково-алювіальними суглинками із чорноземними неглибокими намитими ґрунтами, зайняті вторинними луками на місці ріллі. Розвивається лінійна ерозія та делювіальні процеси. 10) Урочища вузьких (10-30 м) балок ухилом 3-10°, складені делювіальними суглинками із намитими чорноземами неглибокими середньосуглинковими, зайняті вторинними луками на місці ріллі і мають U-подібний профіль. Розвиваються лінійна ерозія і делювіальні процеси. 11) Урочища терас конусів виносу балок крутістю 0-2°, складені балково-алювіальними та делювіальними суглинками із намитими чорноземами неглибокими, зайняті вторинними луками на місці ріллі, сформувалися при злитті кількох балок. Тут відбувається акумуляція балочного алювію, делювіальні та ерозійні процеси. 12) Урочища ввігнутих схилів водозбірних лійок крутістю 5-15°, складені лесоподібними та делювіальними суглинками із чорноземами неглибокими середньосуглинковими намитими, зайняті вторинними луками на місці ріллі. Інтенсивно проходять, нагромадження делювію на поверхню ґрунту.

Делювіальні процеси та водна ерозія – найдієвіші, на сучасному етапі процеси. Вони розвиваються завдяки розчленованому рельєфу та рільництва. Площинна ерозія здійснює сильний змив ґрунтів, що сильно знижує їхню родючість. Делювіальні процеси доповнюють ланцюг парадинамічних зв'язків нагромадженням неродючого делювію потужністю 5-30см, ховаючи під собою гумусовий горизонт.

Подальше використання геокомплексів всієї площі у рільництві є неефективним. Усі схилі і вододільні урочища слід залужувати і засаджувати садами. На сформованих луках

можна проводити помірний випас худоби. Урочища випуклих вершинних поверхонь слід засаджувати водозатримуючими лісопосадками. Балки заліснювати та формувати штучні балкові біокоридори. В урочищах пологих широких днищ балок та субгоризонтальних вершинних поверхонь можна проводити рільництво. Проте не можна допускати відвалів відходів, добрив, та отрутохімікатів в урочищах з звінутими профілями.

Література. 1. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование: Учеб.-М. Высш.шк., 1991.-366 с. 2. Карпец Ю.Н. Планирование рационального использования геокомплексов на ключевом участке «Щенятин» Волынской возвышенности // ландшафтное планирование: общие основания, методология, технология: Труды Международной школы-конференции «Ландшафтное планирование», М., Географический факультет МГУ, 2006 – С.159-163. 3. Карпец Ю.М. Ландшафтна структура Іваничівського природного району Волинської височини // Природничі науки на межі століть (до 70-річчя природничо-географічному факультету НДПУ). - Матеріали науково-практичної конференції. – Ніжин, 2004. – с.145-146. 4. Михно В.Б. Мелиоративное ландшафтоведение: учебное пособие.- Воронеж: Изд-во ВГУ, 1984.-244 с. 5. Польове ландшафтне знімання гірських територій: Навчальний посібник для студентів спеціальності “Ландшафтознавство”.-Вид. Друге/ Г.П.Міллер.-К.: ІЗМН, 1996. – 168 с. 6. Солнцев Н.А. Учение о ландшафте (избранные труды).-М.: Изд-во Моск. Ун-та, 2001.-384 с.

УДК 502.1 (477.85)

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЗАХОДИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Кібіч І.В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, вул. Ю.Коцюбинського, 2, (8 0372)584854, clg-geog @ chnu. edu. ua

Актуальність. Чернівецька область, хоча і найменша за площею область України (1,3 % території держави), володіє багатими природними ресурсами та умовами, що відкриває значні перспективи її подальшого соціально-економічного розвитку. За комплексною оцінкою рівня екологічної напруженості регіонів України, проведеною З.В. Герасимчук [1], Чернівецька область належить до регіонів з відносно високим рівнем екологічного розвитку (4-5 місце серед регіонів України) і, відповідно, невеликим рівнем екологічної напруженості. Проте, екологічна ситуація в області далека від ідеальної і характеризується багатьма проблемами, пов'язаними з нераціональним природокористуванням і забрудненням довкілля.

Викладення основного змісту дослідження. Провідними галузями природокористування в області є земельне, лісове і водокористування. Загальна площа сільськогосподарських угідь становить 473,9 тис. га (58,5 % території). За умовами рельєфу, ґрунтового покриву та антропогенного навантаження на земельні ресурси Чернівецька область – одна із складних в Україні. Схилові землі тут займають майже

90 % території, розораність сільгоспугідь становить 72 %, кожен другий гектар – різного ступеню еродованості [2]. Отже, однією з нагальних екологічних проблем області є проблема деградації земель, що охоплює процеси ерозії, перезволоження з підвищенням кислотності, забруднення хімічними речовинами, зсувні процеси, карстоутворення. Особливе занепокоєння викликає проблема ерозії ґрунтів, що є наслідком екстенсивного ведення сільського господарства, нехтування екологічних чинників, ігнорування ґрунтозахисних технологій в умовах хвилястого рельєфу території. Ерозія ґрунтів у Чернівецькій області поширилась з 92,3 тис. га у 1959 р. до понад 200 тис. га за останні роки. Це майже половина всіх сільгоспугідь області. Найбільше еродованих земель у Герцаївському (70 %), Хотинському (68 %), Сторожинецькому (59 %), Новоселицькому (55 %) районах, які розміщуються у рівнинній і передгірській частинах області. Середньорічний змив ґрунту по області становить 36,2 м³ з гектара [2]. Великі антропогенні навантаження на ґрунт у минулому і недооцінка ролі органічних добрив істотно прискорили процеси дегуміфікації ґрунтів. Однією з причин втрати гумусу в ґрунтах є різке зменшення обсягів внесення органічних добрив, порівняно з 1990 роком

– у 5 разів, а мінеральних добрив – приблизно у 10 разів (з 230 до 20 кг /га). В області велика кількість перезволожених земель – 198,8 тис. га, з них осушено 121,8 тис. га. Необроблене здійснення заходів з осушення і зрошення земель також викликає агрофізичну деградацію ґрунтів і загострення екологічної ситуації в землекористуванні і, відповідно, зниження ефективності землеробства. Викликає серйозне занепокоєння проблема поширення на території Чернівецької області таких негативних природних процесів, як карстові явища та зсуви. На території області нараховується 1358 зсувонебезпечних ділянок площею до 1 тис. км², 1,8 тис. карстонебезпечних ділянок, а також біля 100 селенебезпечних потоків.

Проблемі екологічної деградації земельних ресурсів області приділяється значна увага з боку відповідних державних структур. Буковинським інститутом агропромислового виробництва разом з головним управлінням сільського господарства і продовольства облдержадміністрації розроблена і затверджена «Програма охорони, відтворення родючості та ефективного використання земельних ресурсів Чернівецької області на період 2002 – 2010 років», в якій передбачено проведення комплексу протиерозійних заходів, що охоплюють організаційно-господарські, агротехнічні, агроеліоративні, агрохімічні, луко- і лісомеліоративні, гідротехнічні заходи. Серед них: удосконалення структури посівних площ, ґрунтозахисні сівозміни, оранка впоперек схилу, щільовання міжрядь, протиерозійна організація території. Екологічною програмою передбачається також землювання еродованих сільгоспугідь, роботи з берегоукріплення для захисту земель.

Лісокористування в Чернівецькій області також не позбавлене екологічних проблем і не завжди та не скрізь здійснюється раціонально. Лісистість області становить 31,7 %, найбільші площі, вкриті лісами, - у Карпатських районах – Путильському – 68 %, Вижницькому – 58 %, Сторожинецькому – 47 %. Рубки проводяться на основі розрахункової лісосіки, проте це не знімає загрози для Карпат. При заготівлі лісу завдається значна шкода природі – забруднення гірських річок і потоків та ерозія ґрунтів на гірських схилах, деградація лісових екосистем. Це пов'язане з тим, що в регіоні заготівля деревини майже на 50 %, а в Путильському районі – на 90 % проводиться шляхом суцільних рубок із застосуванням гусеничної техніки. Враховуючи те, що ліси Карпат виконують такі важливі екологічні функції, як водоохоронна, ґрунтозахисна, санітарно-гігієнічна та інші, при заготівлі лісу необхідно суворо дотримуватись закону України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону», яким зобов'язано перейти з 2005 р. виключно на природоохоронні технології лісорозробок, зокрема трелювання деревини колісними тракторами та повітряними установками. Проте, ці вимоги лісозаготівельні підприємства області не виконують у належному обсязі, швидше, - в експериментальному порядку. Тому обласному управлінню екології слід посилити контроль за дотриманням природоохоронного законодавства в галузі лісокористування.

Значною екологічною проблемою Чернівецької області є також проблема нераціонального водокористування. Чернівецька область займає четверте місце в Україні з водозабезпеченості. Водні ресурси разом з транзитним стоком складають біля 10 км³. Найбільшими річками, що протікають по території області, є Дністер, Прут, Сірет, Черемош. На Дністрі створено водосховище Дністровського комплексного гідровузла площею 14,2 тис. га. Крім цього, на території області нараховується біля 4,5 тис. малих річок сумарною протяжністю 13 тис. км та 438 ставків площею 2838 га. Незважаючи на значну водозабезпеченість, водна проблема залишається актуальною. Це пов'язано, насамперед, із забрудненням водних об'єктів стічними водами через моральну та фізичну застарілість очисних споруд, яких в області – 60 %, або їхню відсутність взагалі, виснаженням підземних водоносних горизонтів, нераціональним витрачанням прісної води.

Заходи екологічної політики, спрямовані на усунення цих проблем, стосуються посилення природоохоронного контролю за забруднювачами, збільшення обсягів робіт з реконструкції очисних споруд за рахунок державних коштів та власних коштів підприємств, хоча фінансування заходів бажає значно кращого. В результаті запроваджених заходів намітилась тенденція до скорочення скидів забруднених вод у водні об'єкти з 16,8 млн. м³ у 1999 р. до 9,7 млн. м³ у 2005 р.[3].

Проблема забруднення атмосферного повітря є актуальною в обласному і районних центрах в зв'язку із зростанням кількості автотранспортних засобів, які є основними джерелами забруднення. Промислові викиди, в основному, здійснюються в межах встановлених норм, регулярно контролюються і обкладаються екологічним податком. В цілому, спостерігається тенденція до скорочення промислових викидів, хоча це не завжди пов'язане з впровадженням на підприємствах нових маловідходних технологій.

Як і по всій Україні, в Чернівецькій області залишається актуальною проблема поводження з відходами. Щорічно в господарстві області утворюється більше 100 т промислових і побутових відходів, значна частина яких могла б знайти своє застосування як вторинна сировина. В місцях неорганізованого складування перебуває майже 118 тис. т виробничих відходів, 125 т заборонених або непридатних для використання пестицидів і хімікатів – на складах агроформувань. Дуже гостро стоїть проблема стихійних сміттєзвалищ. В більшості сільських населених пунктів сміттєзвалища не відповідають нормам екологічної безпеки. Останніми роками піднімається питання про будівництво сміттєпереробного заводу, але поки що позитивних зрушень у вирішенні цієї проблеми не спостерігається. Фінансування заходів організації раціонального поводження з відходами вкрай незадовільне.

Висновки. Виходячи з екологічної ситуації та особливостей природних умов краю, для Чернівецької області все актуальнішими постають питання переходу до сталого розвитку. Екологічна політика краю спрямована не тільки на подолання існуючих екологічних проблем, але й на забезпечення соціально-економічного розвитку за рахунок рекреаційної діяльності, зокрема різних видів туризму. Природно-рекреаційний потенціал області здатний забезпечити ефективний розвиток як національного так і міжнародного туризму і створити необхідні умови для економічного розквіту краю. Цьому сприяють робота з розширення природно-заповідного фонду, частка якого зараз становить 10 % території, що удвічі більше за загальнодержавний показник, пропаганда та розвиток екологічного та сільського зеленого туризму, робота громадських екологічних організацій, поширення екологічної освіти й виховання у навчальних закладах області.

Література: 1. Герасимчук З.В. Комплексна оцінка рівня екологічної напруженості України // *Укр.геогр.журн.*, 2002, № 2.; 2. Козьмук П.Ф., Чернявський О.А., Козьмук А.П. *Земельні ресурси Буковини: стан, моніторинг, використання.* - Чернівці: Букрек, 2003.- 248 с.; 3. *Статистичний щорічник Чернівецької області за 2005 рік* - Чернівці.- 2006

УДК 504.556.5

ГІДРОЛОГО-ЕКОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РІЧОК М. ХАРКОВА

Клименко В.Г.

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Найбільш великою річкою, що протікає в межах міста Харкова і його околиць, є *р. Уда*. Вона є правою притокою Сіверського Дінця, бере початок на Середньоросійській височині, в одній з балок біля с. Безсонівка Белгородської області, на висоті 190 м над рівнем моря. В межі Харківської області річка входить північно-східніше с. Окоп і впадає в *р. Сіверський Донець* на 825 км від його витоків. Загальна довжина річки 164 км, із них у межах Харківської області - 127 км. Площа водозбірного басейну 3894 км², із них у Харківській області - 3460 км². Загальне падіння річки 105 м, середній ухил водної поверхні 0,64 м на/ км.

Поверхня басейну рівнинна, абсолютні висоти від 250 м у верхній частині басейну до 150 м в його низов'ї. Переважають ерозійні форми рельєфу — долини, балки і яри. Глибина ерозії від 100—200 м (у верхній частині басейну) до 50—100 м (у нижній частині басейну). Густота яружно-балкової мережі досягає 2,5 км/ км², а річкової мережі 0,24 км/км². Лісистість складає 10%, переважають широколисті ліси з домішкою дуба.

Долина річки добре розроблена, трапецієподібна, ширина її змінюється від 2,0-3,0 км у верхній частині басейну до 15-25 км у нижній, глибиною 85-100 м. Долина має чітко виявлену асиметрію схилів: правий схил крутий і високий, розчленований ярами й балками, а лі-

вий - пологий, низький, терасований. Виділяють від 3 до 8 терас. Найбільш молода – лугова тераса, формування якої продовжується.

Заплава річки двостороння, лугова, торф'яниста, із середньою шириною 200-300 м. У середній і нижній течії спостерігаються стариці та заболочені ділянки. Зрідка зустрічається чагарникова рослинність.

Русло слабкозвивисте, мало заросле. Переважна ширина його в середній та нижній течії 6—8 м, найбільша 16—18 м, глибина 0,3—0,8 м (на плесах до 1,0 м), швидкість течії 0,1—0,2 м/с. Русло глибоко врізане в дно долини, має добре виражені задерновані береги висотою 0,2—1,5 м і крутістю 30—40°. Дно русла переважно тверде, піщане, інколи мулисте.

Живлення річки в основному снігове, меншу роль відіграє дощове і ґрунтове. У період весняного сніготанення, зазвичай на початку березня, русло швидко наповняється, річка виходить із своїх берегів та розливається на луговій терасі, перетворюючись у велику річку. Досягнувши піку весняної повені, річка починає швидко знижувати рівень і в кінці квітні – на початку травня встановлюється літня межень, яку в окремі роки порушують короточасні зливові паводки. Найбільше обміління річки відбувається у серпні – вересні, коли річка на окремих ділянках пересихає. Осінні дощі незначно підвищують рівень р. Уда, а взимку він знову знижується, особливо наприкінці грудня - початку січня, коли річка місцями промерзає до дна. Товщина криги досягає 0.3-0.4 м, а в сурові зими до 0.5-0.6 м. Середній багаторічний модуль стоку для басейну р. Уда змінюється від 2.6 л/с км² до 5 л/с км² (Безлюдівка)

Річка Уда має багато приток, серед яких найбільш великою є Лопань (довжина 96 км, площа басейну 2000 км²) із притокою Харків (74 км, 1160 км²).

Річка Лопань бере початок у заболоченій балці в с. Долбіно Белгородської області, на висоті 190 м над рівнем моря на південно-західному схилі Середньоросійської височини і впадає в р. Уда з лівого берега на 55 км від її гирла (біля с. Філіпове, в 5 км нижче м. Харкова, на висоті 96 м над рівнем моря). Довжина річки 96 км, площа басейну 2000 км², у межах Харківської області довжина річки – 78 км, площа водозбору – 1698 км². Середній ухил водної поверхні 0.89м/км. Загальне падіння річки 94 м.

Басейн річки, являє собою підняту, хвилясту рівнину із загальним ухилом із півночі на південь, глибоко розчленовану й дуже яружну. Густота яружно-балкової системи близько 1,0—1,25 км/км²; глибина ерозії 100—200 м. У верхній та середній течії річки переважають лугові степи, у нижньому — широколистяні ліси з перевагою дуба. Густота річкової мережі досягає 0,26, а яружно-балкової 2,5 км/км²; глибина ерозії 100—200 м.

Долина річки трапецієподібна, місцями U – подібна, шириною 1,5—3,0 км. Долина річки добре розроблена, будова її асиметрична. Правий схил більш високий і порівняно крутий (10—12°), значно порізаний балками і ярами, лівий — прямий, пологий (до 5°), помірно розчленований, терасований. Переважаюча висота схилів 40-50 м. Заплава рівна, зволожена, заросла вологолюбними травами, рідше чагарником. Ширина її від 300-400 до 700-800 м. Русло Лопані помірно звивисте, поділяється на рукави. Ширина його від 1-3 до 10-20 м, глибина від 0,3-0,5 до 0,5-1,0 м. Швидкість течії змінюється від 0,2-0,3 м (по м. Харкову) до 0,7-0,8 м/с. Дно піщане, тверде. Місцями русло штучно випрямлене. Береги низькі (1,0-1,5 м), пологі й порівняно круті. У м. Харкові вони штучно обваловані і висота їх досягає 3-5 м. У центрі міста береги облицьовані камінням (район площі Конституції)

Середній багаторічний модуль стоку для басейну р. Лопань 2,5 л/с. км². У період весняного сніготанення, звичайно, в березні, р. Лопань приймає 70% річного стоку, швидко заповнюється та затоплює лугову терасу.

Основною притокою Лопані є р. Харків. Це – ліва притока р. Лопань, бере початок у 2 км південніше с. Болгарівка Белгородської області на висоті 160 м над рівнем моря. Впадає у Лопань на 11 км від гирла, майже в центрі м. Харкова, на висоті 102 м над рівнем моря. Загальна довжина річки 78 км, площа водозбору 1160 км², в межах Харківської області довжина річки складає 55 км, а площа водозбору – 960 км². Загальне падіння річки – 57 м, середній ухил водної поверхні 0,8 0 м/км.

Рельєф басейну рівнинний, глибоко розчленований, дуже яружний (1,0—1,25 км/км²). Абсолютні відмітки земної поверхні 150-200 м. Панують лугові степи, поширені й широколистяні ліси з перевагою дуба. В основному переважають орні угіддя.

Долина р. Харків добре розроблена, ширина в середньому 2 м, глибина 60-80 м. Схили асиметричні: правий крутий, високий та випуклий (висотою 30-60 м), лівий – низький (висотою 10-30 м) пологий, терасований, виділяється від 3 до 5 терас. Обидва схили складені супіщаними і суглинними ґрунтами, використовуються під сільськогосподарські угіддя. У межах м. Харкова заплавна тераса сильно видозмінена: зайнята набережними, вулицями, забудована будинками.

Заплава двостороння, лугова, низька, місцями заболочена, заросла луговими травами, осокою й очеретом; заболочені ділянки місцями вкриті рідким чагарником. Переважна ширина її 300-500 м, найбільша 1,5 км (вище с. Циркуни); на гирловій ділянці в межах м. Харкова вона зовсім відсутня.

Русло річки помірно звивисте, нерозгалужене. Переважна ширина його 2-5 м, найбільша 15 м (у нижній течії), глибини 0,3-0,5 м, найбільша 1,4 м, місцями річка пересихає. Береги низькі й пологі. Переважна висота їх 1,0 м, найбільша 4,0 м (Велика Данилівка). У межах міста русло ріки штучно поглиблене, а береги обваловані. Красношкілля набережна облицьована камінням, уздовж русла розбиті сквери. У верхній течії дно значно замулене, у нижній - воно щільне, вкрите дрібнозернистим піском.

Основним джерелом живлення являються талі снігові води, меншу роль відіграють підземні води та дощі.

Річка *Немишля* - ліва притока р. Харків, протікає зі сходу на захід і впадає в неї у районі Журавлівки. Довжина ріки 25 км, площа водозбору 68 км², нахил 25 м. Протяжність річки у межах міста - 13, 8 км.

Долина річки симетрична, із пологими схилами. Ширина долини р. Немишлі коливається в межах 150 - 350 м. Заплава виражена слабо. Ширина заплави змінюється від 25 до 100 м. Водотік у руслі річки постійний за винятком ділянки розташованої у районі ХТЗ, де стік відсутній у результаті інтенсивності відкачки підземних і поверхневих вод. Уздовж бортів долини річки простежуються джерела з дебітом 0,1-1,0 л/с. Середній багаторічний модуль стоку для басейну р. Немишлі 3,3 л/с. км².

Харківські річки є важливим джерелом технічного водопостачання й служать одночасно колекторами господарсько-побутових і промислових стоків.

Вода в річках, особливо в середній і нижній течії, забруднена відходами промислових підприємств Харківського промислового регіону. Основними водокористувачами являються Харківська ТЕЦ-3 і ТЕЦ-5, підприємства ЗАТ “Харків-вовна”, завод “Світло Шахтаря”, завод ім. Малишева, завод транспортного обладнання, шкірооб’єднання “Більшовик”

Сучасний екологічний стан басейну річок Уди, Лопані, Харків залишається незадовільним. Основними проблемами сьогодення є: скид недостатньо очищених та неочищених комунально-побутових і промислових стічних вод безпосередньо у водні об’єкти; значна зношеність та мала потужність діючих очисних споруд; надходження до водних об’єктів забруднюючих речовин у процесі поверхневого стоку із забудованих територій. Найбільший вплив на довкілля мають скиди Харківських міських очисних споруд – КБО “Диканівський” та КБО “Безлюдівський”.

Розглянемо якісний стан річкових вод міста у 2005 р. Спостереження за якістю води на р. Уда проводяться щомісячно у двох створах. Якість води в створі вище міста Харкова дещо погіршилась: підвищилися середньорічні показники азоту амонійного, фенолів, нафтопродуктів, СПАР, цинку; зменшилися концентрації азоту нітритного, хрому шестивалентного. В цілому річка забруднена надмірною кількістю біогенних речовин та продуктами антропогенної діяльності людини. Вода в річці відповідає 4 категорії (задовільна) якості води, за ступенем чистоти – слабо забруднена.

Максимальні концентрації перевищували гранично допустимі нормативи (ІЗВ) по азоту амонійному в 3 рази, азоту нітритному в 1.5, нафтопродуктах в 4, хрому шестивалентному в 5, фенолах в 5 разів, цинку в 4 рази.

На якість води у р. Уда нижче міста впливають Безлюдівські очисні споруди. Тут спостерігається незначне коливання середньорічних концентрацій, як у бік спаду по азоту амонійному, азоту нітритному, так і в бік зростання за фенолами, нафтопродуктами, цинком. Уміст хрому шестивалентного залишився на рівні минулого року.

Максимальні концентрації перевищували гранично допустимі концентрації по азоту амонійному в 9 разів, азоту нітритному в 20, нафтопродуктах в 5, хрому шестивалентному в 8 разів, цинку в 4,2 рази. Кисневий режим у вересні був критичним і впав до 2,76 мгО₂/дм³. Середньорічна концентрація кисню 6,3 мг/дм³.

Спостереження за якістю води в р. Лопань проводяться щомісячно: 1 км вище міста і в межах міста (0,1 км вище гирла ріки). Аналізуючи дані спостережень за станом забруднення р. Лопань відмічаємо, що у водах р. Лопань зафіксовано переважання специфічних речовин, а саме: наявність важких металів (цинк – 4 категорія), забруднюючих речовин (нафтопродукти – 4 категорія, феноли – 4 категорія). Ріка протікає по території великого промислового міста, тому саме специфічні речовини є для неї найактуальнішими. За загальною характеристикою вода в р. Лопань задовільна.

Спостереження за станом забруднення води в р. Харків проводяться також щомісячно. Вода в річці характеризується підвищеним умістом азоту нітратного, фосфору (7 категорія), нафтопродуктів (5 категорія), а також умістом фенолів та СПАР (4 категорія). В цілому стан якості води відповідає 4 категорії – задовільна.

Окрім основних забруднювачів, існує ще одна проблема – очищення річок від мулу. Так, двометровий його шар в річках Лопані і Харків пагубно відобразився не тільки на стані річок, але й закриття чимало зливових стоків, виведених у річки, що явилось однією з причин розвитку підтоплення окремих територій Харкова.

Води річок міста забруднюються стічними водами з промислових, будівельних майданчиків, а також поверхнево-схиловим стоком з території міської забудови й автошляхів і приносять у річки значну кількість завислих часток, що збільшують їхню каламутність.

У цілому для всіх річок міста необхідна реалізація водоохоронних заходів. Крім цілковитого припинення скидання стічних вод, треба відновити втрачену частку підземного складника річкового стоку шляхом дренажу водоносного горизонту за допомогою спеціально збудованої дренажної системи. На всіх річках створити і підтримувати в належному стані водоохоронні зони і прибережні смуги, зробити розчистку русел.

Література: 1. Материали Харьковского отдела географического общества Украины. Выпуск УШ. – Харьков: Изд-во ХГУ им. Горького, 1971. – С. 57-60. 2. Романенко В.Д., Жулинський В.М., Оксіюк О.П., Яцик А.В., Чернявська А.П., Масенко О.Г., Верниченко Г.А., Лаврик В.І., Гриб Й.В. Методика екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями. – К., 1998. – 28 с.

УДК 556.3 / 5:626.8 (477.43)

АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ НА ВОДНІ РЕСУРСИ ВЕРХНЬОГО ПОБУЖЖЯ

Колтун О.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, (032) 2964 598, E-mail: oksana_koltun@ukr.net

Верхнє Побужжя – це частина басейну Південного Бугу у межах Хмельницької області. Довжина самого Південного Бугу, який тече широкою заболоченою долиною від витоків у селі Холодець Волочиського району до села Голосків Летичівського району, де через близькість до поверхні гранітів Українського кристалічного щита долина звужується і різко змінює напрям, приблизно 75 км. До окресленої території входять також басейни його правих притоків Мшанця, Плоскої, Самця (повністю), Вовка (частково), лівих Зінчиці (повністю), Бужка (частково). За винятком кількох вершин Товтр, басейн Південного Бугу – найвища частина Хмельницької області, яку називають ще Верхньобузською височиною [13].

Територія володіє значними ресурсами поверхневих і підземних вод, які освоюються здавна, тому на сьогодні маємо зміни водного режиму рік і зниження рівня підземних вод, техногенне забруднення поверхневих і підземних вод.

Верхнє Побужжя належить до гідрогеологічної області Волино-Подільського артезіан-

ського басейну і добре забезпечене підземними водами. Головні водоносні горизонти знаходяться у протерозойських і крейдових відкладах. Фаціальна різноманітність неогенових відкладів, зокрема наявність водонепроникних шарів глини, не сприяють накопиченню в них значних запасів води. Окрім того, неогенові породи дреноються річками і балковими водотоками. Хоча водоносний комплекс четвертинних відкладів теж малопотужний, більшість криниць експлуатує саме його. Водонепроникні неогенові глини сприяють розвантаженню вод четвертинних відкладів у вигляді численних джерел [14].

Як свідчать гідрогеологічні дослідження, між усіма водоносними горизонтами існує тісний взаємозв'язок, який проявляється у постійному водообміні, а це вимагає жорсткого контролю за станом поверхневих вод.

Найбільший вплив на підземні води чинить місто Хмельницький. Перші свердловини до нечетвертинних відкладів були тут пробурені на межі XIX і XX століть [15]. У 40-х рр. XX ст. діяло 5 свердловин і 1 була в резерві [2]. На межі XX–XXI ст. кількість свердловин зросла до 187, їхня глибина до 200 м [3].

Зменшення обсягів використання води промисловими підприємствами з другої половини 90-х рр. XX ст. сприяло підвищенню рівнів підземних вод по всіх водоносних горизонтах на 0,05–2,70 м [5].

Однак найбільші наслідки має не водозабір сам по собі, а господарська діяльність у річкових долинах: спорудження ставків, меліорація перезволожених і заболочених земель, видобування корисних копалин і різні види будівництва. У статті ми зупинимося на перших двох чинниках.

Хоча показник густоти річково-балкової мережі нерідко становить 3–4 км/км², та велика й густота сільського населення, крім того, на Південному Бузі розташований і обласний центр з 260 тис. мешканців, що суттєво впливає на інтенсивність використання поверхневих вод. Давні традиції на Верхньому Побужжі має ставкове господарство. Станом на другу половину XVII ст. ставки були у Плоскирові (з початку XIX ст. і до 1954 р. – Проскурів, тепер Хмельницький) і довколишніх селах Олешин, Лезневе, Заріччя, Мацьківці, Волиця [22]. За описами початку XIX ст., на Південному Бузі та інших ріках рибу в ставках не виловлювали два роки, а на третій воду спускали, щоб виловити всю рибу, крім невеликої частини для розплоду [10].

У другій половині XIX ст. ставки масово спускали через занепад дрібного млинового господарства, який, у свою чергу, став наслідком зростання кількості промислових млинів та припинення дармової праці кріпаків для ремонту гребель і гаток [1].

На початок XX ст. найбільші ставки (площею понад 15 га) на досліджуваній території були у теперішніх населених пунктах Купіль, Глядки, Наволенськ, Чорний Острів, Хмельницький на Південному Бузі; три в околицях Бубнівки, у Наркевичях на Мшанці; у Чабанах, Водичках, Малашівцях на Плоскій; у Малиничках, Ружичній, два у Хмельницькому на Самці; у Нижніх Вовковинцях, Розсоші, Шумівцях на Вовкові; у Михайлівцях на Вовчку (притока Вовка); у Давидківцях, Бахматівцях, Пирогівцях на Зінчиці; у Личівці, два у Говорах, у Миколаєві, Митівцях, Вереміївці, Зарудді, Моломолинцях, Митківцях на Бужку [6].

Станом на 1939 р. тільки у Проскурівському районі було близько 100 ставків площею від 2 до 100 га, загалом 525 га [21]. Інвентаризація 1946 р. виявила 105 ставків [17]. Зараз ріки Зінчиця і Бужок перетворені на каскад ставів. Зросла їхня кількість і на Південному Бузі та Плоскій. Так, у Хмельницькому на 1963 р. під водою було 36 га, у 1981 р. – 86 га, а на початку XXI ст. – близько 200 га [9, 19, 20].

Стави дуже сильно впливають на річкову долину: русло зникає, заплава постійно під водою, а не періодично затоплюється. Якщо долини рік загороджені низкою гребель, то при малому похилі ріки (а саме таким є похил рік Верхнього Побужжя) площа заболочених ділянок зростає [1]. Також піднімається рівень ґрунтових вод, що спричинює підтоплення прилеглих до ставів земель і розвиток несприятливих інженерно-геологічних процесів. Спускання ставів теж спричинює зміни в довкіллі, зокрема, зростає інтенсивності ерозії, як це було наприкінці XIX – на початку XX ст. [1].

Як показують дослідження Г.І. Денисика, там, де Південний Буг не зарегульований ставами, він перетворений на систему каналів [4]. Про осушення заправ до 20-х років XX ст.

згадує О. Бируля [1], однак про цілеспрямовані меліоративні роботи можна говорити з 30-х років ХХ ст. Чи не найбільших змін зазнала долина Південного Бугу у межах міста Хмельницький. У 1937–39 рр. у Лезневому (тоді ще окреме село, яке не входило до міста) спорудили осушувальну систему на площі 175 га, зокрема, 22 стрілки [12]. Після затвердження 1938 р. плану боротьби з малярією взялися за осушення заплави і в Проскурові. Станом на 1 січня 1941 р. викопали 7 км магістрального каналу по Плоскій і Південному Бузі, стрілки, частково засипали староріччя [7].

За наступне десятиліття меліоративні споруди сильно деградували. Проте на Південному Бузі наприкінці 40-х років ХХ ст. чітко виділялись довоєнні штучні розширення русла, на 3,5 км вздовж ріки від Гречан до Проскурова були кавальєри заввишки 0,8–1,5 м [8]. У 1947 р. прийняли рішення про відновлення ставу на Південному Бузі, наступного року вже затвердили проект, за яким русло мало скоротитися по довжині з 9 до 8 км, зате розширитися до 13–18 м, що потребувало виємки до 22 м³ на погонний метр. У 1949 р. відновили і згадану осушувальну систему в Лезневому [12].

У 1950–51 рр. зроблено дренаж в урочищі Кавказ, паркові імені І.Франка, на стадіоні “Динамо” (тепер “Поділля”) – у загальному на площі майже 250 га [16, 18]. Ці ділянки знаходяться не на заплаві, а на блюдцеподібних пониженнях біля тилового шву першої надзаплавної тераси Південного Бугу. Тоді ж почали меліорацію долини Південного Бугу від витоків і у грудні 1956 р. здали у тимчасову експлуатацію Південнобузьку осушувально-зрошувальну систему [11]. Згодом меліоровано також заплави приток Південного Бугу, наприклад, станом на 1981 р. гирлові ділянки Плоскої, Самця і безіменної лівої притоки Південного Бугу були осушені, на заплаві Плоскої і Південного Бугу споруджені канали, а Самець і безіменна притока розчищені, заглиблені, розширені й спрямлені [19].

Таким чином, з кінця ХІХ ст. найбільш істотно змінилися ресурси поверхневих вод Верхнього Побужжя, а саме збільшилася кількість і площа штучних водойм, проте зменшилася площа боліт, заболочених і перезволожених земель.

Література.

1. Бируля О.К. Ріка Бог та її сточище. Матеріали до гідрології ріки та використання енергії. – Вінниця, 1928. – 87 с. – (Кабінет виучування Поділля; Вип. 18).
2. Восстановление народного хозяйства города Проскурова. – Хмельницький обласний державний архів. Фонд Р-1253, опис 3, справа 26, 56 аркушів.
3. Геоecологiчний монiторинг урбосистеми Хмельницького / Т. Дзюблук, І. Ковальчук, О. Колтун та ін.; За ред. проф. І.Ковальчука. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 108 с.
4. Денисик Г.І. Південний Буг // Укр. геогр. журн. – 1998. – № 1. – С. 55–56.
5. Довкілля Хмельниччини 2000 / Державне управління екології та природних ресурсів Міністерства України у Хмельницькій області. – Хмельницький, 2001. – 78 с.
6. Ласкарёв В.Д. Общая геологическая карта Европейской России. Лист 17-й // Тр. геол. к-та. Нов. сер. – 1914. Вып. 77. – 710 с.
7. Материалы о борьбе с малярией. – ХОДА. Ф. Р-1253, оп. 1, спр. 20, 37 арк.
8. Материалы по регулированию реки Южный Буг за 1950 год. – ХОДА. Ф. Р-3258, оп. 1, спр. 36, 60 арк.
9. Межі міста Хмельницький / Відділ архітектури і будівництва Хмельницького міськвиконкому. – Масштаб 1:10000. – Хмельницький, 1996.
10. Описи Подільської губернії (1800 та 1819 рр.) / Упоряд. Ю.С. Земський, В.В. Дячок. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – 106 с.
11. Пояснительная записка к годовому отчету о производственно-финансовой деятельности за 1956 г. – ХОДА. Ф. Р-3258, оп. 1, спр. 275, 42 арк.
12. Приказ по Министерству сельского хозяйства УССР и др. документы за 1949 год. – ХОДА. Ф. Р-3258, оп. 1, спр. 62, 124 арк.
13. Природа Хмельницької області / За ред. проф. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, Видво при Льв. ун-ті, 1980. – 152 с.
14. Сводный паспорт действующих водозаборов г. Хмельницкий // Отчёт о результатах разведки подземных вод для водоснабжения г. Хмельницкий за 1974–1976 гг. / Правобережная

геологоразведочная экспедиция. – Инв. № 3511.

15. Синцов И.Ф. О буровых и копаных колодцах казённых военных складов // Зап. Импер. СПб минералог. общ-ва. Вторая сер. – 1908. – 46, вып. 1. – С.1-124.
16. Сметы ... по строительству плотин, прудов и других сооружений. – ХОДА. Ф. Р-3258, оп.1, спр.151, 377 арк.
17. Списки объектов ... и другие документы по проведению изыскательных работ за 1948 г. – ХОДА. Ф. Р-3258, оп. 1, спр. 47, 234 арк.
18. Схема-проект мелиоративных мероприятий по осушению стадиона “Динамо” в г. Проскурове. – ХОДА. Ф. Р-3258, оп. 1, спр. 126, 9 арк.
19. Хмельницкий. Генеральный план / ГИПРОГРАД. – К., 1981. – 408 с.
20. Хмельницкий. Проект планировки города. Пояснительная записка / ГИПРОГРАД. – К., 1963. – 386 с.
21. Экономическая характеристика Проскуровского района Каменец-Подольской области за 1939 год. – ХОДА.Ф. Р-1253, оп. 1, спр. 3, 36 арк.
22. Proskurów // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Tom IX. – Warszawa: Wiek, 1888. – S. 53–57.

УДК 351.853.2(477.54)

ГЕОСАЙТИ ІЗЮМСЬКО-КАМ'ЯНСЬКОГО ВУЗЛА ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ ХАРКІВЩИНИ І ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ УЧБОВИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК СТУДЕНТІВ

Космачов В.Г., Космачова М.В.

*Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна,
м. Харків, пл. Свободи, 4, тел. 707-55-65*

Ізюмсько-Кам'янський вузол геологічних пам'яток природи (ГПП) розташований в Ізюмському районі Харківської області. Його ГПП містяться переважно на правому березі р. Сіверський Донець на площі приблизно 75 км². В структурному відношенні ця територія належить Дніпровському грабену. Її головним тектонічним елементом є Кам'янська антикліналь, в ядрі якої відслонено верхній тріас, а на крилах - юру і крейду. Тут знаходяться відомі в світовій науці найкращі в регіоні виходи тріасу і юри. Територія вузла є стратотиповою місцевістю для ряду світ, що виділені в об'ємі цих систем. Вузол містить 19 комплексних ГПП, серед них найважливішими за науковою і освітньою цінністю, ранг яких ми пропонуємо визначити як державний (геосайти), являються наступні.

1. **Відслонення юрської і крейдової систем на горі Кремінець в м. Ізюм.** ГПП включає вершину гори і її західний схил. Ця гора відома в літературі як стратиграфічна пам'ятка [1]. Досить докладний її опис дано в публікації [2]. Тут відзначимо лише найбільш важливі гідні уваги об'єкти цієї ГПП [3]. 1. Стратотип ізюмської світи (келовейський, оксфордський яруси і нижньокімериджський під'ярус). 2. Стратотип донецької світи (верхньокімериджський під'ярус і титонський ярус). 3. Відслонення верхньої частини заводської світи (альбський ярус). 4. Стратотип кремінецької світи (нижньосеноманський під'ярус). 5. Парастратотип секменівської світи (верхньосеноманський під'ярус). 6. Стратотип приізюмської світи, яка закінчує розріз сеноману. 7. Розріз туронського ярусу як опорний для регіону. 8. Оксфордські, кімериджські, сеноманські і туронські скам'янілості як палеонтологічні об'єкти, важливі для стратиграфії і палеогеографії. 9. Місце поки що єдиної в нашій країні знахідки сеноманського плезіозавра *Cimoliosaurus bernardi* Owen. 10. Водоростево-коралові біогерми верхньооксфордського під'ярусу як палеогеографічні об'єкти. 11. Фосфатні псевдоморфози по сеноманській деревині як палеонтологічний і мінералогічний об'єкти. 12. Фосфоритові стяжіння приізюмської світи. 13. Конкреційні халцедонові кремені туронського ярусу. 14. Лімонітові псевдоморфози по конкреціях дисульфідів заліза. 15. Монтморилонітова глина, що утворює тонкий (до 10 см) прошарок у нижній частині товщі писальної крейди, як продукт перетворення вулканічного попелу в мулах крейдового моря. 16. Вапняки оолітові оксфордського ярусу, спонголіти сеноманського ярусу і писальна крейда турону як петрографічні, палеогео-

графічні об'єкти і корисні копалини. 17. Дислоковані породи як тектонічний об'єкт. 18. Карстові воронки і колодязі в туронській товщі писальної крейди, які є давніми карстовими формами. 19. Структурна тераса в нижній частині схилу, яка броньована вапняками верхньоїзюмської підсвіти, скельні виступи кременистих порід (кремінецька світа) у верхній частині схилу, а також покинуті кар'єри юрських вапняків біля підніжжя схилу і писальної крейди на вершині гори як геоморфологічні об'єкти. 20. Геологічний розріз гори Кремінець в цілому, який характеризує геологічні події в регіоні, починаючи з кінця середньоюрської епохи і крім того є меморіальним об'єктом, що досліджувався багатьма видатними вченими.

2. Відслонення середньої і верхньої юри в с. Кам'янка Ізюмського району (понижся балки Греківська - Великі Кам'янські відслонення). ГПП розташована на північній околиці села в високому і крутому лівому борті балки Греківська неподалік її устя. Цей об'єкт розглядався в якості стратиграфічної пам'ятки [1]. Найбільш інформативним в геологічному відношенні є яр, що знаходиться в центральній частині цієї місцевості і описаний в публікації [4]. Гідними уваги об'єктами цієї ГПП є такі. 1. Парастратотип ізюмської світи. 2. Розріз донецької світи. 3. Оксфордські і кимериджські скам'янілості як палеонтологічні об'єкти, важливі для стратиграфії і палеогеографії. 4. Водоростево-коралові біогерми верхнього оксфорду як палеогеографічні об'єкти. 5. Кристалічні кальцитові інкрустації порожнин в біогермах і кристали гіпсу в покриваючих їх глинах як мінералогічні об'єкти. 6. Вапняки оолітові як петрографічний, палеогеографічний об'єкти і корисна копалина. 7. Дислоковані породи і розривні порушення, кутова незгідність між юрою і кайнозоем як тектонічні об'єкти. 8. Греківська балка, своєрідні яри у вигляді ущелин з прямовисними стінками висотою до 20 м і місцями з обвалью-осипними схилами, терасовані схили вододілу як геоморфологічні об'єкти. 9. Сучасні геолого-географічні процеси - зсуви, формування осипів з щебеню на крутих схилах, а також брилового колювію у їх підшві і т. п. 10. Джерело питної води з оксфордських вапняків і келовейських гравелітів як гідрогеологічний і гідрологічний об'єкт. 11. Геологічний розріз в цілому, який характеризує події пізньоюрської епохи в регіоні і є меморіальним об'єктом, що досліджувався багатьма видатними вченими.

3. Відслонення верхнього тріасу і юри на південно-західній околиці с. Кам'янка (балка Протопівська). Ці відслонення були стисло розглянуті в якості стратиграфічної пам'ятки [1]. Гідними уваги об'єктами цієї ГПП є такі. 1. Стратотип протопівської світи (карнійський і норійський яруси) і розріз новорайської (ретський ярус), козулинської (тоарський ярус і нижньоааленський під'ярус) і черкаської (переважно нижньобайоський під'ярус) світ як стратиграфічні об'єкти. 2. Залишки ранньо- і середньоюрських тварин і тріасових рослин як палеонтологічні об'єкти, важливі в стратиграфічному і палеогеографічному відношенні. 3. Строкатобарвні породи верхнього тріасу як палеогеографічний об'єкт. 4. Сидеритові конкреції і лімонітові псевдоморфози по них, виділення гідроксидів заліза типу "бурої скляної голови" в протопівській світі, кристали гіпсу в козулинській світі як мінералогічні об'єкти. 5. Дислоковані мезозойські відклади, кутова незгідність між ними і кайнозоем як тектонічні об'єкти. 6. Протопівська балка, яри, опливини і невеликі зсуви в глинах тріасу і юри, своєрідний бугристий рельєф бортів ярів, що відкривають протопівську світу, як геоморфологічні об'єкти. 7. Джерела з протопівського водоносного комплексу, що живлять постійний водотік балки, як гідрогеологічні і гідрологічні об'єкти.

4. Відслонення середньої юри поблизу с. Кам'янка Ізюмського району (біля колишнього хутора Шевченки). ГПП знаходиться безпосередньо в правому березі р. Сіверський Донець у 2 км нижче устя р. Греківка. Це відслонення в якості ГПП не розглядалося. Гідними уваги об'єктами є такі. 1. Відслонення кам'янської світи (середньо- і верхньобатський під'ярус), найкращі в теперішній час в регіоні, які можна вважати опорним розрізом. 2. Залишки середньоюрських рослин ("кам'янська флора"), поклад яких є найкращим в регіоні, як палеонтологічний об'єкт, важливий в стратиграфічному і палеогеографічному відношенні. 3. Вугленосні відклади як палеогеографічний об'єкт, що свідчить про континентальні гумідні умови регіону під час пізнього бату. 4. Сидеритові конкреції і різноманітні прояви піритової мінералізації (в тому числі сидеритові і піритові псевдоморфози по деревині). 5. Залишки гатигізованої деревини у вигляді уламків стовбурів до 0,3 м товщиною і 1,5 довжиною. 6. Пісковики з роговою обманкою і біотитом як петрографічний об'єкт, цікавий в палеогеографіч-

ному відношенні, бо свідчить про діяльність в регіоні основних вулканів в середньоюрську епоху. 7. Зсув, що призвів до відносного підняття кам'янської світи в якості валу випирання, як геоморфологічний об'єкт. 8. Болото, зумовлене зсувом, джерела, що його живлять і струмок, що витікає з нього і впадає в річку в межах ГПП, як гідрогеологічні і гідрологічні об'єкти.

5. Відслонення середньої юри поблизу с. Суха Кам'янка Ізюмського району. ГПП розташована в ярі правого борту Сухокам'янської балки і знаходиться поблизу північної околиці села. Відслонення в якості ГПП не розглядалося. Гідними уваги об'єктами цієї ГПП є такі. 1. Парастратотипи підлужної світи (верхньобайоський і нижньобатський під'яруси) і нижньокам'янської підсвіти. 2. Залишки середньоюрських тварин і рослин як палеонтологічні об'єкти. 3. Псевдоморфози халцедону по деревині, кальцитові і сидеритові конкреції, карбонатні утворення зі структурою типу "конус в конусі". 4. Пісковики з роговою обманкою і біотитом як петрографічний і палеогеографічний об'єкти. 5. Похиле залягання юрських порід як тектонічний об'єкт.

Ці ГПП дуже важливі для проведення учбових геологічних практик, бо вони, перш за все, в якості опорних відслонень дозволяють скласти зведений геологічний розріз території і виділити маркуючі горизонти для проведення геологічної зйомки. Успішності проведення тут геологічних практик сприяють також такі властивості цього вузла ГПП як достатньо великий стратиграфічний обсяг відкритих відкладів, добре проявлена тектонічна структура - Кам'янська антикліналь і задовільна відслоненість території. Відзначимо, що практичне використання розглянутих ГПП в ході учбових практик сприяє їх збереженню.

Література. 1. Коротенко Н.Е. Геологические памятники Украины: Справочник-путеводитель / Н.Е. Коротенко, А.С. Щирица, А.Я. Каневский и др. К.: Наук. думка, 1985. 156 с. 2. Некос В.Е. Методика проведения учебных геолого-географических краеведческих экскурсий: Учеб. пособие / В.Е. Некос, М.В. Космачева, В.Г. Космачев. Харьков: ХГУ, 1991. 107 с. 3. Космачев В.Г. Геологическая база "Каменка": Учеб. пособие / В.Г. Космачев, М.В. Космачева. Харьков: ХГУ, 1993. 104 с. 4. Космачев В.Г. К методическому обеспечению краеведческой и профориентационной работы на геологических объектах окрестностей г. Изюм (Харьковская область) / В.Г. Космачев, М.В. Космачева // Вестн. Харьк. ун-та. № 380: Геология и народное хозяйство. 1994. С. 92-96.

УДК 351.853.2(477.54)

ВОВЧАНСЬКИЙ І ДВОРІЧАНСЬКИЙ ВУЗЛИ ГЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ХАРКІВЩИНИ В ЗВ'ЯЗКУ З ЇХ ОХОРОНОЮ І ВИКОРИСТАННЯМ В НАУКОВИХ І ОСВІТНІХ ЦІЛЯХ

Космачова М.В.

*Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна,
м. Харків, пл. Свободи, 4, тел. 707-55-65*

Питанням, що розглядається, є характеристика геологічних пам'яток природи (ГПП) Вовчанського і Дворічанського вузлів в зв'язку з їх охороною і використанням в якості об'єктів наукових досліджень і геолого-географічного краєзнавства [1]. Воно підпорядковане проблемі охорони природи взагалі і геолого-географічних об'єктів зокрема і є важливим і актуальним в наш час зокрема в зв'язку з участю нашої країни в міжнародних програмах в цій галузі [2-4].

На Харківщині відомо більш 80 ГПП [5, 6]. Особливостями геологічної будови області пояснюється перевага в їх складі гідних уваги об'єктів, зумовлених літогенезом і геоморфологічними процесами. На її території ГПП розміщені не рівномірно, а утворюють вузли – закономірні сполучення [7]. Значення окремих вузлів ГПП полягає в тому, що вони репрезентують характерні особливості певних територій і є важливими для охорони та менеджменту їх геологічної спадщини. Вовчанський і Дворічанський вузли входять до північно-східної площі розповсюдження ГПП Харківщини, яка розміщена в східній частині північної прибортової зони Дніпровського грабена і північного борту Дніпровсько-Донецької западини, а та-

кож в південній частині Воронезької антекклізи. Ця територія характеризується виходами на денну поверхню верхньої крейди і кайнозою, що зумовлює значну геологічну інформативність її ГПП. Ці вузли знаходяться в Вовчанському, Великобурлуцькому і Дворічанському районах Харківської області і розташовані в полі виходів кампанського і маастрихтського ярусів, що складаються писальною крейдою і мергелями. Вони об'єднують схожі за будовою і змістом об'єкти, які містяться, головним чином, на крутих мальовничих берегах р. Вовча (від м. Вовчанськ до с. Нестерне) і р. Оскіл (від смт. Дворічна до с. Кам'янка Дворічанського району). Для цих вузлів характерним є наступне. 1. Відслонення білої писальної крейди м'якої або щільної переважно маастрихтського ярусу, що можуть вважатися за опорні розрізи цього стратону в регіоні. 2. Звичайна присутність у цих відкладах залишків белемнітів *Belemnella lanceolata* Schlotheim (верхній маастрихт) і *Belemnitella langei* Shatsky (нижній маастрихт) як палеонтологічних об'єктів, важливих у стратиграфічному і палеогеографічному відношенні. 3. Писальна крейда як своєрідна горна порода і палеогеографічний об'єкт, що відбиває морський режим седиментації в умовах теплої басейну, який був сприятливим для масового розвитку водоростей - кокколітофорид (їх залишки є породоутворюючим компонентом цієї породи) і існував в регіоні 91-65 млн. р. тому. 4. Горизонтальне залягання гірських порід. 5. Прояви карстових процесів, які мають тут локальне розповсюдження і поширені у вигляді рідких округлих западин на вододілах (до 30 м у діаметрі) з понорами на дні, а також корозії поверхні крейди і розширення тектонічних тріщин і т. ін. 6. Зумовлена виходами крейди геоботанічна особливість території - формування тут своєрідного фітоценозу [8]. 7. Ландшафтна особливість - сформовані на писальній крейді переважно згладжені схили долин рр. Вовча і Оскіл протягом їх правого борту, ускладнені короткими ярками і техногенними виробками. 8. Численні однобортні кар'єри по добуванню писальної крейди як пігменту і сировини для виробництва вапна. Ці об'єкти і є гідними уваги компонентами розташованих тут ГПП.

В складі **Вовчанського вузла** знаходяться такі пам'ятки природи: **1. Відслонення верхньої крейди поблизу м. Вовчанськ.** ГПП знаходиться на північно-східній околиці міста в ярках і кар'єрах. Розглядалися як стратиграфічна пам'ятка природи ([5], с. 119, пам'ятник 587 "Обнажение верхнемеловых отложений"). В цій ГПП відслонені такі породи (зверху униз): 1 - сучасний ґрунтово-рослинний шар - 0,4 м; 2 - плейстоцен - суглинки жовтувато-бурі лесовидні з включеннями карбонатних стяжін - 8,3 м; 3 - пісок сірий кварцовий дрібно- і середньозернистий глинистий - 1,6 м; 4 - верхньокрейдний відділ, маастрихтський ярус - крейда біла писальна м'яка, місцями щільна - відкрито біля 14 м. **2. Відслонення верхньої крейди поблизу с. Зибене Вовчанського району.** ГПП розташована на північній околиці села в 0,8 км від шосе Вовчанськ-Бударки. Тут міститься один з найбільших в районі крейдових кар'єрів. Він має протяжність біля 100 м і 4 однобортні уступи, що відкривають товщу писальної крейди (нижній і верхній маастрихт) майже на 80 м. Зверху схил покритий щебенистим осипом - дресвою крейди. Поверхня крейдової товщі короювана карстовими процесами, її западини заповнені суглинком світлим коричнево-сірим, піском з дрібними окатишами крейди, уламками пісковика бурого забарвлення, досить міцного, - тобто кайнозойськими породами, що вкривають товщу писальної крейди на вододілі. Писальна крейда цього родовища м'яка, розбухає при зволоженні. Вона утворює пласти товщиною 2-5 м, які відокремлюються один від одного тонесенькими горизонтальними глинистими проверстками. У вибоях кар'єру добре спостерігається вертикальна тріщинуватість товщі, яка має північний напрям. **3. Відслонення верхньої крейди поблизу с. Бочкове Вовчанського району.** В околицях села є численні виходи верхньої крейди (нижній і верхній маастрихт) на схилах долини і в дуже мальовничих ярах, що їх розрізають, а також у крейдових кар'єрах. Чудово розкрита ця товща у двох однобортних кар'єрах поблизу західної околиці села, що одним уступом відкрили біля 30 м розрізу крейди і мергелів. Останні місцями досить міцні, мають раковистий злом і твердіші за писальну крейду. Ці відклади перекриті сучасним ґрунтово-рослинним шаром (0,5 м) і плейстоценовими суглинками коричнево-бурими (4,5 м), які в деяких місцях порушені зсувами. **4. Відслонення верхньої крейди поблизу с. Мала Вовча Вовчанського району.** ГПП знаходиться на північній околиці села. Тут розташований однобортний кар'єр, що має один уступ високою біля 10 м і відкриває нижній маастрихт - товщу мергелів пластами 0,5-3,5 м, які відокре-

млюються дуже тонкими глинистими прошарками. Товща має вертикальну тріщинуватість північного напрямку.

До складу ГПП Дворічанського вузла віднесені: **5. Відслонення верхньої крейди на західній околиці с. Катеринівка Великобурлуцького району** на лівому борті балки, що впадає у долину р. Нижня Дворічна з її правого боку. **6. Відслонення верхньої крейди на північно-західній околиці с. Колодязне Дворічанського району** на правому березі р. Верхня Дворічна. **7. Відслонення верхньої крейди у 1,2 км на північний схід від с. Новомлинськ Дворічанського району** на правому борті долини р. Оскіл у крутому схилі висотою біля 60 м. **8. Відслонення верхньої крейди біля східної околиці с. Красне Перше Дворічанського району** на правому борті долини р. Оскіл. **9. Відслонення верхньої крейди біля південно-східної околиці с. Кам'янка Дворічанського району** на крутому правому борті долини р. Оскіл. Тут в середині схилу розташований кар'єр, що відкрив повний розріз маастрихтського ярусу, який представлений крейдою білою писальною з численними залишками белемнітів і який можна вважати найкращим в регіоні. У північному вибої кар'єру спостерігаються прояви карсту у вигляді колодязів. Схил вище кар'єра розрізаний ярами і складається писальною крейдою, перекритою сучасним ґрунтово-рослинним шаром і плейстоценовим суглинком.

На закінчення підкреслимо, що всі зазначені об'єкти, окрім розташованих в безпосередній близькості до м. Вовчанськ, в якості ГПП дотепер не розглядалися і офіційного природоохоронного статусу не мають. Проте вони, безперечно, являють досить велику наукову і навчальну цінність, корисні для краєзнавства і заслуговують охорони. При цьому ми вважаємо, що ГПП 5-8 доцільно розглядати як пам'ятки місцевого рангу, а ГПП 1-4 і 9 за науковою цінністю можуть бути віднесені до об'єктів регіонального рангу. Необхідність їх охорони зумовлена зростаючою загрозою їх знищення, бо вже є спроби розміщення в покинутих кар'єрах звалищ переважно побутових відходів. В зв'язку з цим розглянуті ГПП слід включити до природно-заповідного фонду Харківщини і забезпечити необхідну охорону. Додамо, що вони знаходяться в мальовничій місцевості, яка збереглася в досить доброму природному стані, що сприяє їх використанню в якості об'єктів наукових досліджень і наукового туризму, а також навчального геолого-географічного краєзнавства.

Література. 1. Космачева М.В. Геолого-географическое краеведение: методические особенности и конструктивное обеспечение // Вісн. Харк. нац. ун-ту. 2003. № 610: Геологія – географія – екологія. С. 138-143. 2. Гриценко В.П. Європейська політика з охорони геологічної спадщини на Україні // Матеріали Міжнар. наук.-практичної конференції “Регіон-2003: стратегія оптимального розвитку”. Харків. 2003. С. 227-228. 3. Івченко А.С. Геологічні пам'ятки України // Мінеральні ресурси України. 1985. № 1. С. 38-39. 4. Уїмблдон В.А.П. Проблеми охорони геологічної спадщини України / В.А.П. Уїмблдон, Н.П. Герасименко, А.А. Іщенко та ін. К.: ДНЦ РНС НАНУ, 1999. 129 с. 5. Коротенко Н.Е. Геологические памятники Украины: Справочник-путеводитель / Н.Е. Коротенко, А.С. Щирица, А.Я. Каневский и др. К.: Наук. думка, 1985. 156 с. 6. Космачева М.В. Геологические памятники природы Харьковщины как объекты естественнонаучного краеведения // Вісн. Харк. нац. ун-ту. 2001. № 521: Геологія – географія – екологія. С. 72-75. 7. Космачова М.В. Про територіальні комплекси геолого-географічних пам'яток природи на Харківщині // Вісн. Харк. нац. ун-ту. 2005. № 704: Геологія – географія – екологія. С. 112-114. 8. Горелова Л.Н. Растительный покров Харьковщины / Л.Н. Горелова, А.А. Алехин. - Харьков: Изд-во ХНУ им. В.Н. Каразина, 2002. - 232 с.

ИЗУЧЕНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ И ЭСТЕТИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ ОБЩЕСТВЕННОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ СИСТЕМЫ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ СТАРООСВОЕННЫХ РЕГИОНОВ

Лопина Е.М., Гененко И.А., Корнилов А.Г.

*Белгородский государственный университет,
г. Белгород, ул. Победы, 85. 8(4722)30-11-12, E-mail: info@bsu.edu.ru*

Изучение характера, видов и других особенностей общественного природопользования, реализуемого в формально-правовом аспекте населением через общественное землепользование имеет большое значение при организации рациональной структуры землепользования населенных пунктов, в том числе в целях обеспечения поселений комфортными условиями среды проживания населения, обоснованными не только с позиций санитарно-гигиенических нормативов, но и иных потребностей человека в контактах с окружающей средой, удовлетворения его эстетических ожиданий, что является своеобразной формой удовлетворения как материальных, так и духовных потребностей. Обеспечение соответствующего рассредоточения населения в местах общественного пользования, с одной стороны, и локализация рекреантов в определенных рекреационных зонах, с другой стороны, позволяют, как снижать риски возможных природных и техногенных катастроф и обеспечивать социальные и биомедицинские параметры здоровой среды обитания, так и ограничивать нерегулируемое воздействие на ценные экосистемообразующие компоненты природной среды, способствуя реализации задач устойчивого развития общества.

Проблемы изучения общественного землепользования и оценки эстетических ресурсов территории в ходе развития урбанизации и формирования биотехносферы широко исследуются в России и за рубежом. В настоящее время с учетом геоэкологического подхода необходимым стало внедрение структурных и количественных параметров нормативов обеспечения системы населенных пунктов землями общего пользования, исходя из номенклатуры общественного природопользования, эстетических свойств ландшафтов и особенностей их восприятия. Можно привести ограниченный ряд примеров исследований ареалов общественного природопользования, проводимых в регионах с низкой плотностью населения [1], или примеры изучения конкретного вида природопользования в общей номенклатуре [2].

В то же время примеры исследований в отношении сбора и обработки соответствующих данных для выявления и расчета типовых параметров структуры и форм ареалов общественного природопользования, которые затем можно использовать для прогнозирования состояния и динамики ситуации в иных масштабах, пока не очевидны.

Вопросы эстетики ландшафтов разрабатываются в ряде ведущих российских и зарубежных вузов и нашли отражение в ряде работ известных ученых [3, 4]. Но существующие исследования эстетических свойств ландшафтов и особенностей их восприятия, как правило, ориентированны на изучение более или менее известных и популярных локальных территорий, в то время как аспект изучения регионального фона слабо представлен.

Новизна предлагаемых нами подходов, в рамках общих геоэкологических подходов, заключается в том, что мы выделили специфический сектор изучения общественного природопользования, где «общественное природопользование» определяется как природопользование, осуществляемое населением и не опосредованное производственной деятельностью. На практике общественное природопользование реализуется в форме общественного землепользования. Перечень видов общественного природопользования достаточно обширен и включает, в том числе такие традиционные виды природопользования как сбор грибов, ягод, рыболовство, рекреация и т.д.

Изучение общественного землепользования системы населенных пунктов предполагает формирование (уточнение) понятийного и методического аппарата, проведение непосредственных полевых исследований с последующей картографической и статистической обработкой полученных результатов и расчетные работы по определению

типовой совокупности и количественных характеристик общественного землепользования (эффективные радиусы, трансформация видов и соотношение внутреннего и внешнего общественного землепользования и т.п.) [5, 6]. Перечисленные методы научных исследований достаточно традиционны, но выбор объекта (система населенных пунктов староосвоенных регионов и структура их общественного землепользования) и предмета (структурные и количественные закономерности общественного землепользования, общественного природопользования, потребительских и эстетических свойств среды проживания населения) исследования определяет как научную новизну работы, так и ее прикладную значимость, особенно актуальную в связи продолжающимися процессами реформирования земельных отношений, функциональной реструктуризации земель.

На данный момент изучение общественного землепользования системы населенных пунктов было проведено в 13 районах Белгородской области. Опрос охватил 34 населенных пунктов, в том числе 22 сёл, 8 поселков, 4 города. Основными признаками, по которым мы стремились обеспечить пропорциональность выборки генеральной совокупности, являлись: (1) возрастная структура населения; (2) соотношение населения по полу. Кроме того, учитывалась доля сравнительно недавних мигрантов среди опрошенных, распределение по уровню образования и социальный статус респондентов.

По итогам выполненных работ можно сделать выводы. На наш взгляд главной причиной, объясняющей специфику эстетического восприятия ландшафтов и перечень практикуемых видов общественного природопользования, является происхождение и длительность проживания респондентов на исследуемой территории, так как эстетический облик родного ландшафта и виды природопользования в его пределах, которые закладывается в детском и юношеском возрасте, в период длительного проживания на данной территории формирует психологическую самоидентификацию респондента с данными ландшафтами, формирует традиционные формы общественного природопользования. Так, например, 52 % опрошенных горожан (жители г. Белгорода) желают жить в городе, это связано не только возможностями, которые открывает для них город: возможность получить образование, найти высокооплачиваемую работу и т.д., но и с желанием лицезреть городские ландшафты (31 % из всех респондентов постоянно желают наблюдать в своем окне непременно городской пейзаж). А большинство опрошенных жителей населенных пунктов переходного типа (80 %) желает жить. В сельских населенных пунктах представлена большая номенклатура используемых видов общественного природопользования. В переходном и городском типе их количество значительно сокращается. Но горожане отличаются большей, по сравнению с сельскими жителями, мобильностью и большим радиусом перемещения в пределах зон природопользования. Другими причинами являются индивидуальные качества респондентов и наличие субъективных факторов (времени года, суток, освещенности, настроения человека). Особенно большой ряд отличий наблюдается в разных возрастных группах, главное – большая удаленность молодежи от природы и наименьшая мобильность пожилого населения. Иной аспект – настроение респондента: по мере приближения к периоду массовых отпусков отмечается увеличение количества желающих лицезреть морские пейзажи и оценивающих их привлекательность еще более высоко. Важнейшим фактором является разнообразие природных ландшафтов населенного пункта. Жители сельского типа населенного пункта наиболее гармонично существуют в пределах своих ландшафтов, о чем свидетельствует тот факт, что 90 % хотели бы жить именно здесь.

Результаты исследования имеют перспективы практического применения в геоэкологическом, медико-экологическом, социально-экономическом аспектах и найдут отражение в строительной отрасли, туризме, лесном хозяйстве, рыболовстве и предоставлении услуг в этих и иных областях народного хозяйства. Наибольший социальный эффект и адаптацию полученные результаты найдут в сфере управления рациональным природопользованием, устойчивым и безопасным развитием (в перспективе возможно внедрение нормативов в систему индикаторов устойчивого развития). Кроме того, ожидаемые результаты имеют большой потенциал в практическом использовании и при проведении аналогичных научных, прикладных и проектных работ.

Литература: 1. Абросимов, А.В. Геоэкоосоциальный подход к изучению территории традиционного сельского природопользования (на примере Курганской области): Дис. / А. В. Абросимов. – М.: Московский педагогический университет, 1999; 2. Жердев, В.Н. Научные основы рекреационного природопользования Воронежской области / В.Н. Жердев, Т.В. Зязина. – Воронеж: ВГПУ, 2003. – 164 с; 3. Фролова М.Ю. Горные ландшафты и особенности географического изучения их восприятия / М.Ю. Фролова // Изв. АН. Серия Географ. – №6. 2002. – С.26-34, 4. Эрингис, К.И. Сущность и методика детального эколого-эстетического исследования пейзажей / К.И. Эрингис, А.Р. Будрюнас // Экология и эстетика ландшафта. – Вильнюс: Минтис, 1975. - С. 107-170; 5. Гененко, И.А., Изучение общественного природопользования в регионах с высокой плотностью населения (на примере Белгородской области) / И.А. Гененко, А.Г. Корнилов // Проблемы региональной экологии №6, 2005г, С. 81-91; 6. Лопина Е.М., Корнилов А.Г. Изучение особенностей эстетического восприятия ландшафтов // Региональные и отраслевые географические исследования: сборник статей / СПб.: РГО, 2005.- С. 57-60.

УДК 911.3:32

ШЛЯХИ ЕКОНОМІЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ВОДИ У РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ

Мельник І.П.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
79000, м. Львів, вул. Дорошенка, буд. 41, кім. 25,8/032/2964657, 8/096/4576761,
shpil2001@rambler.ru

У Німеччині все частіше з'являються публікації, присвячені проблемам економії водопровідної води. Ця тема обговорюється у країні, яка водночас із Бельгією має найнижчий в Європі показник питомого водоспоживання. Вивчаючи проблему в цілому, можна виділити низку аргументів на користь економії води, навіть за умови надлишку води, адже кожний додатковий водозабір, поверхневий чи підземний:

- негативно впливає на природне середовище і кругообіг води;
- потребує значних коштів та енергії на водопідготовку і транспортування води до споживача.

Економно споживати воду у містах повинні передусім дві основні групи споживачів: побутовий сектор і промисловість. В окрему групу слід виділити водопровідно-каналізаційні управління, які витрачають багато води на власні потреби.

Крім технічних заходів водозбереження, слід постійно звертатися й до свідомості споживачів, застосовуючи економічні важелі при визначенні ціни на воду.

Найважливішими заходами з раціонального водоспоживання є:

- обмеження витрат води;
- запобігання витокам через несправність водопровідного обладнання;
- створення оборотних систем водопостачання;
- багаторазове використання води у послідовній схемі для різних процесів;
- якісне очищення води;
- використання дощової води;
- використання води найвищої якості тільки у процесах, які цього потребують.

Перераховані вище заходи найчастіше взаємно не виключаються, і застосовуються комплексно. Першочерговими їх чинниками реалізації є відповідні рішення, технічне устаткування, економічні механізми.

Технічні варіанти водозбереження у побуті можна поділити на такі групи:

- встановлення економних водозбірних приладів і формування відповідних навичок користування ними;
- застосування пристроїв, які забезпечать можливість отримувати воду потрібної температури;
- централізоване зменшення тиску води;

- встановлення водомірів у кожному помешканні;
- використання стічних вод;
- використання дощових вод.

Усі наведені способи часто пропагуються у закордонних публікаціях, але в основним залишається перший.

Так, у Франкфурті був розроблений спеціальний проект економії води у домашніх господарствах, яким передбачається заміна старої водопровідної арматури на побутових водопровідних системах міста на сучасну водоощадну. Реалізація цього проекту, розрахованого на тридцять років, дасть змогу знизити питому витрату води до 90–100 л/особу/добу.

Ефективним засобом економії води є встановлення квартирних водомірів, оскільки таким чином створюються умови контролю споживання самим користувачем. Дослідження, проведені у Франції, показали, що завдяки квартирним водомірам у трьох досліджуваних мікрорайонах водоспоживання зменшилося на 27–46% [1, с. 22].

Технічні засоби й методи економії води на промислових підприємствах давно відомі. До них відносять:

- впровадження економічних технологій транспортування води;
- створення оборотних систем водопостачання;
- зменшення витрат води під час виробничих процесів.

Цікавим є дослідження залежності споживання води від її вартості. Статистичні дослідження переконують, що вартість води істотно не впливає на обсяги її витрат. Це пояснюється недостатньою ціною гнучкістю споживання води та наступними чинниками:

- питна вода не має замінників, а кількість замінників води для інших потреб – дуже обмежена;
- історично так склалося, що ціна на воду раніше була занадто низькою;
- вартість води часто подається у рамках загального рахунку (за воду, каналізацію), тому підвищення ціни на неї не «кидається в очі».

Проблема цінової гнучкості водоспоживання вивчалася у Нідерландах. Визначено, що у деяких європейських країнах коефіцієнт цінової гнучкості водоспоживання у побуті складає приблизно -0,1. Це означає, що при зростанні вартості води на 10% її споживання зменшується на 1%. У кількох випадках коефіцієнт цінової гнучкості водоспоживання становив -0,3. Виявилося, що визначити цей коефіцієнт для домашніх господарств досить складно. Дослідження, проведені у Роттердамі, не виявили такої гнучкості і промислового секторі. Тим не менше, автори вважають, що вартість води може впливати на рівень її споживання у промисловості, але наслідки проявляться пізніше (через кілька років) [2, с. 24].

Література. 1. Клос-Трембачкевич Г. та ін. Споживання води у Польщі зменшилося // Ринок інсталяцій. – 2003. – №5(77). 2. Клос-Трембачкевич Г. та ін. Споживання води у Польщі зменшилося // Ринок інсталяцій. – 2003. – №7(79).

УДК 502:330.15

ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА ПРИМЕНИТЕЛЬНО К РАЗЛИЧНЫМ СФЕРАМ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Новик С.М.

УО «Брестский государственный университет им. А.С. Пушкина», г. Брест, бульв. Комонавтов, 21, тел. +375 29 752 92 37, novik_svetlana@brsu.brest.by

Анализ эффективности использования природно-ресурсного потенциала (ПРП) региона, разработка основных подходов к его рационализации (оптимизации) и определение основных направлений дальнейшего изучения потенциала естественных ресурсов является заключительным этапом большинства работ по оценке отдельных видов природных ресурсов и ПРП в целом. Как отмечают Игнатенко Н.Г. и Руденко В.П. [4], понятия «рационализация»

и «оптимизация» принадлежат к числу наиболее распространенных в географической и экономической литературе применительно к проблеме взаимодействия природы и общества. Однако их содержание понимают неоднозначно. Некоторые авторы советской школы (К.Г. Гофман, Э.Е. Дроздовский и др.) [2, 3] связывают оптимизацию природопользования с проблемой создания общей системы оптимального функционирования экономики. Решение данной задачи базируется на выборе лучшего из возможных вариантов развития и размещения производительных сил. Другие (А.Г. Исаченко, Б.М. Ишмуратов, Г.П. Дубинский и др.) [5, 6] под оптимизацией природопользования понимают разработку и внедрение в практику одного или нескольких решающих мероприятий по его улучшению. Наиболее многочисленная группа ученых (И.П. Герасимов, М.М. Паламарчук, Т.Г. Рунова, К. Мишев и др.) [1, 7, 8] отождествляют рационализацию природопользования с ее оптимизацией, под которой понимают систему различного рода мероприятий, связанных с любым улучшением, усовершенствованием, введением более целесообразной организации использования, охраны и воспроизводства естественных ресурсов. В большинстве исследовательских работ последнего времени анализ эффективности использования и разработка рекомендаций по оптимизации использования ПРП опирается на балльное сопоставление имеющихся запасов того или иного вида ресурсов и степени их использования.

Геоэкологическая оценка ПРП региона представляет собой комплексную оценку величины и использования природных ресурсов, объединенных на основе видов хозяйственной деятельности, посредством анализа их природной, хозяйственной и социальной составляющей, с целью получения интегральной оценки ПРП в целом, а также анализа эффективности природопользования. В качестве операционной единицы геоэкологической оценки ПРП приняты административные районы области. Геоэкологическая оценка ПРП региона проводилась применительно к различным сферам хозяйственной деятельности (добывающей промышленности, водного, сельского и лесного хозяйств, лечебно-рекреационной и природоохранной деятельности).

Геоэкологическая оценка эффективности использования ПРП применительно к различным сферам хозяйственной деятельности опирается на рассчитанные интегральные показатели величины и использования различных видов природных ресурсов. Данный этап геоэкологической оценки заключается в ранжировании административных районов области по уровню и целесообразности использования ПРП в различных сферах хозяйственной деятельности, которое проводится согласно предлагаемой нами матрице оценки эффективности использования ПРП (рис. 1).

Таким образом, сопоставление запасов отдельных ресурсов и реальной интенсивности их потребления позволяет на основе теоретически обоснованных критериев баланса-дисбаланса выделить три основных вида районов с разными типами природопользования и на их основе определять общие перспективы развития административно-территориальных единиц:

1. *районы, использующие малые объемы ресурса из богатой этим ресурсом внешней среды*, которые характеризуются как малоэффективные и сохраняющие потенциал для экстенсивного развития;
2. *районы, использующие значительную часть маломощного ресурсного потенциала*, отличающиеся высокой эффективностью, которая, однако, нередко является предельно возможной на современном уровне развития общества;
3. *районы, в которых интенсивность использования потенциала соответствует его запасу*, которые обладают наибольшей устойчивостью как к внешним воздействиям, так и к изменениям внутренней структуры.

Геоэкологическая оценка эффективности использования ПРП применительно к природоохранной деятельности и определения основных направлений по оптимизации его использования проводилась соответственно матрице, представленной на рис. 2. Это обусловлено тем, что при геоэкологической оценке использования ПРП применительно к целям природоохранной деятельности рассматривался показатель удельного веса особо охраняемых природных территорий в общей площади района, в связи с чем, считается нецелесообразным выделение интенсивного уровня использования ПРП.

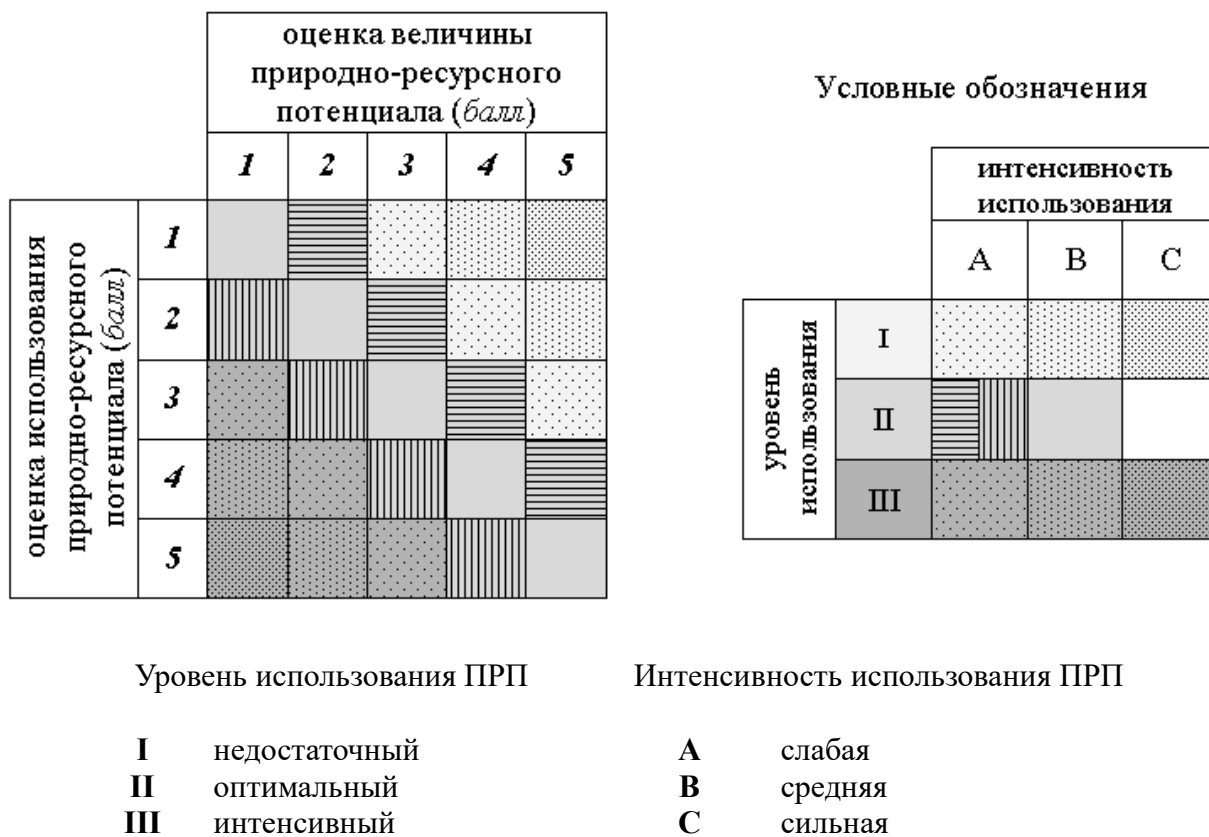

Рис. 1 Матрица оценки эффективности использования ПРП применительно к различным сферам хозяйственной деятельности

Рис. 2. Матрица оценки эффективности использования ПРП применительно к целям природоохранной деятельности

Заключительным этапом оценки эффективности использования ПРП применительно к различным сферам хозяйственной деятельности является определение основных направлений по оптимизации использования ПРП (соответственно таблице).

Таблица

Перечень основных направлений по оптимизации использования ПРП региона применительно к различным сферам хозяйственной деятельности

У	И	Направления
I	A	возможно увеличение использования ПР
	B	существуют перспективы к увеличению использования ПР
	C	существуют значительные возможности для увеличения использования ПР
II	A ₁	возможно некоторое увеличение использования ПР
	A ₂	возможно некоторое сокращение в использовании ПР
	B	нет необходимости в изменении структуры хозяйственной деятельности
III	A	отмечается необходимость сокращения использования ПР
	B	необходимо сокращение использования ПР
	C	остро необходимо сокращение использования ПР

Примечание: Значения уровня (У) и интенсивности (И) использования природных ресурсов соответствуют условным обозначениям рис. 1.

Литература. 1. Герасимов И.П. Природа как комплекс: оценка, оптимизация, реконструкция // Техника и наука. – 1977. – № 4. – С. 14–21. 2. Гофман К.Г. Экономика природопользования: (Из науч. наследия). – М.: Эдиториал УРСС, 1998. – 270 с. 3. Дроздовский Э.Е. Методологические проблемы рационализации ресурсов пользования. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1986. – 228 с. 4. Игнатенко Н.Г., Руденко В.П. Природно-ресурсный потенциал территории. Географический анализ и синтез. Львов: Вища школа, 1986. – 164 с. 5. Исаченко А.Г. Оптимизация природной среды (географический аспект). – М.: Мысль, 1980. – 264 с. 6. Ишмуратов Б.М. Ландшафты и ландшафтные зоны в связи с задачами оптимизации природопользования // География и природные ресурсы. – 1980. – № 1. – С. 42–54. 7. Мишев К., Данева М. Основная терминология по охране окружающей среды // Рациональное использование природных ресурсов и охрана окружающей среды (опыт социалистических стран): Сб. переводных ст. / Под. ред. В.Ф. Худолея. – М.: Прогресс, 1982. – Вып. 4. – С. 11–30. 8. Рунова Т.Г., Мухина Л.И. Социально-экономические оценки в рационализации природопользования // Известия АН СССР. Серия географическая. – 1985. – № 3. – С. 46–55.

УДК 551.435.04

ПРИРОДНО-АКВАЛЬНЫЕ КОМПЛЕКСЫ БЕЛГОРОДСКОГО ВОДОХРАНИЛИЩА.

Петин А.Н. Терёхин Э.А.

Белгородский государственный университет.
308015 г. Белгород, ул. Победы 85. terechin0403a@yandex.ru

Белгородское водохранилище было сооружено в 1985 году, а функционировать начало с 1986 года. Согласно существующим классификациям водохранилищ [5] оно по своим размерам относится к группе средних; по генезису – к группе речных и типу долинных, так как было образовано подпором реки; по форме и конфигурации оно является линейным. Создание водохранилища привело к значительным изменениям в природе и хозяйстве окружающей территории. Исчезли с лица земли некоторые населенные пункты и пойменные луга, участки леса, дороги. В прибрежной полосе произошел подъем уровня грунтовых вод, послужившей причиной подтопления ряда участков, на которых произошло изменение почвенного и растительного покрова, а в конечном счете заболоченных ландшафтов [1,2].

Аквальные комплексы водохранилищ представляют собой геосистемы, образующиеся в результате параллельного взаимодействия ряда природных и антропогенных факторов.

Для выделения в пределах водохранилища аквальных комплексов необходимо учитывать такие факторы как особенности морфологии и морфометрических характеристик рельефа и совокупность процессов, протекающих на данный момент в ландшафте водохранилища. С этих позиций геосистема водохранилища представляет собой взаимосвязанную систему аквальных комплексов, сходных по своей морфологии и протекающим физико-географическим процессам, характеризуется определённым соотношением тепла и влаги, соответствующими типами грунтов и водной растительности [3,4].

Исследование, проводившееся на Белгородском водохранилище в период с 2004 по 2006 годы, имели цель изучения аквальных комплексов водохранилища и одновременного изучения основных процессов, протекающих в них на современном этапе. При этом использовался принцип выделения аквальных комплексов на ландшафтной основе.

При исследовании аквальных комплексов были использованы две классификации. Первая проводилась по рангу аквального комплекса, вторая - по степени антропогенных изменений. В пределах акватории водохранилища были выделены следующие типы местности геосистемы водохранилища.

1. Надпойменно-террасовая местность левого берега водохранилища, включающая в себя сочетание урочищ I, II и III надпойменных террас и сложенных аллювиальными, преимущественно песчаными отложениями различного механического состава, супесями и лессовидными суглинками. Надо отметить, что на правом берегу выделить террасовые местности не удалось ввиду отсутствия правобережных террас и резко отличных геоморфологических условий.

2. Устьевые местности впадающих в водохранилище притоков – правобережного – Топлинский береговой участок, охватывающий подтопленное расширенное устье р. Топлинки. Берега здесь на всем протяжении низменные, заболоченные, заросшие прибрежно-водной растительностью. И Разуменский береговой участок, включающий устьевую часть р. Разумной и прилегающие к нему участки побережья водохранилища между с. Дальние Пески и с. Дорогобужино. Берега здесь низменные, заболоченные, покрыты прибрежно-водной растительностью.

3. Местности возвышенного правого берега водохранилища, разделённые Топлинской устьевой местностью, охватывающие Графовский, Волковский, Ивановский, Пристенский Соломинский и Пушкарский береговые участки. Для этих местностей характерны урочища возвышенных абразионных берегов, прерываемые вклинивающимися в правый берег водохранилища урочищами овражно-балочных систем.

За 20 летний период существования водохранилища в ландшафтной структуре его акватории произошли существенные изменения. Так в связи с этим было проведено выделение геосистем на основе степени изменения их компонентов.

К необратимо изменённым были отнесены геосистемы юго-западного берега водохранилища. Здесь в целях предотвращения активной абразии был сооружён искусственный бетонный тип берега, и большинство геосистем правобережных местностей, где как показали специальные исследования, проведённые в 2006 году, были изменены коренным образом, а их отступление берегов здесь составило до 35 метров с периода создания водохранилища. Таким образом, необратимо изменённые геосистемы составляют около 50 процентов береговой линии водохранилища.

К сильно изменённым аквальным комплексам были отнесены подтопленные урочища левого берега водохранилища в районе Сосновского, Разуменского и Приютовского участков. Масштабы и степень подтопления зависят от геоморфологических и гидрогеологических особенностей побережья, гидрологического режима водохранилища. Основные зоны подтопления сосредоточены в левобережной части побережья водохранилища, особенно в тех местах, где исходная поверхность террас осложнена естественными понижениями, а слагающие их грунты обладают высокой фильтрационной способностью. В прибрежной полосе произошел подъем уровня грунтовых вод, послуживший причиной подтопления ряда участков, на которых стал погибать лес. Это выражается в усыхании крон, разрежении древостоя, снижении бонитета лесов. Данный процесс весьма ярко выражен на низменном левом берегу в приплотинной части водохранилища. К этой же категории были отнесены и урочища в райо-

не посёлка Маслова Пристань, где преобладают разрушающиеся берега с фестончатым расчленением.

К категории изменённых геосистем были отнесены урочища и подурочища местностей впадающих в водохранилище притоков, где сохранились все основные компоненты ландшафта, но они в разной степени претерпели определённые изменения - устья рек Разумная и Топлинка. Малоизменённые комплексы расположены в наиболее возвышенных частях местностей правого берега, где естественные ландшафты не затронуло подтопление и переформирование берегов.

Литература. 1. Белых В.И., Петин А.Н., Новых Л.Л., Спиридонов А.И. *Геоэкологические проблемы Белгородского водохранилища и перспективы его хозяйственного использования. Матер. шестого междунар. симпозиума: Освоение месторождений минеральных ресурсов и подземное строительство в сложных гидрогеологических условиях. Часть I, Белгород: ВИОГЕМ, 2001. – С. 155-165.* 2. Белых В.И., Петин А.Н., Новых Л.Л., Спиридонов А.И. *Белгородское водохранилище как объект геоэкологического мониторинга // Геологический вестник Центральных регионов России. - 2001, № 1. – С. 49-55.* 3. Тихомиров О.А. *Географические проблемы водохранилищ: Учебное пособие. – Калинин: Изд-во КГУ, 1986.- 58 с.* 4. Тихомиров О.А. *Аквальные комплексы как объект физико-географического исследования. - Тверь: Изд-во ТГУ, 2003 – С. 106.* 5. Эдельштейн К.К. *Морфологическая характеристика водохранилищ // Вестник Московского ун-та, Сер. География, 1977. № 5. – 96-104.*

УДК 556.012; 556.535

ЗМІНА ТЕРМІЧНОГО РЕЖИМУ РІЧОК БАСЕЙНУ ДНІПРА НА ФОНІ ГЛОБАЛЬНОГО ПОТЕПЛІННЯ КЛІМАТУ

Струтинська В.М., Гребінь В.В.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Глушкова, 2, тел. 8(044)521-32-70, 521-32-04, Rusalochka_83@list.ru*

Актуальність теми дослідження. З кінця ХІХ ст. відмічається прогресуюче потепління клімату, яке викликає зміни всього комплексу гідрометеорологічних факторів [4]. Враховуючи те, що хід термічного режиму річок практично залежить від ходу температури повітря, дослідження в даній області є досить актуальним.

Перші відомості про термічний режим води р. Дніпро висвітлені в працях Жука К. та Воєйкова А.І. Починаючи з 50-х років ХХ ст. дослідження термічного режиму річок України виконувалося переважно вченими УкрНДГМІ. В останні роки дослідженнями в області зміни термічного режиму річок України під впливом змін клімату займався В.І. Вишневський [2].

Мета проведених досліджень полягає в оцінці впливу регіонального потепління клімату на хід температурного режиму річок басейну Дніпра.

Виклад основного матеріалу. Для визначення змін температури води річок басейну Дніпра, спричинених змінами клімату, були опрацьовані дані спостережень Гідрометслужби України для річок з порівняно невеликим господарським впливом. Дослідження були проведені по 42 гідрологічним пунктам спостережень на 36 річках басейну Дніпра за період з 1950 по 2004 роки.

У попередніх дослідженнях [3] нами вже доводилась теза про бінарність гідролого-кліматичного процесу, що завершує цикл взаємодії тепла і вологи атмосфери та земної поверхні, визначає формування стоку річок та інших характеристик гідрологічного режиму. У зв'язку з тим, що всі ці процеси підпорядковуються законам фізико-географічної зональності, то на нашу думку, потрібно використовувати ландшафтно - гідрологічний підхід до вивчення змін характеристик гідрологічного режиму, зокрема і температури води, під впливом змін клімату.

Ландшафтно-гідрологічний підхід передбачає проведення досліджень в межах певних ландшафтно-гідрологічних систем (ЛГС), різних за просторовою розмірністю та структурою, що мають аналогію в таксономічному ряді геосистем [1]. Вузловим елементом ієрархії ландшафтно-гідрологічних систем є ландшафтно-гідрологічна провінція (ЛГП). У ієрархічному

ряді систем ландшафтно-гідрологічній провінції відповідає фізико-географічна провінція (край).

Тому при проведенні досліджень змін термічного режиму річок басейну Дніпра в сучасних умовах нами була використана схема фізико-географічного районування території України [5], а в якості мінімальної просторової одиниці досліджень були обрані краї (провінції). У зв'язку із деякою відмінністю умов формування водного режиму в межах Поліського краю, окремо розглядалося Лівобережне (басейн Десни) та Правобережне (басейн Прип'яті) Полісся. Згідно вказаної схеми фізико-географічного районування, територія басейну Дніпра, що нами досліджувалась, знаходиться в межах чотирьох фізико-географічних зон та семи країв (провінцій). Схеми районування наведена на рис. 1.

Термічний режим річок басейну Дніпра обумовлений фізико-географічними особливостями, гідрогеологічними умовами і впливом господарської діяльності людини. Вирішальну роль в зміні температури води відіграє широтна зональність, яка проявляється у пониженні температури води річок з півдня на північ. Але в окремих районах відмічається деяке відхилення від широтної зональності, обумовлене проявом гідрогеологічних особливостей окремих річкових басейнів.

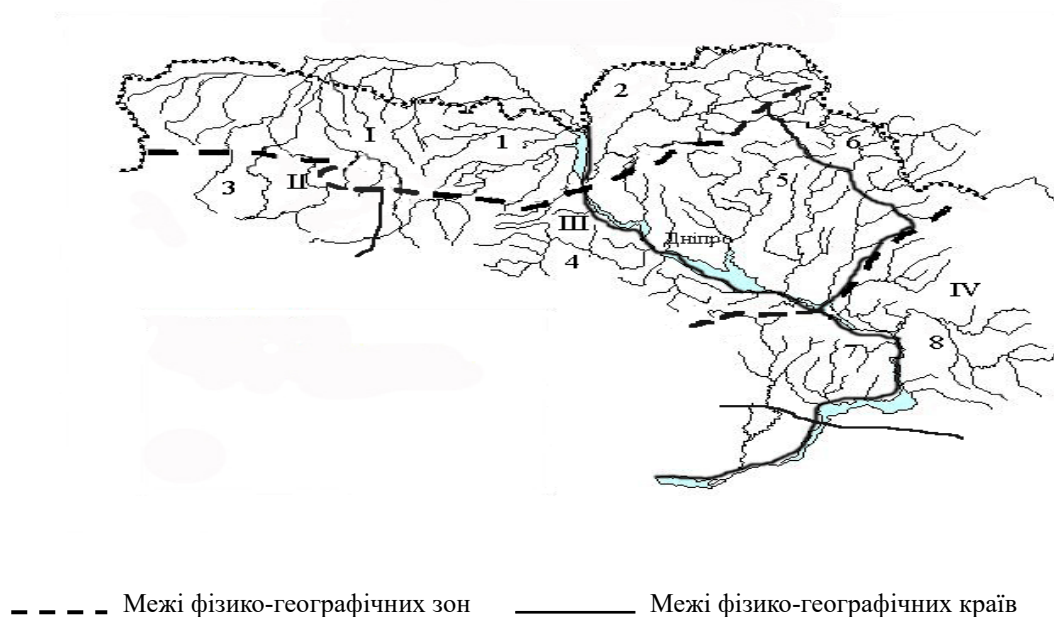

Рис. 1. Фізико-географічне районування басейну Дніпра [5]. I – Мішано лісова хвойно-широколиста волога, помірно тепла зона: 1- Правобережне Полісся; 2 – Лівобережне Полісся. II – Широко-листо лісова волога тепла зона: 3 – Західноукраїнський край. III – Лісостепова недостатньо зволожена тепла зона: 4 – Подільсько-Придніпровський лісостеповий край; 5 – Лівобережно-Дніпровський лісостеповий край; 6 – Східноукраїнський лісостеповий край. IV – Степова посушлива дуже тепла зона; Північно степова підзона: 7 – Дністровсько-Дніпровський край; 8 – Лівобережно – Дніпровсько – Приазовський край.

Найбільше пониження температури води влітку і підвищення взимку відмічене у верхів'ях річок Десни і Сейму і правих приток р. Прип'яті (річки Стир, Горний, Случ). Це обумовлено значним притоком ґрунтових вод, які в зимовий період значно тепліші, а в літній – холодніші, чим вода в річках.

Значно менше вплив ґрунтового живлення проявляється в перехідні сезони (весна, осінь), коли температура води річок близька до температури ґрунтових вод.

Не менш значний вплив має господарська діяльність людини, яка проявляється в скидах в річки теплих промислових, шахтних і побутових вод, а також, певною мірою, зарегульованість річок ставками і водосховищами.

Але основним фактором, що обумовлює температурний режим річок басейну Дніпра, є температура повітря. Річний хід температури води річок повторює коливання температури повітря. Оскільки температура води в річках не буває від'ємною, середня багаторічна температура води в річках значно вища, ніж середня багаторічна температура повітря.

За даними наших досліджень, зростання середньої річної температури приземного шару повітря за період 1950 - 2004 рр. на території басейну Дніпра призвела, відповідно, до зростання середньої річної температури води (рис. 2). Між двома величинами досить чітко простежується лінійний зв'язок і підтверджується коефіцієнтом парної кореляції ($r = 0,80$).

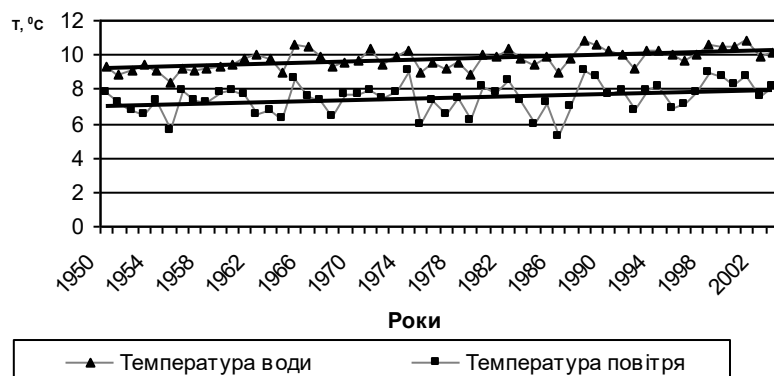

Рис. 2. Багаторічні зміни середньої температури води та температури повітря в басейні Дніпра за період 1950-2004 рр.

Під час дослідження було отримано середні узагальнені дані відхилення температури повітря від кліматичної норми та температури води від середньо багаторічного значення (рис.3). В ході аналізу отриманих результатів, було виділено два періоди коливання середньорічної температури повітря та води – 1951-1980 рр та період постійного зростання величин - 1981-2004 рр.

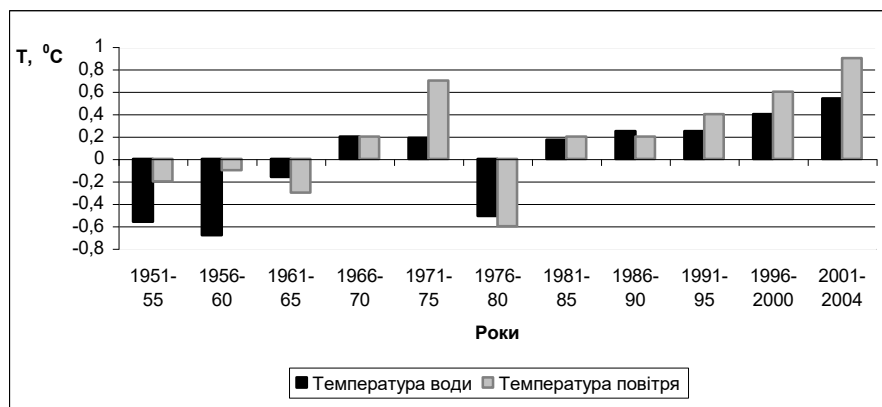

Рис. 3. Згладжені (по 5-річних періодах) коливання середньорічної температури води річок басейну Дніпра та температури повітря за 1951-2004 рр.

При порівнянні двох характерних періодів було відмічено, що температура води зазнала характерних змін. Значне підвищення температури води спостерігається у весняний сезон, особливо у березні, паралельно з підвищенням температури повітря. Так, середнє значення температури води у березні за період 1951-1980 рр. річок басейну Дніпра становило $0,9^{\circ}\text{C}$, а за період 1981-2004 рр. – $2,3^{\circ}\text{C}$, тобто температура води зросла на $1,4^{\circ}\text{C}$. Підвищення температури води весною відбулося у північній та центральній частині басейну Дніпра. У південній частині басейну підвищення температури води річок незначне.

Проте, під час дослідження, було відмічено незначний ріст температури води влітку та восени у західних, північних та східних краях басейну. У Східноукраїнському лісостеповому краю прослідковується зменшення температури води (на $-0,4^{\circ}\text{C}$) у теплий період року, оскільки тут значну роль відіграє ґрунтове живлення, яке понижує в літній період температуру води річок.

Висновки. Таким чином, дослідження термічного режиму річок басейну Дніпра на фоні глобального потепління клімату. показало прямий лінійний зв'язок між температурою по-

вітря та температурою води, який виражається практично однаковим річним ходом температур.

Література. 1. Антипов А.Н. Сущность ландшафтно-гидрологического анализа // Ландшафтно-гидрологический анализ территории. – Новосибирск: Наука СО, 1992. – С. 5-17. 2. Вишневський В.І. Вплив кліматичних змін і господарської діяльності на термічний та льодовий режим річок // Наук. Праці УкрНДГМІ. – 2002. Вип. 250. – С. 190-201. 3. Гребінь В.В. Географо-гідрологічний аналіз як метод досліджень сучасних змін водного режиму річок // Гідрологія, гідрохімія і гідро екологія. – К.: ВГЛ “Обрії”, 2006. – Том 9. – С.17-30. 4. Клімат України / За ред. В.М.Ліпінського, В.А.Дячка, В.М.Бабіченко. – К.: Вид-во Раєвського, 2003. – 343 с. 5. Маринич О.М., Тищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. – К.: Знання, 2005. – 511 с.

УДК 551.4+502(476)

ЛАНДШАФТНЫЕ ОСНОВЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕГИОНА

Усова И.П.

Белорусский Государственный Университет,
г. Минск, Беларусь, 220064 г. Минск, ул. Курчатова В-103-а, tel. 8029-7556097,
usovairina@yahoo.com

В настоящее время в связи с увеличивающимся антропогенным воздействием предпринимаются мероприятия для улучшения экологических условий во всем мире. Всевозможные инициативы проводятся на разных уровнях: национальном, региональном и локальном. В данном контексте появилось и интенсивно развивается направление ландшафтного планирования (ЛП) как одна из возможностей сделать процесс планирования территории экологически ориентированным, так как ЛП старается интегрировать деятельность человека (изменение ландшафта) с целями сохранения благоприятных экологических условий, что содействует достижению целей устойчивого развития.

Ландшафтное планирование акцентирует внимание на анализе и оценке основных функций и свойств ландшафтов, их красоты и эстетической ценности, разнообразия. Основная цель ЛП заключается в поиске гармоничных отношений между использованием и самовосстановительным потенциалом ландшафтов с сохранением существующих и возможным восстановлением естественных экосистем, что способствует долговременному функционированию ландшафтов.

Принципы и методы ЛП рассматриваются в контексте экологических аспектов региональной территориальной политики. Применение регионального принципа при разработке мероприятий для оптимизации ландшафтно-экологической обстановки позволяет учесть генезис, своеобразие индивидуальной структуры, территориальную целостность, и современное экологическое состояние ландшафтов.

В настоящее время для разработчиков программ территориального развития значительный интерес представляют разработка количественных показателей для характеристики ландшафтной структуры, что дает возможность ее оценки для разрабатываемых планов и выбора между ними.

Для анализа и управления ландшафтами применяются многочисленные показатели, которые описывают организацию, самовосстановление и другие свойства ландшафта. При разработке показателей оценки возникают следующие основные группы проблем: (1) необходимость постановки акцента на оценку современного состояния и потенциала ландшафтов, (2) разработка простых и репрезентативных показателей для проведения оценки.

Для оценки ландшафтной структуры используются различные методы, самых распространенным из которых является расчет ландшафтных индексов. Широкое использование ландшафтных индексов обусловлено парадигмой современной ландшафтной экологии, которая утверждает, что ландшафтная структура отражает процессы, которые происходят в ландшафте. Так как многие процессы сложно непосредственно оценить, ландшафтная структура может быть легко проанализирована с помощью картографических материалов и космиче-

ских снимков. В настоящее время различными исследователями предлагается множество индексов ландшафтного разнообразия, которые чаще всего представлены характеристиками состава морфологических единиц, их форм, территориального соседства и степени сходства ландшафтных контуров [2], [3]. Данные индексы отражают определенное свойство пространственной структуры ландшафта, что позволяет описывать ландшафт с различных аспектов. Единого индекса, который бы описывал все многообразие свойств ландшафтов не разработано, поэтому часто используется набор индексов [3].

Данное исследование направлено на оценку ландшафтной структуры природных и природно-антропогенных ландшафтов Восточно-Белорусской ландшафтной провинции, занимающей 11 % площади Республики Беларусь и характеризующейся преобладанием сельскохозяйственных и сельскохозяйственно-лесных вторично-моренных и лессовых ландшафтов [1].

Для оценки природных ландшафтов используется показатель соотношения площадей, занимаемых ландшафтами в границах ландшафтной провинции, что позволило выделить доминантные, редкие и субдоминантные ландшафты. Анализ структуры природно-антропогенных ландшафтов проводился с применением индексов Шеннона, индекса формы, уровня фрагментации, индекса антропогенной нагрузки, плотности населенных пунктов и дорог.

Одним из показателей оценки экологического воздействия является наличие редких ландшафтов. Облик Восточно-Белорусской ландшафтной провинции определяют два ландшафта в ранге рода: вторично-моренные, которые выступают доминантными (47 %), и лессовые – субдоминантными (21,5%) комплексами. Холмисто-моренно-эрозионные, аллювиальные террасированные, пойменные и долинные являются для Восточно-Белорусской ландшафтной провинции редкими ландшафтами, на которые приходится 15% площади провинции.

Важным показателем антропогенной преобразованности ландшафта, который может быть использован на разных типологических уровнях, является индекс антропогенной нагрузки [4], [5]. В соответствии с уровнем трансформации ландшафты рассматриваемой провинции были ранжированы на три категории с низким, средним и высоким уровнем на основании коэффициента, который показывает отношение площади сильно нарушенных сельским хозяйством, транспортом, промышленностью земель к площади нетронутых или слабо преобразованных территорий. Это соотношение рассматривается с целью установления устойчивого равновесия сильно нарушенных антропогенным воздействием территорий с потенциалом восстановления ландшафта и поддержки на соответствующем уровне природных территорий. Чем большую площадь в пределах ландшафтного контура занимают природные территории, тем ниже индекс антропогенной нагрузки на ландшафт и благоприятно состояние окружающей среды. Территория Восточно-Белорусской провинции характеризуется высокой степенью преобразованности ландшафтов. Только 15% площади территории провинции имеет низкие значения индекса антропогенной нагрузки. Средними значениями характеризуется 48% площади провинции и 37% территории провинции - высокими показателями индекса. Полученные результаты свидетельствуют о значительном антропогенном воздействии на территории Восточно-Белорусской ландшафтной провинции. Данная ситуация объясняется продолжительным антропогенным воздействием, прежде всего сельскохозяйственным освоением территории.

Фрагментация ландшафта – важная проблема деградации ландшафтов. В данном исследовании фрагментация ландшафтов оценена с помощью индексов плотности населенных пунктов и дорог в пределах природно-антропогенных ландшафтов. Полученные результаты были ранжированы на три группы с высоким, средним и низким уровнем фрагментации. Шоссе, местные дороги, железнодорожные пути фрагментировали 25% площади изучаемой территории (высокие значения показателя). Сеть населенных пунктов довольно широко развита на территории Восточно-Белорусской ландшафтной провинции. 15% провинции характеризуются низкими показателями и приурочены данные территории к долинам рек, лесным и пахотно-лесным ландшафтам. Большую часть территории (66% пло-

щади провінції) займають ландшафти со середніми значеннями показателя і характеризують прежде всего сільськогосподарські і сільськогосподарсько-лісові ландшафти.

В последнее время применение ландшафтного анализа стало считаться одним из перспективных направлений в планировании территорий. Для оценки ландшафтных планов и последствий их реализации все чаще используются ландшафтные индексы, которые могут обеспечить новое основание для ландшафтного планирования территорий, так как позволяют математически описать процессы в ландшафте, такие как, например, упрощение ландшафтной структуры и усиление фрагментации.

Полученные результаты свидетельствуют о возможности использования предложенных показателей в территориальном планировании.

Таким образом, ландшафтное планирование выступает в качестве важнейшего инструмента региональной экологической политики. Использование ландшафтных индексов характеризует качество функционирования ландшафтов и помогает выработать основные направления развития территории, т.е. сделать его более устойчивым.

Література. 1. Марцинкевич Г.И., Счастливая И.И. *Ландшафтное разнообразие Беларуси // Структура географической среды и ландшафтное разнообразие Беларуси.* Мн.: БГУ, 2006. С. 38 – 68. 2. Gustafson E.J. 1998. *Quantifying landscape spatial pattern: What is the state of the art? Ecosystems* 1: 143-156. 3. Викторов А.С. *Рисунок ландшафта.* – М.: Мысль, 1986. – 179с. 4. Кочуров Б.И., Иванов Ю.Г. *Оценка эколого-хозяйственного состояния территории административного района, 1986, с. 50 -54.* 5. Wrzka T., Erb Karl-Heinz, Schilz Niels B., Peterseil J., Christopher H., Haberl H. *Linking pattern and process in cultural landscapes. An empirical study based on spatially explicit indicators // Land Use Policy.* – 2004. – Vol. 21. – P. 289-306.

УДК 550.8.180.33

УВЯВЛЕННЯ ПРО ШЛЯХИ ПРОГНОЗУВАННЯ РОДОВИЩ КОРИСНИХ КОПАЛИН

Червоний Б.Г.

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
пл. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61077, тел. 707-55-38*

Наскільки відомо, алгоритми прогнозування родовищ корисних копалин ще не публікувалися, хоча їх елементи є у відповідних підручниках та публікаціях [1-4]. Вони приведені на рис. 1, що має полегшити їх вивчення студентами та використання геологами.

Пояснення:

1 – Замовлення на певний перелік корисних копалин.

2 – Аналіз геологічних даних на принципову можливість чи неможливість знаходження замовлених корисних копалин.

3.1 – Якщо корисні копалини в принципі можуть бути.

3.2 – Якщо замовлених корисних копалин в принципі не повинно бути.

4 – Відмова від подальшої роботи через очікувану неможливість виконання замовлення.

5 – Початок прогнозування. Аналіз наявної інформації про корисні копалини.

6.1 – Якщо речовинні прояви корисної копалини вже знайдені, то ставиться претензійніше завдання прогнозування 7.1.

6.2 – Якщо речовинні прояви корисної копалини ще не знайдені, то постановка скромнішого завдання прогнозування 7.2.

7.1 – Постановка завдання на прогнозування родовищ (планово) та нових проявів (попутно).

7.2 – Постановка завдання на прогнозування проявів (планово) та родовищ (непланово).

8 – Формулювання додаткових пошукових критеріїв та перевірка відомих на основі вже виявлених знахідок корисної копалини. Звертаємо увагу на те, що перехід на 9.2 проходить як із 7.2, так і з 7.1.

9.1 – Формулювання переліку пошукових ознак.

9.2 – Формулювання попереднього переліку пошукових критеріїв.

10 – Пошук критерієутворюючих критеріїв і формулювання додаткових пошукових

критеріїв.

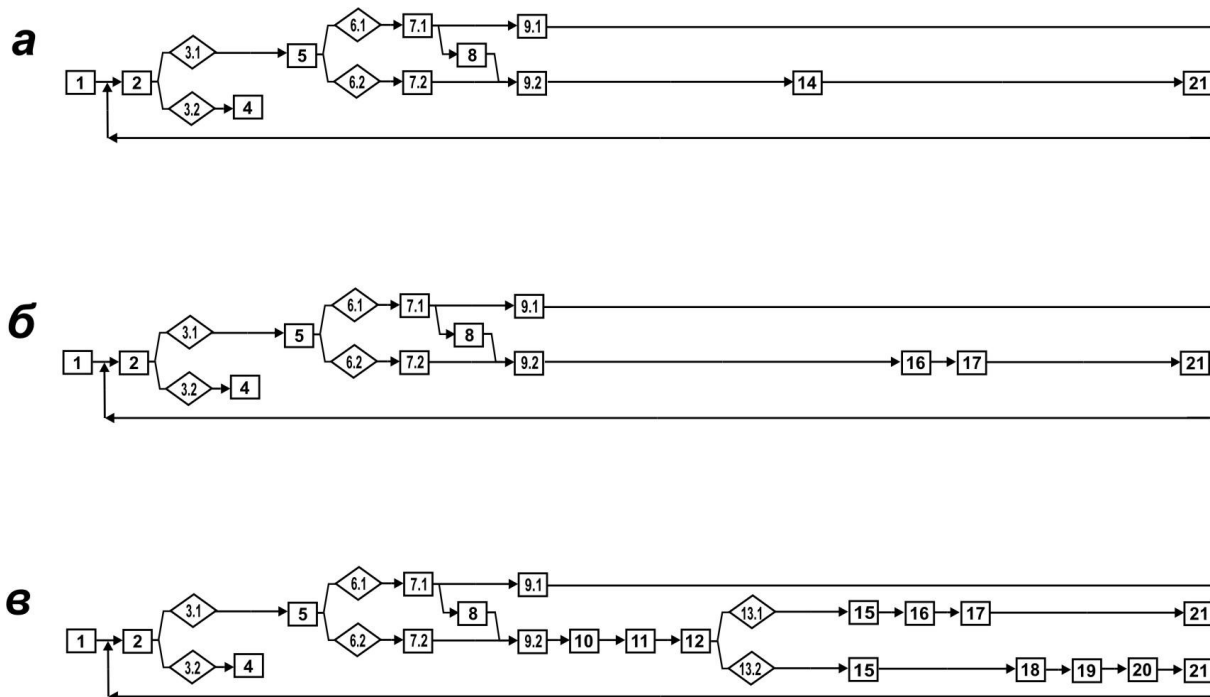
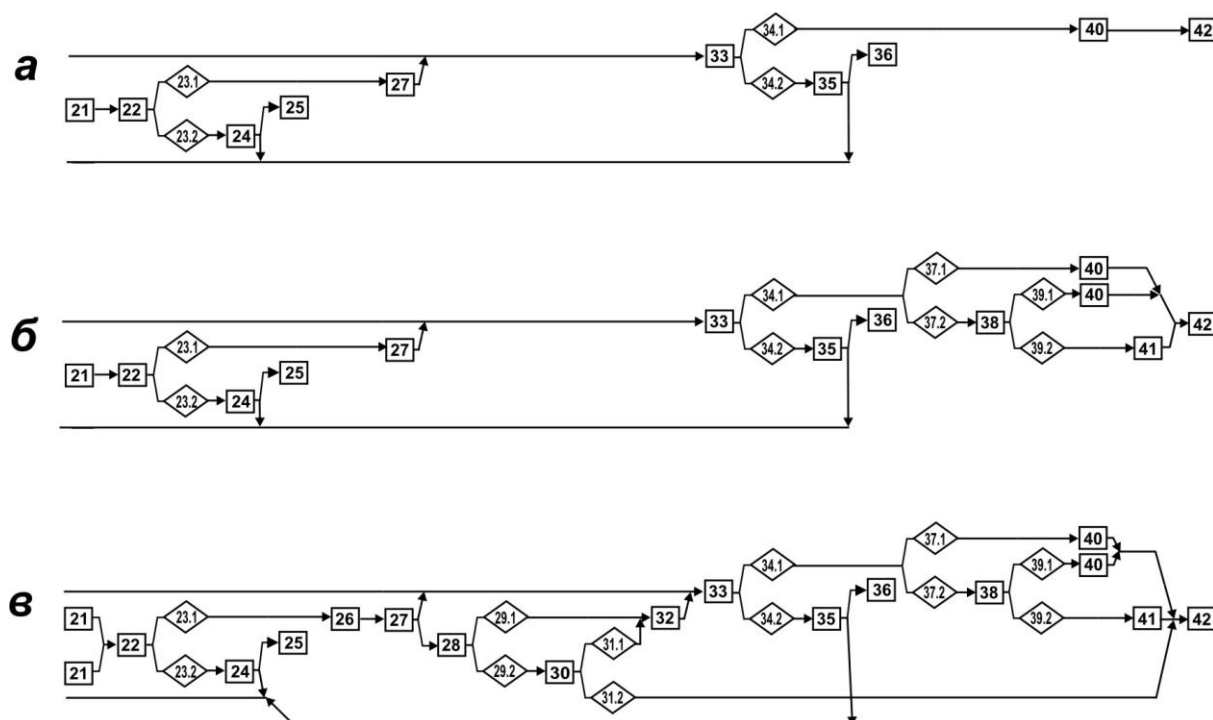

Рис. 1. Алгоритми прогнозування родовищ корисних копалин: 1-а – в шістдесятих – сімдесятих роках; 1-б – в вісімдесятих роках; 1-в – на початку 21-го століття.

Продовження рис. 1.

11 – Формулювання повного комплексу пошукових критеріїв.

12 – Переведення частини (або всіх) якісних критеріїв в кількісні (якщо це можливо).

13.1 – Якщо пошукові критерії якісні.

13.2 – Якщо пошукові критерії кількісні.

14 – Прогнозування з використанням пошукових критеріїв в будь-якому порядку.

15 – Застосування відсікаючих критеріїв (виділення завідомо безперспективних площ або об'ємів). Звичайно, якщо вони виявлені.

16-17 – Прогнозування з послідовним застосуванням якісних пошукових критеріїв від більш універсальних (виділяючих більшу площу – 16) до менш універсальних (виділяючих меншу площу – 17).

18 – Прогнозування з допомогою локалізуючих пошукових критеріїв (виділення наймінімальніших площ, де практично гарантована наявність прояву чи родовища). Звичайно, якщо ці критерії виявлені.

19-20 – Прогнозування з допомогою обнадійливих критеріїв послідовно від більш надійних (виділяючих меншу площу) до менш надійних (виділяючих більшу площу).

21 – Співставлення площ (чи об'ємів), виділених за допомогою різних критеріїв.

22 – Виділення площ (або об'ємів) різної перспективності або надійності на прояви (по плану) та на родовища (попутно).

23.1 – Якщо перспективні площі (чи об'єми) виділені.

23.2 – Якщо перспективні площі (чи об'єми) не виявлені.

24 – Аналіз невдачі і або перехід на крок 25, або повернення на крок 2.

25 – Закінчення прогнозування за допомогою пошукових критеріїв і відмова від подальшого прогнозування за їх допомогою.

26 – Доповнення переліку пошукових ознак, якщо з'явилися нові (наприклад, після аналізу локалізуючих пошукових критеріїв).

27 – Нанесення на карту додаткових проявів (якщо вони з'явилися, наприклад, після врахування результатів застосування локалізуючих пошукових критеріїв або після додаткових робіт).

28 – Аналіз ситуації на можливість побудови математичних моделей для прямого розрахунку положення зони родовищ, або окремих родовищ, або окремих ділянок в родовищі, або ж для висновку про відсутність родовищ (або їх часток всередині родовища). Звертаємо увагу на те, що перехід на крок 28 іде по лінії 6.1 – 7.1 – 9.1 – 27.

29.1 – Якщо прямий розрахунок положення родовищ, їх груп, або ділянок всередині них, неможливий.

29.2 – Якщо прямий розрахунок положення родовищ і їх характеристик в принципі можливий.

30 – Побудова математичних моделей певних об'ємів і розрахунок положення окремих родовищ, або зони родовищ, або окремих об'ємів всередині родовища.

31.1 – Якщо положення родовища або його частини не розраховано.

31.2 – Якщо положення родовища або його частини розраховано.

32 – Формування повного списку пошукових ознак.

33 – Виділення перспективних площ на родовища (очікуваний результат) або додаткові прояви (можливий результат) за допомогою пошукових ознак.

34.1 – Якщо площі (об'єми) з можливими родовищами виявлені.

34.2 – Якщо площі (об'єми) з можливими родовищами не виявлені.

35 – Аналіз негативних результатів прогнозування за допомогою пошукових ознак і або відмова від подальших робіт (36), або повернення на крок 2.

36 – Кінець прогнозування з негативним результатом.

37.1 – Якщо виділені перспективні площі малі і проявів мало.

37.2 – Якщо виділені площі великі і проявів багато.

38 – Статистичний аналіз розміщення проявів з метою виділення площ з середніми і крупними родовищами і розбавки інших площ.

39.1 – Якщо площі з можливими середніми і крупними родовищами не виявлені.

39.2 – Якщо площі з можливими середніми і крупними родовищами виявлені.

40 – Виділення недиференційованих площ проведення пошуків родовищ з будь-якими запасами (або об'ємів всередині родовища).

41 – Виділення площ пошуків середніх і крупних за запасами родовищ.

42 – Власне пошукові роботи.

Отже, технологія прогнозування родовищ корисних копалин з часом вдосконалюється. Проте ефективність її використання дуже залежить від економічної зацікавленості геологів, яка поки що мінімальна через повну відчуженість конкретних геологів від прибутків за

розробку родовищ корисних копалин.

Література: 1. Крейтер В.М. *Поиски и разведка месторождений полезных ископаемых: Учебник для вузов по спец. «Геология и разведка месторождений полезных ископаемых»*. – 2-е изд., доп. – М.: Недра, 1969. – 383 с. 2. Бирюков В.И., Куличихин С.Н., Трофимов Н.Н. *Поиски и разведка месторождений полезных ископаемых: Учебник для геологоразведочных техникумов*. – М.: Недра, 1973. – 384 с. 3. Каждан А.Б. *Поиски и разведка месторождений полезных ископаемых: Научные основы поисков и разведки: Учебник для студентов вузов по спец. «Геол. съемка, поиски и разведка месторождений полез. ископаемых»*. – М.: Недра, 1984. – 285 с. 4. Червоний Б.Г. *Типы поисковых предпосылок по степени надёжности, по времени применения и по назначению / Матеріали конференції «Каразінські природознавчі студії»*. – Харків: Харківський нац. ун-т, 2004. – С. 312-313.

УДК 550.8:51-7

ЧЕТЫРЕ ПУТИ ПОЛУЧЕНИЯ НОВОЙ ИНФОРМАЦИИ ОБ ОДИНОЧНЫХ ОБЪЕКТАХ

Червоний Б.Г.

*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина,
пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61077, тел. 707-55-38*

Общая последовательность проведения исследовательских работ в абстрактном виде практически нигде не излагается, хотя последовательность исследований по отдельным наукам и их направлениям в том или ином виде изложена в обширной литературе.

Автору известны только две публикации на эту тему [1, 2], но и они являются авторскими тезисами из материалов конференций.

Строго однозначной и строго обязательной последовательности проведения исследований нет, так как исходный материал для исследования, типы наблюдений над ним и цели (задачи) исследования вносят свои особенности в общую последовательность их проведения.

Исходный материал для исследования может представлять собой одиночные объекты или системы объектов. Для исследования систем объектов применяют системный анализ (анализ систем), который еще находится в стадии разработки. Автор его не рассматривает. В геологии, как и в других науках, обычно заменяют систему элементарных объектов одиночным объектом более высокого порядка, который исследуют традиционно.

Реально применяются 4 типа наблюдений: 1) чисто качественные; 2) изначально качественные, но впоследствии преобразованные в численный вид; 3) количественные (измерения); 4) опосредованные. От типа наблюдений зависят возможные конечные цели и пути исследований.

Для одиночных объектов можно выделить 4 типовые задачи (цели) исследования (в самом общем виде): 1) классификация; 2) решение отдельных исследовательских задач исторически сложившимися методами без создания математических моделей; 3) создание математических моделей; 4) использование показателей и критериев.

Первые три задачи исследовательские. Четвертая задача, если она ограничивается использованием показателей, имеет исследовательский характер, а критерии используются для принятия управленческих решений.

Реально есть четыре направления исследований по сочетанию типов наблюдений и возможных конечных целей исследований: 1) чисто качественные наблюдения – экспертная классификация; 2) качественные наблюдения, преобразованные в численный вид – классификация и поиск взаимозависимостей; 3) измерения – классификация, поиск взаимосвязей и создание математических моделей; 4) замена неизмеряемых характеристик измеряемыми – получение показателей и критериев. При этом подчеркивается, что независимые от мнения конкретного исследователя результаты получаются только при третьем направлении исследований.

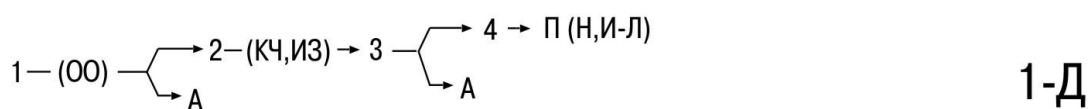
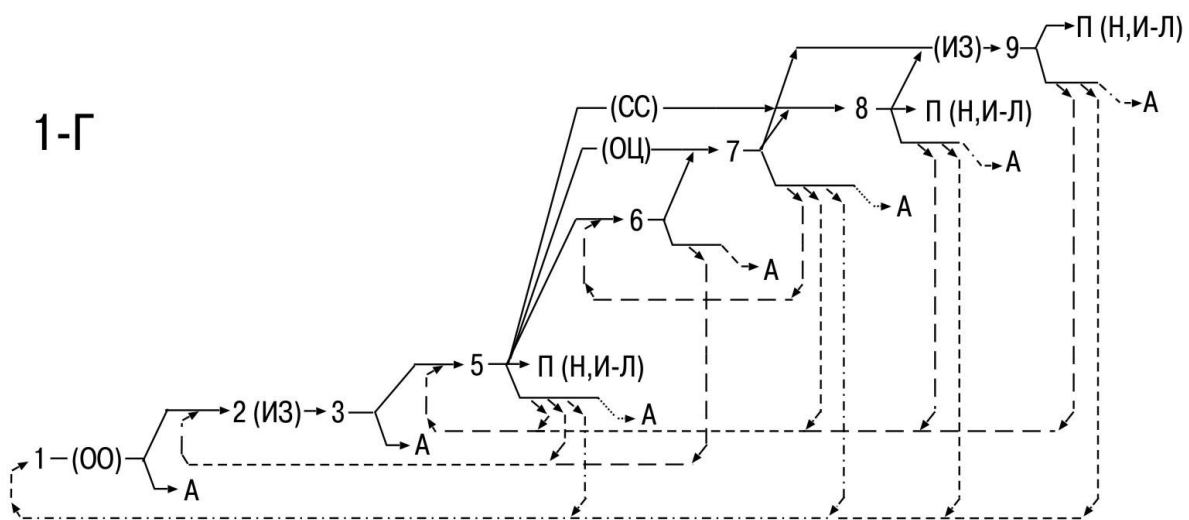
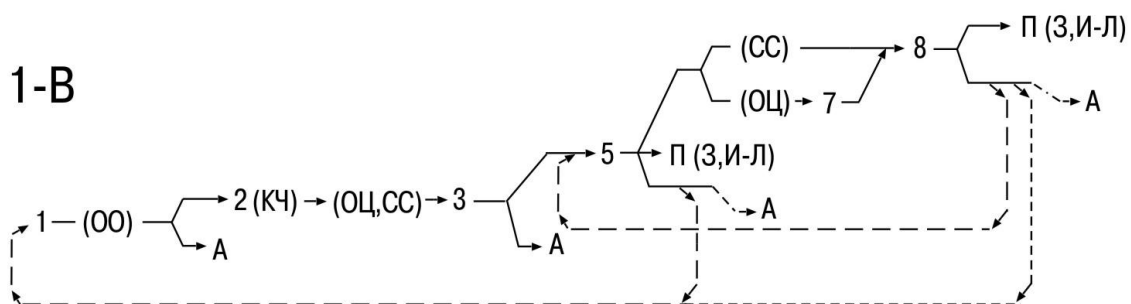
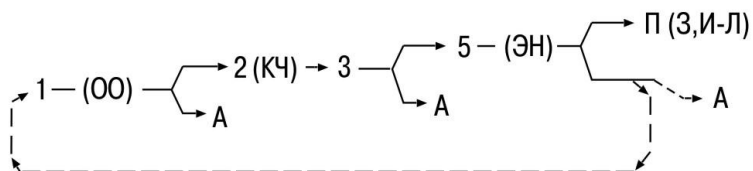
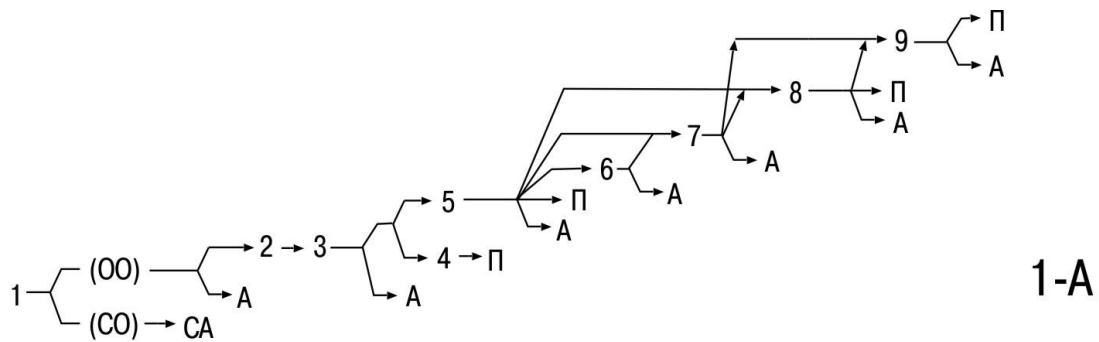

Рис. 1. Последовательность выполнения исследовательских работ по этапам:

- 1-А — обобщенная схема последовательности выполнения исследовательских работ;
- 1-Б — схема последовательности выполнения чисто качественных исследований;
- 1-В — схема последовательности выполнения изначально качественных исследований с преобразованием их в численный вид;
- 1-Г — схема последовательности выполнения изначально количественных исследований;
- 1-Д — схема последовательности исследований при замене неизмеряемой характеристики измеряемой.

А — аварийное, вынужденное прекращение работы; З — получаемые выводы зависят от мнения каждого исследователя; ИЗ — измерения; И-Л — получаемые выводы истинны или ложны; КЧ — качественные (нечисленные) наблюдения; Н — получаемые выводы не зависят от мнения каждого исследователя; ОО — одиночные объекты исследования; ОЦ — процедура формализации оценивание; П — плановое завершение работы; СА — системный анализ (анализ систем); СО — системы объектов исследования; СС — процедура формализации сравнение свойств объектов между собой; ЭН — экспертная на нечисленной основе классификация.

1-9 — номера этапов работы, а именно:

1 — выбор объекта и пути исследования; 2 — проведение наблюдений; 3 — поиск невычисляемых ошибок наблюдений разного происхождения; 4 — использование показателей и критериев; 5 — классификация; 6 — анализ числа наблюдений каждого класса; 7 — расчетное выявление и вычисление величин погрешностей наблюдений; 8 — решение отдельных исследовательских задач исторически сложившимися методами; 9 — составление математических моделей.

Очередь выполнения:	—————	— первая,
	-----	— вторая,
	-----	— третья,
	-----	— четвертая,
		— пятая.

Можно выделить 9 этапов проведения исследований.

1. Выбор объекта, пути исследования и другие предварительные работы.
2. Проведение наблюдений.
3. Поиск невычисляемых ошибок наблюдения разного происхождения.
4. Использование показателей и критериев.
5. Классификация.
6. Анализ числа измерений в каждом классе (на достаточность).
7. Расчетное выявление и вычисление величин погрешностей наблюдений.
8. Решение отдельных исследовательских задач исторически сложившимися методами без создания математических моделей, в том числе поиск взаимозависимостей.

9. Создание математических моделей.

Перечисленные 9 этапов исследовательских работ при конкретной работе никогда не выполняются все подряд. По сочетанию четырех типов наблюдений и четырех типовых задач

исследований виділяються 4 варіанта реальних схем проведення досліджень, правда, з підваріантами.

Алгоритми варіантів шляхів проведення досліджень показані на рис. 1.

Реальні схеми проведення дослідницьких робіт можуть бути ускладнені вимушеним припиненням робіт на етапах 1, 3, 5, 6, 7, 8 і 9.

Істинність або ложність рішення завдань визначається в практичній діяльності, хоча може виявитися і на наступних етапах дослідницьких робіт.

Об'єктивне (не залежаче від мненія кожного експерта, але не обов'язково істинне) рішення завдань досліджень можливо тільки в разі проведення вимірювань на етапі 2 і автоматичної класифікації на етапі 5.

Література: 1. Червоний Б.Г. Варіанти загальної послідовності проведення досліджень (включаючи геологічні) / Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. "Геологічна наука ХХІ століття". – Луганськ: ЛНПУ, 2004. – С. 44-47. 2. Червоний Б.Г. П'ять рівнів навчання методології та методикі проведення досліджень окремих геологічних об'єктів // Геологічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць (до 75-річчя професора О.П. Фісуненка / Відп. ред. М.І. Удовиченко. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – С. 113-118.

УДК 504.3.054

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ МІСТ УКРАЇНИ

Шевченко О.Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет,
проспект акад. Глушкова, 2, тел. 521-32-70, geography@univ.kiev.ua

Актуальність. Атмосферне повітря є одним із найважливіших компонентів навколишнього природного середовища. Його забруднення є суттєвим чинником, що прямо чи опосередковано впливає на людей та основні напрямки їхньої діяльності. В останні роки відбувається збільшення обсягів забруднюючих викидів, що пояснюється цілим рядом чинників. Саме тому дослідження сучасного рівня забруднення атмосферного повітря у нашій країні є надзвичайно актуальною проблемою.

Стан дослідження даного питання. Питання забруднення атмосферного повітря активно досліджується не лише метеорологами та екологами, а також лікарями, гігієністами, економістами, хіміками та іншими, що займаються технічними науками. До найвідоміших дослідників у даній галузі слід віднести: Е.Ю. Безуглоу [1], М.Є. Берлянда [2] та Л.Р.Сонькіна [10]. Дослідженню концентрацій та прогнозуванню наявності забруднюючих домішок в повітряному басейні присвячені роботи І.Д. Лосєвої [7]. Л.І. Сакалі, Л.І. Гавриленко, А.Н. Маренко, І.В. Кошеленко, Є.М. Кіпченко, Т.В. Козленко та Ж.К. Гусак (співробітники УкрНІГМІ) розв'язували проблеми прогнозування забруднення атмосфери, взаємовпливу метеопараметрів та забруднення, а також впливу автомагістралей на забруднення прилеглих міських територій [9, 3, 8, 5, 4]. Статистичний аналіз забруднення та охорони атмосферного повітря в Україні здійснений О.Є. Линюк [6].

Вихідні дані. Для написання даної роботи нами використані дані спостережень за вмістом забруднюючих речовин у повітрі 53 міст на 162 стаціонарних та двох маршрутних постах, а також на двох станціях трансграничного переносу, виконані територіальними організаціями гідрометслужби в 2004 році. У процесі виконання поставлених у даній роботі завдань було використано результати узагальнення 844740 визначень концентрацій 33 забруднюючих домішок. Основний обсяг визначень припадає на речовини, які мають найбільше розповсюдження: пил, діоксид сірки, оксид вуглецю, діоксид азоту. Статистичну та графічну обробку зібраних даних було виконано на персональному комп'ютері з використанням програми "Excel".

ПІЛ. Спостереження за вмістом пилу у повітрі проводилися в 53 містах. Перевищення ГДК за середньорічними концентраціями спостерігалось в 24 містах. Найбільші середньорічні концентрації (рис.1)

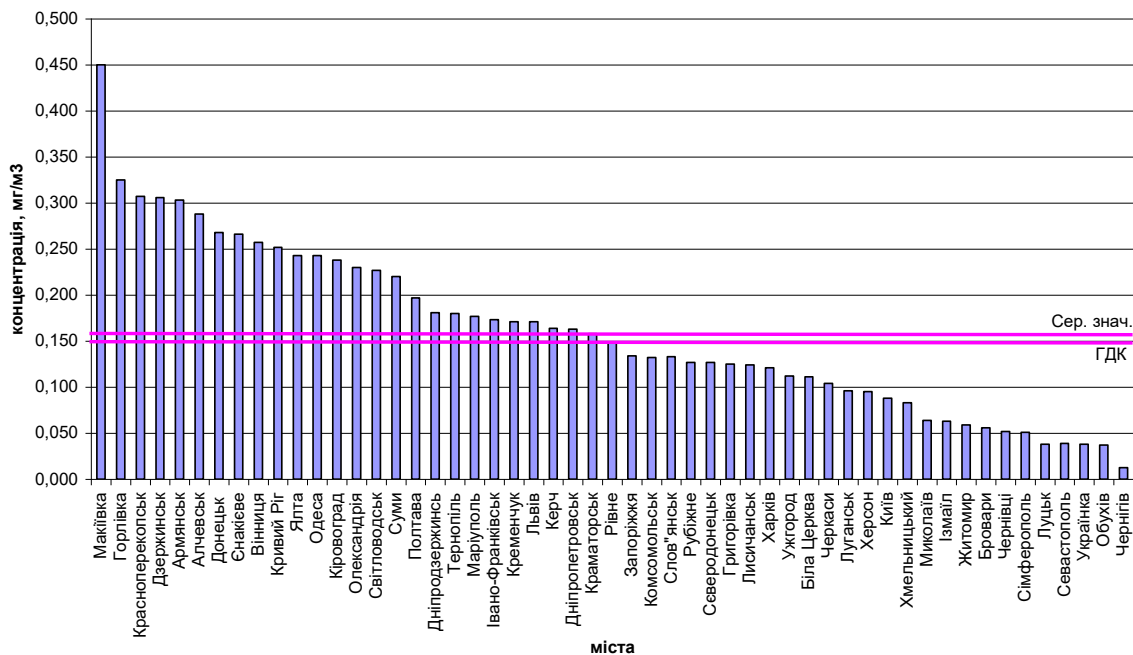

Рис.1 — Середні значення забруднення атмосферного повітря міст України пилом відмічені в Харкові – 3.0 ГДК, Горлівка (2.2 ГДК), Красноперкопськ та Дзержинськ (по 2.1 ГДК). Середні концентрації по містах України становили – 0.157 мг/м³ і перевищували середньодобову ГДК для пилу, що становить 0.150 мг/м³). Максимальні разові концентрації перевищували ГДК в 32 містах (найвищі значення – в Харкові, Макіївці, Донецьку).

Важкі метали. Моніторинг важких металів у містах України здійснювався шляхом взяття проб хрому, свинцю, нікелю, міді, марганцю, кадмію, цинку та заліза. Спостереження за вмістом важких металів проводилися у 48 містах України. Перевищень ГДК цими речовинами не зафіксовано. Містами, що мають найвищі концентрації металів у повітрі в 2004 році були Українка, Дніпродзержинськ, Краматорськ, Макіївка, Донецьк, Вінниця та Єнакієве (рис.2). До основних забруднювачів належать мідь та цинк.

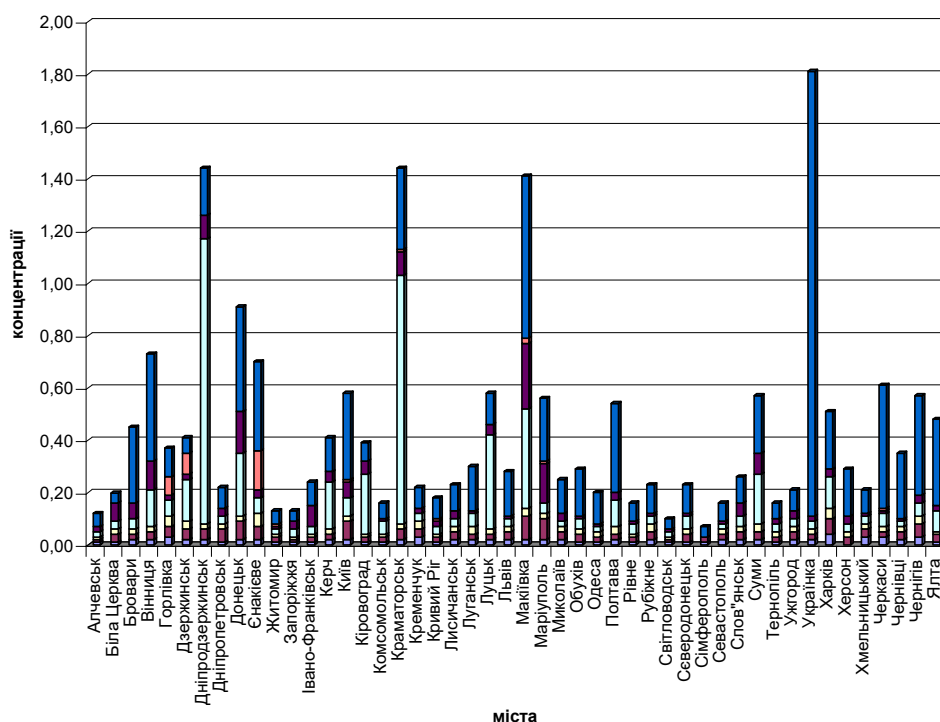

Рис.2 — Забруднення атмосферного повітря міст України важкими металами

Газоподібні забруднюючі домішки. Рівень забруднення атмосферного повітря фенолом перевищував ГДК у 11-ти містах (найбільше – в Одесі: в 2.0 рази) і в усіх містах, крім Кривого Рогу, максимальні разові концентрації перевищували рівень ГДК. Перевищення середньорічної ГДК повітря аміаком спостерігалось у восьми містах (найбільші значення – в Черкасах та Горлівці). Максимальні концентрації аміаку перевищували максимальну разову ГДК в 10 містах (Черкаси, Дніпродзержинськ). За вмістом окису азоту не відмічалось перевищень ГДК. Перевищення максимально разової ГДК – лише в Луганську. Підвищений вміст діоксиду азоту спостерігався в 31-у місті (найвищі – у Слов'янську, Макіївці та Києві). Перевищення його максимально разової гранично допустимої концентрації спостерігалось в 45-ти містах. Випадки високого забруднення повітря (5 ГДК і вище) зафіксовано в Києві з максимальною концентрацією 8,1 ГДК, в Херсоні – 5,2 ГДК. Рівень забруднення повітря діоксидом сірки визначався в 53-х містах і лише в Армянську середньорічні концентрації сягнули рівня ГДК. Перевищення максимально разової ГДК з діоксиду сірки за даними спостережень на мережі гідрометслужби не відмічено. Перевищення допустимого вмісту бенз(а)пірену спостерігалось в 17-ти містах України. Максимальна концентрація бенз(а)пірену, спостерігалася в Запоріжжі і перевищувала ГДК в 10 разів. У 36-ти містах спостерігалось перевищення ГДК формальдегідом. Максимальні концентрації перевищували максимально разову ГДК у 18-ти містах.

ІЗА. Вміст в атмосфері різноманітних шкідливих речовин, як правило, представляється набором статистичних характеристик чи комплексним індексом забруднення атмосфери (ІЗА). Рівень забруднення атмосфери міст України за показником ІЗА коливається в межах 2.5 – 20.2. Середній рівень забруднення складає 8.7. За даним показником найбільш забрудненими містами України є Слов'янськ (20.2), Одеса (19.1) та Донецьк (16.7). Серед речовин, які визначають високі рівні забруднення у містах України домінує формальдегід, діоксид азоту, пил та бенз(а)пірен.

Висновки. Рівень забруднення атмосферного повітря залишається досить високим. За комплексним показником ІЗА середній рівень забруднення складає 8.7. Найбільш забрудненими містами України є Слов'янськ (20.2), Одеса (19.1) та Донецьк (16.7). Високі рівні забруднення формують такі речовини як пил, формальдегід, діоксид азоту бенз(а)пірен.

Література. 1.Безуглая Э.Ю. Мониторинг состояния загрязнения атмосферы в городах. – Л.: Гидрометеиздат. –1986. – 200 с. 2.Берлянд М.Е. Прогноз и регулирование загрязнения атмосферы. – Л.: Гидрометеиздат, 1985 – 182 с. 3.Гавриленко Л.И. К оценке уровня загрязнения атмосферы по прогнозу тенденции его изменения // Труды УкрНИГМИ. – 1988, вып. 227, с.52 – 59. 4.Киптенко Є.М., Козленко Т.В. Прогнозування рівнів високого забруднення атмосферного повітря у містах України // Наукові праці УкрНДГІ. – 2002, вип. 250, с. 288 – 298. 5.Кошеленко И.В., Гусак Ж.К. Влияние крупных городов на характеристики туманов // Труды УкрНИГМИ. – 1985, вып.210, с. 42 – 51. 6.Линюк О.Є. Статистичний аналіз забруднення та охорони атмосферного повітря в Україні: Автореферат дис... канд. екон. наук / Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2002. – 20 с. 7.Лоева И.Д., Коляда О.И., Владимирова Е.Г. и др. Особенности загрязнения атмосферы крупных городов Украины.// V съезд общества географов УССР: Тезисы докладов – Киев, 1985 – с. 146. 8.Маренко А.Н., Огановская Д.К. К вопросу о рассеивании выбросов автотранспорта в условиях города // Труды УкрНИГМИ. – 1988, вып.227, с. 67 – 71. 9. Сакали Л.И., Маренко А.Н., Киптенко Е.Н., Огановская Д.К. Опыт приближенной оценки возможного влияния антропогенных выбросов на температуру воздуха в крупных регионах // Труды УкрНИГМИ. – 1990, вып.236, с.108 – 113. 10.Сонькин Л.Р. Синопто-статистический анализ и краткосрочный прогноз загрязнения атмосферы, М., 1991 – 340 с.

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛУГАНЩИНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Шильнікова З.М., Слободчуков Д.В.

*Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка,
інститут економіки та бізнесу, кафедра менеджменту,
м. Луганськ, вул. Оборонна, 2. Тел. 59-90-08; 53-02-43*

Зараз, коли людство знаходиться у третьому тисячолітті, назріла необхідність осмислення і подолання багатьох проблем, що виникли за весь період його існування. До таких проблем можна віднести й екологічні проблеми взаємодії суспільства і природи.

Охорона та відтворення довкілля стали життєво важливими для України. Бурхливий розвиток промислових галузей, незбалансована індустріалізація спричинили серйозне погіршення стану природного середовища.

Одним із головних принципів екологічної реформи в Україні є проведення такої еколого-економічної політики, яка забезпечувала б задоволення матеріальних потреб суспільства поряд із неминучим, суворо нормованим забрудненням довкілля.

Однак, якщо суспільство, інтенсивно нарощуючи виробництво, не змінює свого ставлення до природи, то вона неодмінно входить у сферу екологічної кризи. Остання, у свою чергу, спричиняє соціально-економічну кризу. Завдання всебічної гармонізації взаємовідносин природи і суспільства вимагає наукової розробки методів економічного прогнозування розвитку і розміщення продуктивних сил.

Ринкова економіка повинна розглядатися як фактор запобігання екологічній кризі в Україні. Умови використання цього фактора такі: формування державної політики, напруги якої б віддавали пріоритет екологічним проблемам, розцінюючи їх як самостійну сферу політичної діяльності; проведення обов'язкової екологічної експертизи при прийнятті рішень, пов'язаних з впливом на природу (особливо при перепрофілюванні або винесенні екологонебезпечних підприємств, розташованих у районах підвищеного ризику).

Для сталого розвитку національної економіки важливою стає зміна екологічної стратегії - перехід від виявлення екологічної небезпеки до оцінки екологічного ризику. Неможливо зробити виробництво абсолютно безвідходним і звести забруднення до нуля, але можна оцінити техногенний ризик і зробити його прийнятним, здійснивши моніторинг і розробивши систему захисних заходів. Першим кроком має стати зміна функціонального характеру науково-технічних розробок, оскільки усі системи продуктивних сил повинні розвиватися, не вступаючи у руйнівні конфлікти з навколишнім природним середовищем (НПС).

Завдання полягає в тому, щоб переборювати екологічну кризу синхронно, із забезпеченням розвитку соціально орієнтованої економіки. Найскладніше завдання - розробка найекономічнішої стратегії структурної перебудови господарського комплексу кожного регіону; використання можливостей деконцентрації, розукрупнення і докорінного оновлення виробничого потенціалу; виправлення там, де це ще можливо, помилок, пов'язаних з порушенням екологічної рівноваги НПС.

Луганщина - один з найбільш несприятливих по екологічних умовах регіон України. На території області розташовано біля 1500 підприємств та установ вугільної, металургійної, машинобудівельної, хімічної, нафтохімічної промисловостей, енергетики. 123 підприємства використовують у технічному процесі біля 40 тис. тон різноманітних сильнодіючих речовин. В атмосферу викидається щорічно біля 700 тис. т. забруднюючих речовин трьохсот найменувань, більш трьох чвертей їх - не очищені. [1,5]

Висока питома вага промисловості в господарчому комплексі області, недостатнє оснащення підприємств пило-, газоуловлювальними приладами, привели до зниження у повітряному басейні концентрації кисню та до зростання кількості токсичних речовин, особливо в районі Лисичанського, Рубіжанського, Алчевського, Стаханівського, Краснолучсько-Антрацитівського, Свердловсько-Ровенківського економічних вузлів, де повітря перенасичене сірчаноокислими газами, окисом вуглецю, фенолом, аміаком, коксовим газом.

Крім того, однією з головних проблем поліпшення екологічного стану Луганщини, як вважають учені та практики, є стан вугільної промисловості, який свідчить про необхідність її реструктуризації [1,2].

Луганськ входить в число міст з найбільш несприятливою екологічною ситуацією. Одним із забруднюючих елементів є солі важких металів, джерелом яких в основному є відходи гальванічного виробництва, адже в місті нараховується біля 40 гальванічних ділянок та цехів, а по області - більш 60 [4]. А якщо централізувати гальванічне виробництво (мати замість 40 цехів 10), то шкідливих відходів практично не буде. Працювати за мало- та безвідходними технологіями буде для підприємств вигідно.

Сільськогосподарська освоєність Луганської області значно вища, ніж в цілому по Україні і складає більш 80 % [1,3]. Особливості рельєфу у сукупності із значним сільськогосподарським освоєнням території області, а також порушенням ґрунтового покриву внаслідок діяльності промисловості, є причиною розвитку ерозійних процесів. Водної ерозії щорічно зазнає понад 63 % ріллі, вітрової ерозії – 66 %.

Найбільш складна ситуація в області - з водою. Основними джерелами господарчого та питного водопостачання є підґрунтові води. Із запасів, що розвідані, прісної води ДЕСТу «Питна вода» відповідають лише 13% [6]. Велику шкоду водоймам наносить комунальне господарство. Тільки 8% стоків можна вважати очищеними.

Аналіз сучасного землекористування в області свідчить, що через наявність лише 5-ї частини території, придатної для відтворення природних ресурсів, тут не можна розраховувати на позитивні зрушення. На території області цілком порушений необхідний кругообіг речовин, особливо води.

З екологічної точки зору ситуація з водними ресурсами гірша, ніж стан повітряного басейну, в 5 разів [1]. Деградація ґрунтових ресурсів в основному обумовлена їх змиванням. Вузол екологічних проблем локалізується в районі населених пунктів Лисичанськ - Сєверодонецьк - Рубіжне - Луганськ - Щастя.

Аналіз наукової літератури з екологічних проблем Луганщини [1-5] дозволяє нам зробити деякі висновки та пропозиції. В області охорони атмосферного повітря необхідно забезпечити: прогнозування рівнів забруднення у період несприятливих метеорологічних умов у населених пунктах області з підвищеним рівнем забруднення, розширення та удосконалення системи спостережень за забрудненням атмосферного повітря; зменшення забруднення повітряного басейну продуктами горіння, вітрової та водної ерозії породної маси відвалів як постійно діючих джерел у місцях розташування гірничо-видобувних об'єктів за рахунок реалізації заходів по їх технічній та біологічній рекультивації; розвиток у великих містах області пасажирського транспорту на електротязі, збільшення парку автомобілів і автобусів, що працюють на газобалонному паливі; реконструкцію основного забруднювача області – Луганської ТЕС з організацією системи безперервного контролю за викидами та моніторингу довкілля, оснащенням котлоагрегатів високоефективними очисними установками.

З метою оптимізації стану водних ресурсів перш за все необхідно в найкоротший час реалізувати Міжрегіональну екологічну програму з охорони та використання вод басейну р. Сів. Донець.

У зв'язку з незадовільним станом земель в області, основними напрямками раціонального використання земель повинні бути: охорона ґрунтів від руйнування ерозією та інших негативних процесів; зменшення розораності території області; підвищення продуктивності орних земель; недопущення відводу продуктивних земель для несільськогосподарських потреб.

Екологічна проблема України та Луганщини вимагає нового рівня громадської діяльності. Потрібні активна співпраця, взаємодія з державними органами в природоохоронній галузі, зокрема, під час розробки альтернативних проектів, екологічної експертизи, цільових природоохоронних програм, у широкій освітянській роботі. Збереження довкілля – справа не лише фахівців Міністерства охорони навколишнього природного середовища або окремих ентузіастів. Поки в суспільстві не станеться відчутних змін у свідомості населення щодо відповідальності кожного за природу, доти екологічна реформа залишиться тільки на папері. Ефективне розв'язання проблем охорони довкілля нерозривно пов'язане з реструктуризацією

економіки, утвердженням демократичних принципів розвитку суспільства та екологізацією світогляду людей.

Література. 1. Річний звіт про стан навколишнього середовища в Луганській області у 2004 році. / Під редакцією Кошеля В. М. / Луганськ, 2005. 2. Барановський Н. П., Верстюк В. Ф., Віднянський С. В. Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001). – К., 2001. 3. Бадрак. О. Еколого-економічна ефективність природного відтворення техногенно порушених ландшафтів // Економіка України. – 2003. – № 8. – С. 4 <http://www.library.lg.ua/region/ipr.htm> 5. http://www.menr.gov.ua/index.php?menu_id=98 6. http://uk.wikipedia.org/wiki/Ворошиловградська_область

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

Немець Л.М., Голиков А.П., Немець К.А. ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ – 75 РОКІВ	3
Олійник Я.Б., Степаненко А.В. КОНЦЕПЦІЯ КЛАСТЕРІВ І ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ	7
Немець Л.М., Немець К.А. ІНФОРМАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ ЯК НАУКА ПРО ВЗАЄМОДІЮ СУСПІЛЬСТВА ТА ПРИРОДИ	10
Іщук С.І., Гладкий О.В. ФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ	12
Максимчук М.В. ДО ПИТАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	15
Воеводин В.Н. ПРОБЛЕМЫ ТРАНСФОРМАЦИИ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ В НОВЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ	18
Пантилей В.А. ТАКСОНОМІЧНА ОЦІНКА ІНТЕГРАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ	21
Бобух І.М. ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНИ	25
Грицевич В.С. МАТЕМАТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСНОВИ МЕНЕДЖМЕНТУ ДЕМОГРАФІЧНОЮ СИТУАЦІЄЮ РЕГІОНУ	28
Джаман В.О. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ	31
Гукалова І.В. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ...	33
Доценко А.І. ДИНАМІЧНО-СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В РОЗСЕЛЕННІ У ПІВДЕННО-СХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ (СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)	36
Жарова Л.В. СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК ОСНОВА ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	38
Зінич В.Т. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РОЗСЕЛЕННЯ У ПРИДНІПРОВСЬКОМУ РЕГІОНІ	40
Корнилов А.Г., Петин А.Н., Тишков А.А. О РАЗРАБОТКЕ МЕТОДОЛОГИИ ОЦЕНКИ ЭКОЛОГО-ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЙОНОВ РЕАЛИЗАЦИИ ГОРНОДОБЫВАЮЩЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРИМЕРЕ КМА	43
Скрипчук П.М., Долженчук В.І., Яценко О.В., Радовенчик Н.П. МЕТОДОЛОГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ	46
Танцюра В.Л. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РОЗСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ	48
Чугунова Н.В. БЕЛГОРОДСКАЯ ОБЛАСТЬ. СФЕРА ЗАНЯТОСТИ И РЫНОК ТРУДА. РЕАЛЬНОСТЬ И ПРОГНОЗЫ.	51

Немець Л.М., Височин М.Ю, Ключко Л.В., Кандиба Ю.І. ПРО ПІДГОТОВКУ СОЦІО-ЕКОНОМІКО ГЕОГРАФІВ В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ	53
---	-----------

СЕКЦІЯ 1.

РОЛЬ НАУК ПРО ЗЕМЛЮ У РОЗРОБЦІ СТРАТЕГІЇ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ. ОСВІТА ДЛЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Вірченко П.А. ВПЛИВ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО КОМПЛЕКСУ НА РОЗВИТОК «ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА»	56
Горбаль У. В. СУСПІЛЬНО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ: СУТЬ ПОНЯТТЯ	58
Кандиба Ю.І. СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕВОЛЮЦІЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ	61
Качаєв Ю.Д. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ	63
Кисельов Ю.О. ДЕЯКІ ЕТНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГЕОСОФІЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНИ	65
Ключко Л.В. ДО ПИТАННЯ АНАЛІЗУ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СФЕРИ	67
Ковальова К.І. ОСВІТА ЯК ЗАПОРУКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ	70
Кравцова Т.Г. УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ РОЗСЕЛЕННЯМ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ	72
Лапченко И.А. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА	74
Ранця І.І. ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ З ПРИВОДУ РОЗУМІННЯ СУТІ КОНСТРУКТИВНОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ЯК НАУКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТА НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТУ	76
Саркісов А.Ю. ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ «ПАТТЕРН» ДЛЯ ОЦІНКИ РІВНЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ) ...	78
Скриган А.Ю., Тупицына Н.Б. МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ВЛИЯНИЯ КАЧЕСТВА ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ НА ЗДОРОВЬЕ НАСЕЛЕНИЯ	81
Тамбовцев Г.В. УЧЁТ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В РАЗВИТИИ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РЕГИОНА	83
Холявська О.М. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТУРИЗМУ, ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ	86
Чаплыгина О.Г. О ВОЗРАСТАНИИ РОЛИ КОММЕРЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ РОССИИ	88
Чорненька Н.В., Чорненький Я.Я. УСТРІЙ СУСПІЛЬСТВА ТА УСТРІЙ ЛАНДШАФТУ: АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ	89

СЕКЦІЯ 2. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Безуглий В.В. СУЧАСНА ГЕОГРАФІЯ МОБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ УКРАЇНИ	92
Ванда І.В. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА ДЕПРЕСИВНОГО РЕГІОНУ	94
Гавриленко О.П. РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРОЕКТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ГЕОТЕХСИСТЕМ В УКРАЇНІ	97
Галяс В.І. НОВІ МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ В АСПЕКТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	99
Грицевич В.С., Подвірна Х.Є. ГЕОПРОСТОРОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЗАХВОРЮВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ ВЕЛИКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ М. ЛЬВОВА)	101
Дячевська Л.П. ГЕОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ)	105
Жаховська В.Л. ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ	107
Завгородня М.Ю. ВПЛИВ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ НА ІННОВАЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВИМУ КОМПЛЕКСІ	110
Заставецька Л.Б. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НИЗОВИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ РОЗБУДОВИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	112
Заяць В.С. РЕГІОНАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ	115
Кириухин А.М. РАЗВИТИЕ БИЗНЕС-ИНФРАСТРУКТУРЫ ЕВРОРЕГИОНА «СЛОБОЖАНЩИНА»	116
Книш М.М. МАКРОРЕГІОНИ СВІТУ: НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНИХ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	119
Корнус А.О., Корнус О.Г. ДО ПИТАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ГЕОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ І ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ З ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИМ АНАЛІЗОМ	121
Ліщук Р.В. ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ГАЛУЗІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ	122
Назаренко Н.В., Корнилов А.Г., Ковалёв М.Г. О СТРУКТУРЕ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЁННЫХ ПУНКТОВ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ	125
Некрилов Д.О. СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В РОЗСЕЛЕННІ ПІВНІЧНОЇ ЗОНИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	127
Нємець Л.М., Вовк О.В. ОЦІНКА ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	130
Павlachик Л.В. РЕГІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ СПРІЯННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ	133

Паньків Н.М. ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ ГІРСЬКИХ РАЙОНІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	135
Пилипенко І.О. ВИКОРИСТАННЯ ТЕОРІЇ ГРАФІВ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ПРОСТОРОВИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	138
Путренко В.В. ЕНЕРГОЄМНІСТЬ ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	141
Сердюк А.М. РИНКОВІ ЗМІНИ РЕГІОНАЛЬНОГО АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА	143
Сливка Р.Р. ПРОЦЕС РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ І БЕЗПЕКА УКРАЇНИ	145
Хомяков В.Г. БЕЛОРУССКИЙ ТУРИЗМ: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ	148
Шаруха И.Н. ГЕОГРАФИЯ БЕЛОРУССКОЙ ДИАСПОРЫ	150
Шильников А.А., Шильникова З.Н. РАЗВИТИЕ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕГИОНЕ	152

СЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

Безпала О.В. ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНОГО ФАКТОРА НА ФОРМУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ СТОЛИЧНОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ	155
Васильєв О.В. ВПЛИВ РІВНЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ НА ЙОГО ЗАГАЛЬНИЙ РОЗВИТОК	158
Головко Л.В. СУЧАСНИЙ СТАН СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	160
Грицьку В.С. ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	162
Денисенко О.О. СТОЛИЧНЕ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ЯК РЕСУРС РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	164
Донченко О.І. РОЛЬ ПРИРОДНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ У ФОРМУВАННІ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ)	165
Зенченко Н.С. СИСТЕМА МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ	168
Козловець А.В. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНЩИНИ	170
Кушнірчук О.М., Ровенчак І.І. ГЕОПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СИТУАЦІЇ В МОНОЕТНІЧНОМУ РЕГІОНІ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	172

Машкова О.В. РАЙОНУВАННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА РІВНЕМ ЗАХВОРЮВАНOSTІ СІЛЬСЬКИХ ЖИТЕЛІВ ЯК ОДИН З ПІДХОДІВ ВИЗНАЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ	175
Орехова Н.А. МІСЦЕ МАЛИХ МІСТ В СИСТЕМІ РОЗСЕЛЕННЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ	176
Пашинська Н.М. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ АПК РЕГІОНУ	179
Попкова Л.И., Попков В.А. СЛОБОДЫ КАК ФОРМА ОСВОЕНИЯ ПРИГРАНИЧНОГО ПРОСТРАНСТВА	181
Родченко В.Б. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМОЙ	183
Скабара Р.М. ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САНАТОРНО – КУРОРТНОГО ГОСПОДАРСТВА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	185
Соловьев А.Б., Сазонова Н.В. СОВРЕМЕННАЯ СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	187
Сологуб Ю.І. МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ МІСЬКОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ СТОЛИЧНОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ	189
Ткаченко Е.В. ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ БЕЗРАБОТИЦЫ УКРАИНЫ	192
Чаплыгина О.Г. ИЗМЕНЕНИЕ ЧИСЛЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ РОССИИ И ЕЁ РЕГИОНОВ	195
Шульга В.П. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В СУМСЬКОМУ ТА КРАСНОПІЛЬСЬКОМУ РАЙОНАХ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ	197

СЕКЦІЯ 4. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЕКОЛОГІЧНА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА

Амеличев Г.Н. ОЦЕНКА СПЕЛЕОРЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА И СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОХРАНЫ И ОСВОЕНИЯ ПЕЩЕР КРЫМА	200
Воеводин В.Н. МЕТОД АНАЛОГИЙ В РУДНОЙ ГЕОЛОГИИ, ЕГО ПОЗИТИВНЫЕ И НЕГАТИВНЫЕ СТОРОНЫ	202
Карпець Ю.М. ВИВЧЕННЯ ГЕОКОМПЛЕКСІВ ВОЛИНСЬКОЇ ВИСОЧИНИ ДЛЯ ГЕОПРОСТОРОВОГО ПЛАНУВАННЯ ЇХ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ (НА ПРИКЛАДІ КЛЮЧОВОЇ ДІЛЯНКИ “ДІХТІВ”)	205
Кібіч І.В. ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЗАХОДИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	208
Клименко В.Г. ГІДРОЛОГО-ЕКОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РІЧОК М. ХАРКОВА	210
Колтун О.В. АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ НА ВОДНІ РЕСУРСИ ВЕРХНЬОГО ПОБУЖЖЯ	213

Космачов В.Г., Космачова М.В. ГЕОСАЙТИ ІЗЮМСЬКО-КАМ'ЯНСЬКОГО ВУЗЛА ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ ХАРКІВЩИНИ І ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ УЧБОВИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК СТУДЕНТІВ	216
Космачова М.В. ВОВЧАНСЬКИЙ І ДВОРІЧАНСЬКИЙ ВУЗЛИ ГЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ХАРКІВЩИНИ В ЗВ'ЯЗКУ З ЇХ ОХОРОНОЮ І ВИКОРИСТАННЯМ В НАУКОВИХ І ОСВІТНІХ ЦІЛЯХ	218
Лопина Е.М., Гененко І.А., Корнилов А.Г. ИЗУЧЕНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ И ЭСТЕТИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ ОБЩЕСТВЕННОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ СИСТЕМЫ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ СТАРООСВОЕННЫХ РЕГИОНОВ	221
Мельник І.П. ШЛЯХИ ЕКОНОМІЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ВОДИ У РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ	223
Новик С.М. ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА ПРИМЕНИТЕЛЬНО К РАЗЛИЧНЫМ СФЕРАМ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	224
Петин А.Н. Терёхин Э.А. ПРИРОДНО-АКВАЛЬНЫЕ КОМПЛЕКСЫ БЕЛГОРОДСКОГО ВОДОХРАНИЛИЩА	227
Струтинська В.М., Гребінь В.В. ЗМІНА ТЕРМІЧНОГО РЕЖИМУ РІЧОК БАСЕЙНУ ДНІПРА НА ФОНІ ГЛОБАЛЬНОГО ПОТЕПЛІННЯ КЛІМАТУ	229
Усова І.П. ЛАНДШАФТНЫЕ ОСНОВЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕГИОНА	232
Червоний Б.Г. УЯВЛЕННЯ ПРО ШЛЯХИ ПРОГНОЗУВАННЯ РОДОВИЩ КОРИСНИХ КОПАЛИН	234
Червоний Б.Г. ЧЕТЫРЕ ПУТИ ПОЛУЧЕНИЯ НОВОЙ ИНФОРМАЦИИ ОБ ОДИНОЧНЫХ ОБЪЕКТАХ	237
Шевченко О.Г. ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ МІСТ УКРАЇНИ ...	240
Шильнікова З.М., Слободчуков Д.В. ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛУТАНЩИНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	243

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

„РЕГІОН-2007: СТРАТЕГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ”

(17-18 квітня 2007 року, м. Харків)

Голова редакційної колегії проф. В.С. Бакіров

Збірник наукових праць

Відповідальний за випуск доц. В.І. Редін

Комп'ютерна верстка Ю.І. Кандиба

Підписано до друку 26.03.2007 р. Формат 60х84/16.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Умов. друк. арк. 28,5. Обл.-вид. арк. 33,1.

Наклад 125 прим. Зам. № . Ціна договірна.

61077, Харків, пл. Свободи, 4

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Видавничий центр

Надруковано

Свідоцтво про державну реєстрацію.....